МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

На правах рукопису

БІРЮКОВА МАРИНА ВАСИЛІВНА

УДК 304.44 (043)+316.42

СУБ'ЄКТНО-ПРАКСИОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЕКТУВАННЯ

22.00.04 - спеціальні та галузеві соціології

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук

Науковий консультант доктор соціологічних наук, професор
Подшивалкіна Валентина Іванівна

Харків - 2017

ЗМІСТ

ВСТУП 3

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЕКТУВАННЯ ЯК СОЦІОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ 15

1.1. Праксиологічні засади соціологічної діяльності 15

1.2. Соціальне проектування як предмет теоретико-методологічного соціологічного дослідження 50

Висновки до розділу 88

Розділ 2. СОЦІАЛЬНЕ ПРОЕКТУВАННЯ В СИСТЕМІ СОЦІОЛОГІЧНИХ ПРАКТИК 93

2.1. Соціальне проектуванні в управлінському вимірі 93

2.2. Інженерні складові соціального проектування 109

2.3. Соціальні технології та соціальне проектування в соціологічній практиці 124

Висновки до розділу 140

Розділ 3. КОНЦЕПЦІЯ СУБ'ЄКТНО-ПРАКСИОЛОГІЧНОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРОЕКТУВАННЯ 144

3.1. Цілепокладання як основа соціального проектування 145

3.2. Особливості суб'єктів соціального проектування 165

3.3. Види та типи об'єктів соціального проектування 180

3.4. Технолого-методичні складові соціального проектування як виду соціологічної діяльності 192

3.5. Контекстність як умова ініціювання та здійснення соціального проектування 211

Висновки до розділу 256

Розділ 4. СУБ'ЄКТНО-ПРАКСИОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОСВІТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЕКТІВ 263

4.1. Соціальні проекти розвитку освіти як системи: методологічні та методичні проблеми 263

4.2. Кластерний регіоналізм проєктування системи освіти 311

Висновки до розділу 355

ВИСНОВКИ 359

Список використаної літератури 364

ВСТУП

Актуальність теми. Стрімка динаміка розвитку сучасного соціуму, що характеризується складністю, нелінійністю та варіативністю соціальних процесів вимагає не тільки пошуку адекватних інноваційних стратегій ефективного управління ними, але й розроблення продуктивних технологій пізнання соціальної реальності з метою її подальшого якісного перетворення. Натомість неоднозначність і непередбачуваність перебігу соціальних процесів, істотно ускладнює швидкість і адекватність реакції суб'єктів соціального управління в процесі ухвалення важливих для суспільства управлінських рішень, а також серйозно гальмує розроблення необхідних соціальних проектів, спрямованих на розв'язання нагальних і перспективних проблем сучасного суспільства. Це зумовлено насамперед тим, що традиційні технології соціального управління, опрацьовані в межах класичних і некласичних парадигм, все частіше виказують свою неефективність в умовах непередбачуваних викликів з боку мінливого зовнішнього середовища, а також продукують дезорганізаційні тенденції суспільного поступу, спотворюючи тим самим усталені зв'язки індивідів і соціальних груп.

З огляду на це особливої актуальності набуває необхідність соціологічної концептуалізації соціального проектування як ключового фактора управління сучасною суспільною системою, побудованого на постнекласичних теоретико-методологічних засадах, опрацювання його структури та змістових елементів, визначення його взаємозв'язків із соціальним управлінням, соціальною інженерією та соціальними технологіями,а також виявлення специфіки ціле-покладання в процесі вироблення, впровадження та реалізації соціальних проектів.

Оцінюючи ступінь наукової опрацьованості теми дисертаційної роботи в цілому, слід зазначити, що вона є недостатньо вивченою з боку соціологічної науки. Водночас окремі концептуальні аспекти соціального проектування

досліджувались як зарубіжними, так і вітчизняними представниками різних наукових напрямів. У роботах В. Барклі, К. Дьюбойс, Р. Лап'єра, Р. Мертона, Р. Парка, Т. Парсонса, Е. Росс, П. Селфа, Г. Тарда, Е. Тоффлера, Е. Фромма, Ю. Хабермаса та інших було висвітлено загальнофілософські основи соціально-проективної діяльності, які разом із соціоінженерною діяльністю та соціальним прогнозуванням розвивалися у межах класичної парадигми. Подальші наукові розвідки в даному контексті знайшли відображення у працях І. Бестужева-Лади, С. Бетяєва, А. Гриневича, П. Гуревича, В. Лисичкіна тощо.

Останнім часом у багатьох роботах, присвячених питанням соціального проектування, розглядаються можливості реалізації соціальних проектів у різних сферах суспільного життя, зокрема: у педагогічній сфері – роботи М. Бобилєва, О. Грабчака, М. Сімонова, О. Чащина, В. Юдіна; в економічній сфері – роботи В. Захарова; у сфері соціальної роботи та соціальної політики –роботи Н. Геращенко, О. Кузнєцова, Т. Стеніна; у сфері громадських ініціатив – роботи О. Сухушина; в освітній сфері – роботи О. Кравець, О. Кравченко,І. Федорова. Поряд із цим у працях В. Глазичева, П. Левка, О. Автономова, Н. Хананашвілі досліджуються понятійний апарат і методи соціального проектування як специфічного виду соціальної практики, а в роботах В. Лукова розкриваються новітні аспекти соціального проектування в контексті посилення суб'єктного впливу при ініціації та реалізації соціальних проектів.

Окремі питання класичної й некласичної концепції соціального проектування розглянуто в роботах І. Бажина, О. Генисаретського, В. Курбатова, Ю. Крючкова, Е. Райта, Е. Самбурова, В. Фігуровської, О. Шаповалової та інших. Предметне поле теорії соціального проектування відображається в технологічних моделях Н. Віга, Д. Гранта і С. Булгакова, в межах «автономної» технології Ж. Еллюля та «інтелектуальної» технології Д. Белла, а також у концепції постструктуралізму М. Постера. В Україні соціальне проектування досліджувалося головним чином у межах соціально-інженерної та соціально-

технологічної наукової школи завдяки роботам В. Подшивалкіної, О. Скидіна, Є. Суїменко, Ю. Сурміна, М. Туленкова, Л. Хижняк тощо. Однак розгляд даного феномену в якості особливої конкретно-соціологічної діяльності й досі не знайшов відповідної наукової інтерпретації та соціологічної концептуалізації.

Однак розгляд даного феномену в якості особливої конкретно-соціологічної діяльності й досі не знайшов відповідної наукової інтерпретації та соціологічної концептуалізації. Більше того, сучасні дискусії серед провідних учених засвідчують, що суб'єктні, організаційні та практикоорієнтовані основи соціального проектування також не отримали належного соціологічного осмислення як з боку методологічних, так і з боку методичних позицій. Це істотним чином гальмує процес застосування соціального проектування як специфічного виду конкретно-соціологічної діяльності, хоча значущість опрацювання даної проблематики не викликає у фахівців жодних сумнівів. І дотепер немають наукового висвітлення шляхи опрацювання цілої низки гносеологічних та онтологічних суперечностей між рівнем накопичених у соціології знань про різноманітні суспільні явища та готовністю соціологічного знання оперативно виконувати свою проективну функцію шляхом розроблення адекватних проектів соціально-перетворювальної діяльності людей, спрямованої на оптимізацію соціальних відносин у суспільстві.

Таким чином, можна констатувати наявність *важливої наукової проблеми*, пов'язаної з невідповідністю між нагальними потребами сучасної соціально-управлінської практики в підвищенні суб'єктно-праксиологічного рівня соціального проектування складних суспільних явищ, відносин і процесів та досягнутим рівнем соціологічного знання про сутність, принципи і механізми формування, відтворення та реалізації суб'єктно-праксиологічного потенціалу соціального проектування як ключового чинника соціального управління та специфічного виду прикладної соціологічної діяльності. Зазначене фактично й

зумовило доцільність вибору теми дисертаційного дослідження та його актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрям дисертаційного дослідження пов'язаний з темою науково-дослідної роботи Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» «Розвиток сучасного українського суспільства: соціологічний та політологічний виміри» (номер державної реєстрації 0115U00604),у рамках якої здобувач брала участь як відповідальний виконавець розроблення концепції соціального проектування.

Мета і завдання дослідження. *Метою дисертаційної роботи є* розроблення теоретичних і методологічних засад суб'єктно-праксиологічної концепції соціального проектування як специфічного виду конкретно-соціологічної діяльності та апробація її при проектуванні освітніх систем регіону. Дана мета зумовила необхідність розв'язання таких *дослідницьких завдань:*

– узагальнити теоретичні підходи до соціологічного аналізу суб'єктно-праксиологічних засад соціального проектування як виду конкретної соціологічної діяльності в сучасному суспільстві;

– окреслити праксиологічні принципи соціального проектування як виду соціального пізнання, соціологічної діяльності та інструменту соціального управління в сучасному суспільстві;

– дослідити ґенезу виникнення та концептуальну еволюцію розвитку соціального проектування у сучасному суспільстві;

– оцінити суб'єктно-праксиологічний потенціал соціального проектування як ключового елемента соціального управління, соціальної інженерії та соціальних технологій;

– виявити сутність, особливості та ролі цілепокладання як основи соціального проектування суспільних відносин, процесів і явищ;

– уточнити характер ролей і зміст поведінкових стратегій суб'єктів створення соціальних проектів суспільних явищ і процесів у контексті суб'єктно-праксиологічної концепції соціального проектування;

– обґрунтувати механізми формування, відтворення та реалізації суб'єктно-праксиологічного потенціалу соціального проектування як чинника соціального управління та специфічного виду конкретно-соціологічної діяльності;

– виокремити видову різноманітність об'єктів соціального проектування в контексті суб'єктно-праксиологічної концепції соціально-проективної діяльності для визначення їх проектних особливостей;

– з'ясувати специфіку складових технології соціального проектування як чинника соціального управління та конкретного виду соціологічної діяльності;

– здійснити оцінювання ступінь залежності ефективності суб'єктно-праксиологічного проектування від контексту середовища його ініціювання та реалізації;

– виявити сучасний стан, умови і потенційні ресурсні можливості розроблення соціальних проектів розвитку системи освіти на регіональному рівні;

– розробити на основі суб'єктно-праксиологічної концепції соціального проектування соціальний проект розвитку освітньої системи на регіональному рівні;

– обґрунтувати критерії оцінювання ефективності соціальних проектів та запропонувати науково-методичні рекомендації щодо їх впровадження в системах соціального управління різних рівнів.

Об'єктом дослідження є соціальне проектування як специфічний вид соціальної практики, соціологічної діяльності та ключовий фактор соціального управління у сучасному суспільстві.

Предметом дослідження є суб'єктно-праксиологічний потенціал соціального проектування як інструмент самоорганізації та саморозвитку сучасного суспільства.

*Методи дослідження***.** З метою досягнення визначеної мети в роботі було використано комплекс як загальнонаукових, так і спеціальних методів наукового пізнання соціальних явищ і процесів, які сприяли забезпеченню комплексності та системності дисертаційного дослідження. За допомогою методів логічного аналізу з'ясовано сутність та здійснено теоретичну інтерпретацію змісту поняття «соціальне проектування» в соціогуманітарних науках. Застосування загальнонаукових методів дозволило таке: метод дедукції – конкретизувати сутність праксиології як бази соціологічної діяльності; метод синтезу – розробити концепцію суб'єктно-праксиологічного проектування, а також визначити особливості суб'єктів та об'єктів, мети та технологій соціального проектування; методу загальнення – виявити особливості таких процесів суб'єктно-праксиологічного проектування, як цілепокладання, обрання об'єкта й суб'єкта, врахування контекстності та розроблення технологій.

У процесі дослідження було застосовано також історичний метод, який надав можливість конкретизувати та диференціювати соціоінженерні, управлінські та технологічні складові суб'єктно-праксиологічної концепції соціального проектування. Використання методу компаративного аналізу дало змогу здійснити порівняння та обґрунтування сучасного стану технологій розроблення соціальних проектів у сфері освіти. В роботі також використано метод моделювання як ефективний спосіб проектування освітніх систем на регіональному рівні.

При розробці соціального проекту реструктуризації системи освіти регіону використовувалися специфічні соціологічні методи, а саме вторинний аналіз даних, спостереження, аналіз документів щодо функціонування системи освіти Харківського регіону протягом останніх 20 років.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробленні теоретичних і методологічних основ соціологічної суб'єктно-праксиологічної концепції соціального проектування. Найбільш вагомими результатами, які характеризують наукову новизну дисертаційного дослідження,*є такі:*

вперше:

- введено до наукового обігу поняття «суб'єктно-праксиологічний потенціал соціального проектування», сутність якого полягає у раціональному використанні суб'єктом соціального управління наявних сил, можливостей, засобів і здатностей, що не тільки забезпечує успішність виконання соціально-проективної діяльності, але й дає змогу істотно поглибити рівень соціологічного пізнання технологічних засад проектування складних соціальних об'єктів, явищ і процесів у транзитивному суспільстві;

- обґрунтовано суб'єктно-праксиологічні чинники соціального проектування, що ідентифікують останнє як конкретно-соціологічну діяльність в основі якої лежать такі специфічні принципи, як телеологічноі детермінації, полісуб'єктної визначеності та глокальності, що в сукупності забезпечують поєднання пізнавально-проективних методів і групових практик соціального проектування, спрямованих на гармонізацію взаємодії соціальних суб'єктів і соціальних об'єктів;

- визначено методологічні контури суб'єктно-праксиологічного підходу до соціального проектування, які не тільки припускають поєднання функціонального, футурологічного та методико-практичного аспектів, але й спрямовують соціально-проективну діяльність на активну реалізацію проективної функції шляхом технологічної операціоналізації проективних практик, оперативного розроблення та впровадження соціальних проектів бажаного майбутнього на всіх рівнях соціальної організації суспільної системи;

- ідентифіковано соціальне проектування як дуалістичну соціальну технологію, яка, з одного боку, позиціонується як інтелектуальна технологія, що

забезпечує цілепокладання, осмислення результату і можливих засобів впровадження, а, з другого, – виступає як організаційна технологія, що ґрунтуючись на принципах кластерної локалізації, мережевого партнерства, полісуб'єктності соціальних акторів та дисипативності соціальних об'єктів, забезпечує розроблення чіткого алгоритму здійснення та впровадження будь-якого соціального проекту в сучасному суспільстві;

удосконалено:

- соціологічну інтерпретацію управлінських ролей соціального проектування, яка полягає у тлумаченні останнього як управлінської діяльності, де об'єктом управління й основним змінним параметром є суб'єктно визначене бажане майбутнє, яке й стає ключовим критерієм раціонального вибору у повсякденних науково-пошукових і соціально-перетворювальних практиках;
- систему критеріїв оцінювання результативності соціального проектування, яку доповнено такими компоненти як контекстуальність, інваріантність, середовище відтворення, глокальність, полісуб'єктність, використання яких мають імовірнісний характер і відображує особливості сучасного соціуму;
- соціологічне тлумачення поняття «соціальний суб'єкт проектування», в якому на відміну від попередніх інтерпретацій, основна увага акцентується на тому, що даний суб'єкт є носієм полісуб'єктності, тобто композиційно змішаних і складно ідентифікованих статусів і ролей, що дозволяє йому

в сучасному суспільстві одночасно виступати ініціатором, розробником, організатором і споживачем результатів соціально-проектної діяльності;

дістало подальшого розвитку:

- дослідження поняття соціального капіталу в контексті суб'єктно-праксиологічного підходу, до структури якого, на відміну від попередніх досліджень, було введено технологічний капітал, що, з одного боку, є інтегрованим критерієм, котрий характеризує рівень розвитку економічного,

соціального, символічного та культурного капіталу, а з іншого, – є самостійним видом соціального капіталу, який фіксує наявність у соціального об'єкта відповідних ресурсних можливостей і науково-технологічних здатностей щодо обгрунтування перспективних цілей соціального розвитку та забезпечення їх успішної реалізації шляхом впровадження інноваційних соціальних проектів;

• наукове визначення сутності й змісту поняття контекстності соціального проектування, в якому, на відміну від попередніх дослідників зосереджено увагу на регіональному соціумі, який презентує регіональну мережу соціальних суб'єктів, що здійснюють реальні проектні практики, а системотворчою метою їх функціонування виступає необхідність проектування та гармонізації особливого соціального середовища, яке сприяє формуванню стійких соціальних мереж і заохочує розвиток самоврядних форм регіонального управління;

•наукове тлумачення ключових процедур соціальних проектів регіональної освіти, серед яких головними є такі, як ініціація, розробка, організація та здійснення цілеспрямованого проектного процесу, заснованого на партнерській взаємодії усіх суб'єктів освіти регіону, що передбачає їх нерозривний взаємозв'язок із середовищем та формування єдиного освітнього простору, який забезпечує необхідні умови для надання високоефективних освітніх послуг, що відповідають потребам усіх верств і груп населення, а також перетворює систему регіональної освіти на самоврядний інноваційний центр, здатний забезпечити гармонійний розвиток і виховання особистості з урахуванням загальнолюдських і національно-культурних цінностей;

•системне розуміння методів соціального проектування, до структури яких додатково введено шляхом обґрунтування такий праксиологічний метод соціологічної практики, як метод кластерізації, що забезпечує здійснення соціально-проектної діяльності в пізнавальному, конструктивістському, перетворювальному та організаційному контекстах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використанні для вдосконалення практики проектування, передусім, соціологами, що набуває особливої уваги в транзитивному суспільстві. Основні положення і висновки дисертації не тільки розширюють соціологічні знання про принципи й технології соціального проектування, а й стали базою для розробки заходів щодо реструктуризації системи освіти Харківського регіону, а саме створення Харківського освітнього консорціуму.

Результати дисертаційного дослідження використані в навчальному процесі вищої школи при розроблені програм та викладанні нормативних і спеціальних курсів із соціального проектування й технологій.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднено на: XII конференції Європейської соціологічної асоціації «Відмінності, нерівності та соціологічна уява» (Прага, Чехія, 2015); II Конгресі соціологічної асоціації України «Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи» (Харків, 2013); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Якубінська наукова сесія» (Харків, 2015); V Міжнародній науковій конференції «Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних контекстах» (Харків, 2014); XV Міжнародній теоретико-методологічній конференції «Інтелігенція: природничі, соціальні та гуманітарні знання на шляху інтеграції» (Москва, Росія, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Людина, суб'єкт, особистість в сучасній психології» (Москва, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми соціально-економічного розвитку підприємств» (Харків, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціологічні читання» (Харків, 2002, 2006); Міжнародній науково-практичній конференції «Управління сучасним вищим навчальним закладом» (Харків, 2002); Міжнародній науково-практичній конференції «Неперервна професійна освіта: теорія і практика» (Київ, 2001); VI Львівському соціологічному форумі «Дискретність чи неперервність:

(ре)інституціоналізація соціології в Україні» (Львів, 2012); наукових студіях Львівського соціологічного форуму «Багатовимірні простори сучасних соціальних змін» (Львів, 2008); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії» (Київ, 2013, 2015, 2016); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Формування управлінської компетентності керівних кадрів у системі післядипломної педагогічної освіти» (Харків, 2014); Всеукраїнській соціологічній конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії» (Київ, 2001); Всеукраїнській науково-методичній конференції «Сучасний стан вищої освіти в Україні: проблеми та перспективи» (Київ, 2000); І Всеукраїнській соціологічній конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії»(Київ, 2000).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи висвітлено у 64 публікаціях, зокрема: одна одноосібна монографія, шість розділів у колективних монографіях, 26 статтях у наукових фахових виданнях України, чотири статті в зарубіжних виданнях та 25 тез у збірниках матеріалів конференцій.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою роботою здобувача. Основні результати дослідження та положення наукової новизни одержано одноосібно. Переважну більшість статей написано без співавторів.

У публікації № 4 особистий внесок здобувача полягає в дослідженні праксиологічного потенціалу в сучасній українській соціології та відпрацюванні полісуб'єктності сучасного суб'єкта. У публікації № 6 списку літератури особистий внесок автора – це комплексний аналіз структурних елементів праксиології, що уможливлює віднести її до метазасад сучасної соціології. У публікації № 13 списку літератури особисто автору належить аналіз технологій щодо розв'язання актуальних проблем освіти та розробка рекомендацій. У публікації № 37 особистий внесок автора полягає у визначенні в структурі соціального капіталу – технологічної складової, ау публікації № 38– у визначенні

складових digital society, які застосовуються у ВНЗ.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів,12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Основна частина дисертації (обсяг – 364 сторінки) містить три рисунки. Список використаних джерел складається з 465 найменувань (в тому числі 76 іноземною мовою) і представлений на 45 сторінках.

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЕКТУВАННЯ ЯК СОЦІОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

1.1. Праксиологічні засади соціологічної діяльності

У цьому підрозділі розглянуто специфіку пізнавального потенціалу сучасної соціології та обґрунтовано необхідність використання сучасних, а саме праксиологічних, основ соціологічного дослідження до вивчення соціальної реальності.

Відставання пізнавальних можливостей соціології в порівнянні з темпами трансформації суспільства мотивує соціологів всього світу вести дискусію про кризу соціології та необхідність шукати та створювати не лише нові галузеві й спеціальні теорії, але і переглядати загальнотеоретичні та методологічні засади самого соціологічного теоретизування.

Так, на відкритті Соціологічного конгресу Мішель Вевьорка (Michel Wieviorka) поставив перед науковим співтовариством питання відносно призначення соціології: «яку користь приносить і якими проблемами задається сучасна соціологія», «... що знаходить, що вона відкриває, чим соціолог може бути корисним суспільству» [52].

В той же час Майкл Буравий (Michael Burawoy), виступаючи на XVII Всесвітньому конгресі міжнародної соціологічної асоціації з багатозначною назвою «Sociology on the Move» («Соціологія в русі»), упевнений, що соціологія повинна вийти за межі академічного поля і звернутися до громадянського суспільства і до соціальних проблем, з якими стикаються люди в кожній країні і у всьому світі» [131].

Доповідь Маргарет Арчер (Margaret Archer) на цьому конгресі мала дуже виразну назву «Поточна криза: мовчання соціологів», в якій було звернено увагу

на зміни в моделі сучасної особистості, яку вона назвала «Homo in constantus of late, - modernity», тобто «Людина непостійного, пізнього модерну», і відсутності дієвих методологій, методів і технологій вивчення такої особистості. У свою чергу Петро Штомпка (Piotr Sztompka) закликав своїх колег-соціологів повернутися до трьох класичних питань, які повинні стояти перед кожним дослідником,: розуміти, передбачати, запобігати, тобто діяти [Цитується за матеріалами, що викладено в 131].

Продовжуючи науковий дискурс відносно призначення соціології, учені наполягають на активнішому втручанні соціології, її напрацювань в практику існування і функціонування суспільства. Так, на думку М. Буравого «соціолог повинен брати участь в суспільному житті, повинен заявляти про свої інтереси в тому, щоб це життя було якимсь чином змінене». М. Вевьорка пропонує активніше просувати експертизу, як форму залучення соціолога до рішення проблем суспільства.

Віль Бакіров акцентує увагу на важливості соціологічної інформації, стверджуючи, що «в цивілізованих суспільствах соціологічна інформація — обов'язковий компонент соціального планування, прогнозування і управління» [16].

Окрім питань призначення сучасної соціології та кризи її пізнавальних можливостей, український науковий дискурс наповнений полемікою про особливості філософських підходів (гносеологія, епістемологія) в розвитку соціологічного знання (В. Тарасенко, І. Майструк, Т. Теличко).

Проблематика сучасного соціологічного теоретизування, необхідність його формалізації та оптимізації, проблема створення нових галузевих напрямів соціології аналізуються в роботах Н. Костенка, С. Макеєва, П. Кутуєва, І. Литвиненко і В. Погребної.

Місце, потенціал і можливості сучасної соціології України, надійність її

підходів і теоретизування презентуються в роботах Є. Головахи, А. Горбачика, В. Вахштайна, Н. Паніної, А. Рибщун, В. Середи, В. Степаненка, О. Сусської, К. Урсуленко.

Останнім часом все частіше з'являються роботи, що досліджують роль практики в соціологічному пізнанні. Особливий інтерес для наших спостережень представляє позиція бельгійського вченого М.Болль де Баля, що представлено в статті О. Мельнікова, про екзистенціальну соціологію, яка може стати одним з ключових елементів системного об'єднання розрізнених напрямів екзистенціально-соціологічної думки. Системний погляд на практики і теорію практики викладено в роботах Н. Коваліско.

Таким чином, актуальність пошуку нових методологічних засад сучасної соціології обумовлена декількома головними причинами.

По-перше, це динаміка і глибина змін або, як прийнято говорити, соціальних трансформацій, що торкнулися суті і відбилися на природі абсолютно усіх соціальних явищ і процесів. Відмінною рисою онтології сучасного світу є активне засвоєння нового етапу розвитку, в якому домінують багатоваріативність, висока міра невизначеності, динамізм і безперервність протікання процесів, розширення масштабів соціальної практики, а також жорсткі ресурсні обмеження у виборі можливих проектів досягнення якісного майбутнього.

По-друге, криза сучасної соціологічної теорії, яку сфокусовано на реалізації загальних гносеологічних позицій до пояснення складних соціальних явищ і процесів.

По-третє, принципова зміна природи та потенціалу соціального суб'єкту. До останнього часу класична традиційна соціологія ідентифікує об'єкт пізнання, застосовуючи, як правило, гносеологічні інструменти, і не використовуючи епістемологічні, ігноруючи, тим самим, особистість, здатну раціонально мислити,

приймати зважені рішення і робити усвідомлений вибір.

В цілому залишається актуальним питання: чи може соціологія, використовуючи класичні та не класичні теорії пізнання, надати необхідні, цікаві і в той же час практичні для суспільства знання? І з іншого боку, які існують пізнавальні можливості соціологічного теоретизування, що засновано на інших, постмодерних позиціях?

З цього приводу існує багато критики. Так, наприклад, Є. Головаха, А. Горбачик, Н. Паніна, В. Середа, К. Урсуленко вказують, що «соціологи давно розділилися на два опозиційні табори. Одні поклоняються дискурсу і наративу, сподіваючись у власній уяві і вільному польоті думки інших людей відшукати «чарівний ключик» до розуміння соціальної реальності. Інші одержимі квантофренією і палким бажанням перевірити алгеброю гармонію суспільного устрою. І у тих, і у інших цілком достатньо аргументів для обґрунтування неспроможності опонентів» [82, с. 171].

Таким чином, напружена дискусії про природу соціологічного теоретизування наростає, проте радикальна відповідь на вказані виклики в роботах українських учених якщо і простежується, то дуже нитковоподібно, і системної вербалізації проблема перегляду основ соціологічного теоретизування не отримала.

Наведені вище роботи дають нам можливість стверджувати, що все частіше звучить заклик до глибшого проникнення соціологічних знань в практичну діяльність, яка дасть можливість вирішити актуальні проблеми сучасності. Тобто, реально існуючі соціальні практики повинні визначати поле теоретизування в соціології. І якщо задачу проникнення теорії в практику може вирішувати прикладна соціологія, в завдання якої і входить проведення досліджень «клінічної соціології», а також соціальний і політичний консалтинг, то питання про домінування практики над теорією в соціології залишилося не вирішеним. На

наш погляд, саме практикоорієнтована методологія може ефективно відповісти на виклики сучасності, про які говорилося вище.

Для досягнення поставленої мети було проаналізовано існуючі (онтологічні, гносеологічні і епістемологічні) засади соціологічного теоретизування і обґрунтовано, що назріла необхідність в зміні таких підходів.

І якщо врахувати, що підхід – це фундаментальна основа діяльності, що спирається на певну концепцію процесу або явища; конкретна позиція відносно будь-якої проблеми, яка припускає використання відповідних засобів і способів діяльності, то наше завдання проаналізувати існуючі підходи, вживані і використовувані в сучасній соціології і соціальному проектуванні, і сформулювати основні положення авторського бачення.

Рис 1.2. Філософські основи соціологічного теоретизування

Впродовж XIX, XX і початку XXI століть виникнення, формування, а потім еволюція соціології як науки йшла за розвитком соціальної реальності, що і

призвело до появи поля соціологічних теорій, концепцій і парадигм, які намагаються зрозуміти, пізнати та пояснити складність соціальної реальності. Формування соціологічного мислення було обумовлене також придбанням соціологією власного пізнавального, дослідницького і проблемного полів. Досліджуючи еволюцію соціологічного знання і основних підходів до теоретизування В. Ядов [386] стверджує, що системно-структурний, герменевтико-феноменологічний і діяльнісний підходи в теоретичній соціології це різні образи аналізу соціального.

Згідно класичної соціології реальність була відстороненим об'єктом пізнання (гносеологічний підхід), представники некласичної соціології XX століття полемізували про феноменологію суспільства і реальність виступала як суб'єктивне знання про неї (епістемологічний підхід). Сьогодні, коли суспільство захоплене процесами самоорганізації, вибудовування власних перспектив, коли спостерігаємо зростання інтересу до самопізнання, проектування, конструювання та організації реальності, для соціології актуалізується виклик надавати експертну інформацію про такий складний діючий об'єкт. «Якщо уважно проаналізувати усі характеристики онтологічного повороту в соціології, то ми побачимо не що інше, як актуалізацію екзистенціальної парадигми, яку багато дослідників вже вважали надбанням застиглого філософського минулого» [218, с. 161]. Розділяє ідею онтологічного повороту і Н. Отрешко, стверджуючи, що «в сучасних теоріях конструктивізму, зокрема теорії практичної раціональності П. Бурдьє та теорії структурації Е. Гідденса, автори роблять спробу здолати дилему суб'єктивізму/об'єктивізму, вводячи концепцію соціальної практики як місця зустрічі суб'єкта дії з соціальними структурами у рамках повсякденності» [245, с. 129].

Е. Гідденс, досліджуючи онтологію соціальної реальності, говорить про період пізнього модерну, якому властиві динамізм і радикалізм, неймовірно

збільшена швидкість зміни усіх процесів в суспільстві. Серед характеристик пізнього модерну ми виділяємо раціоналізацію та гармонізацію соціальних взаємовідносин, варіативну складову та прагнення до уніфікації в розвитку соціальних систем, плюралізм і релятивізм в ухваленні управлінських рішень, регіоналізацію соціального простору та гуманізацію усіх сфер життєдіяльності суспільства.

Кожен етап розвитку цивілізації визначається появою нових підходів до розуміння змісту людського життя, що має у своїй основі взаємозв'язок і взаємодію традицій і новацій. Людина постійно прагне до адекватного пізнання природи, до досягнення сутності світу, але цей процес не є самоціллю. Відображення змін, що відбуваються в ціннісних орієнтаціях, інтересах і цілях людини в умовах трансформації суспільства, покликано знайти найбільш ефективні можливості для його адаптації та самоствердження як суб'єкта діяльності. Серед трендів, що найчастіше зустрічаються, описують сучасність і відбивають результати соціологічного теоретизування з дослідження її специфіки, можна назвати наступні.

По-перше, це наростання і актуалізація кризи, і окрім фінансово-економічної кризи, що торкнулася сьогодні усіх держав, в наявності криза пізнавальних можливостей суспільних наук, у тому числі й соціології, про яке говорилося вище. Наявність такої кризи неминуче приведе до змін в цінностях і стратегіях розвитку, і можливих методах, технологіях і ресурсів їх досягнення.

По-друге, упродовж десятиліття набирає силу глобалізація, що є об'єктивним і природним соціальним процесом, в ході якого стираються географічні межі соціальних і економічних систем, відбувається перетворення існуючої соціальної реальності на єдине і різноманітне мережеве ціле [292, с. 6-8]. В умовах розширення масштабів і посилення динаміки соціальних змін перед суспільством і кожною людиною ставиться завдання усвідомлення себе,

з'ясування наявних можливостей адаптації для збереження себе і планети. Ситуація розвитку світової спільноти така, що потрібний конструктивний діалог, що дозволить створити єдину стратегію побудови ноосферної цивілізації. У цьому сенсі постановка проблеми адаптації людини набула не лише особистісного і локального, але і глобального характеру, оскільки основи стратегії стійкого розвитку закладаються на інтернаціональному рівні. У нашій роботі ми проблему глобалізації аналізуємо з позиції глокалізації. Де під глокалізацією розуміємо постійну взаємодію глобального і локального, що спрямовано на прискорення розвитку, гармонізацію суспільства.

По-третє, зміну системи суспільно значущих орієнтирів обумовлено новою для суспільства ситуацією «відкритості». Зміна ролі держави у сфері регулювання процесів суспільного розвитку за допомогою законодавчих норм і виникнення нових суб'єктів викликали до життя нові способи соціальної дії, до яких більшість виявилися не готові. Стереотипи поведінки індивідів, що склалася в старій системі суспільних стосунків, затримує вироблення нових адаптаційних механізмів, для створення яких склалася низка об'єктивних обставин.

По-четверте, поява, розширення меж і впливу креативного класу. Згідно Р. Флоріді «креативність – це здатність людини до синтезу інформації, упевненість у власних силах, схильність до ризику, готовність придбавати, розвивати та цілеспрямовано використовувати власний досвід». Саме креативність як характеристика сучасної людини, а відповідно і соціуму в цілому, визначає прагнення суспільства не лише в рефлексії минулого досвіду, а і в проектуванні бажаного майбутнього.

Перераховувати абсолютно усі процеси, що детермінують функціонування сучасного суспільства та його основних соціальних інститутів, мабуть, немає сенсу, проте, слід зауважити, що в їх часом різнопланових і суперечливих проявах спостерігаються деякі загальні характеристики, що відбивають

особливості суспільного прогресу.

До них, безумовно, можуть бути віднесені синхронність, динамізм і безперервність протікання процесів, розширення масштабів соціальної практики, зміцнення відкритості суспільства, прагнення до стійкості розвитку людства в цілому і його окремих співтовариств, сфер діяльності, соціальних інститутів, систем цінностей.

У соціології прийнято називати сучасний етап розвитку соціуму як постмодерний. Світ перетворюється на «вислизаючу» реальність, при цьому природа змін зовсім не формаційна, вони зачіпають соціальну практику, діяльність людей, їх цінності та уявлення про майбутнє. Подібні характеристики сучасних соціальних процесів, безумовно, ускладнюють можливість їх пізнання. Соціум реагує на розриви шляхом розвитку як інституціональної, так і індивідуальної рефлексивності. «Рефлексивність», – помічає Гідденс, – слід розуміти не просто як «самосвідомість», але як спостережувану властивість і характерну особливість потоку соціального життя» [Цит. за 12].

Поняття «постмодерн» повно і адекватно описує усю глибину змін у сучасному світі на початку XXI століття, вказуючи на те, що визначальним чинником в його становленні є не лише прихід нових технологій, але і зміна світоглядних установок, що пов'язано з витісненням модерністського способу мислення постмодерністським дискурсом.

Пізній модерн глобалізує простір, який набуває властивості глокальності. Згідно з принципом глокальності в розвитку соціальних процесів і явищ паралельно з глобалізацією зростає роль локальних місцевостей, міст, районів, підвищується увага до місцевої самобутності.

Основними категоріями, що описують реальність постмодерну, стають плюралізм, децентралізація, невизначеність, фрагментарність, мінливість, контекстуальність. Принципи плюралізму, децентрації, фрагментарності, що є

визначальними для постмодернізму, виражаються, передусім, в затвердженні різноманітності як основного лейтмотиву сучасного суспільства. Як справедливо відмітив Е. Тоффлер, якщо технологія другої хвилі сприяла одноманітності, технологія третьої хвилі забезпечує соціальну різноманітність [348].

Постмодернізм визнає технологічний характер сучасності та прагне осмислити й утілити його у своїх категоріях. Якщо звернутися до класичної роботи Ж. Ф. Ліотара «Стан постмодерну», то в ній входження суспільства в постсучасний період французький філософ зв'язує з процесами всеосяжної інформатизації, які стали однією з причин зміни статусу знання і виникнення специфічного постмодерністського бачення світу [194].

У рамках постмодернізму радикально змінюються відношення до минулого, традиційного, несучасного: воно не відкидається, не критикується, але органічно входить до складу сучасності, займаючи в ньому гідне місце. Постсучасне суспільство включає орієнтацію на нове з урахуванням традиції. Постмодерн ускладнено парадоксами одномоментного, тотального і часом діаметрально протилежного прояву глобалізації та глокальності, прагнення до уніфікації та унікальності, до інтеграції та відокремлення, а також іншими процесами, які проектуються як на макро-, так і на мікро- соціальні практики. З іншого боку, наукова картина світу почала виконувати низку функцій, які мають тісний зв'язок з функціями методології. Головними з них є: евристичні, системні та світоглядні функції. Ці функції мають системну організацію та характерні як для спеціальних (локальних) картин, так і для загальнонаукової картини світу.

Тенденції розвитку сучасних наук визначаються різноманіттям, складністю й нелінійністю реальності, збільшенням кількості та поглибленням соціальних розривів. Подібні характеристики сучасних соціальних процесів, безумовно, ускладнюють можливість їх пізнання і актуалізують необхідність застосування холістичних підходів.

В українському науковому дискурсі давно ведеться полеміка про можливості традиційних, класичних і некласичних (гносеологічних і епістемологічних) підходів до пізнання соціальної реальності.

Так, В. Тарасенко та І. Майструк, описуючи епістемологію, наполягають на особливому статусі гносеології, потенціал якої не до кінця вичерпано для соціології. «По-перше, якщо якій-небудь науці й потрібна «стара гносеологія», то це соціологія. По-друге, нова ситуація в галузі епістемології, що виникла останніми роками, може не залишити соціології надій мати своєї теорії пізнання, оскільки епістемологія виявляє «заковтючу» тенденцію, готуючись захопити у своє лоно і соціологію. По-третє, чекати надійної методологічної допомоги, керівних із цього приводу гносеологічних «вказівок» від сучасної української філософії, що переживає перманентний процес трансформації свого основного питання, соціології не доводиться. По-четверте, гносеологічна природа соціології настільки складна і специфічна, що загальні епістемологічні принципи і закономірності реалізуються через систему її дослідницько-пізнавальних практик особливим чином. Це вимагає від неї пильної уваги до цих процесів і механізмів. По-п'яте, латентна природа соціального об'єкту вносить в процес його соціологічного пізнання такі обурення, складнощі та труднощі, впоратися з якими може тільки сама соціологія, спираючись, розуміється, на гносеологію і соціальну філософію. Нарешті, по-шосте, традиція конструювання і маркіровки, що затвердилася в новітній соціології, коли деякий об'єкт соціальної реальності або штучно створюється за робочим столом, або тільки позначається, ставить питання про гносеологічну природу і значення конструктів і маркерів (кодів, символів і так далі)» [340, с. 167]. Ми ні в якому разі не заперечуємо вклад гносеології та підтримуємо її пізнавальні можливості для розуміння соціальної природи реальності, в той же час ми наполягаємо на доповненні гносеології праксиологічним компонентом пізнання, який реалізує інший ракурс в розумінні

складних соціальних процесів.

З необхідністю пошуку нових засад пізнання соціальної реальності згоден усе той же В. Тарасенко, стверджуючи, що «сьогодні, коли предмети соціальних наук дуже тісно переплетені між собою, соціологія в спробах побудови нових пояснювальних моделей розширює можливості свого бачення реальності через предмети і виводи цих наук, наприклад, за рахунок соціальної філософії, психології, епістемології, синергетики, антропології та ін.» [339, с. 7].

Спробу ефективного й адекватного пізнання складної соціальної реальності намагаються вирішити і за допомогою епістемології, як спеціальної теорії пізнання, яка фокусує свою увагу на феноменологічності соціальної реальності та особливої ролі суб'єкту пізнання. На думку Л. Бевзенко, «у рамках класичної епістемології, яка визначена уявленням про існування об'єктивної істини, зіставлення різних позицій ведеться крізь призму критики, спрямованої на з'ясування, «хто правий, хто ближче до істини» [20, с. 11], що, безумовно, мотивує до виявлення і обґрунтування праксиологічних засад пізнання. В цілому, соціологія, що заснована на праксиологічних позиціях, керується особливими цінностями, має специфічне призначення, уявленням про істину, принципи, типи взаємодії з об'єктом і замовником дослідження, логікою теоретизування, має інші практики організації діяльності. Аналіз вказаних компонентів і дозволить порівняти гносеологічні, епістемологічні та праксиологічні засади сучасного соціологічного теоретизування.

Праксиологія – це наука про практику (праксис), яка є відносно новою для соціології теорією. Слово «праксиологія» (від греч. praxis – дія, практика) означає «знання про дії», пізнання практики в її філософському контексті.

Праксиологічний підхід застосовується у багатьох сферах, пов'язаних з діяльністю. Так, наприклад, нині праксиологічний підхід використовується в організації діяльності, менеджменті, дослідницькій діяльності, проектній і інших.

Сутність такого підходу полягає в удосконаленні практичної діяльності з орієнтацією на максимальну доцільність. Можливості цього підходу дозволяють не лише визначити норми здійснення діяльності, але і запропонувати рекомендації для оптимізації дій.

Праксиологія вивчає види людської діяльності (матеріальну, ідеальну, пізнавальну), їх співвідношення, структуру і характеристики всякої діяльності. Мета праксилогії складає дослідження загальних законів людської діяльності та виведення на їх основі узагальнених правил по досягненню в ній досконалості. Предметом праксиології є цілеспрямована, обрана та свідома дія, що забезпечує результативність діяльності. Праксиологія досліджує сутність результативності та засоби, які ведуть до поставленої мети. Людині необхідно з точністю володіти прийомами, способами, засобами діяльності, щоб мати можливість ефективно їх використовувати. Закони праксиології допомагають людині свідомо обирати засоби, здатні привести до найвищих результатів діяльності [65].

Порівнюючи праксиологічні підстави соціологічного теоретизування з прикладною соціологією, можна помітити, що остання сконцентрована на використанні соціології у різних соціальних сферах, але не соціологічної практики (тобто особливої соціальної сфери соціологічних послуг, а не наукової діяльності).

У чому ж відмінність соціологічної практики від прикладної соціології? Передусім, це різниця цілей. Цілі діяльності соціолога, що практикує у будь-якій соціальній сфері, диктуються цінностями та завданнями цієї сфери; безпосередньо практичну дію, спрямовану на об'єкт (будь то особистість, сім'я, колектив) чинить не соціолог, а відповідний фахівець; і відповідальність за результати, природно, несе цей інший. Соціолог виявляється дистанційованим від реальної практики, і це веде до його відчуження від пізнавальної діяльності.

З появою самостійних служб, власне соціологічної практики, принципово

змінюється соціальна позиція соціолога. Він сам формує цілі та цінності своєї професійної діяльності, сам здійснює необхідні дії, сам несе відповідальність за результати своєї роботи. Іншими словами, практичні дії є як методами пізнання, так і методами реалізації.

Раніше існував лише односторонній зв'язок від теорії соціології до практики. Стосунки між ними визначалися наявністю впровадження як етапу застосування соціологічних знань. З появою праксиологічних засад соціології, актуалізується стратегія, в якій практика визначає теорію як методологічну основу подальшого перетворення соціальної реальності. Л. Виготський відмічав, що «Попри те, що вона (теорія) не раз себе компрометувала, що її практичне значення дуже близько до нуля, а теорія часто сміхотворна, її методологічне значення величезне. Принцип практики і філософії – ще раз – той камінь, який знехтували будівельники і який став в главу кута» [59, с. 388].

Ми виходимо з того, що адекватно відображати складності та різноманіття соціальних процесів і явищ в методологічному плані можуть теорії, які роблять акцент на активності суб'єктів діяльності, здатних змінювати соціальні структури й соціальні організації.

У соціології вже отримали розвиток ідеї, які можемо назвати протопраксиологічні. Серед них особливе місце займають:

- експлицівна соціологія, тобто що ясно усвідомлює і виражає себе як особлива галузь науково-практичної діяльності [255];
- активістсько-діяльністний (діяльнісно-активістський) підхід, що включає «проект культурної соціології» Дж. Александера, «подвійний морфогенез» М. Арчер, «конструктивістський структуралізм» П. Бурдьє, «теорії структурації» Е. Гідденса, «модель активістської соціології» А. Турена, «теорії становлення суспільства» П. Штомпки та інші;
- екзистенціальна соціологія, серед прибічників якої П. Штомпка, Е.

Тирик'ян, представники каліфорнійської школи (Дуглас, Джонсон, Котарба та ін.), бельгійський соціолог М.Болль де Баль та ін. [218];

- теорії практик, Г. Шубертом, Ч. Кулі, Дж. Міда, а також представлено в роботах М.Хайдеггера, Л.Витгенштейна, М.Мосса, Н.Еліаса, Г. Райла, М.Поланьі, М.Фуко, Ж.Делеза, М. де Серто, Д.Скота, П. Бурдьє, А.Макінтайра, Л.Болтанськи, Л.Тевено, Б.Латура [153].

Екзистенціальна соціологія підкреслює важливість особистості та актора (активна, залучена людина) [218]. Екзистенціальній соціології відповідають наступні принципи: принцип динаміки первинних груп, принцип розуміючої соціології, акцент на якісних методах і діалектичний та діалогічний принцип.

Виникнення активістсько-діяльнісної методології, на думку В. Ядова, пов'язано із складністю сучасних соціальних процесів і з неможливістю методології рефлексії (гносеологія) соціології в реалізації адекватного пізнавального потенціалу.

В. Ядов вказує, що основний принцип, що розвивається у рамках активістсько-діяльнісного типу методологічної орієнтації, сходить до формули К. Маркса «про те, що люди, народжуючись за одних умов, своєю практичною діяльністю їх змінюють, змінюючись, самі». Положення активістської соціології в Росії розвивали й розвивають Т. Заславська, С. Кравченко, С. Лапіна та ін. Прибічники вказаного підходу у своїх роботах основну увагу приділяють активності суб'єктів діяльності, здатних змінювати соціальні структури. В Україні інтерес до проблем активістсько-діяльнісної методології реалізовано в роботах Л. Бевзенко, М. Лукашевича, В. Подшивалкіної, В. Судакова, Є. Суіменко, М. Туленкова.

Свій підхід до аналізу сучасних методологічних платформ соціології обґрунтовує С. Лапіна, яка відстежуючи стратегію розвитку від класичної до некласичної та постнеклассичної соціології, стверджує, що поява нових

методологій в соціології пов'язана з актуалізацією людиномірних об'єктів. Особливий акцент в роботах С. Лапіної робиться на взаємодії та співвідношенню суб'єкта й об'єкту пізнавального процесу, що завжди було наріжним каменем розвитку соціології як науки. Вводячи в науковий дискурс поняття «Людиномірних об'єктів», С. Лапіна, надає їм особливу суб'єктність і включеність в процес пізнання в якості активно діючого елементу. «При цьому слід звернути увагу на те, що у будь-якій пізнавальній ситуації суб'єктність є присутньою не як ізольована індивідуальна, а як особлива міжсуб'єктна взаємодія (між суб'єктом, що пізнає, і суб'єктом, включеним в об'єкт пізнання), яка опосередкована складною системою соціальних зв'язків» [185, с. 12].

Саме ці теорії і в цілому активістсько-діяльнісного підхід можна вважати обґрунтуванням появи праксиології як рівня методології сучасного соціологічного знання.

Неоднозначність й становлення такого підходу як праксиологія вказує і О. Павлович «Терміни «праксеологія» і «праксиологія» застосовуються або як синоніми, або як такі, що мають деякі відмінності, але які не завжди досить чітко позначаються» [247]. Сам О. Павлович використовує термін праксеологія як поняття, яке ввів Т. Котарбінський і як таке, що містить в якості ключового слова в пошуковій системі ІНІСН. В той же час А. Павлович не заперечує і використання терміну «праксиологія» як відмінного від «праксеології» і такого, що має специфічний зміст.

За його твердженням сьогодні термін «праксиологія» у філософській літературі навіть більше представлений і значимий, ніж термін «праксеологія». І О. Павлович зв'язує подібну філософську дилему, передусім, з витісненням марксистських позицій з філософського наукового дискурсу. Праксеологія будується на матеріалістичних підставах розуміння історії, тоді як «праксиологія» концептуально виходить з «праксису» Аристотеля і «практичного

розуму» Канта. У нашій роботі ми усвідомлено використовуємо термін «праксиологія», базуючись на позиції Аристотеля, для якого «праксис» – це справа, вчинок, навантажений етично, і Канта – для якого практичний розум, це те, що зводить етичне в сферу належного.

Імперативом соціології, заснованої на праксиологічних засадах, є усвідомлення діяльності як універсального способу модернізації соціальних систем і одночасно методом пізнання.

Праксиологія як загальна теорія організації, в першу чергу, втілює трансцдисциплінарний підхід, комплексно використовуючи окремі методи й технології філософії, соціології, менеджменту, соціальної психології, культурології та інших наук.

Безумовно, термін «трансдисциплінарність» не новий, так Жан Піаже (Jean Piaget) позиціонував трансдисциплінарність як нову галузь знань, відмінну від мультидисциплінарності та інтердисциплінарності. Він стверджував, що трансдисциплінарність, як «новий простір без стабільних меж між дисциплінами», як нова галузь знань, має бути неодмінно супер- чи гіпердисципліною. Така трансдисциплінарність, писав він, має бути «координатором усіх дисциплінарних й інтердисциплінарних систем навчання та інновацій на основі загального аксіоматичного підходу» [434].

За визначенням О. Князевої «трансдисциплінарність характеризує такі дослідження, які йдуть крізь межі багатьох дисциплін, виходять за межі конкретних дисциплін, що виходить з сенсу самої приставки «транс». Тим самим створюється холістичне бачення предмету дослідження» [151, с. 6].

До прототрансдисциплінарних наук можуть бути віднесені філософія та математика, які спочатку базувалися на принципах холізму. Аналізуючи історію розвитку соціуму і наук, можна простежити наступну закономірність. У древній Греції та Древньому Римі науки були інтеграційним знанням, що здійснювало

спробу комплексного пізнання як природи, так і соціуму. Потім з розвитком суспільства і держави науки диференціювали власні об'єкти та предмети пізнання. З виникненням модерну й ускладненням динаміки та структури соціальних процесів науки починають прагнути до інтеграції (виникають і розвиваються спочатку міждисциплінарні, а потім і полідисциплінарні дослідження й вже у кінці XX століття з'являються трансдисциплінарні). Трансдисциплінарні методи пізнання дозволяють відбити складність соціальних процесів і явищ, тим самим здійснювати універсальні, комплексні дослідження. Трансдисциплінарність – це плід інтеграційного процесу в сучасній науці. Трансдисциплінарні галузі знання – ті вузлові точки, за допомогою яких об'єднуються природничі, соціальні та гуманітарні дисципліни, феноменологічні, описові та пояснювальні підходи, фундаментальні та прикладні, інженерні дослідження, що базуються на відкритті законів. Трансдисциплінарність розвивається в руслі сучасних, набираючих силу трендів, що ґрунтуються на холістичному баченні реальності [152].

Трансдисциплінарні науки розвивають методологію досліджень, визначаючи її евристичні, системні та світоглядні функції.

На сьогодні кількість трансдисциплінарних наук динамічно росте. До синергетики, кібернетики, системного підходу можна віднести й праксиологію як теорію про ефективну діяльність.

Трансдисциплінарність праксиології дозволяє досліджувати соціальний суб'єкт як композицію сутностей різної природи (психологічна, біологічна, фізіологічна, економічна, соціальна та ін.), які у свою чергу формують унікальне поле суб'єктної активності та відбивають його складність і різноманіття. Мета праксиології полягає у виявленні загальних для усіх наук організації практичної діяльності в умовах, що постійно змінюються, в ситуаціях невизначеності.

Необхідно відмітити, що трансдисциплінарний підхід, заснований на

праксисі, дозволяє трактувати соціального суб'єкта як носія полісуб'єктності, тобто поля композиційно змішаних, невиразних і складно ідентифікованих статусів і ролей, що надає сучасному суб'єктові можливості одночасно бути ініціатором, розробником, організатором і споживачем дій. Специфіка полісуб'єктності суб'єкту визначається середовищем, нормами та характером взаємодій, що реалізовуються в цьому середовищі, та силою власної дії на це середовище.

Як трансдисциплінарна засада праксиологія детермінує ряд категорій, які й забезпечують її холізм. До таких категорій ми відносимо «проектування», «раціональність» і «ефективність».

Таким чином, ми виявили, що ускладнена реальність призводить до радикальних змін в співвідношенні між теорією та практикою. Іншими словами, адекватного відображення складності й різноманіття соціальних процесів і явищ в методологічному плані можуть теорії, які роблять акцент на активності суб'єктів діяльності, здатних змінювати соціальні структури та соціальні організації.

Особливе місце в структурі таких теорій займає праксиологія, яка розвиває систему трансдисциплінарних підходів до пізнання сучасної реальності. Мета праксиології полягає у виявленні загальних для усіх наук організації практичної діяльності в умовах, що постійно змінюються, в ситуаціях невизначеності. Соціологія може реалізувати свій пізнавальний, теоретичний і практичний потенціал, базуючись на таких методологічних підставах як праксиологія.

Проте залишилися не розглянутими питання специфіки пізнавального потенціалу праксиології як основи для аналізу, виконання та розвитку соціологічної діяльності. Розвиток соціології може бути розглянутий, як можливість використовувати дослідницькі методи адекватні темпам і стратегії просування суспільства. Основний імператив праксиології полягає в

усвідомленні практики в якості базисного компоненту теоретизування, в якому діяльність стає одночасно об'єктом і способом пізнання.

В своєму баченні методологічних пробем соціології, спираємося на визначення методології, яке дав російський соціолог В. Ядов «Загальна наукова методологія включає універсальні принципи розвитку наукового знання... Загальносоціологічна методологія, функції якої виконує соціологічна теорія, дає вказівку відносно принципових основ розробки приватних соціологічних теорій в співвідношенні з їх фактуальным базисом» [385, с. 62].

Також у Великому соціологічному словнику Коллінса [53, с. 416] вказується, що методологія припускає філософську оцінку дослідницьких методів дисципліни, деяку характеристику концептуальних, теоретичних і дослідницьких аспектів знання. Мета методології – описати і проаналізувати наукові методи, показати їх обмеженість і ресурси, роз'яснити їх прогнозні можливості, зв'язуючи їх потенціал з пограничними науці галузями знання. На думку, С. Бистрянцева, методолог повинен намагатися зробити узагальнення з методів, що показали свою ефективність, і розкрити відповідні сторони логічних і метафізичних принципів за конкретними проблемами, пропонуючи їх нові формулювання. Методолог повинен намагатися поєднувати судження наукового типу і практичність філософії. В цілому мета методології – допомогти нам зрозуміти не результати наукового дослідження, а сам дослідницький процес в найширшому значенні слова [49].

У той ж час, українські вчені Ю. Сурмін та М. Туленков під методом передусім розуміють сукупність конкретних прийомів і способів пізнання, перетворення або оцінки діяльності та вказують на три види соціальної практики: 1) пізнавальну, яку вивчає гносеологія; 2) оцінну, яку досліджує аксіологія; 3) практичну, яку вивчає праксиологія. Сучасна методологія, обумовлена цими видами діяльності, охоплює, по-перше, методологію пізнання, або

гносеометодологію, по-друге, методологію оцінки, або аксіометодологію, і, по-третє, методологію практики, або праксиометодологію [335, с. 11].

На наш погляд, праксиологія – це наука про практику (праксис), яка задає відносно новий вектор розвитку соціології в межах постнекласичної методології. Слово «праксиологія» (від грец. Praxis - дія, практика) означає «знання про дії», пізнання практики в її філософському контексті.

Праксиологія з'явилася на основі робіт теоретиків організації, управління та наукової організації праці й послужила джерелом глибоких досліджень. Загальні ідеї праксиології знайшли відображення в психології (роботи Л.С. Виготського та представників його школи: А. Леонтьєва, П. Гальперіна, Н. Тализіна та ін.), фізіології вищої нервової діяльності (П. Анохін та ін.), в педагогіці (І. Колесникова, Є. Титова), у кібернетиці, загальній теорії систем та інших науках.

Праксиологічний підхід почав формуватися в другій половині XX століття. Під праксиологічним підходом можна розуміти вивчення людської діяльності з точки зору оптимальності її здійснення. Завдання праксиологічного підходу – вивчення та впровадження всього необхідного для ефективної діяльності. В основі праксиологічного підходу лежать категорії цінностей і сенсу, якості, норм, мети, дій і процедур, результатів і продуктів, корекції діяльності.

Засновником праксиології вважають Т. Котарбінського. Він писав: «Діяти і притому діяти обдумано – це означає змінювати дійсність більш-менш свідомим чином, це означає прагнути до певної мети в даних умовах за допомогою відповідних засобів, з тим, щоб від існуючих умов прийти до умов, які відповідають поставленій меті; це означає включати в дійсність фактори, в результаті яких відбувається перехід від системи, яка має виразні початкові умови, до системи певних кінцевих умов» [165, с. 123]. Праксиологія, на думку її засновників – це наука особливого типу, що знаходить свою теоретичну і

практичну нішу між науками, що вивчають фундаментальні закони функціонування цілого (природи, суспільства, різних природних і штучних сфер і середовищ – біосфера, техносфера, іносфера і так далі) і спеціальними науками, що освоюють окремі фрагменти виробничої діяльності людини (землеробство, тваринництво, різного роду технології виробництва знарядь і засобів праці, організацію виробництва і т. ін).

Праксиологія, як зазначає Н. Сацкова, дозволяє дати характеристику реальним людським можливостям, визначити його об'єктивні та суб'єктні дії, сприяти становленню його ідеалів і цінностей, допомогти оптимізувати свою життєдіяльність і життєзабезпечення як в індивідуальному, так і в суспільному, загальному плані. Форми, в яких розгортається ідея праксиологічного підходу, можна віднести до двох проблем: з одного боку – загальне суспільне знання, тобто теоретична діяльність розуму, що спрямовано на підвищення дійсності в її минулому, сьогоденні і майбутньому, з іншого – діяльність як специфічна людська форма активного ставлення до навколишнього світу, зміст якої складає її доцільна зміна і перетворення, тобто вміння, доцільність, дія, справа. Ці дві величини – знання і діяльність – відіграють центральну роль в праксиологічному підході як цілеспрямованій системі сукупності принципів, що визначають загальну мету і стратегію цілеспрямовано орієнтованих праксиологічних дій, що показують, наскільки це загальне знання перетворилося на безпосередню продуктивну силу, в людину, голос власної совісті і норми людської діяльності в пошуках істини та добра завдяки інтелектуальній природі людини [298]. Таким чином, праксиологія зарекомендувала себе як спеціальна галузь пізнання, яка розглядає способи як самої діяльності (у тому числі і розумової), так і способи її організації та проектування з точки зору їх практичних властивостей, тобто в сенсі їх ефективності. На сьогодні поняття «ефективність» досліджується з позицій як гносеології, так і епістемології та має множинні інтерпретації в різних

теоріях і галузях знання. Поняття ефективності тісно переплітається з поняттям оптимальності та раціональності. На думку Е. Самбурова «раціональність традиційно розумілася як засноване на пануванні розуму ставлення людини до навколишнього світу. Успіхи раціональної свідомості, що проявилися в становленні західної цивілізації, призвели до поширення переконання в безумовній цінності науково-технічного прогресу. Однак антигуманні риси сучасної техногенної цивілізації викликають активне неприйняття цієї установки. В даний час спостерігається відхід від жорсткого розмежування науки та інших сфер духовної діяльності суспільства, а в самої наукової раціональності відбуваються процеси її екологізації та гуманізації» [292, с. 8-9]. Такий погляд на питання раціональності дозволяє нам стверджувати, що сьогодні в період постмодерну в розвитку соціуму і постмодернізму в розвитку соціології, раціональність набуває багатозначності та відносності, контектсності. Також на формування й прояв раціональності впливають аксіологічні позиції суб'єкта діяльності. Ці характеристики призводять до зміни змісту раціональності з урахуванням суб'єкта, що реалізує дію, об'єкта, що визначає систему застосовуваних дій, життєвого простору існування суб'єкта та об'єкта [292, с. 154]. Ефективність як пошук і досягнення раціонально обраної мети також має динамічні характеристики. У цілому аналіз існуючих підходів і авторська інтерпретація ефективності буде представлено нижче.

Як правило, проблеми соціуму вивчаються в рамках об'єктивістської традиції дослідження соціальних проблем, у той час як потужний потенціал для їх аналізу у вигляді методологічних засад дослідження міститься в теоретичних положеннях феноменології, етнометодології та символічного інтеракціонізму, закладених у працях П. Бергера, Г. Блумера, Г. Гарфінкеля, І. Гофмана, Дж. Дугласа, Т. Лукмана, Дж. Міда, А. Щюца. Досліджуючи природу соціальної реальності, прихильники даних підходів розглядали соціальний світ як продукт

людської суб'єктності: люди визначають, інтерпретують і надають значення світу через свої повсякденні дії та інтеракції. Спираючись на такий підхід, класиками праксиології можна вважати Міда, Парсонса, Шілса, Толмена, Оллпорта, Клукхона, Мерея, Сирса, Шелдона, Стауфера та інших. Сучасний зміст праксиології полягає у відображенні реальності як безлічі конкретних явищ через їх прояв в практиці та аспекти відображення реальності, що використовуються для пізнання, розуміння суті та практичного застосування як засобу, ресурсів діяльності, так і для далеких від практики проблем.

Праксиологія вже встигла проявити себе в таких науках як економіка (Л. Мізес), психологія (Ф. Василюк) та інших. І якщо практичний прояв результатів теоретичних розробок і досліджень в цих науках однозначний, то для соціології, чиє призначення в класичному контексті полягало в розумінні і поясненні природи соціальних фактів, вибудовуванні соціальних закономірностей і в прогнозуванні, складно ідентифікується праксиологічний метод пізнання.

На наш погляд, до основних рис праксиології як підходу в соціологічному теоретизуванні відносяться: 1) включеність в основу теорії прагматичних, організаційних та діяльнісних компонентів; 2) спрямованість її на соціолога-технолога в якості користувача; 3) актуалізація в якості об'єкта такої теорії усвідомлено діючого соціального суб'єкта; 4) співвідношення предмета і методу праксиології полягає в тому, що практика є як предметом дослідження, так і методом впливу.

Соціологічна діяльність, що базується на праксиологічних позиціях, може бути реалізована на індивідуальному (мікро-) і соціентальному (макро-) рівнях. Ця методологія досить продуктивна і для мезорівня (регіон, організація, кластери та інші соціальні агрегації). Реалізація такого методологічного ключа на індивідуальному рівні дає нам можливість розглядати в якості соціального об'єкту «Homo practicing in late-modernity», тобто людину, яка практикує в епоху

пізнього модерну, тобто діючого раціонально або спонтанно (що обирає, купує, самоорганізує, споживає, проектує, організовує і т. ін.) у просторі невизначеності, нелінійності, підвищеного ризику, обмеження ресурсів, неоднозначності технологій досягнення мети.

Головним предметом діяльності з позицій праксису може служити зміст впливу на соціальні процеси в суспільстві. Основним інструментом освоєння соціальної реальності з позиції праксиології є знання культурних інтенцій суспільства, його символів, його характерних реакцій на ту чи іншу історичну ситуацію, знання його історіософії, його соціальних переваг, що складаються в перспективу його власного культурного існування та проектуванні. Ініціювання діяльності в такому суспільстві можливо лише в напрямку його внутрішніх спрямувань, на підставі вивчення та формування його перспективи як деякої цілісної галузі культурного простору: релігії, ідеології, міфології, риторики політиків, аналітичних оглядів в мас-медіа, тематичної спрямованості стратегічних досліджень, утримання інституційних і корпоративних планів і програм в галузі стратегічного планування.

Праксиологічні підстави пізнання базуються на уявленні про те, що необхідно не тільки дослідити (в гносеологічному і епістемологічному контексті), але і змінювати соціальну реальність (в онтологічному та праксиологічному).

Отже, гносеологія орієнтується на факті теоретичного пізнання (або «науки») і намагається знайти з нього шлях до реальності, прорвати мережу ідеалізму. Але теоретичне знання, в межах гносеології ідеалістично за своєю суттю, воно має справу з алгебраїчними знаками, а не числовими, конкретними величинами. Гносеологічний, кантівський, суб'єкт є розум вченого, що досліджує досвід. Як писав С. Булгаков «проблема науки в праксиологічному розумінні абсолютно не вміщується в ту постановку, яку надав їй Кант з його чисто споглядальним, дійсно, лише теоретичним, недієвим розумом. Пізнання у Канта є

тільки моделювання, але не проектування, яке можна перевірити життям» [Цит. за 33].

Тому мета діяльності з позицій праксиології – не стільки в організації процесу взаємодії, скільки в створенні проекту процесу взаємодії, що сприяє формуванню принципових підходів аналізу цього процесу, прогнозуванню відповідних реакцій, вивченню учасників соціального процесу і можливості позитивного впливу на них.

Праксиологічний підхід дозволяє і вимагає розглядати знання і практику в єдності, причому у єдності, що обумовлена змістовним характером діяльності, праксиологічна спрямованість якої відбувається при активному злитті знань і безпосередньо самої діяльності, викликаючи внутрішнє духовне формування, проектно-конструктивний характер теоретичного свідомості [295].

На думку К. Булгакової та Г. Михайлової, праксиологію можна визначити як теорію свідомої зміни, перетворення і удосконалення природи, суспільства, людини на основі пізнаних законів і за допомогою різних технік і технологій. Праксиологія як теорія зайнята поясненням та описом історичних типів і видів практики – раціональних форм організації людських дій, спрямованих на зміну природи, суспільства і самої людини [Цит. за 65].

Ціннісна орієнтація класичної соціології відповідає канонам класичної науки і взагалі раціональності (М. Вебер). Об'єктивна істина, яка не залежить від будь-чиєї суб'єктності та волі, що вважається не тільки вищою, але єдиною цінністю. Праксиологія як загальна теорія організації включає в себе реальну практику як базовий і визначальний компонент, зобов'язує соціолога свідомо визначити свою ціннісну позицію в контексті всіх основних цінностей і пріоритетів – рівноваги, гармонії, успіху, ефективності, користі та ін. Таким чином, ціннісна установка стає іманентним початком теорії, що і виступає необхідною умовою отримання соціотехнологічного знання про реальність, яке

себе відтворює.

Соціологічні знання, що засновані на праксиологічних позиціях, призначені для соціолога-практика, соціолога-технолога. Тому створювана для нього теорія повинна бути релевантна цьому досвіду. Соціолог-практик – не просто зовнішній контролер адекватності, істинності та ефективності, він – невід'ємний учасник пізнавальної та впроваджувальної діяльності.

Сучасне уявлення про істину має праксиологічну природу. Так, гносеологія сприймає істину як об'єктивну реальність, а практика виступає критерієм підтвердження істини. В рамках епістемології істина набуває суб'єктивних властивостей і залежить від пізнавальних, професійних, культурних, світоглядних і навіть ідеологічних складових особистості соціолога-дослідника. Епістемологія трактує істину, характерну для конкретно-історичних умов і ціннісних установок.

Праксиологія сприймає істину як динамічне утворення, іншими словами, істина не є статичною, а динамічним процес. Істина набуває характеристики конкретності та контекстності. Іншими словами, істина залежить від середовища існування об'єкта і предмета пізнання, від зв'язків, взаємодій і ступеня налагодженості мереж всередині середовища. Істина виникає в процесі практики і відтворюється нею, об'єкт пізнання задається за допомогою практики.

Таким чином, в істині фіксуються три аспекти об'єктивний, ціннісний та праксиологічний. Праксиологічний аспект істини демонструє включеність в істину моменту її зв'язку з практикою. Сам по собі цей момент як цінність, або корисність істини для практики входить в ціннісний її аспект, проте його можна виділити й як самостійний.

Відповідно до ідеалів класичного методології, пізнання має бути незалежним від суб'єкта, що пізнає, тобто від його ставлення до об'єкту дослідження. Тому в реальній дослідницькій практиці соціолог робить спробу

зайняти відсторонену позицію.

Сучасність, на думку Л. Бевзенко, характеризується людиномірністю, яке припускає функціонування принципів рефлексивності, інтерсуб'єктності, діалогічності як актуальних для постнекласичного формату науковості [20, с. 22]. Згідно праксиології, соціолог також займає зацікавлену, включену особистісну позицію. Його професійна майстерність полягає не в тому, щоб, заради об'єктивності, усувати або ігнорувати особистісний характер цієї позиції, а в тому, щоб максимально об'єктивно і чесно її усвідомлювати саме як особистісну і визначати її кордони відповідно до обраних цінностей.

Крім того, спираючись на праксиологічні принципи соціолог є не єдиним хто пізнає; його клієнти виступають як цілком равнозначні та незамінні партнери, так що самі творчі моменти просування до істини виникають, коли утворюється діалогічний «сукупний суб'єкт» пізнання.

З праксиологічних позицій відносини між суб'єктами та об'єктами діяльності являє собою динамічну структуру. У сучасній соціологічній теорії є ціла низка категорій, що виходять на розуміння дефініції «суб'єкт» як носія соціальної дії. Найпоширеніше з них – «актор» (to act); власне, це і є діяч. Важливою характеристикою праксиологічного підходу є так званий методологічний суб'єктивізм. Відповідно до нього при аналізі тієї чи іншої людської дії слід виходити з того, як сам діяч усвідомлює істину, власні цілі, засоби, обставини, знання про світ і про себе. Неможливо зрозуміти людське дію, якщо виходити з цілей, знань, інтерпретацій і т.д., які належать не актору, а, наприклад, «суспільству» або самому досліднику. У реальності ж люди здійснюють вибір між конкретними альтернативами в конкретних ситуаціях і дуже рідко уявляють собі ці альтернативи у вигляді простої дихотомії. Альтернативи можуть бути влаштовані дуже складно. У нашому дослідженні природа суб'єкта буде розглянута в контексті суб'єкта проектування.

Для класичної теорії пізнання (гносеологія), як відомо, характерні принципи об'єктивності, пізнаваності, відбиття, творчої активності суб'єкта, узагальнення та абстрагування, сходження від абстрактного до конкретного, конкретності істини. Їх досить глибоко аналізує В. Тарасенко та І. Майструк в контексті реалізації пізнавальних можливостей соціології [340, с.165].

На думку Н. Отрешко, «некласичному науковому пізнанню характерні такі методологічні принципи, що відрізняють його від класичної методології: за образом реальності – поліфундаментальність, релятивізм; щодо суб'єкта пізнання і способів його звернення з реальністю – персоналізм, прагматизм як основа антінаочності та діяльнісного підходу до роботи з реальністю» [246, с. 47].

Сьогодні в рамках постнекласичної парадигми пізнання, на думку Л. Бевзенко, актуальні наступні принципи:

•Принцип розуміння, що є складовою частиною принципу відбиття, що конкретизує і уточнює певні аспекти його змісту, вимогу розуміти те, що відображається в соціологічному пізнанні.

•Принцип конструювання, який пов'язаний з ідеальним конструюванням соціальної реальності та спрямований на створення знання шляхом його конструювання.

•Принцип рефлексивності, де замість звичайної розмови про об'єкт дослідження у фокус уваги поміщається і сам суб'єкт дослідницького процесу.

•Принцип контекстуальності, наполягає на неможливості розгляду будь-якого явища поза фактичним його існування. Затверджує тим самим онтологічну несамодостатність об'єкту і зводить принцип контекстуальності в ряд базових принципів будь-якої пізнавальної практики.

На наш погляд у рамках праксиології, класичні й некласичні принципи пізнання можуть бути трансформовані в наступні:

1. Принцип суб'єктності об’єкту. Цей принцип, на відміну від гносеології,

згідно з якою об'єкт пізнання існує поза і незалежно від суб'єкта і самого процесу пізнання, стверджує, що реальність виникає в якості об'єкта пізнання тільки в певних культурно-історичних умовах і в ході реалізації суб'єктом певних практик.

2. Принцип телеологічності, що визначає логику суджень та дій, перетворень їх доцільністю.

3. Принцип практичної пізнавальності. Цей принцип передбачає, що об'єкт може бути пізнаний тільки в процесі певної (організованої) діяльності.

4. Принцип творчої активності як суб'єкта, так і об'єкта пізнання. Суб'єкт і об'єкт пізнання включені в систему суспільних відносин на основі партнерських взаємодій, які визначають спрямованість пізнання, глибину і силу перетворень, і міру їх активності.

5. Принцип унікальності та відповідності. Цей принцип передбачає методологічний орієнтир на отримання знань про об'єкт, який функціонує тут і зараз в даному історико-культурному середовищі.

6. Принцип сходження від конкретного до абстрактного. В основі праксиологічних позицій лежить практика яка ініціює пізнання. Конкретна практика висуває потребу побудови спектра ідеалізованих об'єктів (проектів), які дозволять більш-менш успішно, гармонійно, ефективно досягти бажаного.

7. Принцип багатозначності істини. З позиції праксиології, на противагу гносеологічної культурі, де істина єдина і визначена причинно-наслідкового логікою, істина може трансформуватися від історичної ситуації, від можливостей суб'єкта і від природи об'єкту (епістемологічна культура), а також визначена майбутнім і абстрагована від минулого, що й породжує багатозначність. Даний принцип відображає мозаїчність і поліфонічність трактування істини, а разом з нею раціональності та надійності соціологічних висновків.

8. Принцип візуальності, фіксує, що реальність існує у вигляді

поліваріантного й невизначеного проектного образу, складові елементи якого і визначають практику з досягнення майбутнього.

9. Принцип інструменталізації, стверджує, що практика обмежена наявністю ресурсів, володіє певними масштабами перетворень і урахуванням наслідків і відходів.

10. Принцип глокальності визначає плюралізм, децентралізацію, фрагментарність в якості базових характеристик сучасності, а відповідно є певним ключем до пізнання цієї реальності.

Зазначені принципи обґрунтовують один з базових тез праксиології про унікальність кожного окремого випадку в розгортанні загальних соціальних процесів. На цей базовий постулат, в свою чергу, спирається і принцип фрагментарності, сенс, якого укладено у твердженні, що існував у період модерну. А саме, визначено, що універсум розпався на безліч фрагментів з унікальними характеристиками, таким чином, постіндустріальне суспільство йде з-під влади всеосяжних універсалій. Як зазначає З. Бауман, «для наших днів найбільш характерна раптова популярність множини ... Сьогодні ми живемо проектами, а не Проектом» [18, с. 73]. В цілому, постмодерн впливає на принципи розробки технологій, в яких все більшою мірою переважають варіативність, регіоналізація і локалізація, прагнення до створення «малих» проектів та інше.

З класичної гносеологічної позиції взаємодія суб'єкта дослідження з об'єктом розглядається як неминуче зло, яке може спотворити об'єктивну картину. Дослідника цікавить об'єкт в тому вигляді, як він існує без і незалежно від контакту. Відповідно, робляться спроби мінімізувати, стандартизувати взаємодії, зробити його емоційно нейтральним. З позиції епістемології допускається наявність суб'єкт-об'єктних взаємодій, яке порушує об'єктивність, але при цьому дозволяє більш тонко, адекватно досліджувати об'єкт. Як правило,

епістемологічний підхід до пізнання реальності передбачає односторонню і асиметричну взаємодію об'єкту з дослідником, із суб'єктом. Іншими словами, об'єкт дослідження пасивний, однак він мінливий, контекстуальний і змінюється в залежності від особливостей часу існування, середовища функціонування і інших системних ознак.

З позицій праксиології заохочується інтенсивний, унікальний та емоційний контакт між суб'єктом і об'єктом та виникають партнерські взаємодії між ними. Контакти переростають у суб'єктно-суб'єктні, що і визначає специфіку існування і функціонування людиномірних об'єктів. Так, якщо в природничому пізнанні головне достоїнство контакту – його вузькість і прозорість, що створюють обмежену, але ясну і чітку область зору, то в праксиології немає прагнення елімінувати відомості про контакт. Навпаки, вони є найціннішими і суттєвими. Якщо в природничій пізнавальній ситуації контакт пов'язує суб'єкта і об'єкта вузьким «каналом», то в праксиології – він швидше об'єднує їх, утворюючи загальне «поле», в яке включені учасники.

У дослідженнях, що відповідають природничим ідеалам, застосовуються «жорсткі» та односпрямовані експериментальні методики дослідження та технології впровадження. Сама методика дослідження може змінюватися тільки від об'єкта до об'єкта, але в ході проведення дослідження вона не змінюється в залежності від ситуації, що складається, поведінки об'єкту і стану суб'єкту. Обставини можуть, звичайно, перешкоджати реалізації методики дослідження.

Праксиології відповідають процедури, що відображають контекстність існування, взаємодії та практики суб'єкту та об'єкту пізнання, що створюють певне поле спільного існування, практики та пізнання. Ці процедури відрізняються гнучкістю, незапрограмованістю, прагненням до унікального реагування на унікальну ситуацію. Іншою особливістю є спрямованість знання не тільки на клієнта, а й на самого соціолога, на його відносини, з клієнтом, на сам

соціотехнологічний процес.

Класичне соціологічне знання про соціальний об'єкт є надбанням дослідника і призначено або для наукових потреб соціолога, або для практичних потреб іншого фахівця, але не для самого досліджуваного. За формою це знання в третій особі, «про нього», вони неконвертовані в діалог з досліджуваним.

З точки зору праксиології знання продукуються як соціологом, так і самим об'єктом дослідження. Таким чином, в процесі праксиологічного дослідження можуть циркулювати знання самого різного типу, але знання, які просувають і поглиблюють цей процес і які в той же час є симптомами такого просування і поглиблення, це знання внутрішні, особистісні.

У класичній теорії дійсність вивчається, кажучи словами марксистської тези, «у формі об'єкту», а в праксиології, навпаки, – як «людська чуттєва діяльність, практика», «суб'єктивно». Класична модель пізнання, яка реалізована соціологією, припускала гносеологічну парадигму, тобто соціолог – це суб'єкт, який дистанцьований від об'єкту, а некласична соціологія – епістемологічну парадигму, тобто соціолог, досліджуючи об'єкт, підкорявся або своїм суб'єктивним мотивам вибору інструменту пізнання чи природі об'єкту, то в постнекласичній моделі пізнання, серед яких праксиологія, соціолог-практик використовує соціопроектівную стратегію. У цій стратегії передбачається наявність неоднозначності у застосуванні теорій для пізнання об'єкту, який обумовлює безліч методик і технологій, що використовуються суб'єктом, а також наявність розкиду в технології можливих реалізацій пізнаваного об'єкту, в якому органічно вбудований активний, діючий, наділений свідомістю і цілевизначаючий суб'єкт.

Методологічна база праксиології дає можливість соціологам впроваджувати такі види діяльності:

1. Практикоорієнтовні соціологічні дослідження, які відрізняються від

фундаментальних і емпіричних досліджень своєї прикладної спрямованістю, прагматичною орієнтацією. Як правило, це діагностичні, проектні, оціночні, інноваційні дослідження. В межах таких досліджень особлива увага приділяється пошуку та реалізації соціальних резервів об'єкту , їх соціальної діагностики та технологіям впровадження. За всі етапи несе відповідальність соціолог;

2. Соціопроектно-конструкторська діяльність, основне призначення якої – розробка і створення якісно нових або цілеспрямована зміна вже існуючих соціальних об'єктів і систем. У рамках даного напрямку особлива увага приділяється соціальному проектуванню, прогнозуванню, розробці соціальних технологій;

3. Соціоорганізаціонно-технологічна діяльність, яка охоплює процес реалізації соціальних проектів та технологій;

4. Консультативно-управлінська діяльність, яка включає, в першу чергу, управлінське консультування як спеціалізований вид соціологічної діяльності. Особливо необхідно відзначити той факт, що відповідальність за якість як дослідження, так і етапу розробки і етапу впровадження несе соціолог.

Серед важливих ознак праксиології особливе місце займає теологічна стратегія суджень, яка аргументує виникнення і особливе позиціонування проективності як функції сучасної соціології. Тому особливе місце у розвитку соціології, яка базується на праксисі, буде відведено проектуванню як особливій функції соціології та специфічного виду професійної та повсякденної практики.

Таким чином, бурхлива трансформація соціального простору, модернізація соціальних процесів висуває перед соціологією нові завдання вироблення таких знань, які не тільки б пояснювали складну реальність (гносеологічний підхід), але й дозволяли б використовувати і застосовувати ці знання на практиці (праксиологічний підхід). Оцінюючи розвиток праксиології, слід зазначити, що в даний час ще повністю не вирішена проблема. В той же час у сучасній науковій

літературі, яку присвячено праксиологічним дослідженнями, представлено різні визначення праксиології. Є. Слуцький розглядає праксиологію як загальну теорію успішної, цілеспрямованої діяльності. Усередині праксиології, за задумом Т. Котарбінського, найтіснішим чином сплітаються загальні питання теорії та конкретні питання практики. Він розуміє праксиологію як свого роду «граматику дії», яка в практичному відношенні займається з'ясуванням загальних шляхів і засобів підвищення продуктивності всякої праці в кількісних і якісних сенсах. На думку Т. Котарбінського, завдання цієї науки – обґрунтування й вироблення норм максимальної доцільності діяльності на підставі узагальнень акумуляції історичного досвіду людей. Актуальність впровадження праксиологічного підходу в соціологію обумовлена необхідністю вдосконалення форм, структури, методів організації діяльності різних соціальних об'єктів в епоху пізнього модерну, де критерієм «успішності» – є доцільність дії, збереження динамічної рівноваги та гармонії.

Вітчизняна соціологія динамічно змінюється ось уже кілька останніх десятиліть: створюються нові спеціальні та галузеві соціології, йдуть суперечки про необхідність створення інтегруючої метатеорії, про пошук методологічних підходів та практичної складової соціологічного знання. У той же час спостерігається інтерес до соціологічних розробок і впровадження їх у практику (політтехнології, PR-технології, управління персоналом та ін.). Тому виникає необхідність проведення кардинальної ревізії методологічної бази сучасної соціології.

Таким чином, праксиологія може бути розглянута як підхід, що здатний вирішити багато з названих вище пізнавальних завдань. Праксиологічний засади соціологічної діяльності дозволяють підкреслити особливі ролі суб'єкту у забезпеченні якості отриманних результатів, оскільки основний імператив праксиології полягає в усвідомленні практики в якості базисного компоненту

дослідження, а діяльність стає одночасно об'єктом і методом дослідження.

Це дозволяє припустити, що продуктивний розвиток проективної функції соціології можливий при використанні в якості її засади праксиології.

1.2. Соціальне проектування як предмет теоретико-методологічного соціологічного дослідження

Науковий інтерес до передбачення, прогнозування та проектування з'явився давно. Цей інтерес фокусувався на бажанні пізнати майбутнє і носив як індивідуальний, особистісний, так і суспільний характер, містив як звичайні, повсякденні дані, так і наукове знання, був заснований на раціональному або ірраціональному контексті.

Проектування стало однією з форм пізнання майбутнього (класична соціологія) та побудови майбутнього (постмодернізм).

У той же час інтерес до передбачення майбутнього актуалізується в період бурхливих динамічних змін як соціуму і процесів, що відбуваються в ньому, так і наростання кризових, невизначених і нелінійних тенденцій функціонування соціальних інститутів. І хоча затребуваність знань і уявлень про майбутнє в суспільстві незмінно висока, науковий дискурс сповнений скепсису щодо можливості пізнання, впливу та управління майбутнім. Саме сумніви в можливості пізнання майбутнього й стимулюють появу та розвиток методологічної поліфонії однієї з форм футурології – соціального проектування. Так, О. Флехтгейм пише: «На противагу ідеалістичній фіксації минулого і на відміну від утопічного прославлення майбутнього футурологічний підхід розглядає майбутнє як специфічну зміну існуючого» [422]. Ця точка зору спирається на ідею незмінності сутності суспільства, вічності суспільних порядків і фактично є запереченням пізнання майбутнього.

Наявність активної наукової полеміки щодо сутності соціального проектування, особливостей його сучасного контексту, високий градус суспільного інтересу та очікувань від передбачення майбутнього і мотивує нас до аналізу ґенезису соціального проектування і виявлення його сучасного контексту.

Ми вважаємо, що ґенезис соціального проектування здійснюється певним методологічними, теоретичними і практичними напрямами, в яких проглядаються декілька траєкторій:

• по-перше, функціональна, іншими словами це процес становлення соціального проектування як функції сучасної соціології;

• по-друге, футурологічна, тобто контекст проектування змінюється внаслідок зміни до визначення сутності майбутнього і можливості його пізнання та впливу на нього;

• по-третє, методологічна, тобто становлення й розвиток власної методології й методики самого проектування, відмежування його від прогнозування й передбачення;

• і нарешті, практична, іншими словами розвиток практики проектування.

Завдання даного підрозділу, по-перше, розкрити особливості кожної з цих траєкторій у становленні сучасної соціального проектування й виявити особливості сучасної методології соціального проектування, заснованого на праксиологічних засадах та, по-друге, проаналізувати існуючі підходи до здійснення соціального проектування та виявити особливіості запропонованої методології.

Отже, перший тренд – функціональний. І в цьому зв'язку необхідно зазначити, що проектування завжди не було по за увагою філософського, а потім і соціологічного пізнання. Ще в період протосоціології проектування, як форма усвідомлення майбутнього, розроблялося і досліджувалося вченими.

Як показав огляд літератури вперше здійснення аналізу організованої,

цілеспрямованої діяльності та спроби проектування бажаного можна зустріти в роботах філософів Стародавнього Китаю та Індії, в працях Демокрита та Платона, Аристотеля та Лукреція Кара. Багато цікавих думок про проектування висловлювали Джордано Бруно, Томас Мор, Томмазо Кампанелла. Часом моделі майбутнього виглядали ідеальними (А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен, М. Ломоносов, О. Радищев). Тому важко погодитися з думками І. Попової та В. Горохова, що проектування з'явилося тільки на початку XX століття, В. Дубровського й Г. Щедровицького, які стверджували, що до недавнього часу об'єктами проектування були лише технічні системи, О. Ерофайлова, який вважає, що процес проектування пов'язаний тільки з матеріальними формами діяльності. На нашу думку, проекти розробляють вже тисячі років, однак не всі вони були науковими, реальними, обґрунтованими, здійсненними. Саме це актуалізує питання щодо наукового обґрунтування соціального проектування як соціологічної діяльності, визначення його принципів, завдання особливостей ціле покладання тощо.

З кінця XIX століття проективна діяльність зумовлена промисловою революцією. І, незважаючи на це, соціальне проектування в доіндустріальному суспільстві залишалося ненауковим, не було методологічного обгрунтування розробки нових методик та технологій. У цей період зародки методології соціального проектування базувалася на побудові ланцюжків причинно-наслідкових зв'язків, що й надавали екстраполятивний процес пізнання майбутнього. В проектах того періоду було реалізовано методологічні принципи науковості (об’єктивність, однозначності істини тощо) та пізнання.

У той же час у науковців цього періоду дуже часто виникали сумніви щодо необхідності, можливості та правової відповідності проектування. Ще на початку XX століття відомий представник неокантіанства Р. Ріккерт писав: «Якби закони історії існували, то тоді історія змогла б не тільки пояснити минуле, але й

передбачати майбутнє» [455, с. 437]. Така точка зору не зазнала істотних змін і на сьогодні. Слід за ним «Люди, – стверджує Р. Арон, – ніколи не знали історії, яку вони творили, і немає причин вважати, що вони знають її зараз. Жоден технічний експерт не може створити суспільство майбутнього, його створення – справа всього людства; яким же це суспільство буде – передбачити неможливо» [397, p. 116].

Напочатку XX століття, в період розквіту класичного соціологічного знання, формується прогнозна функція соціології, задля розробки альтернатив розвитку суспільства. Проектування в цей період є складовою частиною прогнозування і його завдання на основі теоретичного усвідомлення і дослідження образів майбутнього розробка проектів як екстраполіція існуючих об'єктів або створення утопічних й ідеалітичних. До середини XX століття проектування стає самостійним і дуже важливим видом діяльності, яка має свій предмет, галузь використання та інструментарій дослідження.

Питання про нові форми фундаментально-наукового та організаційно правового забезпечення управлінських рішень інноваційного характеру стали обговорюватися в радянській суспільствознавчій літературі в 1960-і роки, а з початку 1970-х років стали складатися й теоретичні обґрунтування соціального проектування, які продовжують розроблятися і до тепер.

У 70-і роки XX століття, за твердженням В. Розіна, деякі обставини стимулювали інтерес до соціального проектування. До них він відносить відмову від низки великих проектів (наприклад, перекидання північних річок), незадоволеність деякими програмами і проектами (продовольчої, освіти, розвитку культури), появу нових складних завдань у сфері економіки, культури, містобудування, дизайну, які не могли бути вирішені традиційними способами і методами.

У цей період проектування в науковому дискурсі ототожнюється з

прогнозуванням. Прогнозування було складовою частиною процесу розробки соціального проекту. У відриві від проектування прогнозування втрачало свій практичний сенс. Соціальне прогнозування дозволяло враховувати різні варіанти руху й розвитку соціальних систем. Вироблення результативних прогнозів дозволяло зробити більш досконалим управління, а також більш ефективним – проектування.

У той час у багатьох роботах з соціального прогнозування й проектування, і перш за все в роботах І. Бестужева-Лади, розвивалася концепція, згідно з якою «передбачення» являло собою , що охоплювала всі види інформації про майбутнє [26].

В той час проектування мало різні форми конкретизації: просте передбачення або передчуття, складне передбачення або передбачення як спеціальне дослідження перспектив розвитку якогось явища і т. ін. В основі кожної форми конкретизації лежить той або інший різновид прогнозування – безумовного або умовного.

Коли говорять про прогноз, то зазвичай посилаються на роботи І. Бестужева-Лади і, як правило, мають на увазі передбачення очікуваного стану. Але відносно соціальних процесів далеко не все очікуване стає жорстко визначеним та окреслюється наявними тенденціями, як це зазвичай буває з природними явищами. Багато чого може бути змінено за допомогою цілеспрямованих дій. У зв'язку з чим виникає питання не просто про очікуване становище, як це має місце, наприклад, при прогнозах погоди, а про очікуване проблемне становище, яке можна ліквідувати відповідними зусиллями.

Соціальне прогнозування, на думку І. Бестужева-Лади, – це єдність імовірнісного і бажаного станів соціальних систем в майбутньому, визначення їх розвитку на основі об'єктивних законів суспільства, природи і мислення і під впливом цілеспрямованої діяльності суб'єктів [26]. Прогноз тільки визначає

основні напрями, тенденції розвитку систем, процесів чи явищ, показує найбільш імовірнісний шлях, а кінцевий вектор руху, рівнодіюча можливих змін залежать від керуючої та проективної діяльності людей, організованих і неорганізованих соціальних верств і груп, організацій.

Таким чином, навіть при класичному прогнозуванні особистість вносить значні корективи в розвиток соціальних систем. Саме суб'єкт трансформаційної дії здатен уповільнити або прискорити їх розвиток.

Подальший розвиток соціального прогнозування призводить того, що наприкінці 1980-х років виникає соціальне проектування як принципово новий ступінь урахування потреб, інтересів, запитів і бажань соціальних груп, вирішення виникаючих у суспільстві протиріч. При його здійснені використовуються якісно нові дані для цілеспрямованого, свідомого впливу на соціальні процеси, явища, види діяльності, підсистеми, блоки, елементи та структуру спільнот для досягнення поставлених цілей. В цей час соціальне проектування функціонує як одна з важливих функцій управління, атрибут соціальних систем.

У соціологічній літературі цього періоду розробляються кілька підходів до соціального проектування. На радянському, а потім і пострадянському просторі з'являється велика кількість публікацій, присвячених соціальному проектуванню. В цей час в соціологічному дискурсі панує трактування соціального проектування як особливого різновиду науково-практичної діяльності, що спрямовано на реконструкцію вже наявних або створення нових об'єктів, які можуть нести важливу соціокультурну функцію, а також на створення прообразів бажаного та можливого (Антонюк Г., 1970, 1986; Глазичев В ., 1970; Ляхов І., 1970, 1975; Ривкіна Р., Винокур А., 1968; Тощенко Ж., Аітов Н., Лапін Н., 1982).

Більшість із згаданих робіт являють собою навчальну літературу, в якій розглянуто соціальне проектування, що базується на принципах індукції та

екстраполяції, об'єктом є чи суспільство в цілому або окремі суспільно важливі сфери життєдіяльності соціуму (економіка, політика, сім'я і сімейні відносини, освіта та ін.). Саме в цей період соціальне проектування формується як навчальна дисципліна.

Середина XX століття, який знаменується формуванням суспільства знання, проектування відокремлюється в особливу функцію соціології. Але завдання соціального проектування як функції соціології ще не актуалізовано і в цьому ми бачимо власне завдання.

Прискорення соціально-економічного розвитку суспільства, перетворення стилю роботи і мислення людей, демократизація суспільного життя, впровадження нового господарського механізму потребують вирішення цілого комплексу проблем в економічній, соціальній, політичній сферах, сфері духовного життя. Одним з найбільш ефективних інструментів управління процесом оновлення суспільства, активізацією людського чинника, методом наукового розподілу майбутнього таким, яким воно найбільш відповідає завданням подальшого просування суспільства шляхом реформування, може стати соціальне проектування. «Наше століття, – писав В. Саратовський, – яке прийнято називати не інакше, як століттям атома і століттям космосу, з не меншою підставою можна назвати і століттям проектування великих систем» [295, с. 17].

Погоджуючись з думкою В. Саратовського можна говорити про те, що зміна контексту проектування та актуалізація його у вигляді функції соціології пов'язана зі зміною контексту поняття «соціальне». Динаміка соціальних змін, втрата аналогій і руйнування стійких причинно-наслідкових зв'язків у розвитку соціальних процесів, фрагментарність і невизначеність сучасної онтології змінюють предмет соціології. Тепер предмет соціології це не тільки сьогодення, а й бажане майбутнє.

В рамках класичної підходу і, в першу чергу, П. Сорокіним було визнано, що соціологія повинна пізнавати виключно сьогодення. Згідно П. Сорокіну, для «чуттєвого суспільства» характерна наступна позиція: «так як минуле – незворотньо і вже більше не існує, а майбутнє ще не настало ... то тільки теперішнє реально і бажано». У той же час соціально-філософська і соціологічна наукова думка визнає можливість включення майбутнього в поле соціологічного пізнання. Так, наприклад, К. Еулбертсон сприймав майбутнє, як реальне буття ціннісних орієнтацій суб'єкту, буття в конкретній ситуації. Обґрунтовуючи свою позицію, він пише, що «майбутнє не щось конкретне, а абстракція, обтяжена емоціями» [391, p. 397]. А в наш час М. Ковальчук веде мову про «запуск майбутнього» [155].

Автор двотомної праці «Образ майбутнього» Ф. Полак висунув твердження, що соціологічна наука повинна зробити одним зі своїх найважливіших напрямків створення образів майбутнього, які покликані спрямовувати культурні інновації. Подібні положення розвивав у своїх роботах Г. Бурже. Він стверджував, що майбутнє слід розглядати не як щось вже вирішене і поступово розкривається нам, але як те, що має бути створено. Важливість розробки позитивних образів майбутнього поряд з виявленням можливих напрямків розвитку підкреслював Б. де Жувенель. Згідно його думки, необхідно не тільки передбачити майбутнє, а й вказувати шляхи його досягнення. Цей підхід дозволив розвивати ідеї соціального проектування, яке можна трактувати як необхідність визначення альтернативних образів майбутнього і шляхів їх досягнення.

Таким чином, розширення меж поняття «соціальне» мотивує соціологію, відповідаючи очікуванням соціуму, пізнавати не тільки сьогодення, а й майбутнє і відокремлює проектування як окрему функцію соціології. Іншими словами, завдання соціології, її функція, полягає в наданні суспільству інформації, знань

про поле перспективних можливостей та ймовірності вибору при просуванні до бажаного. Саме такий підхід становить альтернативу домінанті класичного соціологічного знання, коли соціології пропонувалося і очікувалося продукування загальних закономірностей розвитку соціуму та його елементів. Проектна функція соціології надає спектр можливих перспектив об'єкту дослідження і залишає відповідальність за прийняттям рішення за суб'єктом. Отже, майбутнє стає об'єктом пізнання проектування та сферою реалізації соціологією проективної функції.

Друга траєкторія розвитку соціального проектування пов'язана зі змінами уявлень про майбутнє. Дискурс про пізнаваність або непізнаваність майбутнього супроводжує розвиток філософського та соціологічного знання.

Так, в античності людина була занурена в природу і уявляла себе в рамках природи, полісу, середовища проживання. Для цього періоду світ кінцевий як щодо простору, так і в часі. Логіка розвитку як у просторі, так і в часі однозначна, визначена і зумовлена. В уявленнях вчених того періоду майбутнє визначено як кінцеве і повторюване самою людиною, протіканням його життя, так й існуванням соціуму та світу.

У середні століття пізнання майбутнього визначається фіксацією нескінченного незбагненного і фаталізмом розвитку соціуму і людини. І тільки з ренесансом людина стає суб'єктом наукового дослідження. Так, у XVII столітті мислення в метафізиці Р. Декарта набуло статусу субстанції та суб'єкту [311, с. 89], який здійснює спостереження, вимірювання й дослідження навколишнього середовища і замислюється про майбутнє. Саме в середні століття з'явилися перші роботи, де автори намагаються розробляти концепції майбутнього з урахуванням політичних і соціальних реалій: Т. Мор і Т. Кампанелла. У Новий час осмислення майбутнього роблять Сен-Сімон, Фур'є і, Оуен, підготувавши появу найбільших утопій XIX століття – соціалізму і комунізму (К. Маркс. Ф.

Енгельс).

Слід відзначити значний внесок у становлення сучасних концепцій наукового дослідження майбутнього праць західних футурологів «першої хвилі» (кінець XIX - перша половина XX ст.): Е. Біркенхеда, П. Гартінга. Е.Говарда, Ф.Джіббса, А.Лоу, Ш.Ріше, Г.Уеллса та ін. І «другої хвилі»: Р. Арона, Ж.Атталі; З.Бжезінського, Д.Оугільві, А.Печчеї. Е.Тоффлера, Ж. Фурастьє, Ф. Фукуями, П.Хаукена та ін.

Велика частина відомих футурологів «другої хвилі» починала свої дослідження в рамках Римського клубу з кінця 60-х рр. XX ст. (А. Печчеї, А.Кінг, Д.Медоуза, Е. Пестель. М.Месарович, Е. Ласло, Дж.Боткін, М.Ельманджра, М.Маліца, Б.Гаврілишин. Г.Фрідріхе, А.Шафф, Дж. Форрестер, Я. Тінберген та ін.), який ініціював перші дослідження глобальних проблем, а потім глобальне комп'ютерне моделювання майбутнього.

Таким чином, інтерес і проблематики майбутнього актуалізується і наростає з середини XX століття. Це період закінчення світових воєн і встановлення певного світового порядку, інтенсивне зростання економік, промисловості, впровадження новітніх розробок в хімії, фізиці, біології та інших природничих наук у практику, а з ними і збільшення забруднення навколишнього середовища і виснаження природних ресурсів. Подібний інтенсив спонукав науковців, громадських діячів до вивчення сьогодення з оцінкою перспектив подальшого розвитку суспільства, світу, континентів, країн і окремих сфер життєдіяльності суспільства. Саме тому перші доповіді Римському клубу «Межі зростання» носять оцінююче-прогностичний характер і побудовані на принципі екстраполяції в майбутнє існуючих тенденцій. У доповідях Римському клубу вперше зустрічається формулювання глобальних проблем людства. У цих же доповідях вперше з'являються твердження про наближення майбутнього. В цілому в працях учених XX століття майбутнє сприймається як каузуальне

продовження сьогодення.

А починаючи з середини XX століття виникає питання не про дослідження насуваємого майбутнього, визначеного і заданого сьогоденням, а про конструювання та вибір майбутнього.

Так, за свідченням англійського соціолога Б. Хьюберта, в 1950-1960-і роки майбутнє суспільства стало розглядатися як створюване людиною, а не детерміноване становище, яке потрібно лише передбачати. У своїх працях він описав феномен самоздійснення і саморуйнування соціальних прогнозів і проектів, що стимулювало розвиток нормативного підходу в соціальному проектуванні.

Б. ван Штінберген передбачив злиття проективного підходу і макросоціології в «дизайн-соціологію», яка відмовившись від ролі пасивного спостерігача, зможе включитися в процес формування й обґрунтування соціальних цілей. Дослідник визнає важливу роль політичної волі, заснованої на знанні наявних можливостей і обмежень проектованого розвитку соціальних об'єктів.

Ця думка підкріплюється програмою конструювання альтернативних образів майбутнього, висунутої дещо раніше М. Сооросом. Він вважав, що ключове питання, від якого залежить майбутнє, полягає в тому, які індивіди або соціальні групи стануть конструювати майбутнє і з яких мотивів вони будуть виходити.

Процес конструювання, за М. Сооросом, включає в себе наступні етапи:

1) формулювання вихідних цінностей – цілей;

2) аналіз сучасного стану речей і даних пошукових прогнозів;

3) формулювання альтернативних сценаріїв майбутнього;

4) їх оцінка за критеріями несуперечності, можливості відтворення, сумісності з іншими сценаріями, комплексності;

5) вироблення стратегії втілення оптимальних сценаріїв в життя та їх оцінка.

До числа можливих методів оцінки таких «конструкцій» автор відносить експертну оцінку, емпіричну перевірку наслідків, математичне моделювання, соціальний експеримент.

Зарубіжна соціальна прогностика в ті роки пропонувала найзагальніші підходи до соціального проектування, виявляючи при цьому відсутність такого методу аналізу соціальної дійсності, який дозволив би вибудувати логічно несуперечливу і науково-обґрунтовану концепцію прогнозної соціально-проективної діяльності.

Зі спадщини цього періоду особливий інтерес представляють також дослідження передумов, що заклали основи сучасного соціального проектування в цивілізаційному, загальнонауковому, соціально-економічному контексті, методологічні передумови аналізу, суспільства в цілому. Тут слід зазначити роботи М. Арчер, Ж. Бодріяра, Е. Гідденс, Н. Данілевського. М. Кастельс, Н.Луман, Х.Ортега-і-Гассета, К. Поппера, І. Пригожина. Р.Робертсона, А.Тойнбі, Е. Фромма; Т. де'Шардена, О. Шпенглера, К.Ясперса та інших авторів.

У цей період з'являються роботи, в яких нівелюється уявлення про майбутнє як про поліпшену форму теперішнього. У цьому ключі розглядали майбутнє М. Гайдеггер, К. Поппер, Х.Ортега-і-Гассет, Р. Рорті.

Початок XXI актуалізує телеологічний підхід до обґрунтування майбутнього. Майбутнє втрачає загальний характер, воно перестає бути загальним для всіх. Майбутнє стає суб'єктивним і представляється нам як боротьба, конкуренція проектів. І наше завдання дослідити контекст сучасного уявлення про майбутнє і його вплив на розвиток соціального проектування.

Зміни в поданні знань про майбутнє і можливостях його проектування пов'язано, в першу чергу, зі зміною сприйняття істини. Епоха постмодерну фіксує

неоднозначність істини, виникнення «багатьох правд» або, як кажуть, появу толерантності правдоподібності. Відповідно з такими змінами змінюється і ставлення до майбутнього.

Так, Х.Ортега-і-Гассет стверджував, що майбутнє представляє з себе особистісний конструкт, який базується на розумінні та співучасті, вимагаючи від особистості, суспільства або іншого соціального суб'єкта відповідальності за вибір та творче осмислення. Філософ дає онтологічне обґрунтування феномену майбутнього: «Жити – це постійно вирішувати, чим ми будемо» [243, с. 193].

Саме наприкінці XX ст. і на початку XXI ст. сприйняття майбутнього, а відповідно і його пізнання і конструювання (проектування) стає не просто примхою чи можливим компонентом дослідження, а набуває характеристики обґрунтованої необхідності. Іншими словами стає функцією багатьох наук, в тому числі і соціології.

Зокрема, сучасний французький дослідник Юг де Жувенель акцентує увагу на наступних складових майбутнього.

1. Майбутнє – область свободи. Майбутнє – відкрита та інваріантна система. При цьому «завданням фахівця з наукового проектування є спроба вказати на зародок майбутнього в сьогоденні» [123, с. 182]

2. Майбутнє – область можливості. Воно видається явищем пластичним і керованим. Через аналіз можливих подій ми можемо до них підготуватися.

3. Майбутнє – область бажаного. Необхідно знати напрямок, за яким ми хочемо рухатися.

Певним знаком часу є те, що майбутнє іноді носить песимістичний характер, де «футурошок» стає популярним уявленням загальних перспектив, що пов'язано з прискореним темпом життя, наростанням ризиків і з появою емерджентів, тобто подій, що не мають аналогів в історичній практиці. У такому контексті завдання соціального проектування сконструювати майбутнє, яке

дозволить уникнути песимістичних прогнозів.

З метою мінімізації футуршоку, Ж.Делез і Ф.Гваттарі обрали ризому в якості нового образу сприйняття майбутнього [106]. У цьому терміні виражена думка про множинності ініціатив, центрів, підстав для соціального проектування.

Інше сприйняття майбутнього представлено в роботі Ерика Райта «Реальні утопії». На основі зібраного теоретичного і емпіричного матеріалу соціолог демонструє можливість «об'єднання мрій і реальності» [465]. Соціолог переконаний, що «нам потрібні «реальні утопії»: утопічні ідеали, які пов'язані з реальними людськими можливостями; утопічні цілі, які мають цілком реальні способи їх досягнення; утопічні моделі інститутів, які сприятимуть рішенню важливих практичних завдань в умовах існуючих соціальних змін» [465]. Райт робить висновок, що утопія стає реальною тоді, коли існують реально досяжні і життєздатні варіанти її оформлення і впровадження [465].

Таке сприйняття майбутнього видозмінює контекст соціального проектування, воно, як уже говорилося вище, стає теологічним (логіка побудови від майбутнього, бажаного до дійсного), воно втрачає характеристики тотальності та набуває якості фрагментарності, контекстності, локальності, воно особистісно, суб'єктно обрано, у ньому сфокусовано суб'єктне уявлення про теперішнє, краще, бажане і ефективне. Таке соціальне проектування визнає рівноцінність різного і орієнтоване на практику, воно базується на попередньому соціальному досвіді та практиці суб'єкта і вимагає обов'язкового впровадження в практику. І тому ми поділяємо думку Е. Мазіні, президента Всесвітньої федерації вивчення майбутнього, який говорив, що «зразки майбутнього насичені ціннісними установками, і свідомо чи несвідомо конструюються, виходячи з ціннісних оцінок і ціннісних пріоритетів їх творців» [Цит за 164, с. 15].

Та ж думка відстоювалася в публікаціях В. Стьопіним [329], згідно з якою уявлення про майбутнє повинно будуватися з урахуванням «культурних

універсалій» і за схемою – «думка передує дії». У фахівців із синергетики ставлення до майбутнього, а відповідно до проектування, спирається на висловлювання Д. Габора «майбутнє не може бути передбачене, воно може бути винайдено» [Цит. за 151, с. 12].

Третя траєкторія розвитку соціального проектування – це тренд розвитку власної теорії, методології та практики проектування. У літературі є велика кількість визначень проектування, частина з яких згадувалися вище. Серед поширених думка про те, що проектування – це процес створення проекту, прототипу, прообразу передбачуваного або можливого об'єкту, його становища. Так, І. Пейша вважає, що проектування це «натхненний стрибок від фактів справжнього до можливостей майбутнього», Дж. Б. Різуік наголошує, що це діяльність, яка викликає до життя щось нове і корисне, що раніше не існувало [346]. М. Азімов вказує на необхідність урахування проективних рішень в умовах невизначеності з тяжкими наслідками в разі помилки. «Проектування – це осмислення того, що повинно бути» (Н. Алексєєв, В. Слободчиков).

П. Балабанов [Цит. за 33] трактує проектування як комплексно-варіативну діяльність по оптимальному вирішенню конфліктно-проблемної ситуації з метою задоволення суспільних потреб. Л. Тондл, І. Пейша в найбільш загальному сенсі розуміють його як (концептуальну, інформаційну) підготовку людиною бажаних змін [346].

Отже, в соціологічному науковому дискурсі проектування сприймається як цілеспрямована раціональна діяльність. Його мета – формулювання і моделювання уявлення про майбутню виробничу (або невиробничу) діяльність, яка призначена для задоволення суспільних, групових і особистісних потреб про майбутнє, в кінцевому результаті такої діяльності, про майбутні наслідки, які виникають в результаті створення і функціонування її продукту.

Для Б. Сазонова проектування представляється як «засіб управління

діяльністю, коли завдання управління ставляться перед ієрархізованою кооперацією діяльності, що пов'язано з відносинами регулювання та керівництва» [Цит. за 33]. Теорія соціального проектування детально розроблена в роботах Г. Антонюка, де вказано, що соціальне проектування – одна з найважливіших функцій соціального управління, яке спрямовано на вирішення конкретних завдань: вдосконалення соціально-економічного розвитку країни, активізацію людського фактору, підвищення добробуту, вдосконалення соціальної інфраструктури, створення умов для формування нової особистості: творчої, духовно багатої, соціально активної [10, с. 129].

Даний підхід обумовлює необхідність соціального проектування, яке як справедливо вважав І. Бестужев-Лада, «зводиться до процесу розробки проекту, форм конкретизації управління, до директивного визначення майбутнього стану конкретного об'єкту середовища (переважно предметної) в рамках певної програми і плану» [26, с. 76].

У деяких випадках проблеми проектування розглядаються при застосуванні до конкретних видів діяльності людини. Так, А. Рябушлін, аналізуючи проблеми розвитку житлового середовища, приходить до висновку, що в процесі проектування «можна і треба наперед задаватися певною системою суспільних відносин. Засобом і умовою здійснення цих відносин повинен стати розроблювальний предметно-речовий комплекс середовища. Все це розкриває розуміння соціальної сутності інтегрального проектування середовища» [290, с. 77].

У науковій літературі ще немає до кінця усталеного визначення поняття соціального проектування. Найбільшу розробку отримало оргпроектування, що безпосередньо пов'язано з удосконаленням систем управління, з розробкою образів і проектів складних соціальних об'єктів зі зміненою структурою. Це й зрозуміло, адже саме системно-структурний аналіз і проектування визначають

загальну схему пристрою та регуляції соціального об'єкту.

Прагнення об'єднати наявні точки зору, враховувати відмінності в них призвело дослідників до визначення проектування як цілеспрямованого впливу зі створення «суспільних відносин, соціальних процесів і способу життя в планованих об'єктах через створення в них найкращого матеріально-речового середовища проживання і оптимальних умов життєдіяльності, які б сприяли прискореному перетворенню суспільних відносин у нових ринкових умовах» [10, с. 6].

Соціальне проектування як окремий випадок проектування має спільні ознаки з проектуванням в інженерії, архітектурі, містобудуванні, дизайні. Крім того, соціальне проектування носить імовірнісний характер, так як соціальні системи мають певну автономію поведінки, часто вони непередбачувані, допускають можливість відхилення від спочатку заданої мети.

Отже, величезна кількість визначень проектування пояснюється постійним зростанням інтересу до проектної діяльності, розширенням її сфери, величезними можливостями його використання для активізації людського фактору, демократизацією суспільного життя, зміною навколишнього середовища, будь-якої соціальної системи, процесу, явища, виду діяльності.

В той же час, з'являючись на базі соціального передбачення і соціального прогнозування, соціальне проектування має свої принципові особливості. У нашій роботі ми представляємо, що історія розвитку теорії та практики соціального проектування – це історія зміни його методології від гносеологічних і епістемологічних підстав до праксиологічних. Безумовно, зміна методологічних підходів соціального проектування обумовлена, по-перше, суто пізнавальними проблемами, а саме розвитком теорії соціального проектування, яка супроводжує розвиток суспільних наук, насамперед філософії, потім і соціології, по-друге, прикладними завданнями, тобто необхідністю втілення теоретичних положень у

практику суспільної перебудови, забезпечення тісного зв'язку науки з життям, з реалізацією проектованих явищ і процесів.

З іншого боку, соціальне проектування – це якась нова форма зв'язку соціології з суспільною практикою, в ході якої відбувається відпрацювання ефективного механізму використання результатів соціально-прогнозних і конкретно-соціологічних досліджень в практиці прийняття управлінських (огранізаціонно-правових, науково-технічних, виробничо-економічних, територіально-планувальних та ін.) рішень за широким спектром взаємопов'язаних проблем, що впливають на хід і характер соціально-відтворювальних процесів. Йдеться також про попереджувальні управлінські рішення за участю фахівців з соціального проектування у відборі та комплексному соціологічному обґрунтуванні науково-технічних, архітектурно-будівельних, організаційно-управлінських та інших проектів реконструкцій та нововведень, які зачіпають різні сфери людської діяльності і перетворюють середовище життєдіяльності людей, що вносять зміни в системи їх ціннісних орієнтацій і в їхній спосіб життя, що тягнуть за собою зміни в соціальній структурі та в соціальній інфраструктурі суспільства в цілому.

Отже, на нашу думку, за час розвитку соціального проектування воно пройшло кілька етапів:

• проблемно-орієнтоване проектування;

• об'єктно-орієнтоване проектування;

• проблемно-цільове або прогнозне проектування

• суб'єктно-орієнтоване.

На початку соціального проектування базувалася на проблемно-орієнтованому підході, в якому особливий інтерес представляють елементи «проблемного ходу», що трактувалися як складова частина процесу управління суспільним розвитком. Такі проблеми все частіше виникали у зв'язку з

необхідністю оцінки соціальних наслідків від реалізації різноманітних науково-технічних програм і проектів. Подібні ідеї були висунуті такими теоретиками проблемного проектування, як Ф. Полак, Г. Берже, Б. де Жувенель, Г. Х'юберт, Г. Глен, Ф. Каст, Д. Д. Розенцвейг, М. Соорос та ін. Саме ці дослідники по суті очолили науковий рух з управління соціальним майбутнім людей, в межах якого вони розглядають проблеми цивілізованого світу і глобальні проблеми сучасності.

Проблемно-орієнтоване проектування інтегрується в структуру управлінського циклу як органічний і завершальний етап соціально-діагностичної роботи, в ході якої ведеться перманентний діалог соціальних суб'єктів, зацікавлених в тому чи іншому способі вирішення соціально значущої проблеми. На його основі стає можливою реалізація зворотного зв'язку між діагностичною та конструктивною стадіями процесу вироблення рішення. Соціальна діагностика в цьому ключі носить міжгалузевий та міждисциплінарний характер і виходить з постулатів нової парадигми суспільного розвитку:

- гуманізація (пріоритет особистісного);
- екологізація (пріоритет якості життєвого середовища);
- локально-просторова орієнтація (затвердження різних форм самоврядування);
- демократизація влади і управління.

При цьому можливий розгляд майбутнього не як продовження теперішнього, а як результат розвитку й зміни сьогодення і минулого. Таким чином, знання закономірностей суспільного розвитку надавав можливість впливу на цей розвиток.

Відповідний такій методології підхід проектування спирався на сформований на Заході напрямок науково-дослідних робіт, так звану соціологію соціальних проблем (П. Хортон, Дж. Леслі, Р. Старк, М. Маккі, Я. Робертсон

та ін.).

У СРСР отримало розвиток об'єктно-орієнтоване проектування. Його особливість полягала в тому, що в ньому досить повно враховувалися соціокультурні аспекти проектування соціальних об'єктів, явищ і процесів. Тому домінував принцип інтеграції знання (локальна соціальна діагностика) з конструктивною дією (вироблення, прийняття та реалізація управлінського рішення). У літературі того часу сприймалося трактування соціального проектування як особливого різновиду науково-практичної діяльності, яка спрямована на реконструкцію вже наявних або створення нових об'єктів, несучих важливу соціокультурну функцію, а також на створення прообразів наміченого і можливого.

В межах цього підходу поняття «соціальне проектування» застосовувалося лише до таких соціальних об'єктів, яких ще немає і які ще тільки треба створювати, а також до таких, які повинні докорінно змінитися. У такому контексті соціальне проектування являло собою проектування вихідного, початкового соціального стану нових об'єктів, з якого потім почнеться їх соціальний розвиток.

Прогнозне (проблемно-цільове) соціальне проектування – це ланка соціально-управлінського циклу, що представляла собою соціальну технологію (комплекс взаємопов'язаних операцій), яка націлена на діагностику актуальних і перспективних соціально значущих проблем, вироблення оптимальних зразків вирішення таких проблем спільно з механізмом забезпечення узгоджених дій з їх реалізації.

Таке соціальне проектування мало наступні характеристики:

- по-перше, супроводжує соціальне прогнозування, забезпечуючи аналіз і осмислення природного та керованого ходу соціальних подій, вичленення факторів, що допускають і, навпаки, не допускають коригувальних і / або

інноваційних управлінських впливів;

- по-друге, воно становить суттєвий і невід'ємний елемент перехідного етапу від пошукового прогнозу до нормативного і складається:

  a) з аналізу (кількісному і якісному) виявлених пошуковим прогнозом соціально значущих проблем з точки зору можливості прийняття тих чи інших управлінських рішень;

  b) з аналізу можливості коригування соціальних процесів, що впливають як на методи, так і на кошти (ресурси їх), обрані для ціледосягнення в ході вирішення виявлених проблем.

- по-третє, воно завершує розробку нормативного прогнозу виробленням варіативних зразків рішень перспективних проблем і аналізом можливих наслідків (а в ряді випадків і розрахунків соціального та екологічного ефекту) від тих чи інших коригувальних та інноваційних управлінських заходів.

У той же час зміна онтології стимулює появу нових, пізнавально інших практікоорієнтованих теорій. Соціальне проектування має низку передумов, які обумовлюють не тільки можливість, а й необхідність цього специфічного виду соціальної діяльності в умовах трансформаційного оновлення суспільства. До передумов об'єктивного характеру відносяться:

1) впровадження реформ, розвиток суспільного виробництва, різних соціальних процесів, суспільних відносин, демократизація суспільства, активізація людського чинника, постійний пошук нових, ефективних форм і методів цілеспрямованого, свідомого, проектованого впливу на системи та процеси, їх блоки, елементи і структуру. «Щоб не вживати терміни «революція» і «реформи», багато авторів пропонують позначити майбутній процес розвитку суспільства новим словом «рефолюція», сенс якого повинен відобразити процес уповільненої, менш руйнівної і більше творчої революції, менш консервативної

та більш новаторської, прискореної реформи, коли все змінюється і в той же час, все гідне існування, не руйнується бездумно і не зникає. У життєвих процесах відсікаються крайності, вони оптимізуються за рахунок згладжування суперечностей на основі філософського реалізму, суть якого не в протиставленні «або \ або», а в об'єднанні підходів «і\і»» [136, с. 107];

2) швидко змінюється геополітична карта світу, зміна співвідношення сил, кордонів, адміністративно-територіальних розмежувань, сфери компетенції та впливу вимагають врахування цієї калейдоскопічно змінної картини. Це актуалізує необхідність враховувати зміну структури геополітичного, соціально-політичного та економічного простору.

3) змінився масштаб часу, в якому відбуваються соціально-політичні та економічні процеси. В результаті розвитку комунікаційних технологій та засобів масової інформації багато процесів протікають швидше, ніж час осмислення явища і створення відповідної теорії.

Є передумови соціальної проектної діяльності й суб'єктивного характеру:

1. Соціальне проектування в умовах трансформацій як глобальних, так і національних стає як однією з найважливіших сфер впровадження соціальних технологій, так і інструментом соціального управління. Суттєвою передумовою такої діяльності є творча природа людської свідомості, її здатність не тільки адекватно відображати світ, а й ідеально і відповідно з ідеальним матеріально творити його.

2. Пізнання людьми закономірностей суспільного життя. Пізнання необхідності та випадковості, способу і меж їх взаємозв'язку є початком переходу до вільної творчої діяльності. Знання об'єктивних умов, суспільних сил, характеру їх включення в поле прояву конкретних закономірностей дозволяє точно визначити, за яких обставин, з яких елементів, яка організація суспільної життєдіяльності людей можлива і піддається цілеспрямованому формуванню.

Викладені об'єктивні та суб'єктивні чинники виступають важливими умовами подальшого розвитку теорії соціального проектування і як науки, і як специфічного виду діяльності.

З праксиологічних позицій проектування являє собою різновид постійно реалізованої практики, яка виступає засобом осмислення, аналізу колишніх підходів і пошуку нових смислів і цінностей. Сучасна методологія соціального проектування може бути визначена і як суб'єктно-орієнтована. На цьому наполягає В. Луков, вказуючи, що «суб'єктно-орієнтований підхід дозволяє теоретично узагальнити різноманітний досвід соціального проектування на рівні розробки і здійснення як великих, так і малих та мікропроектів. Інша назва підходу – тезаурусний – що пов'язано з використанням у ньому механізму соціальної та культурної орієнтації, заснованої на відмінності та схожості тезаурусів людей ... Тезаурус володіє своєрідною властивістю структури інформації: ієрархія знань в його межах будується не від загального до одиничного, а від свого до чужого. У цьому відмінність тезаурусної ієрархії знань від наукової. У тезаурусі знання сплавлені з установками й існують за законами ціннісно-нормативної системи» [202, с. 117].

Розвиваючи суб'єктно-орієнтований підхід, необхідно відзначити, що трансдисциплінарна методологія, що засновано на праксиології, дозволяє трактувати соціального суб'єкта як носія полісуб'єктності, тобто поля композиційно змішаних, нерозпізнаних і складно ідентифікованих статусів і ролей, яке дозволяє сучасному суб'єкту одночасно бути ініціатором, розробником, організатором і споживачем дій. Специфіка полісуб'єктного суб'єкту визначається середовищем, нормами і характерами взаємодій, що реалізовуються в цьому середовищі, і силою свого впливу на це середовище. Сам соціальний суб'єкт, реалізуючи власну полісуб'єктність, змушений усвідомлювати і обирати найбільш прийнятне майбутнє здійснюючи тим самим

проектування.

В межах нашого дослідження, заснованого на використанні людиномірних теорій, діяльнісного підходу й праксиології, пропонуємо ввести в науковий дискурс, такий підхід в соціальному проектуванні, як суб'єктно-праксиологічний. Таке проектування – це розбудова поля можливостей, що відображає переплетіння суб'єктності та різноманіття цілей і технологій їх досягнення, в яких і проявляється потенціал, ініціатива, активність, творчість і воля суб'єкту проектування, і диктату середовища, умов і часу втілення проекту. Вибір технології досягнення визначається ціннісно-нормативними установками суб'єкта та його уявленнями про ефективність реалізації проекту.

Гносеологічний і епістемологічний підходи до соціального проектування масштабно досліджені та апробовані в соціології. Прийнято вважати, що проектування – це наслідок реалізації функції соціального прогнозування і являє собою оптимальний образ бажаного. Такий проект визначено каузальною логікою, в якій наслідки від прийнятих рішень, якщо не однозначні, то імовірнісні з певною часткою прогнозованості. Для індустріального (модерного) суспільства соціальний проект це різновид індивідуальної або групової, підсвідомої, усвідомленої або науково вивіреної творчості, який спрямовано на оптимізацію соціальних відносин і їх реорганізацію з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних умов життєдіяльності. Технології класичного підходу до соціального проектування давно устоялися і дещо втратили свою актуальність. З праксиологічних позицій проектування – це базова форма цілеспрямованої діяльності людини, розвитку соціальних систем, процесів, відносин, інститутів. Воно реалізується в стратегіях пошуку різних варіантів вирішення внутрішніх і зовнішніх завдань, що виникають перед суспільством і людиною.

Таким чином, соціальне проектування, що засновано на праксиологічних позиціях – це актуалізація практичної ситуації та усвідомлення індивідом,

групою або організацією поля перспективних бажань, вироблення спектру оптимальних образів майбутнього і вибір найкращого проекту з позиції суб'єкту з урахуванням глокальних умов, часу і ресурсів.

У провідних країнах світу соціальне проектування займає важливе місце в системі забезпечення соціального розвитку та прогресу в різних сферах функціонування суспільства. У стабільних суспільствах, коли причинно-наслідкові зв'язки лінійні або хоча б прорахованості, технології соціального проектування досить вивірені. Проте в епоху постмодерну, в період наростання ризиків і загроз каузальний підхід до проектування вже не спрацьовує. З іншого боку, побудова «рожевих замків» в період криз втрачає актуальність. І в цьому контексті ми повністю згодні з думкою Н. Романовського, який вказує, що «інтерес до утопій передбачає суспільний запит на краще майбутнє; це проблема, що виходить за межі цінностей сьогоднішнього дня. У сучасній ситуації, ймовірно, малозабезпеченої частини населення країни (і світу), стурбованою виживанням, гадаю, не до утопій і не до цінностей» [285, с. 25]. Однак подібні аргументи справедливі з позицій гносеології та епістемології. Праксис ж стимулює до використання дещо інших підходів до проблеми вибору, раціональності й, відповідно, до проектування.

Теорія і практика проектування постійно розвиваються і удосконалюються. Одним з напрямків підвищення ефективності проектної діяльності є створення за допомогою сучасної техніки науково обґрунтованих, що відповідають вимогам суспільства знакових, графічних, логічних, математичних, структурних та інших моделей майбутніх соціальних об'єктів і процесів [60].

Другий напрямок розвитку проектної діяльності включає аналіз і моделювання практичних видів людської діяльності, насамперед процесів управління та прийняття рішення. Сюди відносяться моделі процесу прийняття рішення, що базуються на теорії статистичних рішень, теорії рішень у

конфліктних ситуаціях, на аналізі операцій і методах дослідження операцій, методі оптимізації і т. ін.

Не менш важливий третій напрямок, що тісно пов'язано з проблемою інновації, насамперед з проблемами наукових і технічних змін, інноваційних ритмів і т. ін. У цьому зв'язку необхідно згадати кунівське дослідження структури наукових революцій і аналіз функцій парадигми в розвитку наукового мислення.

Соціальна проектна діяльність може здійснюватися як при створенні нових міст, районів, трудових колективів, освоєнні нових територій, так і в удосконаленні, розвитку особистостей, соціально-територіальних і соціально-виробничих спільнот, процесів, явищ, видів діяльності. Тому важко погодитися з думкою Н. Аітова, Ж. Тощенко і Н. Лапіна, які стверджують, що «соціальне проектування є планування соціального розвитку ще не існуючих, але підлягають створенню об'єктів» [350, с. 347].

Такий підхід до проектування трансформує сутність раціональності, як базового компонента вибору, заснованого на обліку біфуркацій, імовірнісного характеру багатьох процесів, що протікають в навколишньому світі, і безлічі невизначених факторів.

До соціального проектування як комплексу знань про цілеспрямовану дію з метою отримання бажаного результату від соціального розвитку, як правило, входить методологія проектування як спеціальна наукова дисципліна, що займається певним комплексом категорій, необхідних для розробки проектів майбутніх бажаних станів соціальних процесів і спільностей.

Як пише Л. Нургалєєва «Методологія соціального проектування є історично мінливим явищем. Система методів соціального проектування ґрунтується на психології формування образів, здатності до вільних асоціацій, розвитку суб'єктних уявлень про простір, логічному впорядкуванні інформації і ревізії ціннісних стосунків» [238].

У нашому розумінні, за допомогою праксиологічного підходу соціального проектування можна виділити основні категорії проектної діяльності, проаналізувати їх зміст, роль у визначенні бажаного майбутнього, намітити найбільш ефективну соціальну технологію його розробки. Проте слід зазначити, що деякі стадії, етапи, операції, процедури проектної діяльності присутні в усіх без виключення видах проектування, інші – тільки в окремих видах або при проектуванні окремих об'єктів. Тому методологію соціального проектування будемо підрозділяти на загальну і спеціальну. Загальна методологія визначає і аналізує ті категорії, які присутні в усіх видах проектної діяльності (технічному, архітектурному проектуванні, дизайні і т. ін.). Спеціальна методологія визначає, передусім, категорії, характерні для спеціальних видів проектування, і передусім соціального.

Провідною методологічною основою соціального проектування прийнято вважати системний підхід. Але системою є не лише суспільство, але і багато його елементів. Кожен такий об'єкт є цілісною соціальною підсистемою суспільства, в якій здійснюється уся сукупність людської життєдіяльності. Різні сторони цієї життєдіяльності найтіснішим чином пов'язані один з одним.

Як вказує Л. Гатіна «проект відноситься до класу відкритих систем з низки причин: будь-який проект потребує інформації, своєчасний обмін інформацією робить проект життєздатним; вхідні параметри можуть бути задані в неявній формі та можуть бути сприйняті проектом як системою неоднозначно; на виході проекту бажані та очікувані результати можуть бути отримані з тією або іншою мірою вірогідності; процеси усередині проекту як системи не є постійними, їх напрям, швидкість та інтенсивність може змінюватися відповідно до інтересів досягнення мети» [67, с. 33]. Таким чином, хоча проектування базується на системному підході, але сьогодні це вже, скажімо так, динамічний або когнітивний системний підхід. У рамках такого підходу враховується діяльнісна

позиція об'єкту проектування, що в класичних, гносеологічних дослідженнях було неможливо.

У соціальному проектуванні величезну роль грає зворотний зв'язок як один з важливих компонентів, вживаних в системному підході. Саме він є одним з пріоритетних принципів побудови самої соціальної системи, дозволяючи враховувати і встановлювати чіткий діалог як усередині самої соціальної системи між її складовими елементами, так і з тим середовищем, з яким вона взаємодіє або збирається взаємодіяти.

Застосування соціальних проектів – це урахування не лише природи взаємодії різних сфер, але і постійна рефлексія на реакцію довкілля, адже на природу і предметне поле соціальних проектів чинять вплив:

- по-перше, історія і культура суспільства і регіону;
- по-друге, змістовна перспектива суспільства, яку вироблено на підставі наявних у нього сенсообразів історії та культури з урахуванням світового досвіду;
- по-третє, відкритий простір комунікації, де через певні соціальні групи і засоби масової інформації йде просування нових форм діяльності в безпосередні стратегічні соціальні проекти і управлінські структури.

Розгляд кожного об'єкту допускає застосування такої важливої вимоги, як комплексний підхід до створюваного об'єкту. Слід зазначити, що недотримання комплексності при проектуванні, а потім при втіленні цього проекту в життя іноді погрожує значними витратами.

Не менш важливою методологічною вимогою соціального проектування є урахування специфіки суспільних стосунків, що означає необхідність оцінки кожного проекту через призму його дії на розвиток суспільних стосунків. Це проявляється в тому, що в процесі соціального проектування потрібна передусім

орієнтація на інтереси як локального рівня, так і загальнодержавного.

Підхід до проблем проектування не може бути чисто економічним або технологічним. Важливо не лише те, що буде досягнуто певне збільшення виробництва якогось продукту, певне підвищення продуктивності праці, зниження собівартості та т. ін., важливо, яким чином це зроблено, до яких соціальних результатів це призвело або приведе. Разом з іншими, урахування специфіки суспільних стосунків означає також відмову від «пошуків» так званого абсолютного рішення, тобто такого рішення, яке давало б суспільству тільки виграш і не приносило ніяких труднощів. Громадське життя настільки складне, що будь-що, навіть саме краще рішення в певних її сферах, соціальних інститутах може мати і певні негативні наслідки.

Однією з найважливіших методологічних вимог соціального проектування є вибір основної ланки, визначення якої грає велику роль при реалізації нового проекту. Таким чином, здійснюється обрання пріоритетного напряму, за яким і буде досягнуто найбільший ефект від впровадження соціального проекту.

Структурний підхід до соціального проектування дозволяє розглядати керовані та некеровані соціальні ситуації й можливі їх наслідки як результат і наслідок застосування соціальних проектів. Слід зазначити, що структурний підхід довгий час залишався без належної уваги з точки зору розробки та тиражування соціальних проектів. Проте останнім часом зростає розуміння того, що криза, з якою людство зіткнулося на порозі нового тисячоліття, не може бути адекватно осмислена і здолана без відповідних перетворень на рівні структур взаємин соціальних систем. Необхідність використання соціального проектування виникає при порушенні відповідності базових і допоміжних структур соціального об'єкту. Якщо ж їх стан відповідає меті існування й функціонування соціального об'єкту, то використовуються соціальні проекти, що стали традиційними. Якщо ж відбувається зміна в цілі соціального об'єкту або

якісь базові або допоміжні структури об'єкту не сприяють досягненню мети, виникає необхідність створення й використання інноваційних соціальних проектів.

Функціональний підхід дозволяє визнати такі механізми висунення завдань соціального проектування, як заборона дій форм поведінки, установка норм і правил поведінки, дозвіл і обмеження вибору дій, орієнтування соціальних об'єктів на оптимізацію соціальної системи, напрям розвитку соціальної системи з метою збереження її цілісності та стабільності. В цьому випадку соціальний проект – це чітко відпрацьована за операціями сукупність прийомів, методів і дій, вживаних керівником, фахівцем або органом управління для досягнення в процесі соціального управління поставлених цілей, розв’язання різноманітних соціальних проблем. Так, О. Скідін стверджував, що будь-який різновид соціальної діяльності має свою внутрішню логіку функціонування і розвитку. Проектування розкриває суть цієї логіки, описує її, вказує шлях трансформації іманентних ознак в імперативні вимоги діяльності соціального суб'єкта [310, с. 4]. На його думку, проектування в контексті пізнавального відношення людини до світу необхідно розглядати в її гносеологічних функціях, а саме: як ланка в практичній перевірці істинності знань, теорії та як форму виявлення і розвитку суспільної сутності людини, чинника громадського прогресу.

У науковому світі досить стійка думка, що соціальне проектування це діяльність по застосуванню наукових знань з метою створення штучних, технічних об'єктів і матеріальних цінностей [329, с. 5]. Таке розуміння діяльності соціального проектування характерне для повсякденної суспільної свідомості, що представляє проектувальника як людину, що має справу з машинами, різними технічними засобами. Проте уявлення про природу інженерної діяльності змінювалося у міру того, як змінювалося суспільне виробництво, соціальна практика, а також під впливом розвитку науки, її здібності трансформувати

різноманітне знання в практичні рекомендації. Відповідно, поняття соціального проектування розширювалося. Поступово до нього стали відносити застосування наукових знань не лише до технічних засобів і об'єктів, але і до економічних, організаційних та до інших систем і процесів. У багатьох визначеннях соціального проектування взагалі зникла вказівка на його речово-предметний результат.

Наукомісткість соціального проектування зафіксована в роботах В. Афанасьєва, на думку якого, соціальний проект – це «елемент механізму управління і засіб переведення абстрактної мови науки на конкретну мову досягнення поставлених цілей» [13, с. 235]. Його підтримує А. Зайцев, який визначає соціальне проектування як сукупність знань про способи і засоби організації соціальних процесів, а також як самі ці дії, що дозволяють досягти поставленої мети. В. Патрушев представляє соціальне проектування як систему інноваційних способів, засобів вирішення сутнісного протиріччя взаємодії та самореалізації соціальних суб'єктів в екодіалозі людини та природи [252, с. 55].

У нашому розумінні значення і призначення будь-якого проекту – оптимізувати процес, виключити з нього усі види діяльності та операції, які не є необхідними для отримання соціального результату. Така квінтесенція управлінського підходу, у рамках якого використання проектування бачиться як головний ресурс, який дозволяє знизити витрати на управління, підвищити ефективність управлінського впливу і його роль в житті суспільства. В процесі проектування соціальних явищ необхідно враховувати низку обставин. Це особливо справедливо, якщо процес його розробки і впровадження здійснюється в умовах низької управлінської культури, стагнації розвитку і панування догматичного стилю мислення. У такому разі разом з позитивними змінами непродумана практика розробки і застосування соціального проектування може викликати негативні тенденції: використання їх в антигромадських інтересах,

збільшення стереотипів в поведінці та управлінні, протистояння новим творчим ідеям і рішенням.

З іншого боку, в процесі розробки і впровадження соціального проектування слід враховувати якість самого соціального і політичного простору, необхідність постійного оновлення процедур і операцій, розширення рамок його наукомісткості.

При усвідомленні природи соціального проектування використовується і діяльнісний підхід, який припускає, що соціальне проектування є форма організації проектної діяльності. Її зміст складає комплексний процес створення і досягнення мети, а також поширення отриманого результату на певний соціальний простір. Мета створення соціального проекту бачиться в можливості оптимальнішого задоволення соціальних потреб. Одночасно соціальне проектування виступає як процес зв'язаних із здійсненням цього проекту змін в певному соціальному просторі.

Можливий і суто техникодетермістський (механістичний) підхід, адже соціальні проекти реалізують закон Ньютона про силу дії та протидії. Будь-яке соціальне проектування як система дій, спрямованих на трансформацію соціального порядку, здійснюється у вже наявних соціально-економічних умовах, що багато в чому визначає їх регіональну особливість і є результатом колективної творчості, при цьому, як правило, зустрічає певний опір.

На противагу механістичному розумінню суті соціального проектування проявляється і комунікаційний підхід. Він визначається необхідністю виявлення етичної компоненти соціальних проектів. Зрозуміло, що, хоча соціальні проекти протистоять проектам тиску з позиції сили, вони, проте, теж є зброєю. Тому моральна позиція суб'єктів соціального проектування, їх аксіологічна база, має певний інструментальний зміст.

Соціальне проектування можливо розглядати також у рамках нормативної

та операційної методологій.

Нормативний аспект означає встановлення закономірностей, принципів і правил функціонування соціальних проектів. Операційний – це особливе визначення процедур і операцій та їх подальша координація і синхронізація дій. До основних процедур можна віднести:

- інституціоналізацію (встановлення норм і еталонів поведінки, розробку і впровадження соціальних статусів, формування системи цінностей й ідеалів);
- профілактику (систему дій, спрямованих на діагностику і недопущення аномальних станів соціальної системи);
- контроль (систему дій, що забезпечують нормальний стан соціальної системи);
- корекцію (виправлення можливих помилок, відхилень).

Аналіз різних поглядів на суть соціального проектування показує, що воно може бути розкрите як система методів виявлення і використання прихованих потенціалів соціальної системи відповідно до цілей її розвитку, соціальних нормативів. Соціальне проектування може бути розглянуте як сукупність операцій, процедур соціальної дії на шляху отримання оптимального соціального результату (зміцнення соціальної організації, поліпшення умов життя людей, нейтралізація конфлікту і тому подібне).

І все ж важливо підкреслити, що існуючі підходи не мають можливості показати усієї різноманітності методологій соціального проектування, що дозволяють адекватно відбивати динаміку розвитку соціуму, і значною мірою зорієнтовані на їх «жорстке» розуміння і дискретне застосування. Як правило, в контексті вказаних вище методологій соціальне проектування розуміється як інструментальна, штучна система, яка є результатом цілеспрямованої людської діяльності та створюється для вирішення завдань в якійсь проблемній області.

Зв'язки, якими забезпечується єдність інструментальної системи, лежать поза сферою її матеріального носія, але у сфері тих завдань, для яких вона призначена.

Тому класичні підходи, що раніше переважали в проектуванні, вичерпують свої можливості як сукупність засобів і методів наукового пізнання й практичного перетворення сучасної соціальної реальності. Теорія управління, а з нею і соціальне проектування, випробовують потребу в розробці нової парадигми, здатній дати адекватне пояснення структурі, механізмам функціонування, соціальним протиріччям і тенденціям сучасних соціальних систем як органічній цілісності з власною логікою розвитку.

Таким чином, виникає необхідність «інших» підходів до розуміння соціального проектування. До інших ми відносимо соціальне проектування, засноване на праксиологічних засадах. У такому контексті соціальне проектування слід розуміти не як жорсткі регламентації в управлінні соціальними процесами, а як інноваційний засіб мотивування і стимулювання системи до саморозвитку. За своєю суттю соціальне проектування, що засновано на праксиології, виступає в двох формах:

- як структурний елемент будь-якої системи, що розвивається (діючою), технологічно оформлений програмний продукт;
- як управлінська діяльність, пов'язана з реалізацією цього продукту.

Таким чином, в сучасному науковому контексті теорії соціального проектуванні можна говорити про виникнення його нової форми – праксиологічної, де проектування пов'язане з усвідомленням бажаного, тобто припускає телеологічну логіку побудови, визначено практикою середовища, суб'єкта і об'єкту проектування.

Головна функція соціального проектування в цьому сенсі – породження наукомістких соціальних інновацій, управлінських в першу чергу, з'єднання науки та практики, об'єднання цих гуманітарних і технічних знань і формування

типу мислення XXI століття – гуманітарно-технологічного. Так, В. Подшивалкіна вказує, що соціальне проектування – найважливіший елемент механізму соціального управління, воно все активніше поширюється на усі сторони соціального життя: економічну, соціально-політичну, духовну, використовуються у сфері організації та управління соціальними процесами, у вдосконаленні дослідницької роботи, в освіті, вихованні, художній творчості, і з цієї точки зору соціальне проектування може бути розглянуте як елемент людської культури, частина такої інтелектуальної власності, яка з'являється як результат творчості, будується за його законами [258, с. 11]. Але проектна культура, будучи соціальною культурою, більшою мірою – продукт науки управління, її невід'ємний елемент. Тому новизна соціального проектування, заснованого на праксиологічному підході, передусім, визначається формуванням проектної культури як на науковому, теоретичному або пізнавальному рівні, так і на практичному, діяльнісному, а також в ході повсякденних практик.

У якомусь сенсі наш підхід перекликається з думкою О. Генисаретського, який ставить на обговорення проблему формування в сучасному суспільстві «гуманітарно розгорнутої проектної культури». Рефлектована загостреність проектної творчості, як показує О. Генисаретський, тісно пов'язана з аксіологічними установками. Проектування включає декілька взаємозв'язаних планів діяльності:

1. Проектна концептуалізація обраного об'єкту або середовищного простору.

2. Формування проектного дискурсу (процес побудови певного знакового поля, що дозволяє в першому наближенні оцінити майбутній стан проектованого середовища).

3. Оцінка цінностей проектної культури, відчутних, ціннісних станів творчої свідомості та волі [71].

І ми цілком підтримуємо ідею В. Курбатова і О. Курбатової про появу «проектного соціуму» [181, с. 91]. Але в той же час, якщо в їх інтерпретації проектний соціум, трактується, як «усі носії соціально-культурних і особистісних проблем, тобто соціальна спільність, соціальний прошарок або група населення, що характеризується специфічними соціальними і культурними особливостями і що відрізняється від інших груп «композицією умові і процесів життєдіяльності» (останні включають як ті елементи, які спільність відтворює і прагне зберегти, так і ті, які людям хотілося б змінити). Проблемна ситуація в даному випадку має чітко виражений соціально-культурний суб'єкт – носій певного роду проблем, якому і адресується проект», іншими словами відбивається контекстний аспект проектного соціуму. У нашому розумінні «проектний соціум» це суспільство, в якому проектування стає перманентно існуючою практикою, і однією з домінантних культур або як пише В. Луков «твердження в соціальній практиці проектного мислення (чи мислення проектами)» [202, с.47]. Саме для такого суспільства необхідно, щоб соціологія якісно реалізовувала проектну функцію, надаючи суспільству тим самим поле варіативних можливостей.

Саме такий праксиологічний підхід до соціального проектування позначений у вступі до навчального посібника Ю. Крючкова, де вказується, що «соціальне проектування існує сьогодні не лише як процес розробки соціального проекту, але і як процес одночасного формування складного соціального середовища його реалізації, що включає пов'язані з ним соціальні групи і інститути, замовника, споживачів, усіх конкретних людей, що реалізовують соціальний проект. Таким чином, результатом соціального проектування є не лише соціальний проект, але і створення відповідної соціально-культурної інфраструктури, що забезпечує його розробку і реалізацію» [178, с. 6]. У цьому визначенні відбита контекстність соціального проектування, його суб’єктно-орієнтованість і взаємодія середовища і проектів, що виникають в його межах. На

жаль, теза, використовувана на початку посібника була зведена надалі до освітлення традиційних методологій і методів соціального проектування.

Таким чином, необхідність застосування соціального проектування може виникати під впливом зовнішніх або внутрішніх чинників. При цьому, як правило, вплив зовнішнього середовища є визначальним для усвідомлення необхідності застосування інноваційних соціальних проектів. Це обумовлює пошук нових форм, як інтеграції, так і кардинального розмежування в тенденціях розвитку соціальних об'єктів. Тому класичні підходи, що раніше переважали в управлінні, вичерпують свої можливості як сукупність засобів і методів наукового пізнання і практичного перетворення сучасної соціальної реальності. Теорія управління, а з нею і соціальне проектування, випробовують потребу в розробці нової парадигми, здатної дати адекватне пояснення структури, механізму функціонування, соціальних протиріч і тенденцій сучасних соціальних систем як органічної цілісності з власною логікою розвитку. Передбачається, що суть підходу полягає в розумінні соціального проектування, заснованого на праксиологічних засадах, як динамічної системи певної модальності та інтенсивності, розгорнутої в просторі та в часі, яку спрямовано на управління соціальними процесами і явищами. У цьому ключі соціальне проектування трактується як перетворення, в якому початковим і кінцевим результатом виступає соціальна система, а основним параметром, що піддається зміні, бажане майбутнє.

В період глибинних, динамічних і масштабних соціальних трансформацій наукове створення моделей майбутніх бажаних станів соціальних систем і процесів може стати одним з обов'язкових елементів управлінської діяльності для усіх соціально-виробничих і соціально-територіальних спільностей, керівників усіх рівнів, кожної людини. В умовах перетворення суспільства соціальна проектна діяльність перетворюється на широко використовувану, практику.

У класичному трактуванні, що реалізовується класиками пострадянського соціального проектування, воно, проектування, є комплексом цілеспрямованих, організованих, науково обґрунтованих соціальних дій, спрямованих на створення, функціонування і розвиток об'єктів, явищ, процесів, різних видів діяльності з метою отримання бажаного результату. У нашому дослідженні в методологічному плані надзвичайно важливо досліджувати різні аспекти соціального проектування і показати особливості соціального проектування, заснованого на праксиологічних засадах, в епоху пізнього постмодерну.

Довгий час базові елементи проектування були простими роздумами, що випереджали ухвалення якого-небудь управлінського рішення, потім до системи проектування увійшли теоретичні дослідження і конструкторські розробки.

Нині проектування стало важливою галуззю людського знання, відносно самостійним етапом процесу створення нових або зміни вже діючих соціальних систем і процесів, сполучною ланкою між дослідженнями і практичною діяльністю. У такому контексті, можна говорити про появу поліфонічного існування і прояву природи соціального проектування. Так, проектування, що засновано на праксиологічних позиціях:

- по-перше, формується в самостійну функцію соціології, що припускає обов'язкове продукування соціологічним знанням будь-якого рівня від теоретичної до прикладної практикоорієнтованої компоненти, орієнтованого на визначення бажаного майбутнього і можливостей його досягнення;
- по-друге, проектування наповнює і розширює трандисциплінарність праксиології;
- по-третє, соціальне проектування це вид проектної практики.

На наш погляд до специфічних методологій соціального проектування, заснованого на праксисі, можна віднести соціальну інженерію, соціальне

управління і соціальну технологію. Саме у цих підходах можливе віддзеркалення пізнавальних, знанієвих потенцій соціального проектування і його практичної складової. Ми не наполягаємо на повноті приведеного списку, але вважаємо його базовими. Ці підходи називатимемо праксисами – маючи на увазі при цьому, синтез методів пізнання, що перманентно розвиваються, і супроводжуючих їх професійних і буденних практик. У такому контексті соціальне проектування існує як композиція персоніфікованого і деперсоніфікованого вибору методологічних платформ, довільну їх комбінацію, що і дозволяє трактувати соціальне проектування як поле можливостей, цілей, установок і цінностей бажаного майбутнього.

Висновки до розділу

Виявлено, що першопричина трансформацій у галузях соціологічного знання, в тому числі й у соціальному проектуванні, пов'язана зі специфікою розвитку суспільства, яке насичене ризиками, невизначеністю, постмодерністськими потоками й активною позицією соціального суб'єкта.

Аналіз різних теоретико-методологічних підстав сучасної соціології дозволяє говорити про те, що ця наука може реалізувати свій пізнавальний, теоретичний і практичний потенціал, базуючись на таких засадах, як праксиологія, що розвиває систему трансдисциплінарних підходів до пізнання ускладненої реальності та втілює телеологічну логіку суджень і стратегій діяльності. Основний імператив праксиології полягає в усвідомленні практики як базисної компоненти дослідження, а діяльність стає одночасно об'єктом і методом дослідження. Праксиологічний підхід пізнання володіє особливими позиціями щодо ролі об'єкта, суб'єкта і якостей одержаних результатів.

Вперше до принципів праксиології як теоретико-методологічної бази

соціального пізнання та стратегії соціологічного дослідження й діяльності віднесено суб'єктність об’єкту (стверджує, що реальність виникає в якості об'єкта пізнання тільки в певних культурно-історичних умовах і в ході реалізації суб'єктом певних практик), телеологічність (визначає логіку суджень, пізнання та дій, перетворень їх доцільністю), практичну пізнавальність (передбачає, що об'єкт може бути пізнаний тільки в процесі певної (організованої) діяльності), творчу активність та партнерську взаємодію суб'єкта і об'єкта пізнання, унікальність та відповідність (передбачає врахування умов історико-культурного середовища), сходження логіки від конкретного до абстрактного, багатозначності істини (відображає мозаїчність і поліфонічність трактування істини, а разом з нею раціональності та надійності соціологічних висновків), візуальність (фіксує, що реальність існує у вигляді поліваріантного й невизначеного проектного образу), інструменталізацію (стверджує, що практика обмежена наявністю ресурсів, володіє певними масштабами перетворень і урахуванням наслідків і відходів), глокальність визначає плюралізм, децентралізацію, фрагментарність в якості базових характеристик сучасності).

При дослідженні методологічних засад проектування доходимо висновку, що воно розвивалось від форми пізнання майбутнього (класична соціологія) до практики побудови майбутнього (постмодернізм). Запропоновано розглядати методологічні засади соціального проектування як теоретичне і практичне поле, в якому розвиваються кілька траєкторій: функціональна – процес становлення соціального проектування як функції сучасної соціології; футурологічна – контекст проектування змінюється внаслідок зміни підходів до визначення сутності майбутнього, можливості його пізнання та впливу на нього; методологічна – становлення і розвиток власної теорії і методології самого проектування, відмежування його від прогнозування і передбачення; практична – розвиток практики проектування.

Уперше було встановлено, що зміна методологічних засад проектування та актуалізація його у вигляді функції соціології пов'язані зі зміною соціальності. Тепер на основі праксиологічного підходу предмет соціології – це не тільки сьогодення, а й бажане майбутнє. Розширення меж соціальності мотивує соціологію, відповідаючи очікуванням соціуму, пізнавати не тільки сьогодення, а й майбутнє, ідентифікувати проектування як окрему функцію соціології.

Отже, зроблено висновок, що завдання соціології, її функція – надання суспільству інформації, знань про поле перспективних альтернатив і можливості вибору при просуванні до бажаного. Саме такий підхід являє собою альтернативу домінанті класичного соціологічного знання, коли соціології пропонувалось й очікувалось продукування загальних закономірностей розвитку соціуму та його елементів. На нашу думку, проектна функція соціології передбачає дослідження широкого спектру можливих перспектив об'єкта і залишає відповідальність суб'єкта за прийняття рішення. Таким чином, майбутнє стає об'єктом пізнання проектування та сферою, в якій соціологія реалізує свою проективну функцію. У цьому контексті в дисертації доведено, що проектування як функція соціології являє собою усвідомлення, дослідження і створення поля можливостей, в якому «сплетені» як суспільні, так і суб'єктні настанови щодо бажаного майбутнього, обмеженого ресурсами і технологіями втілення, середовищем й активістською позицією суб'єкта.

Дослідивши засади сприйняття майбутнього, доходимо висновку, що воно набуває характеристики обґрунтованого критерію вибору у повсякденних і наукових, перетворювальних і пошукових практиках, стає об'єктом пізнання проектування і сферою реалізації соціологією проектної функції. Нами вперше виявлено, що таке сприйняття майбутнього видозмінює соціальне проектування, – воно стає телеологічним, втрачає характеристики тотальності, набуває якості фрагментарності, контекстності, глокальності; соціальне проектування

особистісне, суб'єктно обране, у ньому сфокусовано суб'єктне уявлення про сучасне, краще, бажане та ефективне. Таке соціальне проектування визнає рівноцінність різного й орієнтоване на практику; воно базується на попередньому соціальному досвіді та практиці суб'єкта, припускає обов'язкове впровадження у практику.

Методологія соціального проектування пройшли кілька етапів свого розвитку: проблемно-орієнтоване, об'єктно-орієнтоване, проблемно-цільове або прогнозне проектування, суб'єктно-орієнтоване. У рамках даного дисертаційного дослідження, заснованого на використанні людиновимірних теорій, діяльнісного підходу і праксиології, було введено таке методологічне підґрунтя в соціальному проектуванні, як суб'єктно-праксиологічний підхід.

Нами зазначено, що суб'єктно-праксиологічне підхід соціального проектування являє собою здійснення дослідницьких та проективних методів й практик, націлених на вивчення та перетворення поля можливостей соціальних об'єктів. Такі методи відображають «сплетіння» суб'єктності, різноманіття цілей і технологій їх досягнення, в яких і проявляється потенціал, ініціатива, активність, творчість і воля суб'єкта проектування, диктату середовища, умов і часу впровадження проекту в життя. Вибір методів досягнення майбутнього визначається ціннісно-нормативними настановами і ресурсами суб'єкта, його уявленнями про ефективність реалізації проекту.

Розкрито поліфонічний зміст соціального проектування, що дозволяє ідентифікувати його: як галузь знання (прикладна наукова дисципліна, що вивчає питання створення, використання, поширення відповідних методів і процедур перетворюючої діяльності для цілеспрямованої трансформації соціальних об'єктів), як вид соціоінженерної діяльності (специфічний тип науково-пізнавальної та організаційно-управлінської практики, процес безперервного отримання інформації відносно стану соціальних об'єктів з метою оптимізації їх

функціонування і розвитку, спосіб вирішення соціальних проблем шляхом розробки та впровадження соціоінженерних проектів і соціальних технологій). Це, по-перше, вид професійно-практичної діяльності, завдяки якій соціально-наукове знання трансформується безпосередньо в перетворюючо-практичну діяльність, а по-друге, – різновид управлінських регулятивів: класичних – забезпечують стабільність розвитку об'єкта, і стимулюючих – здійснюють пошук найбільш оптимальних образів функціонування соціального об'єкта.

Встановлено, що базова особливість суб'єктно-праксиологічного підходу соціального проектування – це злиття методів його дослідження і типів практики. У такому контексті соціальне проектування слід розуміти не як жорсткі регламентації в управлінні соціальними процесами, а як інноваційний спосіб мотивування і стимулювання системи до саморозвитку. Тому новизна суб'єктно-праксиологічного соціального проектування передусім полягає у формуванні проектної культури як на науковому, теоретичному або пізнавальному рівні, так і на практичному, діяльнісному, а також у ході повсякденних практик.

Суть суб'єктно-праксиологічного підходу, на наш погляд, полягає в розумінні соціального проектування як динамічної системи певної модальності й інтенсивності, розгорнутої в просторі та часі, спрямованої на управління соціальними процесами і явищами. У цьому аспекті соціальне проектування трактується як діяльність, в якій початковим об'єктом і кінцевим результатом виступає соціальна система, а основним параметром, що піддається зміні, – бажане майбутнє.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНЕ ПРОЕКТУВАННЯ В СИСТЕМІ СОЦІОЛОГІЧНИХ ПРАКТИК

2.1. Соціальне проектуванні в управлінському вимірі

У попередньому розділі було виявлено, що соціальне проектування, яке засноване на праксиологічних засадах, різко диференціюється від соціального прогнозування, втілює телеологічну логіку міркувань, діяльності та стратегію практики. У цьому контексті нами доведено, що проектування як функція соціології є усвідомленням, дослідженням і створенням поля можливостей, в якому сплетені як суспільні, так і суб'єктні установки про бажане, яке обмежене ресурсами й технологіями втілення, середовищем впровадження і активістською позицією суб'єкту. У такому проекті враховано не лише бажане майбутнє, але й ризики, і погрози по його втіленню.

Завдання цього розділу показати особливості практики соціального проектування, що нами вивчається. У нашому розумінні базова особливість соціального проектування, заснованого на прасксиологічних засадах, – це злиття його методів дослідження і типів практики. Серед завдань цього розділу актуалізується необхідність виявлення нових різновидів соціального проектування як соціальної практики, що дозволить конкретизувати специфіку методів його соціологічної розробки й здійснення.

На наш погляд, теорія й практика останніх років показують, що спонукальним мотивом до сучасного управління, а, відповідно, до застосування особливого виду соціального проектування, виступають два взаємозв'язаних і взаємодоповнюючих процесу – це прагнення до адаптації та трансформації, які унаслідок їх загальності можна назвати соціальними метапроектами. Вони характерні для усіх соціальних процесів. У взаємодії двох або більше соціальних

суб'єктів можна бачити або адаптацію одного суб'єкта до іншого, або їх взаємну трансформацію. Пристосування індивіда до соціального середовища є частковим випадком такої ситуації, бо, як правило, середовище висуває агента адаптації (людина, орган або установа, яка спонукає або змушує до адаптації), або індивід сам усвідомлює необхідність пристосування. Для цього потрібні (свідомі або несвідомі) зміни суб'єкта, що адаптується, перебудова структури особистості, перегляд поглядів на себе або своє оточення. Саме тому сучасне управління ставить перед собою ширші завдання, а саме: переведення системи із стану, що менш відповідає певній вимозі, в стан, що більш задовольняє йому. Це означає що, управління пов'язане не лише з необхідністю забезпечення стабільності системи, але і із зміною вектора її розвитку. Таким чином, сучасне управління стає праксисом, оскільки воно володіє контекстністю, визначається середовищем застосування, є динамічною і внутрішньо самоорганізаційною неоднозначною системою, супроводжується активною пізнавально-перетворюючою діяльністю суб'єкту, припускає одночасне пізнання особливостей керованого об'єкту і апробацію прийнятих рішень. У межах управлінського праксису проектування створює і реалізує «ризому» управлінських перспектив бажаного.

Щоб досліджувати питання розробки та впровадження соціального проектування в контексті управлінського праксису звернемося до історії виникнення поняття «управління» і прослідкуємо в цьому аспекті ґенезу категорії «проектування». На підставі історичних документів, що дійшли до нас, вважається, що первинне поняття «управління» було сформульовано греками. Воно позначалося як kybernetike (кібернетика). Пізніше, в IV столітті до н. е., Платон використовував цей термін для позначення управління державою. Безумовно, терміну «проектування» в той момент не існувало, але як суспільна практика проектування сприймалося як деякі правила, операції з управління державою. Та ситуація була зовсім не випадкова, адже державне будівництво й

управління були спробами створення штучних регулятивів, тобто специфічних проектів, що забезпечували спільне життя й діяльність людей за принципом найдосконалішої в ті часи техніки.

Пізніше Аристотель розвинув вчення про людину як про полісну тварину, суспільне і політичне життя якої нероздільні. Природні регулятиви спільної життєдіяльності людей недосконалі, тому боги вклали в їх уми поняття про державний устрій [240], який вони повинні прийняти (як слухняна тварина). Таким чином, ми бачимо, що держава представляла політику як сукупність штучних, раціональних (технічних) регулятивів-проектів спільного життя людей-громадян.

Услід за античними філософами надалі мислителі зв'язували управління людьми з державним управлінням; причому питання про його науковий статус не піднімався аж до середини XIX століття. У 1834 році Анрі Ампер при складанні своєї класифікації наук скористався терміном «кібернетика» для позначення неіснуючої тоді науки про управління. Правда, вона відносилася у нього до наук третього (найнижчій за мірою спільності) ступеня і разом з этнодіцією, дипломатією, теорією влади складала розділ політичних наук [392, p. 299]. В цей час наука була, за своєю суттю, ньютонівською наукою. Уявлення про простий та однорідний механічний Всесвіт не лише зробили вирішальний вплив на хід розвитку науки, але і залишили помітний відбиток на інших галузях людської діяльності.

З початку XX століття ідеї управління все більше починають проникати і у виробництво, спочатку на рівні окремих майстерень, цехів, заводів, а потім розширюючи свої межі до рівня концернів і навіть цілих галузей і промисловості в цілому. Швидкий розвиток індустріальної цивілізації з її величезними машинами, що гуркотять, блискучими досягненнями інженерної думки – усе це, здавалося б, лише підтверджувало правильність уявлень про Всесвіт як про

гігантську механічну іграшку, а також про можливості використання шаблонних стандартних операцій з організації та управління будь-яким об'єктом, у тому числі і соціальним.

Спроби подолання економічної та соціальної кризи після Першої світової війни істотно розширили сферу управлінської практики, змусили осмислити її по-новому і викликали необхідність раціональної побудови цієї практики. Саме в цей час, як правило, під управлінням розуміють елемент або функцію організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечують збереження їх певної структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми, цілі діяльності. В управлінських проектах застосовуються методики, що реалізовуються в основному в природних науках і спрямовані на збереження цілісності об'єкту, стабільності його розвитку. Як показує історична практика, межі використання проектування, його зміст, цілі і принципи залежать від пануючих в суспільстві економічних стосунків, характеру соціально-політичного ладу. Так, в практиці створення проектів управління склалися два типи – демократичний і авторитарний.

При демократичному механізмі управління упорядковуюча, регулююча дія проектів на систему є усередненим результатом зіткнення і перехрещення різних, таких, що нерідко суперечать один одному, сил, маси випадкових одиничних актів. Такий, наприклад, ринок – основний регулювальник економіки, головна визначальна сила виробництва і визначуваної ним міри суспільних стосунків.

Разом з демократичним типом розробки проектів на будь-якому ступені розвитку суспільства діють і авторитарні (директивні, централізовані), які за допомогою сформованих специфічних громадських інститутів – суб'єктів управління і замовників проектів здійснюють цілеспрямовану дію на суспільство.

Довгий час на території України, як в теорії управління, так і в практиці, впроваджувався і сприймався за ефективне авторитарний, централізований, а

відповідно, системний, підхід до управління. Можливості ж демократичних форм управління, застосування проектування на основі самоорганізації соціальних процесів і об'єктів стали предметом вивчення учених нещодавно.

Одним із злободенних завдань сьогоднішнього дня є проблема розробки методів оптимального управління соціально-політичними та економічними процесами, що відбуваються в перехідний, кризовий період зміни цивілізацій, що характеризується політичною і економічною нестабільністю, мінливістю геополітичної карти світу, загостренням міждержавних, міжнаціональних, регіональних і етнічних конфліктів. Таким чином, актуалізується інтерес до можливостей соціального управління і проектів що його забезпечували.

Безумовно, наука управління тісно пов'язана з державою і правом, адміністративним правом, кібернетикою, соціальною психологією, педагогікою, статистикою і іншими науками. Але в той же час вона являється, передусім, систематизованим знанням про закономірності, принципи, функції, форми і методи усіх сфер і рівнів управління суспільством, соціумом. Це підводить нас до важливого методологічного виводу: в соціосфері управління, а тим більше соціальне проектування, повинно бути зорієнтовано не на безумовне пророцтво, а на сприяння оптимізації рішень, що приймаються, що вимагає принципово інших підходів.

В той же час, на думку А. Попкової, особливістю сучасного управління є необхідність активізації внутрішніх ресурсів суспільства, індивідів, що спричиняє за собою вироблення нової методології та інструментарію, що визначають функціональну спрямованість технологій управління [260]. Тільки тоді, коли індивід і його потенціал стають невід'ємною частиною процесу управління, можна говорити про його соціальну спрямованість, особливо на регіональному рівні.

Людство поки що лише в обмежених масштабах може впливати на погоду і

абсолютно безсило перед землетрусами, але, в принципі, може дуже істотно видозмінювати економіку, культуру, структуру сім'ї та розселення, містобудування і тому подібне. Усе питання в тому, чи буде така видозміна чисто вольовою, суб'єктивною (з підвищеним ризиком, високою мірою неоптимальності або навіть катастрофічності прийнятого рішення), або воно виявиться науково обґрунтованим, тобто буде спиратися на аналіз, діагноз і прогноз відповідного явища (з підвищенням міри об'єктивності та, отже, ефективності рішення). Необхідність соціокультурної організації діяльності і, отже, побудови норм діяльності та проектування їх реалізації неминуче привели до появи особливого і специфічного типу діяльності – соціального управління.

Як правило, під «соціальним управлінням» розуміють дію на суспільство в цілому або на його окремі ланки з тим, щоб забезпечити збереження їх якісної специфіки, їх нормальне функціонування, розвиток, успішний рух до заданої мети. Соціальне управління є тільки там, де проявляється спільна діяльність людей. Лише управління організовує людей в певні колективи для спільної діяльності.

У колишньому СРСР поняття соціального управління виникло десь в 50-60-і роки XX століття. Мабуть, його поява пов'язана з впровадженням в практику соціальних досліджень системного підходу, необхідністю інтеграції різних видів управління.

Таким чином, історія розвитку теорії управління і соціального управління досить багатогранна. Природно, що кожна епоха змінювала ролі учасників процесу соціального управління, методи стимулювання, масштаби організації самого процесу, засоби контролю і регулювання, способи вивільнення відпрацьованих елементів. Але саме XXI століття характеризується якісно іншим характером таких змін. Саме у XXI столітті з його раціональною спрямованістю зароджуються і розвиваються наукові підходи до управління, оновлюються

методологічні підходи, причому одне з них тісно пов'язане з соціальним управлінням і проектами його реалізації.

Головною метою соціальне управління є упорядковуюча дія на учасників діяльності. Воно здійснюється за допомогою комплексу методів цілеспрямованої дії на індивідів або їх групи. Характер дії може бути прямим, через мотиви та потреби, систему цінностей, а також довкілля. Соціологічний підхід припускає виділення цілеспрямованої дії (цілеположення і цілездійснення) суб'єкту управління, соціальну самоорганізацію і як результат організаційний порядок. На думку В. Щербіни, соціальне управління здійснюється за допомогою ключових функцій – планування, організації, мотивації, контролю. Реалізацію їх в часі можна розглядати як повний управлінський цикл, який завдяки функції контролю (у вигляді зворотного зв'язку) набуває характеру частково замкнутого контуру. Суб'єкти управління і управлінського рішення не завжди співпадають, що пов'язано із зайнятими ними позиціями в управлінській ієрархії, об'ємом повноважень, що делегуються, і мірою відповідальності за рішення, що приймаються [381, с. 202-203, 211].

З іншого боку, соціальні аспекти управління достатньо багатозначні. У найширшому сенсі управління може розумітися як механізм організації суспільних зв'язків. У цьому сенсі можна говорити про те, що його завдання і функції практично виконують усі державні органи, незалежно від конкретного призначення, а також громадські об'єднання. В цілому елементом системи соціального управління є також і місцеве самоврядування. Об'єктом управління тут виступає усе суспільство, усі варіанти суспільних зв'язків, що розвиваються в ньому.

Соціальне управління має і спеціальний сенс. У цьому варіанті його зазвичай характеризують як державне управління, під яким розуміється специфічний вид державної діяльності, відмінний від її інших проявів

(наприклад, законодавча, судова, прокурорська діяльність), а також від управлінської діяльності громадських об'єднань та інших недержавних формувань.

Як правило, центральною проблемою соціального управління є надання йому гуманності, а для цього необхідно, щоб в основу соціального управління та інших видів управління лягли істина, добро і краса, які, по суті, повинні виступати їх метою, засобом і результатом [133, с. 121]. Таке розуміння соціального управління – це заснований на принципі зворотного зв'язку комплекс безперервних цілеспрямованих і стихійних суспільно значущих дій одних елементів суспільства на інші, у тому числі і на суспільство для його оптимально організованого функціонування і розвитку як системи.

Про соціальне управління також можна говорити як про галузь суспільної практики, предметом якої є вивчення, розробка і впровадження закономірностей, що визначають соціальні передумови, зміст і результати управління життєдіяльністю суспільства і його найважливіших сфер. Ці закономірності виявляються за допомогою аналізу взаємозв'язку управлінської діяльності та соціальної реальності з урахуванням чинника часу. Таким чином, найважливішою предметною областю соціального управління є вивчення взаємозв'язку управлінської діяльності та соціального контексту – соціального простору і часу, що багато в чому визначає суть соціального проектування, спрямованого не лише на вивчення, але і перетворення соціальних об'єктів з урахуванням специфіки соціального простору і часу.

Важливим аспектом предметної області соціального управління є також дослідження закономірностей, регулюючих управління як соціальну діяльність, покликану погоджувати різні інтереси різних суб'єктів господарського і суспільного життя. При цьому потрібні аналіз того, якою мірою і яким чином реалізуються об'єктивні соціальні закономірності в управлінні, а також соціальне

конструювання управлінської діяльності з точки зору обґрунтування напрямів і механізмів її вдосконалення.

Соціальне управління – це дія на суспільство або його елементи з метою його впорядкування, збереження якісної специфіки, вдосконалення і розвитку. У такому контексті соціальне управління є властивістю будь-якого суспільства, що витікає з його системної природи, громадського характеру праці, необхідності спілкування людей в процесі праці та життя, обміну продуктами їх матеріального і духовного життя. Отже, соціальне проектування – це регулятиви, які використовуються у рамках соціального управління, для реалізації основних його цілей і завдань, а саме для урахування специфіки соціального простору і часу, надання процесу управління гуманності, узгодженості інтересів різних соціальних суб'єктів.

В цілому, як вказує В. Кочергін, у соціального управління і соціального проектування можна виявити немало загальних ознак [167, с. 21]. Так, в основі і першого, і других лежить організована сукупність дій і операцій для досягнення цілей. Результатом цього може бути структурне впорядкування об'єкту дії, активація, підтримка або завершення процесу відповідно до критеріїв оптимальності, які присутні в меті. Крім того, соціальному проектуванню, так само як і соціальному управлінню, властива складна структура, що має на увазі наявність власного суб'єкта, способів реалізації та внутрішнього контуру управління. На наш погляд, порівняння структур соціального управління і соціального проектування показує, що між ними можуть виникати наступні варіанти взаємозв'язку :

- соціальне проектування є логічним елементом соціального управління. У цьому контексті суб'єкт соціального управління виступає в ролі замовника проекту, а суб'єкт проектування – адепта або виконавця. Вибір проекту може робитися на раціональній основі,

але може бути здійснений і на основі традиції або під тиском авторитету самого суб'єкта управління;

- тотожність суб'єктів управління і проектування з виконанням єдиним суб'єктом ролі замовника і виконавця проекту.

Запропоновані моделі взаємозв'язку дозволяють описувати і пояснювати процеси, що відбуваються у виробничій, фінансовій та інших середовищах, де реалізується соціальне проектування.

Конструювання соціального проекту в ході соціального управління здійснюється у декілька етапів:

- Теоретичний (пов'язаний з визначенням мети, об'єкту проектування, розщепленням соціального об'єкту на складові та виявлення соціальних зв'язків – системний аналіз).
- Методичний (пов'язаний з вибором методів, засобів отримання інформації, її обробки, аналізу, принципів її трансформації в конкретні виводи та рекомендації).
- Процедурний (пов'язаний з організацією практичної діяльності по розробці та застосуванню соціальних проектів).

Соціальному управлінню, а відповідно, і для застосування соціального проектування підвладні і поведінка людей, і стосунки в цілому. Управляти або застосовувати соціальне проектування з управління соціальними процесами науково – це означає:

- пізнавати суспільні закономірності та на цій основі спрямовувати (планувати, організовувати, регулювати і контролювати) їх розвиток;
- своєчасно розкривати протиріччя суспільного розвитку і розв’язувати їх, долати перешкоди на шляху до мети;
- забезпечувати збереження і розвиток єдності системи, її можливості, долати або нейтралізувати внутрішні та зовнішні негативні дії;

- проводити реалістичну політику, засновану на обліку об'єктивних можливостей, співвідношення соціальних сил.

В цілому, коли йдеться про управління соціальними системами і процесами, про проекти можна говорити як про його способи. В той же час пильніший погляд на названі категорії показує, що соціальне проектування не завжди пов'язане лише з соціальним управлінням, а останнє у свою чергу не вичерпується тільки проектними характеристиками. Так, навчальні проекти обирає не лише суб'єкт управління (педагог), а управління навчальним процесом (як різновид соціального управління) включає безліч нестандартних ситуацій, які не підпадають ні під який відомий вид проектів. Проте застосування проектування з соціального управління виступає як систематично здійснювана свідома, цілеспрямована дія людей на соціум в цілому і на його ланки (сфери громадського життя, галузі економіки і т. ін.) на основі пізнання і використання об'єктивних закономірностей і тенденцій на користь забезпечення оптимального функціонування і розвитку суспільства і досягнення поставлених цілей. Це дає основу кваліфікувати об'єкти застосування соціального проектування як «квазіприродні» і застосовувати по відношенню до них увесь арсенал методів природничих прогнозів і проектів, серед яких особливе місце займає соціальна інженерія.

Ідея управління проектами була відома як мережевий метод, управління проектами звучить так – управління змінами. Таким чином, управління проектами – це інноваційне управління, тобто управління інноваціями [292]. Управління проектами – це наукова дисципліна, головне завдання якої визначити мету діяльності та організувати роботу так, щоб ця мета досягалася після завершення діяльності.

Таким чином, динаміка розвитку теорії та практики управління й соціального управління призвели до появи управлінського праксису, який з

одного боку, є динамічною методологією дослідження поля ухвалення рішень, що саморозвиваються, а, з іншою, – метод здійснення управлінських практик. У рамках такого управлінського праксису, проектування є імовірнісним регулятивом, що припускає пізнання майбутнього з метою його оптимальної адаптації або трансформації і що синтезується з процесом пізнання і багато в чому визначається практикою. На наш погляд, проектування являється саме регулятивом (інструментом) управління, саме за допомогою проектів здійснюється процес управління. Під регулятивами ми розуміємо методи та інструменти здійснення управління, що припускає вироблення управлінської дії, відповідно до відхилення регульованого параметра від заданої величини для приведення системи в її стійкий стан. Класичною функцією регулятивів, як випливає з визначення, є підтримка системи в стабільному стійкому стані, недопущенні великих відхилень, здатних нанести руйнування системі.

У контексті праксиологічного підходу здійснюється проектування-управління людиномірних об'єктів і відпрацювання ризоми можливостей бажаного майбутнього. Креативність управлінця-проектувальника пов'язана з процесом пізнання цінностей, установок, життєвих стратегій об'єкту, розрахунком ризиків ресурсів і наслідків від рішень, що приймаються, виробленням спектру можливих перспектив, узгодження проекту з об'єктом і вписування його в контекст середовища. Відповідальність за ухвалення рішення про здійснення проекту лежить на соціологу-проектувальнику спільно із замовником.

Уточнення природи і можливостей соціальних проектів можливе за допомогою їх класифікації, що дозволяє кристалізувати та диференціювати особливості їх використання. Класифікація соціального проектування може бути здійснена на різних підставах: за видами, рівням, сферам застосування і т. ін. За масштабом об'єкту, який піддається дії, можна виділити глобальні соціальні

проекти, соціальні проекти стосовно суспільства в цілому, різним сферам суспільного життя, соціальній структурі, соціальним інститутам, процесам, явищам. Багатоваріантність сучасних класифікацій соціальних проектів проявляється і у визначенні видів проектів за об'єктом їх застосування:

- проекти правового забезпечення функціонування суспільства або інших систем;
- політичні проекти адміністративного регулювання;
- проекти економічного функціонування суспільства;
- проекти духовно-культурного розвитку;
- проекти забезпечення функціонування соціальної системи, якою може виступати як суспільство в цілому, так і соціальні інститути, що становлять це суспільство.

Соціальне проектування найбільше тяжіє до вирішення таких проблем, які охоплюють в комплексі усі соціальні аспекти життя людини і які найдоцільніше розрізняти за рівнями організації суспільного життя. Саме тому соціальні проекти можуть розроблятися на рівні особистості, колективу, міста і регіону.

Серед усіх видів проектної діяльності особливе місце займає вище – соціальне (у широкому значенні слова) проектування. Однією з класифікацій видів соціального проектування можуть виступати різні функції суспільства, які виконуються конкретними соціальними інститутами в економічній, соціально-політичній і духовній сферах соціуму. Такий підхід цілком можливий, тому що він орієнтується на вдосконалення діяльності функціонуючих або знову створюваних конкретних соціальних інститутів.

Нині в науковій літературі зустрічаються пропозиції щодо підготовки проектів з найбільш важливих соціально-економічних проблем. До таких проблем, виступаючих об'єктами проектування, деякі автори відносять розвиток нових соціальних механізмів взаємодії в період соціальних трансформацій,

стосунки конкуренції, розвиток і зміна соціальної структури суспільства, виникнення нових соціальних об'єктів.

Вважаючи, що вказані об'єкти підвладні соціальному проектуванню, ми тільки звертаємо увагу на те, що вони не мають єдиної основи і самі по собі не можуть виступати у вигляді чітко вираженої класифікації. На наш погляд, враховуючи громадські функції, здійснювані людиною, проектування може орієнтуватися на основні види діяльності людини, які включають трудову, суспільно-політичну і духовну діяльність, а також діяльність, спрямовану на задоволення повсякденних потреб. Таким чином, види людської діяльності можуть бути покладені в основу класифікації видів соціального проектування. Проте те, що соціальне проектування може здійснюватися за сферами життєдіяльності, не означає, що ці сфери є замкнутими системами. Керуючись вказаними коментарями, ми вважаємо допустимим зробити висновок, що соціальне проектування може бути пов'язане з розробкою проектів розвитку тих соціальних об'єктів, які забезпечують умови ефективної діяльності в тій або іншій сфері суспільного життя.

З іншого боку, проектування умов, які забезпечують соціальну діяльність людей, також можуть лежати в основі цієї класифікації.

Відповідно, першим, провідним видом соціального проектування є умови, що забезпечують ефективну діяльність людини.

Умови для розвитку суспільно-політичної активності лежать в основі другого виду проектування, характеризуючи базу і можливості участі людей в управлінні суспільством.

Проектування діяльності людей у сфері культури складає третій вид проектування: воно передбачає створення комплексу умов для розвитку освіти, підвищення культурного рівня і дозвілля людей.

Нарешті, проектування у сфері соціально-побутової діяльності є одним з

його найважливіших видів. Забезпеченість житлом, транспортом, системою освіти та інше – усе це відіграє важливу роль в житті людини. Більше того, дослідження соціологів показують, що проблеми послуг в період входження і освоєння соціального простору інформаційного суспільства грають пріоритетну роль.

Фахівці-управлінці виділяють також проекти пошуку стратегії управління, персонального менеджменту, соціального моделювання і прогнозування. Можна виділити проекти інформаційно-впроваджувальні, просвітні, інноваційні, проекти минулого досвіду. За характером вирішуваних завдань проекти бувають універсальними та поодинокими. Доцільно також виділити проекти соціального розвитку окремих країн, регіонів, територій, трудових асоціацій; існують проекти освітні, впроваджувальні, самореалізації та саморозвитку особистості і т. ін.

Соціальні проекти мають певний потенціал, тобто припускають сукупність змін, які вони здатні здійснити в довкіллі протягом свого життєвого циклу. Потенціал проекту вимірюється кількісно і якісно. За мірою новизни розрізняють:

- радикальні проекти, що відкривають принципово нові практичні засоби для задоволення нових або вже відомих потреб, вносять якісні зміни до способів людської діяльності;
- модифікаційні, забезпечуючи вдосконалення існуючих практичних засобів для швидкого задоволення поточних змін суспільних потреб.

З точки зору масштабності виділяють глобальні соціальні проекти, мета яких – вирішення загальнолюдських проблем. Під цими проектами маються на увазі такі завдання, методи, способи, які сприяють з'ясуванню і вирішенню не лише внутрішніх, але і світових тенденцій розвитку, зв'язку суспільства і природи. Отже, їх впровадження безпосередньо або побічно чинить позитивний вплив на життєдіяльність людей, підвищує їх соціальну захищеність.

Одним з їх різновидів є проекти глобального моделювання (дослідження і вирішення питань збереження світу, природи, забезпечення зростаючого населення Землі продовольством, енергією, матеріальними засобами і т. ін.).

Регіональні соціальні проекти вивчають і реалізують закономірності територіального соціального життя і планомірних їх змін.

Локальні соціальні проекти застосовуються для вирішення місцевих проблем, які можуть містити в собі як типові, так і неповторні особливості.

З праксиологічних, прагматичних позицій важливим критерієм розробки проектів і управління ними виступає надійність, виражена відносно результату проекту до цілей. Говорячи про надійність соціальних проектів, ми приходимо до висновку, що вони мають свої видові відмінності за мірою забезпечення досяжного результату:

- проекти гарантованості, при яких усі наслідки реалізації проекту заздалегідь відомі завдяки попередньому, усебічному аналізу, обліку усіх чинників і наявності попереднього досвіду використання аналогічних проектів на подібних об'єктах;
- проекти ризику, коли подібні проекти на аналогічному об'єкті реалізується уперше. Проте необхідно відмітити, що при сучасних темпах суспільних трансформацій міра ризику використання навіть традиційних проектів збільшується, що пов'язано із змінами ціннісних орієнтацій, застарінням і накопиченням інформації, динамікою соціальних процесів;
- проекти невизначеності, коли проекти застосовується в експериментальному порядку.

У будь-якому з цих випадків міра надійності буде різною: від мінімальної в останньому випадку до максимальної – в першому. Проте це ні в якому образі не впливає на міру ефективності проектування, оскільки в кожному з трьох вказаних

варіантів мета створення проекту різна, що і визначає вид ефективності.

Таким чином, на наш погляд, проектуванням є особливим видом регулятивів, як класичних, забезпечуючих стабільність розвитку керованої системи, так і перетворюючих, здійснюючих пошук найбільш оптимальних образів функціонування соціального об'єкту. Відповідно, соціальне проектування тісно пов'язано з базовими концептами теорій управління і соціального управління, а також визначається основними принципами особливого розділу управління – соціальної інженерії.

2.2 Інженерні складові соціального проектування

Принципи інженерії виступили керівними у сфері управління в середині XX століття. Двадцяті роки XX століття були періодом управлінського буму буквально в усіх сферах діяльності. Підтвердженням цьому може служити огляд літератури того періоду, який демонструє великі тиражі та неодноразове перевидання літератури з управління інтелектуальною діяльністю, літературною творчістю, процесом твору музики, процесом виховання й навіть процесом ведення домашнього господарства, що спричинило необхідність в задоволенні назрілої потреби раціоналізації управління та створенні нової наукової галузі.

Як пише Є. Суіменко уперше поняття «Соціальна інженерія» з'являється в соціологічній літературі в роботах С. Вебба і Б. Вебба в 1920 році. Дещо пізніше, в 1922 році про неї згадав у своїй роботі «Введення у філософію права» Р. Лауцц. Проте в 1920-і роки це поняття фактично не вживалося в професійній практиці соціологів, яких повністю задовольняли інші поняття, – «дослідницька індустрія», «соціальне проектування» і соціо «техніка» [334].

Негативне відношення до соціальної інженерії в радянському суспільствознавстві 1950-1960-х років було наслідком неприйняття

позитивістськи орієнтованої «соціології малих справ», яка надмірно афішувала свою соціально-політичну й філософську нейтральність.

У західній соціології боротьба проти соціальної інженерії носила складніший характер. З одного боку, в її основі лежало протистояння двох напрямів :

1) соціально-критичного (що включало ліворадикальну соціологію і різного роду антипозитивістськи та антисциентистськи налаштованих соціологів) і

2) сциентистські-позитивістського, яке було зорієнтовано на вирішення «малих справ».

З іншого боку, відношення до соціальної інженерії визначалося тією позицією, яку зайняв англійський філософ і соціолог, що вважається класиком XX ст., Карл Поппер. Він відстоював можливість і доцільність соціальної інженерії великого масштабу, здійснюваної на інституціональному рівні, проте така соціальна інженерія, будучи конструктивною й технологічною, не є все ж глобальною. Вона є лише одиничною і протиставляється К. Поппером глобальним утопічним образам [262]. Слід відмітити також, що відношення до соціальної інженерії як до соціологічної практики обумовлено, кінець кінцем, методологічними аргументами.

У соціології, як пише Е. Капітонов, до певного часу переважав «клінічний» підхід, тобто в її завдання входило:

- зібрати інформацію про об'єкт дослідження;
- діагностувати цей об'єкт;
- визначити соціальну стратегію розвитку об'єкту [142, с. 44].

Зокрема, Макс Вебер вважав, що соціолог як учений, подібно до лікаря, тільки дає поради, залишаючись при цьому нейтральним: про придатність (непридатності) конкретних засобів досягнення поставленої мети; яка буде ціна її досягнення, які будуть наслідки застосування цих засобів в досягненні

поставленої мети [Цит. за 142].

Досить чітко нові завдання соціології сформулював Дж. Ландберг: точно оцінити, чого хочуть люди за певних умов; як можна точніше прорахувати альтернативи за заданих умов і вказати наслідки кожної з них; розробити таку адміністративну або інженерну техніку або технологію, яка дозволяла б змінювати соціальні установки найбільш ефективним і економічним способом [6]. Інженерія – той шлях, йдучи яким людство може досягти вищих форм культури. Під впливом цього явища повинні в корені змінитися усі взаємини людей, а саме – виникнути нова культура. Така роль інженерії призвела до розширення сфери її дії.

У зв'язку з цим в соціальну практику активно привноситься специфічні інженерні методи проектування, конструювання, планування, контролю, регулювання, що у свою чергу дозволяє виділяти нові аспекти інженерії, розвиваючи її. Це послужило основою одному з батьків наукового управління (scientific management) Ф. Тейлору зробити висновок, що управлінню підприємствами теж судилося стати з часом таким же мистецтвом. Багато елементів його, які вважалися непіддатливими точному дослідженню, стали нормованими, приведеними в систему і прийняті до керівництва і використання так само, як елементи інженерного мистецтва, яке може бути назване майже точною наукою.

Спроби інженерного, технічного рішення проблеми керованості якісно різними процесами призвели до створення в 40-х роках XX століття науки про загальні для живого організму і машини аспекти управління і зв'язку, який один з її творців Н. Вінер назвав кібернетикою. З того часу ідеї керованості знову займають уми людства, що значною мірою обумовлювалося новою світовою кризою, які явилися наслідком Другої світової війни. Усі подальші спроби розвитку теорії управління, по суті справи, також є спробами створення штучних

регулятивів на технічних принципах інженерії. «Потрібне, – пишуть, наприклад, М. Щадов, Ю. Чернегов, Н. Чернегов, – вироблення довготривалої технологічної політики держави, за допомогою якої вона б активно втручалася і управляла впровадженням нововведень, поширенням їх по галузях» [Цит. за 284]. А ось не менш виразна характеристика інженерної технології: «Змістом нової суспільно-виробничої технології, – пише Г. С. Гудожник, – має бути управління природними процесами, перетворення природних в технологічних і контроль їх» [Цит. за 283]. Отже, управління історично було спрямоване на те, щоб технологізувати усі зв'язки в системі життєдіяльності людей, включаючи зв'язки людини з природою, людину з машиною, людини з людиною і навіть окремої людини з самим собою.

Сьогодні в Україні відношення до соціальної інженерії також неоднозначне, на що вказують багато учених, що займаються цією проблематикою. Так, в роботі В. Подшивалкіної «Соціальна технологія як вид соціологічної діяльності» соціоінженерна діяльність розуміється як «науково-практична, що сприяє знаходженню ефективних шляхів трансформації наукового та інших видів знання в рішення і програми дій з управління соціальними об'єктами. Соціоінженерна діяльність розглядається як цілеспрямований вплив на соціальні системи і процеси для отримання очікуваних результатів в зміні соціальних об'єктів (індивідів, груп, організацій). Вона пов'язана з аналізом конкретних ситуацій для визначення і організації сил і засобів досягнення соціального результату. Крім того, соціальна інженерія може розглядатися як область знання, як прикладна наукова дисципліна, що вивчає питання створення, використання, поширення відповідних методів і процедур перетворчої діяльності для цілеспрямованої трансформації соціальних об'єктів» [258, с. 11].

Більшість авторів, услід за А. Ампером, розглядають інженерію як діяльність по застосуванню наукових знань з метою створення штучних,

технічних об'єктів і матеріальних цінностей [392, p. 157]. До такого розуміння інженерної діяльності схиляється і повсякденна свідомість, що представляє інженера як людину, що має справу з машинами, різними технічними засобами. Проте уявлення про природу інженерної діяльності змінювалося, у міру того як змінювалося суспільне виробництво, соціальна практика, а також під впливом розвитку науки, її здібності трансформувати різноманітне знання в практичні рекомендації. Відповідно, поняття інженерної діяльності розширювалося. Поступово до неї стали відносити застосування наукових знань не лише до технічних засобів і об'єктів, але і до економічних, організаційних та інших систем і процесів. У багатьох визначеннях інженерної діяльності взагалі зникла вказівка на її речово-предметний результат.

Однією з основних дій у рамках соціоінженерної діяльності є освоєння та генерація нововведень (інновацій).

У сучасній культурі раціоналізація і розрахунок втрачають своє визначальне значення і на перший план виступає завдання мобілізації особистісних, духовних ресурсів, зокрема, пов'язаних із здатністю до інноваційних процесів [6].

Прийнято вважати, що інновація – це кінцевий результат впровадження нововведення з метою поліпшення об'єкту управління і отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або іншого виду ефекту. Нововведення – оформлений результат фундаментальних і прикладних досліджень, розробок або експериментальних робіт в якій-небудь сфері діяльності по підвищенню її ефективності. Нововведення можуть оформлятися у вигляді відкриттів, винаходів, патентів, товарних знаків, раціоналізаторських пропозицій, документації на новий або вдосконалений процес, організаційної, виробничої структури, ноу-хау, понять, наукових підходів або принципів, документу (стандарту, рекомендацій, методики, інструкції і тому подібне),

результатів наукових, маркетингових або інших видів досліджень. Головне завдання соціоінженерної діяльності – впровадження нововведення, перетворення нововведення на форму інновації, тобто завершення інноваційної діяльності та отримання очікуваного результату. Потім ініціація дифузії (широке поширення) інновації. Як показує практика, для системи інноваційного соціального управління це одна із стартових і найважливіших складових.

Але усі організаційні системи мають значну інерційність, оскільки нововведення зазвичай викликають зміщення рівноваги в них і непередбачені наслідки. Виникає феномен «опору нововведенням», для подолання якого потрібні спеціальні методи активізації інноваційних процесів, тобто управління нововведеннями (не лише змістовні, але і організаційні). Із цього приводу М. Крозьє відмічає: «Здатність сучасних організацій до інновацій залежить, передусім, від наявності таких правил ігри, які винагороджують кооперативну, конструктивну і новаторську діяльність, замість того, щоб прагнути до збереження рівноваги, гармонії та консервації існуючих стосунків. Ніяка формальна демократія і ніякі правові обов'язки не допоможуть створити клімат, що сприяє інновації, якщо не здійснюються глибокі зміни в правилах політичної гри у рамках одного організаційного цілого» [Цит. за 10, с. 57].

З усіх визначень інновацій найбільший інтерес представляє те, яке пов'язане з результатом. В даному випадку під інновацією (нововведенням) розуміється результат творчої діяльності, який спрямовано на розробку, створення і поширення нових видів проектів, виробів, впровадження нових організаційних форм.

«У сучасній конкурентній боротьбі в першу чергу боротьба йде не за володіння ресурсами, матеріальними цінностями, а за здатність до нововведень» [9, с. 26]. Особливо актуальна ця проблема для нашої країни. Соціологи називають проекти пристосування до середовища, що змінилося, перетворення і

нововведення – інноватикою. Також інноватика – це наука про цілеспрямовані зміни, нововведення в соціальній організації. Слід особливо відмітити ту обставину, що інноватика не замикається тільки на техніко-технологічних змінах. Більше того, в 60-і роки починає активно розроблятися концепція соціальної інноватики [10, с. 15].

Згідно цієї концепції, нововведення – це особливий інструмент, засіб, за допомогою якого здійснюється процес створення нового або якісна реконструкція старого. Важливим моментом при цьому є управлінські нововведення, які можна розглядати в двох аспектах,: як власне організаційно-управлінські та як широкі соціально-економічні перетворення, які пов'язано із зміною системи влади та відповідальності.

Таким чином, інноваційний процес має серйозний соціальний зміст і може мати такі ж серйозні соціальні наслідки. Саме тому до інновацій слід відноситися з обережністю. Всяке нововведення веде до порушення стійкості соціального об'єкту, викликає в нім внутрішню напругу. Отже, між метою інновації та стабільністю соціального об'єкту виникає протиріччя, яке І. Пригожин називає інноваційним [266, с. 34]. Подолання (чи послаблення) цього протиріччя пов'язане з управлінням нововведеннями, що у свою чергу, припускає знання основних етапів інноваційного процесу :

- на основі аналізу інформації, що поступає із зовнішнього середовища, – виявлення імпульсу змін;
- визнання неспроможності колишнього шляху, колишніх цінностей і ідеалів – усвідомлення потреби в змінах;
- перша реакція на зміну – подолання опору.

Розуміння необхідності управління і проектування нововведень припускає не лише усвідомлення феномену соціальним інженером, але і формування колективного бачення майбутнього стану соціального об'єкту.

Проектування нововведень означає попередній аналіз позитивних і негативних сторін їх впровадження і можливостей, що виникають при цьому, і погроз для соціального об'єкту. Крім того, потрібний аналіз взаємодіючих сил.

Таким чином, можна відмітити, що інновації не лише потрібні, вони неминучі, вони повинні прискорюватися, їх частота повинна різко зрости, і їх радикальність теж підвищуватиметься. Але при цьому збільшується міра ризику непередбачених наслідків освоєння соціальних нововведень. Хоча стагнація соціальних нововведень – це своєрідний, пасивний ризик, який виникає від бездіяльності, від ухилення від інновацій. Тому розумний вибір між освоєнням інновацій і ризиком від впровадження їх наслідків раціональна стратегія сучасної соціоінженерної діяльності та основа розвитку соціального проектування.

Особливістю нинішнього етапу становлення соціальної інженерії є наявність цілої низки протиріч, дозвіл яких можливий через подальше вивчення теорії та практики соціального проектування.

По-перше, протиріччя між рівнем накопичених в соціології знань про суспільні процеси і явища та її готовністю забезпечити перетворчу діяльність, спрямовану на оптимізацію соціальних стосунків.

По-друге, соціальна практика сприяла формуванню соціоінженерній спрямованості в діяльності соціологічних служб, але вона не отримала належного осмислення в соціології як в методологічному, так і в методичному плані. Це, у свою чергу, гальмує процес освоєння проектування як специфічній соціологічній діяльності.

По-третє, існує протиріччя між різноманітністю соціальних проектів, принципів їх розробки та рівнем розробленості їх типології. Це породжує протиріччя в осмисленні накопичених проектів, передусім – у визначенні їх місця в соціальній практиці і в діяльності соціологічних служб.

По-четверте, проективність соціологічного знання не забезпечила

осмислення його інструментальних особливостей. Соціологічні методи, як правило, розроблені тільки з точки зору їх дослідницьких орієнтацій.

По-п'яте, існує протиріччя між орієнтацією суспільства і окремих його інститутів на соціальні проекти та орієнтації соціології на дослідження.

У зв'язку з цим в сучасному соціальному проектуванні склалася проблемна ситуація за декількома аспектами соціальної інженерії :

По-перше, визначення соціальної інженерії як міждисциплінарного наукового напряму, по-друге, наявність монодисциплінарної версії, доводячи, що поняття «Соціальна інженерія» є символічно узагальненою формою вираження інженерного підходу в соціології.

Склалися також протилежні підходи відносно змісту поняття «Соціальна інженерія». В одних випадках зміст цього поняття розкривається виключно в онтологічному вимірі, а в інших – «соціальна інженерія» розглядається в гносеологічному вимірі як особливий епістемологічний ідеал соціологічної науки.

Досить неоднозначно в сучасному соціологічному дискурсі визначають і особливості напрямів і структури соціоінженерної діяльності. Невизначеним залишається питання відносно міри розвитку соціальної інженерії як науково-пізнавальної та організаційно-практичної діяльності.

Серед західних теоретиків ведуться дискусії відносно проблеми наукового статусу соціальної інженерії, наприклад З. Бауман, П. Бурдьє, Ю. Хабермас, К. Поппер та інші взагалі розглядають соціальну інженерію як органічний компонент культури життєдіяльності ліберально-демократичного «відкритого» суспільства. Але навіть за наявності такої кількості невизначеностей в розумінні суті соціальної інженерії цілком ясно, що вона є сучасним напрямом теорії та практики управління «особливим видом систем, що історично розвиваються, – так званих людиномірних систем, що включають людину і її діяльність як

складений компонент» [Цит. за 241]. Для вивчення подібних систем чисто гносеологічний підхід доповнюється соціологічним, який, на думку О. Огурцова, при пошуку істини на перший план висуває пошук консенсусу між по-різному ангажованими захисниками тих або інших інтересів [241, с. 157].

Підкреслюючи масштабне поширення проектування, Дж. Джонс писав, що воно «охоплює діяльність не лише конструкторів, архітекторів та інших «професійних» проектувальників, але також плановиків і економістів, законодавців, адміністраторів, публіцистів, учених-фахівців прикладних наук, учасників руху протесту і, політиків, членів «груп тиску» – усіх тих, хто прагне здійснити зміни у формі та змісті виробів, ринків збуту, міст, систем побутового обслуговування, суспільної думки, законів і т. п». [Цит. за 221, с. 126].

В. Розін, у свою чергу, розділяє проектування на традиційне і нетрадиційне, розуміючи під нетрадиційним проектування дизайну, містобудування, соціальних систем [283]. Розподіл заснований на відмінності принципів: реалізація проектів – для традиційного, різноманітність в розвитку подій – для нетрадиційного; відповідність процесів і морфологічних умов – для традиційного, і неможливість встановити вказану відповідність – для нетрадиційного, і, нарешті, принцип конструктивної цілісності, діючий при традиційному проектуванні, і розмитість меж проектованого об'єкту в протилежному.

У роботах О. Раппопорта традиційне і нетрадиційне («нове» за О. Раппопортом) проектування розрізняється через наявність (у традиційному) і відсутність (у «новому») прототипу об'єкту проекту. «Проектування само стає джерелом проектної тематики, пише автор, і вступає тим самим в сферу культурно-історичної діяльності» [270, с. 95]. Якщо прийняти подібний розподіл на традиційне проектування і квазіпроектну діяльність або «сучасне проектування», то можна припустити, що еволюція проектування йде в наступному напрямі: від діяльності виготовлення (у техніці та інженерії) до

традиційного проектування, від традиційного проектування – до квазіпроектних структур діяльності, тобто до нетрадиційного або проектуванню, заснованому на праксисі. «Проектування і наука, – пише В. Глазичев, – виявляються розділеними за продуктом: проекти в одному випадку, знання – в іншому» [76].

Таким чином, ми розрізнятимемо традиційне і нетрадиційне (чи, як його іноді називають, непрототипічне) проектування.

«Класичні» технічні науки і пов'язані з ними науково-технічні специфічні дослідження (технічне, архітектурне проектування, дизайн і т. ін.) функціонують і розвиваються, передусім, у рамках традиційного проектування.

Соціальне проектування, що засноване на праксиологічних позиціях, відноситимемо до нетрадиційного проектування. Адже саме воно відрізняється особливою складністю, використанням багатьох традиційних методів і принципів творчої діяльності, пошуком нових підходів до проблем проектного мислення. Як пише Л. Гатіна «Для нетрадиційного проектування також характерно: можливість проектного задуму (уявлення й творіння нового об'єкту, нових його якостей і станів), проектна конструктивізація (розробка в специфічно проектній мові задуму об'єкту), установка на проектну реалізацію як можливість створення за проектом нового об'єкту (яка може і не здійснитися) і проектна онтологія (відчуття зв'язку проектування з практичною діяльністю, протиставлення проектування науці, мистецтву та іншим видам діяльності, приналежність до цінностей проектної свідомості та тому подібне)» [67, с. 63].

У нашому розумінні сьогодні в соціальному проектуванні формується соціоінженерний праксис. Під яким розуміємо інтегральну методологію соціоінженерної діяльності, яка має поліфункціональний зміст. Вона є:

а) специфічний тип науково-пізнавальної та організаційно-управлінської практики;

б) процес безперервного отримання інформації відносно стану соціальних

об'єктів з метою оптимізації їх функціонування і розвитку;

в) засіб рішення соціальних проблем шляхом розробки і впровадження соціоінженерних проектів і соціальних технологій.

Праксиологічний контекст такої методології проявляється у визначенні мети як пізнавальної, так і практичної діяльності. Такою метою виступає пошук оптимальності. Наші висновки про можливість подібного підходу, засновані на роботах Є. Суіменко, який пише, що «інженерія – це передусім практично-перетворююча діяльність на основі наукових знань. Вона є знанням того, як перетворювати наукові знання про той або інший об'єкт реальності в знання способів його трансформації в новий об'єкт» [333].

Завданнями соціоінженерної діяльності згідно з Є. Суіменко є стабілізація, вдосконалення, модернізації [334]. У нашому дослідженні мета і основне завдання соціального проектування, заснованого на соціоінженерному праксисі, - це пошук і створення конструктів, моделей, узгоджених штучних систем, що відбивають оптимальні стани розвитку і функціонування соціальних об'єктів на принципах гуманізації, гармонізації, збалансованості соціального простору, з урахуванням конфлікту інтересів різних соціальних суб'єктів та ін.

Синтез пізнавальних і перетворюючих компонент в соціоінженерному праксисі забезпечується шляхом творчої композиції інтелектуальних систем, здатних до саморозвитку і самоорганізації, в ході конструкторської та проектної діяльності. «Таким чином, інженерна діяльність – як творчо конструктивна, перетворююча – створює нові об'єкти пізнання (штучні об'єкти, системи), а значить і необхідність нових знань про них, призводить до систематизованого самопізнання, тобто до формування системи знань про методи, способи, засоби і створення нових реальностей, їх відтворення і забезпечення функціонування» [334].

У методологічному плані представляється доцільним у визначенні

соціоінженерного праксису підкреслити наступні важливі аспекти.

По-перше, соціальна інженерія – це такий вид професійно-практичної діяльності, завдяки якій соціально-наукове знання трансформується безпосередньо в перетворчо-практичну діяльність;

По-друге, здійснення соціоінженерної діяльності як практичної роботи припускає наявність ряду умов соціально-політичного, економічного і соціокультурного характеру, бо соціальна інженерія зачіпає інтереси різних груп населення і впливає на виконання ними різноманітних функцій.

По-третє, до не менш значущих характеристик інженерної діяльності, які слід враховувати для повнішого розуміння природи соціальної інженерії, відносяться наступні:

- інженерна діяльність є оперативною, виконуваною в певні, часто «стислі» терміни;
- інженерний стиль мислення означає уміння поєднувати теоретичне і практичне, понятійне і образне.

До основних рис соціального проектування, заснованого на соціоінженерному праксисі, ми відносимо: включеність в основу теорії соціального проектування конструктивістських, прагматичних, алгоритмизованих і змодельованих компонентів; злиття і відповідну схильність інженірингу як дій об'єкту, так і суб'єкта; і той факт, що в ході проектування соціоінженерна діяльність є як предметом дослідження, так і методом дії.

Серед функцій на думку Є. Суіменко для соціоінженерної діяльності характерні наступні «відтворення, превентивна, продуктивно-репродуктивна, консультативна, експертна, контрольна». Ми б хотіли доповнити цей список проектною функцією, під якою розуміємо усвідомлення, створення і впровадження в ході перетворюючих соціоінженерних дій оптимальних перспектив розвитку об'єкту і суб'єкта, середовища їх взаємодії з метою

оптимізації їх функціонування.

Отже, соціоінженерний праксис – це синтез теоретичних досліджень і практичних розробок, що є системою знань про способи і методи трансформації інформації в ході проектування в програми, алгоритми, конструкти та моделі створення нових і вдосконалення існуючих соціальних реальностей. Перетворення інформації в ході проектування в інженерні продукти означає в даному випадку знаходження або створення на базі існуючих або отриманих нових наукових знань таких технологій, застосування яких дозволяє перетворювати соціальну реальність в бажаному напрямі. «Соціальна ж реальність являє собою конкретне явище, яке відноситься або до сфери різнорівневої соціальної діяльності (поведінка) людей, або до сфери соціальних стосунків, або, нарешті, до системи соціальних інститутів і організацій. В чисто емпіричному плані соціальною реальністю є, по-перше, цілеспрямовано і регламентовано діючі індивіди, які представляють своєю діяльністю (поведінкою) або індивідуально-особистісні властивості, або властиві певній групі людей її специфічні якості, і, по-друге, предметно (речові) втілені атрибути цих індивідів, їх соціокультурне оточення - цінності, норми і знання в їх знаково-символічному вираженні [334].

Таким чином, праксиологічний підхід в соціоінженерній діяльності дозволяє і вимагає розглядати знання і практику в єдності, причому в єдності, обумовленій змістовним характером діяльності, праксиологічна спрямованість якої відбувається при активному злитті знань і безпосередньо самій діяльності, викликаючи внутрішнє духовне формування, проектно-конструктивний характер теоретичної свідомості. Метою соціоінженерного праксису є продукування інновацій.

Виходячи з визначення соціоінженерного праксису, можна виділити типи соціальних проектів як результатів соціального проектування. За характером

новизни розрізняють інноваційні та традиційні соціальні проекти, що по-різному впливають на стійкість соціального об'єкту. При використанні традиційних апробованих соціальних проектів мається на увазі досягнення визначеної заздалегідь заданої якості. Проте всяке впровадження проекту веде до порушення стійкості соціального об'єкту, викликає в нім внутрішню напругу. Саме тому до проектів слід відноситися з обережністю. Традиційні проекти спрямовані на збереження стійкості системи і представляють гарантію стабільності, а інноваційні – покликані шляхом нововведень руйнувати стійкість, даючи поштовх до розвитку. Отже, між метою застосування проекту і стабільністю соціального об'єкту виникає протиріччя, яке І. Пригожин називає інноваційним [266, с. 124]. Подолання (чи послаблення) цього протиріччя пов'язане з управлінням проектами.

Аналіз ефективної діяльності як пояснювального принципу природи соціального проектування показує, що серед різноманітних класифікацій типів і форм діяльності найбільше значення має ділення її на репродуктивну і продуктивну. Репродуктивна діяльність, а, відповідно, і використовувані при цьому соціальні проекти, заснована на повторенні вже розроблених раніше схем дій і спрямована на отримання вже відомого результату відомими нею засобами. Продуктивна діяльність пов'язана з виробленням нових цілей за допомогою нових проектів, тому необхідним її компонентом є творчість.

Використання інноваційних соціальних проектів дозволяє реалізовувати потенціал розвитку, адже будь-яка зміна об'єкту і зміна його базових структур в певних соціальних умовах спричиняє за собою певні соціальні наслідки. В зв'язку з цим використання соціальних проектів вимагає дослідження можливого розвитку процесу або явища, підданого дії проекту. Проектна діяльність відноситься до розряду інноваційної, творчої діяльності, бо вона припускає перетворення реальності, будується на базі відповідної технології, яку можна

уніфікувати, засвоїти та удосконалити [207].

2.3. Соціальні технології та соціальне проектування в соціологічній практиці

На початку XXI століття, в період затребуваності проектного підходу в управлінні, дуже важливим чинником, що впливає на виникнення й хід протікання соціального проектування, є характер інноваційної ситуації. Саме вимога створення та тиражування інновацій і нововведень як інструментів збільшення динаміки розвитку соціальних об'єктів і зумовила появу проектних соціальних технологій.

Історія виникнення соціальних технологій як комплексних заходів, вживаних в ході управління, нараховує великий період часу. Так, люди, приміром, довгі роки передавали накопичувані знання, інформацію від покоління до покоління. Звичайно, при цьому завжди користувалися технологіями, які в більшості випадків спеціально не розроблялися, були досить простими, та і самі соціальні зв'язки не вимагали наявності складних процедур для їх підтримки. Такі технології могли бути засвоєні інтуїтивно, емпірично. В той же час соціальний прогрес був можливий на основі визначених у минулому правил, приписів, традицій, культурних зразків, тобто традиційних процедур і операцій, які цілеспрямовано не розроблялися, а нерідко практично належали до рутинних.

Соціальна технологія пов'язана з впорядковуванням в часі та просторі послідовності процесів соціальної діяльності, сукупності навичок, методів, способів і прийомів, спрямованих на досягнення поставленої мети, реалізацію соціального замовлення. За допомогою технології абстрактні дефініції соціального управління перекладаються на мову конкретних вказівок, рішень, розпоряджень, нормативів, що спрямовують соціальну активність людей на

ефективне виконання певних необхідних дій. Технології створення моделей, конструктів, проектів різних систем, процесів, явищ принципово не відрізняються один від одного. Тому, використовуючи соціальні технології, можна ініціювати розробку єдиного загальнотеоретичного алгоритму управління будь-якого за природою соціального об'єкту.

Аналіз світового досвіду розвитку науки в останній третині XX століття показує, що масштаби використання різних технологій, у тому числі і суто соціальних, для ефективного розвитку суспільства стали грати домінуючу роль, яка особливо зросла наприкінці XX століття. Вагомих результатів за рахунок розширення області використання технологій добилися США, Японія, Німеччина та інші країни, економіка яких розвивається інтенсивно, забезпечуючи на цій основі зростання суспільного багатства, підвищення рівня життя їх населення.

В Україні в радянський період, в умовах планової економіки, створення і використання інновацій, а відповідно, і соціальних технологій в перетворенні усього суспільства і окремих його підструктур носили, як правило, авторитарний, такий, що спускається згори, стандартизований характер. Процеси демократизації, що сьогодні ж відбуваються в Україні, обумовлюють пошук і застосування соціальних технологій нового проектного характеру, що дозволять реалізовувати ініціативу за принципами самоорганізації. В той же час в Україні актуалізується проблеми виділення тенденцій регіоналізації, яка є значущим інструментом посилення ефективного розвитку країни в цілому.

В цілому в розвитку технологій в період до кінця XX століття можна виділити три основні етапи, яким відповідають і три основні структури технології.

Для першого етапу характерне стихійне, неусвідомлене становлення технології, визначуване соціокультурними чинниками та іманентними законами діяльності. Наприклад, древня технологія, що описана Т. Хейердалом, дуже

характерна для анимістичних технік. Вона включає серію підібраних і відібраних в практиці ефективних операцій, обов'язково припускає ритуальні процедури, передається в усній традиції з покоління в покоління. У пізніший історичний час технологія пов'язана з виробництвом. Так, розвиток будь-якого виробництва призводить до створення досить складної технології вже через становлення, розгортання і відтворення самої діяльності. На цьому етапі розвиваються технології, для яких провідною метою є створення тих або інших споруд.

На другому етапі розвитку (приблизно з другої половини XIX століття) складається технологія у вузькому розумінні (опис, аналіз і синтез технологічних операцій і умов), коли людина починає свідомо будувати ланцюжки технологічно пов'язаних процесів. Це не лише виробничі процеси, але і ті, які відносяться до сфери дослідження, інженерії, проектування і пізніше – до організації будь-яких видів діяльності. Цей рівень розвитку технології можна назвати «локальним». Саме у цей період виникає стійке розуміння технології в інтерпретації суто технічних підходів: технологія (від греч. techne - мистецтво, майстерність, уміння і logos - уміння, наука) трактується як сукупність прийомів і способів отримання, обробки і переробки сировини, матеріалів, напівфабрикатів або виробів. Технологією прийнято також називати опис виробничих процесів, інструкцій по впровадженню, технологічні правила, вимоги, карти, графіки [Цит. за 32]. В цей час у кінці XIX - на початку XX століття формується проектна діяльність, що досягла ефективності в середині століття. У рамках проектної діяльності в семіотичній площині розробляються (проектуються): будова технічних виробів або споруд, їх функціонування, основні етапи виготовлення. Потім у сфері виготовлення за проектами створюються в матеріалі відповідні вироби і споруди. Окрім наукових і досвідчених знань в проектуванні використовуються норми, в яких зафіксовано отримані в досвіді проектування стосунки процесів проектованого об'єкту з конструктивними елементами, що забезпечують їх.

На третьому етапі (починаючи з 40-50-х років XX століття) з'являються технології в ширшому масштабі, відповідно цей рівень розвитку технології можна назвати «глобальним». Саме у цей період в науці виявилено, що між технологічними процесами, операціями і принципами (у тому числі і новими) і тим станом науки, техніка, інженерії, проектування, виробництва, які вже склалися в цій культурі та країні, з одного боку, різними соціальними і культурними процесами і системами – з іншого, існує тісний взаємозв'язок. Розробка та виробництво напівпровідників, ЕОМ або ракетної техніки, так само як й інших складних технічних систем, виявилися залежними як від досягнутого в цій країні рівня розвитку наукових досліджень, інженерних розробок, проектування, так і від характеру організації праці, наявності необхідних ресурсів, співвідношення пріоритетів і цілей суспільства, якості вироблюваної сировини і продукції і багатьох інших чинників. До кінця першої половини XX століття в інформаційних і управлінських структурах світової спільноти сталися революційні зміни. Суть їх в тому, що прикладні знання, технології підтримки рівноваги стали оновлюватися по кілька разів в межах одного покоління і у своїй якості виявилися абсолютно непридатними для соціального спадкоємства і управління. У цьому контексті впровадження соціальних технологій в управління, та технологізація соціального простору бачиться як одна з функцій соціологічної науки а її основний метод – пізнання, перетворення соціальної дійсності.

У другій половині XX століття суспільство вступило в абсолютно новий інформаційний стан. Природно, це не могло не торкнутися такої сфери, як соціальне управління. У 1960-80-і роки Захід переживав інформаційну, управлінську і концептуальну революції. Саме на їх базисі відбувалися зростання сукупного національного продукту і корінні зміни в усіх сферах суспільного життя: у виробництві, бізнесі, науці, освіті, соціальній організації. У основі цього

лежало освоєння людського ресурсу, інтелектуальної власності та управлінських «ноу-хау».

У Радянському Союзі саме в ці роки складалися передумови кризового стану, інформаційного та інтелектуального застою. Збалансувати соціальний простір на рівні минулого досвіду і традицій виявилося неможливим, а інноваційний досвід, накопичений в США і Європі з подоланню кризи і використанню широких соціальних проектів, виявився незатребуваним, людський чинник залишався багато в чому застиглим капіталом, організаційні структури відсталими. Тим часом під впливом досягнень науково-технічного прогресу, інформаційної революції значно ускладнилися зв'язки соціальних систем, збільшилося їх число, багаторазово зріс динамізм соціальних процесів, що об'єктивно розширило передумови для виникнення соціальних криз і пред'явило низки нових вимог до вдосконалення системи соціального управління.

Вихід із стану системної кризи, на думку фахівців, один – включити в пошук розбалансованості соціального простору наукомісткі соціальні технології, які забезпечать передачу інформації в результаті соціального спадкоємства не на рівні інтуїції, а на міцній основі досконалих наукових даних, технологізації та інформатизації соціального простору у межах соціоінженерної діяльності. Цей період в розвитку соціальних технологій можна назвати тотальним і глобальним.

З розвитком прогресу суспільства відбувається кардинальна зміна механізмів і умов розробки і функціонування технологій. Головним стає не встановлення зв'язку між природними процесами і технічними елементами (як у винахідницькій діяльності) і не розробка і розрахунок основних процесів і конструкцій створюваного інженерами виробу (машини, механізми, споруди), а проектування різноманітних комбінацій ідеальних соціальних об'єктів, що вже склалися, видів існуючої дослідницької, інженерної та проектної діяльності, технологічних і винахідницьких процесів, операцій і принципів. Винахідницька

діяльність і конструювання починають обслуговувати цей складний процес, що потребувало не стільки пізнання процесів природи і можливостей використання знань, скільки логіку внутрішнього розвитку технології в її широкому розумінні. Цю логіку обумовлюють і стан розвитку самого суспільства, і характер знань, і розвиток інженерної діяльності (дослідження, розробка, проектування, виготовлення, експлуатація), і особливості соціокультурних систем і процесів. Можна припустити, що технологія в розвинених країнах поступово стає тією технічною суперсистемою (техносферою), яка визначає розвиток і формування усіх інших систем, а також знань і наук.

Поступово під соціальною технологією стали мати на увазі складну систему, яка у функціональному відношенні забезпечує ті або інші цивілізаційні завоювання (тобто вона є механізмом новацій і розвитку), а, по суті, є сферою цілеспрямованих зусиль (політики, управління, модернізації, інтелектуального і ресурсного забезпечення і т. ін.), низкою детермінуючих соціокультурних чинників. І це поклало початок появі проектного періоду в розвитку соціальних технологій.

Подальші дослідження Нормана Віга були сконцентровані на вивченні природи соціальних технологій, які були систематизовані ним у рамках трьох концепцій, – «інструменталістська», «соціально-детерміністична» і концепції «автономної технології». Ці підходи досить ґрунтовно представлені в дослідженнях В. Розіна [281-283].

Інструменталізм, наголошує Н. Віг, припускає, що технологія є просто засіб досягнення цілей; всяке технологічне нововведення, яке спроектоване так, щоб розв'язати певну проблему або служити специфічній людській меті. Далі можуть виникнути лише наступні питання: чи являється первинна мета соціально прийнятною, чи може проект бути технічно здійснимим, чи використовується винахід для намічених цілей? [54, с. 12]. Безумовно, досі зберігся цей підхід до

розуміння суті технологій, саме він реалізується в класичних трактуваннях теорій управління і соціального управління. Проте, динаміка розвитку соціальних процесів, їх глобальність дещо видозмінює методологію пізнання природи соціальних технологій, доповнюючи підхід інструменталіста контекстуальним.

Контекстуальний або соціально-детерміністичний підхід аналізу природи технологій припускає, що технологія не є нейтральним інструментом для вирішення проблем, але вона є концентрат аксіологічних характеристик суспільства, в якому створюється і застосовується. У технології, на думку Н. Віга, утілюються не лише технічні судження, але ширші соціальні цінності та інтереси тих, хто її проектує і використовує. Наприклад, Дж. Грант пише наступне: «Образ технології як арсеналу зовнішніх знарядь, що знаходяться у розпорядженні свого творця, людини, - головна лазівка, через яку ми, північноамериканці, йдемо від розуміння суті того, що відбувається. «Технологія» - не стільки машини та інструменти, скільки те уявлення про світ, яке керує нашим сприйняттям усього існуючого. Мова тут запинається, адже ми, сучасні люди, так довго висміювали слова «доля», «рок», і дивно сказати, що технологія – наша «доля» [90, с. 7].

Технологічний детермінізм, або концепція автономної технології, передбачає аналіз технологій у межах синергетики, акцентуючи увагу, передусім, на потенціалі самоуправлінських технологій. Саме концепція автономної технології сприяє виникненню проектів нової інтеграції соціальних об'єктів, заснованої на принципах соціального партнерства. Саме концепція автономної технології в дослідженні природи соціальних технологій стає усе більш популярною.

У наслідку актуалізації теорії автономної технології вже на початку XXI століття в суспільстві проявляється інтерес до специфічних технологій нового порядку, що дозволяють не лише управляти та алгоритмізувати процеси управління, а і прогнозувати, передбачати, проектувати можливі сценарії

розвитку суспільства і окремих соціальних об'єктів з урахуванням поліваріативності інтересів соціальних суб'єктів. І в контексті нашого дослідження ми можемо говорити про появу технологічного праксису, який одночасно є основою для формування і розвитку сучасного соціального проектування, а в той же час функціонує як особливий різновид соціальних проектів і метод їх побудови і здійснення. У сучасному розумінні технологія – це поле цілеспрямованих управлінських зусиль людини і суспільства, спрямованих на створення нововведень (артефактів). Нововведеннями можуть виступати найрізноманітніші «вироби»: машини, продукти споживання, технічне середовище, умови, події і навіть нова технологія. Іншими словами, нововведення не можна оцінювати залежно від використання інших якісніших матеріалів, це нове уявлення про функції, що змінилися. Таким чином, сучасна соціальна технологія накопичує проектний потенціал.

Отже, на наш погляд, поняття соціотехнологічний праксис включає можливість цілеспрямованого підвищення ефективності розвитку суспільства, на цивілізаційні завоювання, досягнення нових ефектів, які пов'язані не лише з розвитком нової техніки, а також з новими формами кооперації, організації, з можливостями концентрації ресурсів, з культурою праці, з накопиченим науково-технічним і культурним потенціалом, з капіталом і цілеспрямованістю зусиль суспільства і держави і т. ін.

Окрім автономності та соціокультурного контексту потенціал соціотехнологічного праксису насичується інтелектуальністю. Словосполучення «інтелектуальна технологія» було введено у вживання американським соціологом Д. Беллом, що здобуло широку популярність завдяки запропонованій їм концепції постіндустріального суспільства. Викладаючи цю концепцію в книзі «Прихід постіндустріального суспільства: досвід соціального прогнозу», Белл стверджував, що однією з найважливіших рис епохи, що приходить на зміну

індустріальної, являється створення «нової інтелектуальної технології» [400, p. 244].

У своїй концепції Белл підрозділяє історію розвитку суспільств на три етапи: 1) аграрний; 2) індустріальний і 3) постіндустріальний. Описана їм нова інтелектуальна технологія виступає своєрідним маркером переходу суспільства до постіндустріалізму. Белл виділяв п'ять основних напрямів цього руху, кожному з яких відповідає одна з найважливіших ознак прийдешнього суспільства.

1. В економіці акцент переноситься з виробництва речей на виробництво послуг і передусім таких послуг, які пов'язані з освітою, охороною здоров'я, дослідженнями і державним управлінням.

2. У структурі зайнятості показником руху до постіндустріалізму вважається збільшення долі занять, що вимагають вищої освіти, переважання «професіоналів і технічного класу».

3. Змінюється «осьовий принцип» суспільства - якщо «віссю» індустріального суспільства є виробництво товарів-речей і машин для виробництва речей, то «віссю» фази суспільного розвитку, що змінює його, стає теоретичне знання як джерело інновацій у формуванні напрямів діяльності різних соціальних утворень.

4. Постіндустріальне суспільство «орієнтоване в майбутнє» - в ньому здійснюється контроль за технологіями і оцінка технологій.

5. Нарешті, постіндустріальне суспільство характеризується змінами в способах ухвалення управлінських рішень – а саме виникненням «нової інтелектуальної технології» [Цит. за 321].

Необхідність застосування нової інтелектуальної технології в самих різних галузях органічним чином пов'язана з такими рисами постіндустріального суспільства, як посилення ролі теоретичного знання і перерозподіл влади на

користь інтелектуалів.

На думку Д. Белла, нова інтелектуальна технологія до кінця XX століття буде прирівняна за своєю значимістю до виробничих технологій. Це твердження базувалося на передумові, що основною інтелектуальною і соціологічною проблемою постіндустріального суспільства є проблема «організованої складності» - тобто проблема управління великими системами з великим числом взаємозалежних змінних, які вимагають упорядкування для досягнення певної мети. Можливості для цього надають виникаючі в середині XX століття наукові напрями - теорія інформації, кібернетика, теорія рішень, теорія ігор, теорія корисності, теорія стохастичних процесів.

Відмінною рисою нової інтелектуальної технології Д. Белл бачить в можливості реалізувати раціональну діяльність і визначити засоби здійснення цієї діяльності. Раціональність при цьому розуміється як уміння вибрати з наявних альтернатив ту, яка може привести до переважного результату, знайти стратегію, що веде до оптимального або «найкращого» рішення, яке максимізує результат або мінімізує програш.

У нашому дослідженні проектування стає інтелектуальною технологією.

«Мета нової інтелектуальної технології, пише Д. Белл, - не більше і не менше, ніж реалізувати мрію соціальних алхіміків – мрію про «впорядкування» масового суспільства. У сучасному суспільстві мільйони людей щодня приймають мільярди рішень відносно того, що купувати, скільки мати дітей, за кого голосувати, куди піти працювати і тому подібне. Будь-який поодинокий вибір може бути непередбачуваним, як непередбачувана поведінка окремого атома, тоді як поведінка сукупності може бути обкреслена так же чітко, як трикутники в геометрії» [400, p. 253]. Визнаючи, що здійснення такої мети є утопія і що вона нездійснена постільки, оскільки людина чинить опір раціональності, Белл вважає, проте, що рухатися у напрямі цієї мети можливо,

оскільки людина пов'язана з ідеєю раціональності.

Відомо, що белловская концепція постіндустріального суспільства знайшла як численних прибічників, так і супротивників. Проте заслуга Белла полягала в тому, що він побачив і позначив тенденцію переростання в технологію процес розробки методів, прийомів і засобів інтелектуальної діяльності, що здійснювалася протягом багатьох віків.

Таким чином, під соціотехнологічним праксисом розуміємо сукупність і послідовність пізнавальних методів і процесів перетворення початкових даних, що дозволяють отримати продукцію з бажаними параметрами. Сенс і призначення будь-якої технології – оптимізувати управлінський процес, виключити з нього усі види діяльності та операції, які не є необхідними для отримання соціального результату. Використання технологій – головний ресурс, що дозволяє понизити витрати на управління, підвищити ефективність управлінської дії і його роль в житті суспільства. Проектування як інтелектуальна технологія в інтерпретації О. Генісаретського представляється «як автономне і ефективне середовище діяльності, що обіцяє вирішення багатьох проблем, оскільки сформувався новий тип інтелектуальної діяльності» [71].

У сучасних концептах розвитку технологій в проектуванні все гостріше встає питання про застосування різного виду технологій, а саме: структурних, здатних модернізувати системи відповідно до нового етапу розвитку суспільства, глокальних, що дають можливість враховувати регіональні особливості функціонування об'єктів в період агресивної глобалізації, самоорганізації, сприяючих розвитку громадянського суспільства, і проектних, дозволяючих реалізовувати випереджаючий розвиток.

Соціальне проектування тісно пов'язане з соціально-технологічним видом діяльності. Соціальна технологія у рамках операційного і діяльнісного підходів, суть яких розглянута вище, – це визначення науково обґрунтованих способів

реалізації образу майбутнього суспільного стану. Вона безпосередньо пов'язана з проектуванням, яке формує образ майбутнього об'єкту, розраховує принципову можливість його досягнення. Технологія визначає способи досягнення об'єкту. Використання ж цих способів для реалізації образу і створення бажаного об'єкту – справа соціальної інженерії. В результаті утворюється єдиний ланцюжок: проектування – технології – інженерна діяльність. Саме такий ланцюжок дозволяє нам стверджувати, що проектування наповнює соціальні технології аналітико-прогностичним потенціалом, під яким розуміємо, по-перше, технологію розробки проекту бажаного прообразу конкретного соціального об'єкту з урахуванням результатів аналізу його проблем і можливостей у минулому і сьогоденні; і, по-друге, розробку альтернативних шляхів досягнення бажаного майбутнього з урахуванням принципу глокальності.

Виходячи з технологічного потенціалу соціального проектування проекти можна класифікувати за ознакою інтенсивності змін. У такому ракурсі представляється можливим виділити вісім рангів або порядків соціальних проектів.

Проекти нульового порядку – це практично регенерація первинних властивостей системи (відтворення традиційної системи або її елементу). Ці проекти тотально і повсюдно використовуються у рамках трансляції культурної спадщини.

Проекти першого порядку характеризуються кількісними змінами в системі при незмінній її якості. Подібні дії розробляються і відстежуються з метою підвищення або пониження статистичних показників, наприклад системи освіти (кількість учнів на 10 тис. населення, кількість навчальних закладів, кількість правопорушень, здійснюваних учнями та ін.).

Проекти другого порядку є діяльністю для перегрупування елементів системи і здійснення організаційних змін (наприклад, нова комбінація відомих

педагогічних засобів, зміна послідовності, правил їх використання та ін.).

Проекти третього порядку адаптаційні зміни системи в нових умовах без виходу за межі старої моделі (поява нових предметів, гуманізація освіти і ін.).

Проекти четвертого порядку містять новий варіант рішення (це найчастіше прості якісні зміни в окремих компонентах системи, що забезпечують деяке розширення її функціональних можливостей), наприклад використання елементів розвиваючого або критичного мислення здатне модернізувати освітню систему.

Проекти п'ятого порядку ініціюють створення систем «Нового покоління» (зміна усіх або більшості первинних властивостей системи), наприклад, впровадження принципів системи безперервної освіти можна віднести до технологій цього порядку.

В результаті реалізації проектів шостого порядку створюються освітні системи «Нового виду» з якісною зміною функціональних властивостей системи при збереженні системообразуючого функціонального принципу.

І, нарешті, проекти сьомого порядку представляють вищу, корінну зміну систем, в ході яких змінюється основний функціональний принцип системи. Так з'являється «новий різновид» освітніх систем. Введення в дію Болонської декларації, задумано як технологію, яка здатна стати перетворенням шостого і сьомого порядку.

Залишилося відкритим питання, щодо праксіологічних методів проектування. Підтримуючи ідеї щодо можливості використання класичних технологій соціального проектування (систематизація, екстраполяція, метод аналогій та інші), але фіксуя в них низький ступінь праксиологічного потенціалу, ми пропонуємо використовувати в якості такого – кластерізацію.

Кластерна технологія, спочатку використовуваний в дослідженнях проблем конкурентоспроможності, з часом став застосовуватися при вирішенні усе більш широкого кола завдань, зокрема:

- при аналізі конкурентоспроможності держави, регіону, галузі;
- як основа загальнодержавної промислової політики;
- при розробці програм регіонального розвитку;
- як основа стимулювання інноваційної діяльності;
- як основа взаємодії великого і малого бізнесу.

Насьогодні теоретичні аспекти й пізнавальні, аналітичні та практичні потенції кластерізації досить детально розроблені.

Так, в організаційному, практичному плані кластер – осередок (освіти, економіки і т. ін.), це організаційна форма об'єднання зусиль зацікавлених сторін у напрямі досягнення конкурентоздатних переваг. Об'єднання суб'єктів проходить на основі взаємодоповнення досвіду і наукових напрацювань.

За М. Портером, кластер – це група взаємозв'язаних компаній (постачальники, виробники), що географічно є сусідами, і пов'язаних з ними організацій (освітні заклади, органи держуправління, інфраструктурні компанії), діючих в певній сфері і таких, що характеризуються спільністю діяльності і взаємодоповнюючих один одного.

Поняття «кластери» досить давно укорінилося в практиці, а самі кластери нерідко створюються за ініціативою держави або великого капіталу. У комп'ютерній термінології слово «кластер» вживається як об'єднання безлічі вузлів в єдину систему, де у разі неполадок можна розраховувати на взаємозамінюваність. У економічних системах кластерне об'єднання виконує схоже завдання – сильні підприємства підтягують за собою дрібні, а у разі відставання останніх їх виручають успішніші. При цьому сутнісною характеристикою успіху кластера – є конкуренція.

В цілому розрізняються три визначення кластерів, кожне з яких підкреслює основну рису його функціонування :

- це регіональні об'єднання виробничих підприємств, принцип

інтеграції яких побудований на основі спорідненості сфер діяльності і наближеності до тих або інших наукових установ (НДІ, ВНЗ і т. ін.);

- це вертикальні виробничі ланцюжки, принцип інтеграції яких визначений логікою виробництва і збуту товару або послуги (наприклад, ланцюжок «постачальник – виробник – реалізатор – клієнт»). У цю ж категорію потрапляють мережі, що формуються навколо головних фірм.
- це галузі промисловості, визначені на високому рівні агрегації (наприклад, «хімічний кластер») або сукупності секторів на ще вищому рівні агрегації (наприклад, «агропромисловий кластер»).

В соціології кластерізацію найчастіше використовують як метод обробки та аналізу даних. Ми наполягаємо, що кластерізація це метод соціального проектування, що заснований на суб'єктно-праксиологічних позиціях, який відображає можливості соціо-технологічного праксису та поєднує дослідницькі, перетворчі, організаційні та проективні практики.

Таким чином, соціальне проектування, у рамках технологічного праксису, дуже різноманітне, що обумовлено різноманіттям соціального світу, соціального життя, його стосунками з природними явищами. Значення соціальних проектів постійно зростає, що вимагає посилення уваги до обставин, в яких приймаються рішення з їх використання. Саме наявність багатовекторності розвитку соціальних процесів, наявність великої кількості підходів до визначення природи соціальних проектів обумовлює складність у виробленні єдиного визначення, що дозволяє зафіксувати сенс і зміст соціального проектування. На початку XXI століття соціальне проектування стало універсальним інноваційним та інтелектуальним ресурсом, що багато в чому визначає стан керованості соціальних процесів, збалансованості складних соціальних систем. Соціальне проектування обумовлено тим, що, з одного боку, проекти – це артефакти, тобто

штучні утворення, з іншого – проекти є штучно організованою дією, тобто виступають як природно-штучні регулятиви.

Таким чином, понятійний ряд соціального проектування як особливої технології має широку різноманітність, носить системний характер і дозволяє при належному використанні його можливостей гнучко підтримувати стабільність в суспільстві і при необхідності адаптувати його до змін довкілля.

Соціальне проектування – одна з найважливіших функцій соціального управління. З іншого боку, соціальне проектування – це деяка нова форма зв'язку соціології з суспільною практикою, в якому відбувається відпрацювання ефективного механізму використання результатів соціально-прогнозних і конкретно-соціологічних досліджень в практиці ухвалення управлінських рішень.

Суть соціального проектування полягає в науковому визначенні основних технологічних, соціальних, економічних, ідеологічних, моральних та інших параметрів майбутніх станів реально існуючих і виникаючих систем.

Проекти постіндустріального, технотронного, постмодерного суспільства реалізують в створюваних майбутніх образах соціальних об'єктів принципи децентралізації, дрібносерійності, варіативності та ін., що дозволяє враховувати особливості поля їх застосування і підвищувати тим самим їх ефективність.

На наш погляд, соціальне проектування – це технологія, що спрямована на визначення моделей оптимальних соціальних систем, їх основних якостей, критеріїв, характеристик, параметрів, різних стосунків, процесів, ефективних з точки зору реалізації поставлених завдань, що виконують задану функцію, припускають втілення в процесі діяльності і виражених в певній знаковій формі.

При цьому комплекс системних характеристик соціальних проектів представляє єдність наступних компонентів:

- суб'єкт, який визначає цілі і завдання;
- об'єкт, який на початку XXI століття все частіше представляється як

об'єднання декількох об'єктів в інтеграційні комплекси;

- критерії соціального проектування;
- чинник відносності технологій, представлений в різних підходах до розуміння їх природи.

Аналіз методологічних вимог соціального проектування дозволяє стверджувати, що міра їх поєднання при розробці проектів розвитку конкретних об'єктів буде різною, тобто міра інваріантності рішень, що приймаються, визначається в конкретному випадку як об'єктивними, наприклад, сфера дії закону (чим вона ширша, тим значніше інваріантність), так і суб'єктивними чинниками (активністю суб'єкта, його організованістю, рівнем пізнання закону і т. ін.).

Висновки до розділу

До специфічних праксисів соціального проектування в роботі віднесено соціальну інженерію, соціальне управління та соціальну технологію. Саме у цих підходах можливе відображення пізнавальних і знаннєвих потенцій соціального проектування, його практичної складової. Ми не наполягаємо на повноті наведеного переліку, але вважаємо його базовим. Ці підходи – «праксиси» – являють собою синтез методів пізнання, що перманентно розвиваються, супроводжують їх професійні та буденні практики. У такому контексті соціальне проектування існує як композиція персоніфікованого і деперсоніфікованого вибору методологічних платформ, їх довільна комбінація, що, в свою чергу, дозволяє трактувати соціальне проектування як поле можливостей, цілей, настанов і цінностей бажаного майбутнього.

Управління стає праксисом, оскільки йому властива контекстність; воно визначається середовищем застосування, є динамічною і самоорганізованою

неоднозначною системою, супроводжується активною пізнавально-перетворювальною діяльністю суб'єкта, припускає одночасне пізнання особливостей керованого об'єкта й апробацію прийнятих рішень.

У рамках управлінського праксису проектування створює та реалізує «ризому» управлінських перспектив бажаного, виступає ймовірнісним регулятивом, що припускає пізнання майбутнього з метою його оптимальної адаптації або трансформації і синтезується з процесом пізнання, а також багато в чому обумовлюється практикою.

У контексті практичної ситуації здійснюється проектування-управління людиновимірних об'єктів і розробка ризоми можливостей бажаного майбутнього. Креативність управлінця-проектувальника обумовлена процесом пізнання цінностей, настанов, життєвих стратегій об'єкта, з розрахунком ризиків ресурсів і наслідків від рішень, що приймаються, з виробленням широкого спектра можливих перспектив, узгодженням проекту з об'єктом і «вписуванням» його у контекст середовища. Відповідальність за ухвалення рішення про впровадження проекту покладається на соціолога-проектувальника та замовника.

Під соціоінженерним праксисом у дослідженні розуміється інтегральна методологія соціоінженерної діяльності, яка характеризується поліфункціональним змістом, а саме: це – 1) специфічний тип науково-пізнавальної та організаційно-управлінської практики; процес безперервного отримання інформації відносно стану соціальних об'єктів з метою оптимізації їх функціонування і розвитку; 2) спосіб вирішення соціальних проблем шляхом розробки й упровадження соціоінженерних проектів і соціальних технологій.

Праксиологічний контекст такої методології проявляється у визначенні мети як пізнавальної, так і практичної діяльності. Отже, мета й основне завдання соціального проектування – це пошук і створення конструктів, моделей, узгоджених штучних систем, що відображують оптимальні стани розвитку і

функціонування соціальних об’єктів на принципах гуманізації, гармонізації, збалансованості соціального простору з урахуванням конфлікту інтересів різних соціальних суб’єктів тощо.

Синтез пізнавальних і перетворюючих компонент у соціоінженерному праксисі забезпечується шляхом творчої композиції інтелектуальних систем, здатних до саморозвитку і самоорганізації в ході конструкторської та проектної діяльності. До основних рис соціального проектування, заснованого на соціоінженерному праксисі, відносяться такі: включення в основу теорії соціального проектування конструктивістських, прагматичних, алгоритмізованих і змодельованих компонентів; злиття дії об’єкта і суб’єкта; в ході проектування соціоінженерна діяльність є і предметом дослідження, і методом дії.

Дотримуючись структури дисертаційного дослідження, можна говорити про появу технологічного праксису, що є основою для формування й розвитку сучасного соціального проектування і в той же час функціонує як особливий різновид соціальних проектів, метод їх побудови і впровадження.

Уперше соціальне проектування розглянуто як інтелектуальну технологію, суть якої полягає у визначенні основних параметрів майбутніх соціальних об’єктів чи процесів при максимальному дотриманні й узгодженні інтересів суспільства, соціальних груп (верств) і особистості. Запропонований підхід дозволяє розглядати аналітико-прогностичний потенціал проектування як технологію розробки, по-перше, проекту бажаного прообразу конкретного соціального об’єкта і, по-друге, альтернативних шляхів досягнення бажаного майбутнього з урахуванням принципу глокальності.

Серед праксиологічних методів особливий акцент зроблено на кластерізацію, що синтезує пізнавальні, організаційні, перетворчі й проективні практики.

Виявлено й описано види проектів: радикальні; проекти, які відкривають

принципово нові практичні засоби для задоволення нових або вже відомих потреб; проекти, що вносять якісні зміни до способів людської діяльності; модифікаційні проекти, які забезпечують удосконалення існуючих практичних засобів для швидкого задоволення поточних змін суспільних потреб; інноваційні й традиційні проекти, що по-різному впливають на стійкість соціального об'єкта. Показано, що при використанні традиційних апробованих соціальних проектів можливе досягнення заздалегідь заданої якості. Традиційні проекти спрямовані на збереження стійкості системи і дають гарантію стабільності, а інноваційні покликані шляхом нововведень руйнувати стійкість, даючи поштовх до розвитку. Використання інноваційних соціальних проектів дозволяє реалізовувати потенціал розвитку, адже будь-яка трансформація об'єкта і зміна його базових структур у певних соціальних умовах викликає певні соціальні наслідки.

Виявлено, що соціальні проекти як результати проектування можуть існувати у вигляді перфомансу чи артефактів, тобто матеріалізованих утворень або бути комплексом організованих дій – практик, і в такому контексті соціальне проектування є динамічною структурою відносин між суб'єктами, які її реалізують.

Розділ 3. КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЕКТУВАННЯ: СУБ'ЄКТНО-ПРАКСИОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Концепція соціального проектування як соціальної практики заснована нами на теорії Л. Ніколова про структуру людської діяльності [235]. Згідно цієї теорії відомо, що «діяльність — це принципово новий, тільки людині властивий спосіб взаємодії з середовищем, що полягає в творенні людиною умов його існування, оскільки вона не знаходить їх готовими в природі; по-друге, це особливий спосіб існування і розвитку самої людини, його життєвих сил і здібностей, по-третє, особлива властивість і здатність людини, специфічний вид і форма його життєвої активності, що істотно відрізняються від усіх життєвих процесів тим, що доцільно змінюють і перетворять світ на основі освоєння розвитку готівкових форм культури» [235, с. 8]. Узагальнюючи і розвиваючи теорію та методологію Л. Ніколова про структуру людської діяльності та застосовуючи їх до концепції соціального проектування, ми представляємо загальну структуру соціального проектування як діяльності таким чином (мал. 1.1.).

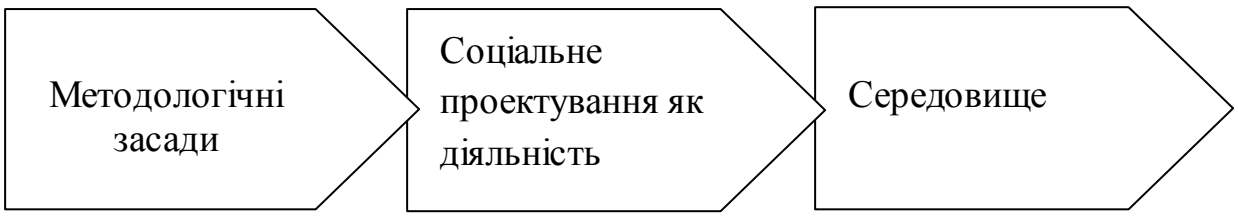

Мал. 1.1. Загальна структура соціального проектування як діяльності

Таким чином, деталізуючи і вибудовуючи концепцію соціального проектування в рамках суб'єктно-праксиологічного підходу, ми припускаємо його структуру таким чином (рис. 1. 2.).

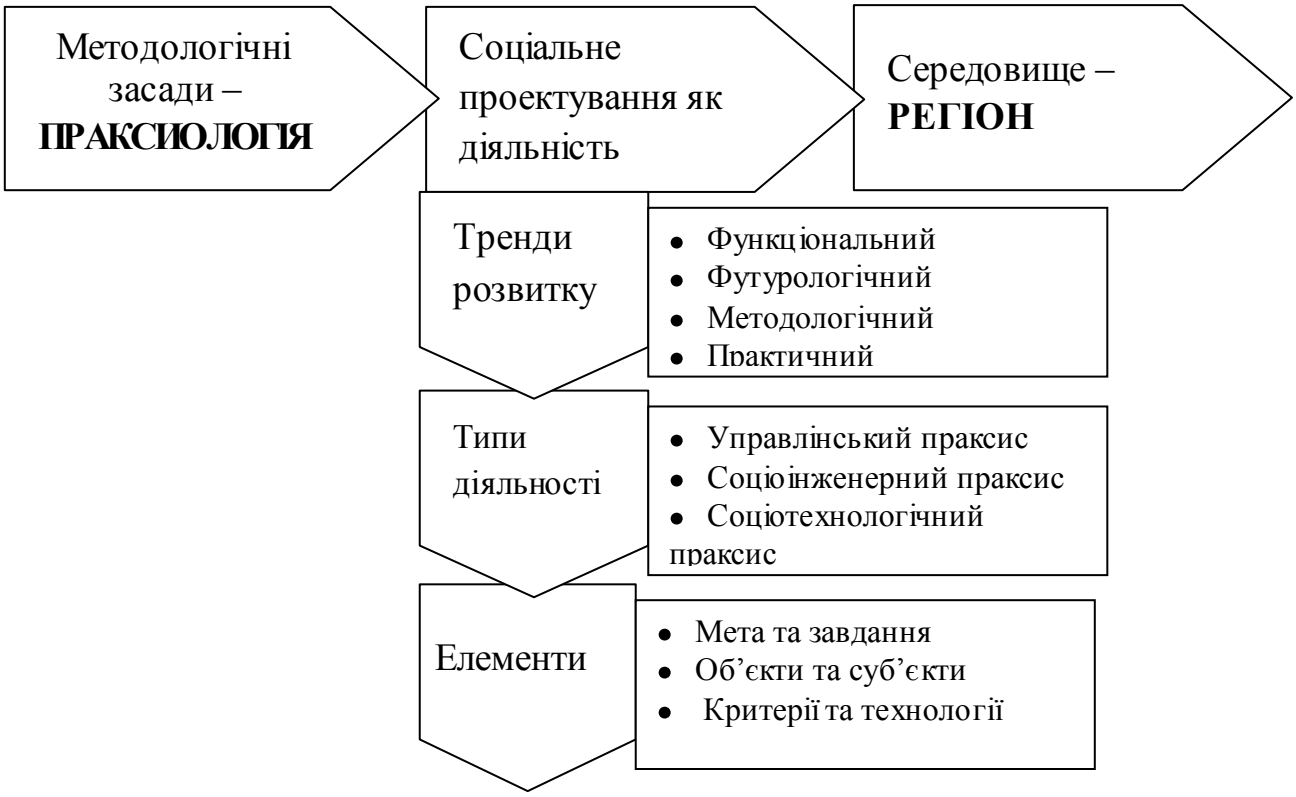

Рис. 1.2. Розгорнута структура соціального проектування як діяльності

3.1. Цілепокладання як основа соціального проектування

Нині проектування – один з найбільш поширених прийомів пізнання дійсності і обов'язкова частина будь-якого дослідження, в той же час це ризновид діяльності. Під проектуванням, яке засноване на суб'єктно-праксиологічних позиціях, ми розуміємо, в широкому сенсі, деякий загальний аспект пізнавального процесу, у вузькому – специфічний спосіб діяльності, при якому одна система (об'єкт дослідження) відтворюється в іншій (моделі). Проте, пізнання – не єдиний вид людської діяльності, в якій активно застосовуються проекти. У технологічному контексті проектування розуміється нами як своєрідна технологія, інтегруюча в собі як пізнавальний потенціал, так і перетворювальний, конструктивний. Створення, проектування образів

майбутнього, їх конструювання, припускає поєднання теоретичних досліджень, усвідомлення практичної ефективності і досвіду у виробленні способів, технологій досягнення ефективного майбутнього. Рефлексією майбутнього в сьогодення, зворотним зв'язком між ними обґрунтоване популярне нині, але що здається абсолютно неправдоподібним словосполучення «спогади про майбутнє» [90]. Іншими словами, проектуючи образ соціального об'єкту в майбутнє, соціальним суб'єктом визначаються бажані цілі, перспективні нагальні завдання та технології які потрібні для їх вирішення і досягнення.

Завдання цього розділу – визначити основні елементи соціального проектування, заснованого на суб'єктно-праксиологічному підході. А саме що ж таке проект, мета, завдання, ідентифікація ефективності проектування, критеріїв, особливості функціонування його об'єкту і суб'єкта.

У деяких роботах соціальний проект розглядається як своєрідна приписуюча модель, що відбиває майбутній бажаний стан системи, який виникає при певних діях людей, наявності певних фінансових, трудових, матеріальних, пізнавальних, евристичних, ціннісних та інших ресурсів.

Соціальний проект – мета проектної діяльності, як виду соціальної творчості. Основною кінцевою стратегічною метою соціального проекту є створення оптимальної спільності організації колективних відношень із урахуванням об'єктивних умов і життєдіяльності різних соціальних груп [181, с. 215].

На думку В. Курбатова і О. Курбатової, соціальний проект як коммунікат є системою особливих знаків, підібраних, розташованих і пов'язаних певною залежністю свідомо розроблених, науково обґрунтованих характеристик, параметрів, індикаторів, показників, що дають конкретні знання про майбутній бажаний стан соціальної системи або процесу. Причому соціальний проект є не дискриптивною як дослідницький прогноз, а прескриптивною (передвказівною)

моделлю. У проекті відбито майбутній бажаний стан системи, який виникає при певних діях людей (людський, суб'єктний чинник), наявності певних фінансових, трудових, матеріальних, паливно-енергетичних та інших ресурсів (об'єктивний чинник) [181, с. 271]. У соціальний проект включена система загальних параметрів об'єкту, придатного для проектування. Подібна система параметрів об'єкту, безумовно, повинна характеризувати цей об'єкт як цілісність, а також включати систему параметрів складових його підсистем, блоків, елементів, їх зв'язків. При створенні соціальних проектів важливо враховувати вплив появи глокальних тенденцій розвитку зовнішнього середовища, в якості якого може виступати і регіон.

Соціальний проект – це цільова авторська конструкція позитивного соціального нововведення при обмеженості ресурсів його здійснення. Якщо план раціонально упорядковує те, що у нас є, що існує, то проект – це створення, здійснення чогось нового, чого раніше у нас не було [292, с. 126].

Проекти можуть бути як реальними, здійсненними, так і нереальними, нездійсненними. Суб'єкти управління неодноразово розробляли проекти багатьох систем, об'єктів, процесів, виражали їх за допомогою коммунікат (креслення літальних апаратів Леонардо да Вінчі, утопічні твори Т. Мору, Т. Кампанелли та ін.), розробляли комплекси заходів щодо реалізації проектів (спроби в середні віки виготовити апарати для польотів у повітрі, на Місяць, отримання золота з сукупності інших матеріалів, створення безкласових суспільств і т. ін.), прагнули впровадити проекти в життя (досліди алхіміків, створення Р. Оуеном комун та ін.). Усі спроби реалізації цих проектів закінчувалися невдачею через відсутність наукової теорії, методології та методики соціального проектування, прагнення поєднати несумісні компоненти, ігнорування законів розвитку природи і суспільства. Проте навіть нереальні проекти мали позитивний сенс, оскільки дозволяли, хоча і в абстрактній формі, ставити питання, осмислювати проблеми,

намічати шляхи їх вирішення.

З праксиологічних позицій проекти постіндустріального, технотронного, постмодерного суспільства реалізують в створюваних образах майбутнього принципи децентралізації, дрібносерійності, варіативності та ін., що дозволяє враховувати особливості поля їх застосування і підвищувати тим самим їх ефективність.

В учених, що займаються питаннями соціального проектування, немає одностайності у формулюванні цілей і завдань соціального проектування.

Так, В. Луков акцентує увагу на наявність в соціальному проектуванні явної мети і латентної, якими виступає завдання оптимізації взаємодії людей, організацій, співтовариств. «Явною або латентною (прихованою) метою соціального проекту завжди є досягнення солідарності людей, включаючи і групову солідарність безпосередніх учасників проекту» [202, с. 86]. Іншими словами, В. Луков просуваючи тезаурусний (суб'єктно-орієнтований) підхід до соціального проектування визнає людиномірність об'єктів соціального прогнозування і активістську позицію суб'єктів. Його трактування мети соціального проектування найбільш близьке до принципів праксиологічного підходу.

В той же час, В. Луков вказує, що основною метою соціального проектування є створення проекту, під яким він розуміє «сконструйоване ініціатором проекту соціальне нововведення, (1) метою якого є створення, модернізація або підтримка в середовищі матеріальної або духовної цінності, що змінилося, (2) яке має просторово-часові та ресурсні межі і (3) дія якого на людей визнається позитивною по своєму соціальному значенню» [202, с. 93].

Е. Самбуров окремо не формулює мету соціального проектування. Проте, він уточнює, що суть проектування «полягає в конструюванні бажаних станів майбутнього на базі наявних для цього ресурсів» [292, с. 47]. Іншими словами,

він наполягає на меті проектування як перетворенні та «переструктуруванні існуючої реальності». При цьому, Е. Самбуров уточнює, що стратегічна мета соціального проектування має як суспільний (організаційний) сенс, так і особистісний.

В той же час І. Пригожин наполягає на домінанті суб'єктності в процесі цілепокладання, «в якості критерію процесу цілепокладання пропоную суб'єктність мети як основний критерій її якості, тобто виділення суб'єктної (авторської, творчої, вольової) складової» [265, с. 112]. При цьому робиться акцент, що мета має суб'єктно-об'єктивну природу. «Це означає, що для її появи потрібні об'єктивні умови і вибір суб'єкту» [265, с. 115].

В. Курбатов і О. Курбатова при визначенні мети соціального проектування говорять більшою мірою про методичні характеристики цілепокладання. А саме, вони вказують, що «цілепокладання включає три основні ланки: а) відображення потреби (мотив); б) відображення шляхів і способів її задоволення (планування, програмування дії); в) відображення кінцевих результатів, наслідків (прямих і побічних, бажаних і небажаних)» [181, с. 311]. З іншого боку, в якості результату соціального проектування вони позиціонують проект.

Таким чином, ми, безумовно, згодні, з позиціями цитованих авторів, а саме, що (1) в соціальному проектуванні необхідно розрізняти мету проектування і його результат, де результатом є – проект; (2) мета соціального проектування містить інноваційний, перетворюючий потенціал і, передусім, потенціал переструктуризації; (3) мета соціального проектування містить рівні ідентифікації (розкодування), а саме суспільний і особистісний сенс; (4) мета обмежена потребами, цінностями, ресурсами суб'єкта і об'єкту проектування, способами її досягнення.

В той же час необхідно уточнити, що ґрунтуючись на суб’єктно-праксиологічному підході в теоретизуванні відносно соціального проектування,

його мета придбаває додаткові властивості. А саме, мета соціального проектування диктується рівнем, якістю і модальністю пануючих і латентних практик, носить прагматичний (раціональний) характер і прагне до оптимізації конкурентних сенсів і практик суб'єктів і об'єктів проектування. Мета соціального проектування в період постмодерну має чітко виражену просторову характеристику, іншими словами має глокальний рівень уточнення або сенсу. Саме, тому уточнимо авторське бачення питань оптимізації, раціональності і ефективності до вибору мети соціального проектування, заснованого на суб'єктно-праксиологічних позиціях.

Передусім розглянемо «оптимальність». На думку Л. Нургалеєва «Соціальний проект як різновид людської творчості спрямований на оптимізацію колективних стосунків та їх реорганізацію з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних умов життєдіяльності. У основі різних видів перспективної діяльності людини лежить уміння виділити проектний план, оцінити його явний і прихований ресурс, побудувати цільовий операціональний ланцюжок, розрахувати вірогідність досягнення того або іншого результату, співвіднести ціннісні корреляти» [238].

Проте поняття «оптимальність» в соціальному контексті досить складно ідентифікувати та досягти у зв'язку з неоднозначністю і рухливістю інтересів ієрархічно структурованих соціальних суб'єктів. Спочатку термін «оптимальність», носив суто кількісний, матеріалізований, грошовий сенс, а саме розумівся як досягнення максимального результату з мінімальними витратами. Надалі термін «оптимальність» втрачає такий меркантильний контекст і придбаває інші властивості. Під оптимальністю починають розуміти процес досягнення успіху. У такому контексті оптимальність набуває суб'єктного забарвлення, наповнюється суб'єктними цінностями, установками і сенсами. Сьогодні і успіх як досягнення мети став недостатньою характеристикою

ефективності проекту. Тому в якості оптимальної мети соціального проектування, заснованого на суб'єктно-праксиологічних позиціях, запропонуємо категорію «гармонійність».

Вирішення проблем гармонізації в розвитку суспільства і досягнення його стабільності займає важливе місце в соціальній філософії Огюста Конта. Гармонія в суспільстві, за Контом, це гармонія «між цілим і частинами соціальної системи», а також між самими частинами, якими виступає духовна, політична, економічна й біологічна сторони життя суспільства. Гармонія в суспільстві, підкреслював він, – це передусім найкраще поєднання інтересів різних осіб і соціальних прошарків. Значення політичної влади й гідність політиків, писав він, полягає в мудрому узгодженні інтересів соціальних суб'єктів. Гармонія в суспільстві досягається, зокрема, тоді, коли «політичні установи, з одного боку, устої та ідеї - з іншого, гармоніюють між собою» [Цит. за 33, с. 68].

У гармонії суспільства Огюст Конт бачив основну умову його стабільності, можливості нормального існування і розвитку в ньому кожного становища, народу, людини. На його думку, соціальної гармонії та стабільності можна досягти за допомогою науки, яка повинна знайти потрібний механізм взаємодії між усіма частинами суспільства, узгодження інтересів усіх соціальних прошарків і осіб з інтересами суспільства.

Як видно, проблеми, які вирішувалися в соціальній філософії Огюста Конта, дуже актуальні нині. Не втратила свого значення і методологія вирішення цих проблем. Йдеться, передусім, про підхід до суспільства як до цілісної соціальної системи, а також про методологічне значення його положень, про закономірний і прогресивний розвиток суспільства, роль в цьому розвитку розподілу праці, політичній діяльності людей, науки і духовної культури. Дуже актуальні сьогодні погляди Конта на чинники гармонії в суспільстві та його стабільності, а також на роль держави в узгодженні інтересів різних соціальних

суб'єктів.

Так само, як і Конт, Герберт Спенсер вирішував проблеми рівноваги, гармонії й стабільності в суспільстві. Соціальна рівновага тлумачилася Г. Спенсером як результат пристосовних дій людей, досягнення гармонії їх інтересів, а також компромісів в діях соціальних груп та інститутів. Рівновага встановлюється як деяка збалансованість у взаєминах людей і соціальних інститутів і виступає як чинник стабільності в суспільстві.

Спенсер викладає своє бачення проблеми розпаду суспільства як процесу, зворотного соціальній рівновазі, гармонії та стабільності. Розпаду суспільства передує його занепад. Цей процес здійснюється під впливом внутрішніх і зовнішніх причин. Розпад суспільства, за Спенсером, починається з припинення ефективної діяльності державних інститутів. При розпаді суспільства відбувається «зменшення інтегрованих рухів (спрямованих на спільне рішення проблем економічного і політичного життя. – Авт.) і зростання рухів дезінтеграції, відцентрації» [Цит. за ЗЗ, с. 97].

Цілісність і гармонія/дисгармонія суспільства складають головний предмет дослідження Зіммеля. Він уперше сформулював ідею принципової (чи передвстановленої) гармонії індивідів і суспільства в процесі їх взаємодії, яка досі залишається практично неопрацюваною і такою, що не зрозуміла. Цілісність процесу усуспільнення виражається «передвстановленою гармонією» індивіда і суспільства. Окрема людина живе своїм суспільним життям, яке складає цінність індивідуальності, а суспільство живе індивідуальними життями своїх індивідів, що складає його цінність.

Представники структурно-функціонального аналізу (Т. Парсонс і Р. Мертон), подібно до О. Конту і Г. Спенсеру, розглядають суспільство як цілісний соціальний організм, частини якого функціонально пов'язані один з одним і з усім суспільством. Важливо зрозуміти ці зв'язки і впливати на них так,

щоб зміцнити суспільство, забезпечити його рівновагу і стабільне функціонування. Вони аналізують суспільство за допомогою таких понять, як «система», «елементи», «структура», «функція», «дисфункція», «рівновага», «стабільність», «гармонія» і тому подібне. Роберт Мертон головний акцент ставить на розвитку ідеї аномії. Його увага більшою мірою була зосереджена не на факті гармонії та стабільності суспільства, а на девіації, відхиленні від норм. Згідно Мертону, можливість аномії існує в самій структурі суспільства. Головна причина аномії – протиріччя між «визначеними культурою цілями» і «інституалізованими засобами». Відповідно, гармонія в суспільстві залежить від інтегрованості культурних цілей і стійкості норм.

Аналізуючи сучасні підходи до дослідження поняття «Соціальна гармонія», процитуємо Л. Семашко, на думку якого соціальна гармонія краща з можливих станів суспільства, яке виражається вищою мірою рівноваги, збалансованості, пропорційності сфер суспільства в певних межах, що забезпечує найбільш інтенсивний і повний розвиток кожної сфери суспільства і усіх разом [301]. Соціальна гармонія пов'язана з економічним і соціальним процвітанням, високим матеріальним добробутом і якістю життя, але не обмежується ними. Відмітною особливістю соціальної гармонії є висока якість соціально-психологічного клімату в суспільстві та суспільних стосунків між класами і групами, а також між особистостями. Такі стосунки характеризуються співпрацею, партнерством, ненасильством, безпекою, справедливістю, рівністю, братерством, свободою, згодою, миром, доброзичливістю, вирішенням розбіжностей і конфліктів тільки шляхом компромісів. Соціальна гармонія затверджує пріоритет соціальної сфери, яку спрямовано на людину, підпорядковано і відповідає їй.

Таким чином, соціальна гармонія подвійна як стан і процес суспільства. Соціальна гармонія є процес гармонізації сфер, через який відбувається перехід від станів загибелі, занепаду, уповільнення до стану розквіту/гармонії та

підтримка його. Стани, суспільства визначається, в першу чергу, співвідношенням його сфер як найбільш потужних і великих його компонентів. Тому соціальна гармонія як мета процесу припускає безперервну і постійну гармонізацію / урівноваження сфер суспільства.

Соціальна гармонія включає гармонію на усіх рівнях: країна, регіон, галузь, місто, підприємство, сім'я, індивід. Соціальна гармонія також багатовимірна, як багатовимірні сфери суспільства і стосунки між ними, що визначають гармонію. Пріоритетну роль в ній грає гармонія соціосфери, яка відтворює людину та її гармонію. Соціальна гармонія як мета включає в якості її аспектів успіх, процвітання, добробут, якість життя, відродження, виживання і тому подібне, але не обмежується ними, а перевершує і гуманізує їх, підпорядковує їх гармонії людини і соціосфери.

Соціальна гармонія найбільш сприятлива для людини, створює усі необхідні умови для гармонійного розвитку особистості, яка відтворює гармонію на індивідуальному рівні. Соціальна та індивідуальна гармонія – нерозривні, взаємносприяючі сторони єдиного процесу. Звичайно, соціальна гармонія – це не соціальний рай, що повністю виключає злочинність, наркоманію, алкоголізм, проституцію, насильство, самогубства і тому подібне. Вона не викорінює соціальну патологію (вона, в принципі, невикорінна), але істотно обмежує її і зводить до мінімуму.

Якщо правильне твердження про те, що жодне суспільство не може вижити без координації основних оцінок, інститутів і освіти, то повинні існувати механізми (технології) її створення і реалізації. Однією з таких технологій і виступає соціальне проектування, призначення якого полягає в розробці гармонійно влаштованих образів майбутнього, основними компонентами якого виступають :

- стійкість норм;

- інтегрованість культурних цілей;
- соціально схвалювані поведінкові установки;
- стабільні громадські настрої;
- позитивний соціально-психологічний клімат; толерантність і лояльність стосунків в суспільстві;
- досягнення компромісу інтересів різних осіб соціальних прошарків;
- соціальна рівновага і збалансованість;
- цілісне, інтегроване, консолідоване суспільство;
- переважання стосунків співпраці, партнерства, згоди і доброзичливості; стабільності та безпеки.

Звідси, як пише В. Луков і «прагнення до оптимізації соціально-проектної діяльності, її постановки під контроль не стільки держави, скільки громадськості. Ідея участі населення у виробленні та ухваленні рішення після проектів, їх коригуванні, в недопущенні довільних соціальних рішень влади, адміністрації усіх рівнів або приватних осіб стала однією із загальноприйнятих основ практики соціального проектування в багатьох країнах» [202, с. 111]. В якості механізму гармонізації образів майбутнього В. Луков пропонує доктрину «Суспільної участі» («public participation»). Доктрина будується на переході від функціонального до середовищного (environmental) підходу – з активною участю мешканців міста в розробці і здійсненні соціальних проектів.

Вибір гармонії як мети проектування має певний недолік з точки зору праксиології в ній мало раціонального підходу. Але сьогодні в дискусіях про суть раціональності переважає активістсько-діяльнісний підхід, глокальний контекст і синтез між свободою творчості і бажанням.

Як пише Н. Смирнова в рецензії на книгу В. Лекторського сьогодні «високу загальнокультурну значущість придбаває апологія раціоналізму як фундаментальної цінності новоєвропейської культури» [314]. З одного боку,

підходи до раціональності з античних часів, коли вона сприймалася як логічне розгортання інтуїтивно схопленого змісту, і сучасні, коли вона насичується проектно-конструктивним контекстом, змінилися, з іншого, – існують загальні стандарти у вигляді правил логічного міркування і формальних критеріїв ухвалення рішень. А це необхідно припускає зв'язок (але не взаємне зведення) раціональності і свободи, толерантності та взаємного визнання [314].

Раціональність ще з часів М. Вебера є актуальним предметом досліджень в соціології та інших суспільних і гуманітарних наук. На сьогодні можна говорити про раціональність як одну з культурних цінностей, як способі контролю і як спосіб людського звільнення [192]. У роботах В. Лекторського вказується, що «раціональність можна розуміти в двох сенсах. Раціональність – це діяльність у рамках прийнятої системи когнітивних і ціннісних передумов. І раціональність припускає також і рефлективне усвідомлення і перегляд самих когнітивних і ціннісних передумов. Свобода, взаємне визнання, моральні цінності неможливі без раціональності, а раціональність без них» [192].

В той же час у деяких авторів читаємо про сумніви відносно раціональності у людини. Поппер, вважаючи світ і суспільство нераціональним, намагався знайти зважену позицію між сумнівною можливістю «управляти» усім суспільством і прагненням ним все ж управляти [262]. Н. Луман висловлює сумнів в тому, що сам «процес раціоналізації може бути раціональним» [438].

Б. Сивиринов, кажучи про сумніви відносно раціональності суспільства і людини, вказує, що «через обмеження або спотворення сприймаємо інформації відбувається дераціоналізація і дебілізація дій окремих суб'єктів і управлінських систем. Інша причина порушення раціональності – міжсуб'єктні стосунки, точніше їх неузгодженість» [306, с. 5].

Таким чином, інваріантного підходу до осмислення раціональності сьогодні немає. В той же час розвиток теорії та практики раціональності досить

актуальні. Тим паче, що, по-перше, підтримувати власну раціональність людині допомагають нові програмні продукти і різні гаджети, здатні узяти на себе частину раціональних дій після інформування, запам'ятовування, мотивації та інших атрибутів діяльності. І, по-друге, суспільство знань пред'являє до раціональності особливі вимоги, зводячи її в ранг домінуючого маркера в пошуку, розпізнаванні, обробці та відтворенні знань.

Усі онтологічно виправдані тенденції та особливості розвитку наукових досліджень призвели до появи наступної низки сучасних поглядів на раціональність. Так, Дж. Хасард виділяє інструментальну раціональність і пише «Раціональна дія це така дія, яка зможе вибрати кращий варіант при зіткненні з великою кількістю конкуруючих альтернатив» [431, p. 67]. А. Етціоні підрозділив раціональність на «суб'єктну», (коли той, хто приймає рішення орієнтується на суб'єктне сприйняття і оцінку «кращого рішення»), і - «об'єктну», коли той, хто приймає рішення орієнтується на «науково обґрунтований» вибір [419, p.118].

В. Дієв вводить поняття обмеженої раціональності, під якою розуміється «концепція «задоволення», згідно якої будь-яка людина прагне досягти деякого задовільного, не обов'язково максимального рівня успіху» [111].

О. Кармадонов розвиває теорію абсентистської раціональності – «це методологічний принцип, заснований на визнанні евристичної равноправності та аналітичній цінності, разом з фактом присутності чого-небудь, і факту його відсутності, як феномену, так і ноумена. Найголовніше, що значення має як одне, так і інше, як наявність субстанції, так і її відсутність» [144, с. 9].

Б. Сивиринов описує соціальну раціональність, як компонент соціальної перспективи, і виділяє в ній «соціальну раціональність, яка пов'язана з пізнавально-перетворюючою діяльністю індивідів і груп (діяльнісна раціональність) і раціональність, яка пов'язана з функціонуванням соціальних систем з їх внутрішньою раціональністю, що проявляється в структурній логіці, а

також в здатності до самореференції та саморегуляції» [307, с. 5].

Таким чином, раціональність є властивістю, як окремої особистості, так і соціальних систем, здатних до саморегуляції і до саморозвитку, можливі рівнозначні за суб'єктними позиціями осмислення раціональності, раціональність насичується проектним потенціалом, в раціональності проявляється ціннісно забарвлений вибір між необхідним і бажаним. В ході реалізації раціонального підходу до перетворюючої діяльності соціальний суб'єкт вибирає між бажаними результатами, свободою переваг, толерантністю і взаємним визнанням стратегій інших суб'єктів. У постмодерністському дискурсі раціональність має чітку глокальну проекцію. «Раціональність в її оцінних формах може виступати в різних значеннях, на різних рівнях масштабності соціальних систем і з різною мірою суб'єктності, яка залежить від цілей, сенсів і реального результату. В процесі комплексу соціальних дій, в просторі соціальної перспективи формується мережева структура інтерференції цілераціональних дій суб'єктів-індивідів і суб'єктів-груп, спільностей, організацій» [306, с. 11].

При цьому Б. Сивиринов уточнює, що «раціональність індивіда як соціального суб'єкта досить чітко проявляється на мікросоціальному рівні у рамках доступного поля дій. Іншими словами, на локальному рівні він має статус активного центру в універсумі-континуумі соціальної перспективи, наприклад, установи, відділу. На мезо- і макро рівнях суб'єктність, як здатність робити істотну дію на соціальні системи строго відповідно до поставлених цілей, різко знижується, а часто зникає повністю» [306, с.11].

В той же час соціальний суб'єкт вимушений проявляти раціональність, оскільки в умовах невизначеності та ризику він повинен базувати власні рішення, вибір і здійснення практик на основі усвідомлених роздумів.

Отже, в якості праксиологічно насиченої теорії раціональності може виступати теорія очікуваної корисності. «Можна сказати, що корисність є деякою

індивідуальною мірою психологічної та споживчої цінності різних благ. Згідно теорії корисності, раціональний індивідуум повинен вибирати альтернативу очікувану корисність, що максимізована, з безлічі альтернатив» [10]. В якості найвищої міри модальності корисності може виступати прагненні збільшити соціальний капітал.

Саме тому завданням соціального проектування, заснованого на суб'єктно-праксиологічних позиціях, є збільшення соціального капіталу як чинника розвитку спільного потенціалу об'єкту, суб'єкта і середовища. Саме соціальний капітал з його прагматичністю збалансує як мету обраного нами виду проектування - гармонію.

Поняття капіталу в різних інтерпретаціях введено П. Бурдьє, який розглядає три категорії капіталів :

- економічний капітал – володіння матеріальними благами;
- культурний капітал – отримання і накопичення освіти (загальної, професійної, спеціальної), а також того культурного рівня соціального об'єкту, який дістався йому в спадок і засвоєний в процесі розвитку;
- соціальний капітал – ресурси, що пов'язані з приналежністю до групи, мережа мобілізуючих зв'язків, якими не можна скористатися інакше, як за допомогою групи, що має певну владу і здатну зробити «послугу за послугу».

Символічний капітал – різновид соціального, пов'язаний з володінням певним авторитетом, репутацією; це капітал визнання групою рівних і зовнішніх інстанцій [Цит. за 373].

У рамках нашої роботи можна говорити про появу технологічного капіталу, який, з одного боку, є інтегрованим критерієм, що характеризує рівень розвитку чотирьох попередніх видів капіталу, а з іншого — є самостійним видом, який

фіксує наявність у соціального об'єкту можливостей для проектування перспективних цілей та способів їх досягнення.

В цілому, на наш погляд, соціальні проекти сприяють збільшенню, передусім, культурного, соціального капіталу, що особливим чином проявляється у рамках певних територіальних співтовариств – регіонах. Саме регіонам, в інтерпретації П. Бурдьє, властиві характеристики «поля» як відносно замкнутих і автономних підсистем соціальних стосунків, що мають відносно незалежний структурований простір; поле виникає як наслідок прогресуючого суспільного розподілу практик. Однією з найважливіших його характеристик є автономія, тобто відносна незалежність функціонування поля від зовнішніх спонукань. Поле зумовлює усі зовнішні дії відповідно до власної «логіки». Така властивість поля П. Бурдьє називає здатністю до рефракції, сила якої вимірюється мірою перетворення зовнішніх вимог в специфічну, властиву характеру поля форму [401, p. 306].

Як вказано в статті М. Курбатової, С. Левіна й Е. Каган «соціальний капітал, по-перше, виступає у формі норм, правил поведінки, загальних для усіх господарюючих суб'єктів; як деперсоніфікована довіра; у формі об'єднання, організуючого колективну дію господарюючих суб'єктів, переслідуючих приватні інтереси, на користь досягнення загальних для них цілей. По-друге, соціальний капітал виступає у формі локальних групових норм і правил; як персоніфікована довіра; у формі особистих зв'язків господарюючого суб'єкта» [182, с. 39].

У визначеннях М. Вулкока соціальний капітал виконує об'єднуючу і зв'язуючу роль на глокальних просторах [Цит. за 373]. Він є діючими соціальними нормами і запасом соціальних контактів агента, що дозволяє йому приймати раціональні економічні рішення, що знижує ризики недобросовісної конкуренції. За своїм характером соціальний капітал першого типу виступає як суспільне благо. На те, що значна частина форм соціального капіталу має якість

суспільних благ, звертає увагу Дж. Коулман: «…види соціальних структур, сприяючі розвитку і вдосконаленню соціальних норм і санкцій, не привносять вигоди, передусім людині або групам людей, чиї зусилля булі потрібні при їх створенні, але привносять користь усім тим, хто є частиною такої структури» [166, с. 136].

Соціальний капітал другого типу вимагає від суб'єкта спеціальних зусиль із формування мережі індивідуальних зв'язків або входження в яку-небудь відносно замкнуту групу. Обидва типи соціального капіталу співіснують, взаємно доповнюючи один одного і маючи властивість взаємозамінюваності. До форм прояву соціального капіталу відносяться: соціальні мережі, соціальні норми і довіра (за Р. Патнємом), зобов'язання, інформаційні канали (мережі) і ефективні норми (за Дж. Коулманлм). Відповідно, можна виділити і різні підходи до його аналізу: структурний аналіз конфігурації соціальних мереж, що має на увазі; змістовний, спрямований на аналіз якості стосунків, передусім – рівня довіри [341, с. 372-373].

Цільову спрямованість діяльності у глокальному світі задають завдання розвитку соціального капіталу об'єкту, який є суспільним чинником людського розвитку, функціонування якого розширюється до суспільно значущого рівня. Соціальний капітал, згідно Дж. Коулмана, можна інтерпретувати як ідентифікацію аспектів соціальної структури з їх функціями; інакше кажучи, соціальний капітал дозволяє виявляти цінність аспектів соціальної структури для акторів як ресурсів в досягненні своїх цілей [166, с. 128]. Головні актори глокалізації – окремі місцевості й райони і передусім регіони.

Наявність сталих норм, традицій, в цілому культури поповнює і видозмінює форму соціального капіталу, а, відповідно, є відмінною рисою об'єкту (регіону). Регіон є відкрито-закритою соціальною системою, яка постійно змінюється під впливом зовнішнього середовища, при цьому намагаючись

зберегти відмітні якості (культуру, виробничу і невиробничу спеціалізацію та ін.). Закритість регіону як соціальної системи, замкнутість його структури важливо не лише для існування ефективних норм, але також і для інших форм соціального капіталу – надійності соціальних структур, що дозволяють розширювати зобов'язання і очікування [166, с. 131].

Отже, цілі визначені, завдання поставлені. Не менш прагматичним елементом соціального проектування залишається ефективність як показник співвідношення мети і результату. Особливості соціальної ситуації, в просторі якої реалізується соціальне проектування, детермінують темпи досягнення мети або вирішення проблеми, іншими словами, відбиваються на ефективності соціального проектування. Саме тому так важливо при використанні тих або інших соціальних проектів враховувати не лише природу соціального об'єкту впровадження проектування, але і особливості соціального фону (простору) його застосування. В якості соціального простору (технологічного фону) розглядатимемо темпи і характеристики розвитку: на глобальному рівні - цивілізації, суспільства (теперішнього і майбутнього); на локальному рівні - регіону.

Прийнято вважати, що термін «ефективність» з'явився спочатку в економічній літературі. Так, наприклад, у Рикардо термін «ефективність» використовується як відношення результату до певного виду витрат [278, с. 53]. В той же час вже наприкінці XIX століття термін «ефективність» починає втрачати своє чисто економічне значення і використовується для оцінки різноманітних дій. Розширенню поняття «ефективність» на інші сфери діяльності сприяли теоретичні розробки, які пов'язані з діями взагалі, зокрема, в праксиології, а саме в роботах Т. Котарбиньского, який розглядав праксиологію як «загальну теорію ефективної організації діяльності» [165, с. 20]. Саме завдяки Т. Котарбинському ефективність багато в чому втратила своє первинне значення

продуктивності або результативності і стала аналізуватися не лише як результат діяльності, але і як показник відповідності мети діяльності до потреби, із задоволенням якої пов'язана ця діяльність. Виходячи з цього, були введені поняття «споживча» ефективність, що «виражає міру відображення потреби в цілі, вибір найбільш ефективних засобів відображення», і «цільова» ефективність «як відношення результату діяльності до мети» [Цит. за 317].

Аналіз спроб введення критеріїв соціально-економічної ефективності (чи просто ефективності) дозволяє зробити висновок, що усі їх можна віднести до двох напрямів. У першому з них намагалися як і раніше визначати ефективність, виходячи тільки з економічних критеріїв. Представники другого напряму виходять з того, що при визначенні ефективності повинні враховуватися не лише і навіть не стільки економічні аспекти, скільки соціально-політичні, психологічні та ін. Ця позиція представляється адекватнішою, такою, що враховує «багатовимірність» і багатоаспектність поняття «ефективність».

В якості категорії, що розвиває поняття «ефективність», може виступати, успіх, що сприймається нами як один з самих значущих критеріїв діяльності. Згідно позиції У. Джеймса, представника прагматизму, «істина створюється успіхами цього досвіду» [110, с. 405].

Отже, на думку М. Солодкої, розширення поняття ефективності було покликане відбити відношення різних аспектів діяльності: результату і витрат, результату і цілей, результату і потреб, результату і цінностей [317]. Таким чином, ефективність є багатоаспектним поняттям і визначається різними критеріями. Всяка богатокритеріальність вимагає особливих способів узгодження критеріїв між собою, способів пошуку компромісу.

Приведені міркування дозволяють зробити висновок, що ефективність, як характеристика соціальних проектів, може аналізуватися як відношення результату застосування проектування до цінностей, потреб, цілей і засобів.

Проте ефективність соціальних проектів доцільно оцінювати з точки зору соціальної результуючої діяльності, оскільки вона нерозривно пов'язана з успіхом, з мірою відповідності результату діяльності визначеним заздалегідь цінностям (проектний компонент технологій) і оптимальністю. У соціальному сенсі оптимальність визначається неоднозначно і, відповідно, досягається дуже складно. Під соціальною оптимальністю, як говорилося вище, розуміється міра урахування не лише втрат і досягнень в результаті здійснення соціального проектування, а і облік інтересів різних суб'єктів управління як представників владних структур, так і партнерів і контрагентів.

Як відзначалося раніше, в поняття ефективності входить відношення результату діяльності до цілей, яке деякі дослідники називають «цільовою ефективністю». Відношення результату до цілей є певною мірою відповідності результату і мети. Цю відповідність прийнято вважати надійністю. Таким чином, якщо система функціонує надійно, тобто результат її діяльності відповідає цілям, то відношення результату до мети близько до максимального [Цит. за 314]. Виходячи з того, що досліджувальний нами тип соціального проектування характеризується фрагментарністю, контекстністю, то його надійність має відносний характер та залежить від активності суб’єкту та особливостей середовища його впровадження.

В цілому, вибудовуючи концепцію соціального проектування як діяльності, що відображає його суб’єктну й праксиологічну спрямованість, ми приходимо до висновку, що мета соціального проектування диктується рівнем, якістю і модальністю пануючих і латентних практик, носить прагматичний (раціональний) характер і прагне до оптимізації конкурентних сенсів і практик суб'єктів і об'єктів проектування, вона має чітко виражену просторову характеристику та сфокусована на досягненні гармонії.

Завданням соціального проектування, заснованого на суб’єктно-

праксиологічних позиціях, є збільшення соціального капіталу як чинника розвитку спільного потенціалу об'єкту, суб'єкта і середовища. В структурі соціального капіталу нами виділено технологічний капітал, який відображає наявність у соціального об'єкту можливостей для проектування перспективних цілей і способів їх досягнення.

Для уточнення поняття «мета соціального проектування» нами досліджено категорії раціональність, ефективність й оптимальність та виявлено їх праксиологічний контекст.

Так, ми стверджуємо, що раціональність має чітку глокальну проекцію та притаманна як окремій особистості, так і соціальним системам, здатним до саморегуляції і до саморозвитку. Мінливість сучасної онтології, її невизначеність та нелінійність дають нам змогу стверджувати, що можливі рівнозначні за суб'єктними позиціями осмислення раціональності. В той же час раціональність насичується проектним потенціалом, в раціональності проявляється ціннісно забарвлений вибір між необхідним і бажаним.

В якості категорії, що розвиває поняття «ефективність», може виступати, успіх, що сприймається нами як один з самих значущих критеріїв діяльності. Ефективність, як характеристика соціальних проектів, може аналізуватися як відношення результату застосування проектування до цінностей, потреб, цілей і засобів. Проте ефективність соціальних проектів доцільно оцінювати з точки зору соціальної результуючої діяльності, оскільки вона нерозривно пов'язана з успіхом, з мірою відповідності результату діяльності визначеним заздалегідь цінностям (проектний компонент технологій) і оптимальністю.

3.2. Особливості суб'єктів соціального проектування

Складний процес формування суб'єкту проектного задуму тісно пов'язаний

з особистими здібностями різних фахівців-проектувальників, серед яких слід особливо виділити наступні,: розвинена проектна уява, що дозволяє формувати цілісний образ об'єкту соціального проектування на основі широкого охоплення можливих тенденцій розвитку проектованої соціальної дійсності; взаємнорозвинене образне і логічне проектне мислення, що виражається в умінні відбирати, оцінювати, зв'язувати і узагальнювати різні обумовлюючі чинники під кутом зору виникаючого проектного задуму; володіння смисловим змістом (тематизмом), що забезпечує формування певного тематичного змісту в проектованій соціальній дійсності, яка впливає на форми її організації; володіння образно-знаковими і графічними засобами вираження свого відношення до навколишнього світу, що дозволяє засвоїти специфіку проектної мови; володіння досконалими соціо-психологічними операціями і системою прийомів особистого засвоєння в кооперованій проектній діяльності, що пов'язано з оцінкою і ухваленням відповідальних проектних рішень; володіння соціальною ролевою поведінкою, що дозволяє ефективно грати різні ролі в проектно-ігровій діяльності; соціальну комунікативність, що забезпечує продуктивність колективної проектної діяльності; відношення рефлексії ролевої поведінки і свого «Я», сприяюче соціально-психологічній сумісності учасників проектного колективу; уміння в проектному колективі підпорядковувати особисті інтереси колективним і тим самим підтримувати цілеспрямовану єдність діяльності різних фахівців, що беруть участь в проектуванні; стійкість в соціальній орієнтації і установці, що проявляється в займаній соціокультурній позиції в проектному процесі [181, с. 126].

Все частіше в наукових і суспільних дискусіях звучить теза про потік змін, який насичений комунікаціями, технологіями, транскультурними і політичними трансформаціями, проектами і затягує у свій вихор і людину, і соціум. Такий потік усвідомленої і/або спонтанної модернізації проявляється як на рівні

повсякденного життя, буденної свідомості, так і стимулює теоретичні пошуки наук, покликаних оцінювати сучасність і висувати ідеї про можливе управління потоком і вироблення стратегій розвитку. Ми цілком згодні з С. Кірдіною, яка стверджує, що реальні зміни формують нові соціальні теорії [148, с. 18].

Як відмічають деякі автори, сьогодні шлях розвитку соціології пролягає в коридорі методологічних підходів, серед яких особливе місце займають індивідуалістичні та холістичні уявлення про діяльність. На думку, Ж. Тощенко, «якщо розглянути по суті теоретичні концепції сучасної соціології, то в більшості випадків вони спираються на вивчення трьох компонентів – суспільна свідомість, діяльність (поведінка) і умови (економічні, соціальні, політичні, духовно-культурні), в яких протікають ці свідомість і діяльність» [350, с. 23]. Навіть, якщо предметом соціології є соціальні стосунки, соціальна структура, соціальні спільності і так далі [Гідденс, 2004; Здравомислов, 2010; Кравченко, 2007; Лапін, 2006; Міллс, 2001; Неміровський, 2003; Осіпов, 2010; Руткевич, 1995; Штомпка, 1996; Ядов, 2011 та ін.], то ключовим поняттям все ж виступають дії, діяльність людини в їх особистісному, груповому, суспільному вимірі. Все це свідчить про те, що в соціології, як і інших науках долаються уявлення про другорозрядну роль людини, особистості в соціальному житті та світовій історії, а її суб'єктність починає трактуватися як квінтесенція соціальності.

Сучасна соціологічна практика, що активно розвивається, яка на відміну від теорії претендує не скільки на істинність, скільки на ефективність, задає нові вектори соціологічного теоретизування, що забезпечують спрямованість на зміну соціальної реальності. Власне з точки зору постнекласичної раціональності результати дослідницької діяльності соціолога незалежно від їх об'єктивності та адекватності впливають на напрям розвитку об'єкту і на процеси його життєдіяльності.

В той же час, як нам представляється, предметом соціологічної рефлексії

ще не став праксиологічний вектор вивчення феномену суб'єктності. З праксиологічних позицій, мета повноцінних і коректних соціологічних досліджень на теоретичному і емпіричних рівнях полягає не стільки в констатації існуючого стану справ, скільки в обґрунтуванні можливості і корисності певних змін. Таким чином, праксис як основа соціологічного теоретизування обґрунтовує можливості зміни онтології практики.

Як було вказано в першому розділі сучасний зміст праксиології полягає у відображенні реальності як безлічі практик, засобів і ресурсів, що забезпечують їх ефективність. Праксиологія розглядає як саму діяльність (у тому числі і розумову), так і способи її організації і проектування з точки зору ефективності. Фактично, основними критеріями практичної «успішності» діяльності виступають її доцільність, збереження динамічної рівноваги і гармонійності.

Таке трактування суті праксиології, дозволяє нам услід за Т. Котарбінським [165] позиціонувати її як одну із загальнонаукових теорій організації, що реалізовують холістичне бачення предмета дослідження як комплексного системного проекту, що виходить за межі конкретної дисципліни. Імперативом цієї загальної теорії є діяльність як універсальний спосіб модернізації соціальних систем і одночасно метод пізнання. Мета будь-якої діяльності, заснованої на практикоорієнтованих позиціях, – не стільки в організації процесу взаємодії, скільки в створенні полісуб'єктного телеологічного проекту, що сприяє формуванню принципово нових підходів до аналізу цього процесу, прогнозування реакцій на проект, вивчення учасників соціального процесу і можливості позитивної дії на них.

Головним предметом діяльності, визначальною метою якої є досягнення ефективного результату, може служити контекст дії на соціальні процеси з урахуванням культурних традицій, що історично склалися, а також сучасної системи ціннісних орієнтирів, інтенцій, символів, соціальних переваг, що багато

в чому визначають перспективу соціального розвитку. На наш погляд, ініціація соціальної діяльності можлива лише у напрямі внутрішніх прагнень суб'єкта діяльності, на підставі вивчення і формування його уявлень про майбутнє як деяку цілісну область соціального простору.

Слід зазначити, що дискусія про суть суб'єктності, про природу соціального суб'єкта і його призначення ведеться досить давно, а проблема суб'єкта є актуальною упродовж усієї історії практично усіх суспільних і гуманітарних наук, у тому числі і філософії, і психології, і соціології та інших.

Як відомо, ще Ф. Аквинський одним з перших позиціонував людину-суб'єкта як активну автономну особу. Пізніше, в епоху відродження і Нового часу до найбільш сутнісних характеристик суб'єкта діяльності було віднесено раціональність його дій. З позицій класичної філософії, а потім і класичній соціології, носій суб'єктності – це особа, що має діяльний характер, свободу і незалежність самовизначення. Гегель визначав суб'єкта як активного індивіда, який перетворить навколишню дійсність своєю практичною діяльністю.

У класичному соціологічному трактуванні соціальний суб'єкт – це особистість, соціальна група або ціле суспільство, що ініціюють і здійснюють соціальні дії, діяльність, поведінку і так далі.

Разом з цим, філософсько-соціологічна думка останньої чверті XX - начала XXI ст. (постмодерністський період) рясніє констатаціями «смерті суб'єкту». Полеміка про «наповнюваність» поняття суб'єктність і про саме існування соціального суб'єкта була ініційована М. Фуко в його тезі про «смерть суб'єкта» [363] і була підтримана М. Кастельсом [145] у його тезі про зникнення соціального актора. З ідеями М. Фуко і М. Кастельса, на наш погляд, можна погодитися лише з обмовкою, що йдеться про традиційного і модерного суб'єкта дюркгеймівського типу. Сучасний постмодерний, турбулентний світ дає основу проголосити «суб'єкт помер, та є здоровим суб'єкт». Іншими словами, сьогодні

виникає новий суб'єкт, тобто людина, яка практикує в епоху пізнього модерну, тобто діюча раціонально або спонтанно (обирає, купує, самоорганізує, споживає, проектує, організовує і т. ін.) в просторі невизначеності, нелінійності, підвищеного ризику, обмеження ресурсів, неоднозначності технологій досягнення мети і володіє, по суті справи, полісуб'єктністю.

Сучасну особу в соціології ідентифікують як за допомогою низки сталих понять – суб'єкт, агент, актор, а також через нові дефініції та характеристики: споживач, реципієнт, «сетенін» (замість громадянина) і так далі, доповнюючи, уточнюючи і поглиблюючи поняття – «індивід – особистість – суб'єкт діяльності – індивідуальність» [213, с. 19]. Ґенеза, інтерпретація і особливості віддзеркалення соціальної дійсності цих понять різні.

У класичній соціології в інтерпретації поняття «соціальний суб'єкт» домінує гносеологічний дискурс, згідно з яким, соціальний суб'єкт – це людина мисляча і раціонально діюча. Звідси відповідно до класичної традиції суб'єктність притаманна обмеженому, елітарному колу людей, здатних усвідомити бажане і діяти у напрямі його досягнення.

Поняття «актора» виникає як опозиція класичної соціології у рамках пошуку епістемологічних підстав соціології. Воно відбиває ті характеристики суб'єкта діяльності, які пов'язані з його участю в соціальній взаємодії і заняттям певної позиції в соціальній структурі. А. Турен робить акцент на здатність актора діяти і, внаслідок, змінювати навколишню реальність своєю поведінкою [351]. Таким чином, соціальний актор – це суб'єкт, існуючий і перетворюючий певний соціальний простір. В протилежність «елітарності» поняття суб'єкта, поняття «актор» має на увазі активність мас, дії та спрямованість соціальних змін яких визначені і побудовані ззовні.

Інше поняття, близьке до поняття соціального суб'єкта і тісно пов'язане з соціальною дією, – це «агент», як посередник чиєїсь волі або як реалізатор яких-

небудь змін, що відбуваються в тій або іншій сфері життя. У понятті «агент» робиться акцент на тому, що індивід (чи група) є лише свого роду провідником ціннісно-нормативної системи або яких-небудь інших феноменів соціального. Так, суб'єкт як агент може вибирати певний вид перетворюючої практики з наявних традиційних або спеціально розроблених, але досить уніфікованих практик для досягнення певної мети. В цьому випадку міра самостійності суб'єкта і можливість переінтерпретації ним поставленої мети мінімальні.

Агентом в цьому випадку є суб'єкт, що виконує задану системою функцію. Його дії непросто детерміновані зовнішніми умовами, вони жорстко визначені інструкцією, схемою або стандартом, які приписують певну послідовність кроків. Агент – це виразник, провідник (вільний або мимовільний) тих або інших норм і цінностей певної соціальної системи, логіка якої визначає логіку його поведінки в тій або іншій ситуації. Інакше кажучи, в понятті «Соціальний агент» відбивається соціальний і культурний контроль системи над індивідами і/або та роллю, яку вони прагнуть (свідомо або несвідомо) грати відповідно до певного соціального статусу.

З праксиологічних позицій особистість, що наділена суб'єктністю, не лише діє зараз, але і готова проектувати бажане майбутнє, технологізувати можливі алгоритми досягнення цього майбутнього і може, усвідомивши і вибравши найбільш ефективне і бажане, діяти в певному напрямі. У такому разі соціальний суб'єкт бере на себе відповідальність за вибір мети і способів її досягнення, що дозволяє йому реалізовувати свою проектну роль.

У той же час, практикоорієнтований суб'єкт, виступаючи стратегом і тактиком діяльності, має простір уявлень і переваг бажаного майбутнього, що дозволяє йому в процесі діяльності варіювати і коригувати цілі, шляхи їх досягнення, взаємодіяти з конкурентами, партнерами та іншими суб'єктами. Окрім здатності встановлювати правила і за ними організовувати взаємодію з

партнерами і контрагентами, важлива власна здатність соціального суб'єкта наслідувати заявлені правила. І в такому контексті ми згодні з Д. Івановим, що «суб'єктність формується в боротьбі за отримання і підтримку свого статусу. Там, де суб'єкти вступають у конкурентні відносини, опоненти стараються, передусім, поставити під сумнів здатність контрагента приймати самостійні, відповідальні і компетентні рішення, тобто його суб'єктність» [134]. Отже, з праксиологічних позицій дослідження соціального суб'єкта дозволяють оцінювати його як особистість, яка здатна до досягнення як внутрішньої згоди, кооперації і консенсусу, так і вибудовуванню партнерства в соціальному середовищі, в якому вона діє. У такому контексті ми можемо говорити про суб'єктність як феномен, який підтверджено ресурсами дії для досягнення власних цілей, що співвідноситься при цьому з вимогами і намірами інших учасників взаємодії.

Серед чинників, що впливають на міру формування і прояву соціальної суб'єктності, фігурують як традиційні – соціокультурний контекст середовища, конкретно-історичні умови та інше, так і прагнення до креативності, перфомансу і проектності.

Таким чином, суб'єктність – це здатність до прояву активності, що розвивається самою людиною. Суб'єктністю з практикоорієнтованих позицій є деякий комплекс характеристик, що дозволяють особистості в конкретний момент діяльності раціонально усвідомлювати, внутрішньо приймати обрану позицію і позиціонувати себе в суспільстві як або класичного елітарного суб'єкта, або суб'єкта-актора або суб'єкта-агента. Характеристики, що визначають позицію соціального суб'єкта, різні за своєю природою (соціальні та психологічні, придбані та наказані, пролонговані та епізодичні) і можуть коригуватися і бути присутніми в різних комбінаціях, що дає можливість особистості виявити свій індивідуальний діяльнісний потенціал і сформувати соціальний капітал. Проте, домінуючою характеристикою соціального суб'єкта, виступає його здатність

сприймати дію з боку соціуму і його інституцій і відгукуватися на нього оптимальним чином. Отже, різні соціальні практики, що реалізовуються соціальним суб'єктом і що підтверджують його певний суб'єктний статус, є динамічною структурою, яка може бути описана як ролевий ансамбль соціального суб'єкту. Причому слід констатувати існування балансу як стабілізуючих (охоронних і стагнаційних), так і розвиваючих (трансформаційних і руйнівних) ролевих функцій. Останні створюють надмірність варіантів виконання завдань, постійно перевіряють діяльність (практику) на ефективність і життєздатність. В цілому, суб'єктність складається з деякого набору характеристик, які в сукупності є «профілем», «соціальним характером» того або іншого суб'єкта. Суб'єктність знаходить своє вираження в мисленні, мові, значеннях, сенсах, знаках, символах, зразках, цінностях, нормах. У феномені суб'єктності, з позицій праксиології, сплетені можливості прояву власного Я в різних сферах (економіці, політиці, праві та ін.) і в різних повноваженнях (владних, організаційних, управлінських, підвладних та ін.).

Таким чином, з позицій праксиології соціальний суб'єкт – це нерівноважна композиція наказаних, неусвідомлено і раціонально обраних статусів і ролей, що спрямовано (організовано) на досягнення ефективності. Ефективність може сприйматися суб'єктом, трактуватися і презентуватися соціуму через цілі, спрямовані на досягнення успіху, їх гармонійність, спрямованість на мінімізацію витрат та інше. У такому контексті суб'єктність проявляється як усвідомлення бажаного сьогодення і майбутнього, а також власних можливостей по його досягненню, зіставлення характеристик бажаного майбутнього з вимогами і цінностями соціального середовища і формування композиційних стратегій по досягненню бажаного з найбільшою ефективністю. Також необхідно вказати, що неврівноваженість композиції статусів і ролей суб'єкта може трактуватися як можливість перманентного (безперервного) коливання у виборі і поєднанні в

суб'єктних діях позицій ініціатора, дослідника, аналітика, організатора, впровадника, технолога, споживача і інших діяльних статусів.

Така інтерпретація дій суб'єкта, дає основу говорити про полісуб'єктність, яка відбиває багатовимірність і багатошаровість сучасної соціальної реальності, пізнання якої можливе тільки при використанні трансдисциплінарних підходів, у тому числі праксиологічного.

Трансдисциплінарність праксиології дозволяє досліджувати соціальний суб'єкт як композицію сутностей різної природи (психологічної, біологічної, фізіологічної, економічної, соціальної та ін.), які у свою чергу формують унікальне поле суб'єктної активності та відбивають її складність і різноманіття. Необхідно відмітити, що трансдисциплінарний підхід, заснований на суб'єктно-праксиологічній позиції, дозволяє трактувати соціального суб'єкта як носія полісуб'єктності, тобто поля композиційно змішаних, невиразних і складно ідентифікованих статусів і ролей, які дозволяють сучасному суб'єктові одночасно бути ініціатором, розробником, організатором і споживачем дій. Специфіка полісуб'єктності суб'єкта визначається середовищем, нормами і характерами взаємодій, що реалізовуються в цьому середовищі, і силою власної дії на це середовище.

На нашу думку, полісуб'єктність, як характеристика діяльності суб'єктів при створенні проектів, можна бути реалізована в трьох моделях.

По-перше, полісуб'єктність може бути представлена як діяльність безлічі суб'єктів, націлених на формування єдиного проекту, при цьому діяльність суб'єктів скогерована загальною метою, ціннісними орієнтаціями, нормами і правилами. Крім того когерентність діяльності диференційована сферами докладання зусиль. Таке трактування, часто використовується в педагогіці для віддзеркалення полісуб'єктного процесу формування сучасної особистості.

По-друге, один суб'єкт, володіючи полісуб'єктністю, одночасно реалізує,

створює декілька проектів. В цьому випадку багатовекторна діяльність суб'єкта когерирується загальними умовами і ресурсами діяльності. Така модель, дозволяє відбити природу сучасної особистості, яка, з одного боку, втрачає свою суб'єктність під впливом влади та інформації; а, з іншою, - наполягає на власній суб'єктності і презентує власну раціональність і відповідальність в діях і виборі проекту.

По-третє, полісуб'єктність характеризує діяльність декількох суб'єктів по створенню декількох проектів, що формують мережу або середовище проектів. В цьому випадку діяльність суб'єктів когерирується загальними умовами створення проектів, і диференціюється ціннісними орієнтаціями, мірою включеності і впливу на проект, повнотою права вибору і відповідальністю за результат.

Суб'єкти соціального проектування можуть бути як індивідуальними, так і колективними: інституції, формальні організації, співтовариства або соціальні групи. Суб'єкт згідно праксиології може проявляти себе в наступних моделях:

- суб'єкт обирає вид перетворюючої практики з наявних (традиційних або спеціально розроблених) для досягнення певної мети. Така діяльність носить, як правило, уніфікований характер. У такому контексті міра самостійності та можливість переінтерпретації поставленої мети суб'єктом мінімальні;
- суб'єкт проектувальник. Цей випадок припускає не вибір з числа відомих якій-небудь один тип практики, який відповідає меті, а одночасне формування (проектування) і мети, і способу її реалізації одним суб'єктом. Саме у такій ролі виступає суб'єкт, що ініціює новацію і засоби її реалізації;
- частковий або навіть повний розподіл ролей суб'єкту. Такий розподіл свідчить не лише про субординацію, але і про координацію, співпрацю і, можливо, навіть про конкуренцію між суб'єктами.

Прикладом в цьому контексті виступають взаємовідношення між суб'єктами різного рівня ієрархії.

В цілому, соціальний суб'єкт найчастіше сприймається в класичній інтерпретації, реалізовуючи тим самим ролеву модель № 1. Проте останнім часом в ході розвитку демократичних ініціатив в українському соціумі усе більша увага приділяється питанням самоврядування і самоорганізації, автономії, що дуже актуально в процесі формування і розвитку основ громадянського суспільства. Для самоврядних систем соціальний суб'єкт інтегрується з об'єктом, виникають суб'єкт-суб'єктні стосунки та реалізується друга ролева модель. У такому разі соціальний суб'єкт бере на себе відповідальність за вибір мети і способів її досягнення, що дозволяє суб'єктові реалізовувати свою проектну роль.

Говорячи про третю ролеву модель, необхідно згадати про трансферт технологій, у тому числі і соціальних, де трансферт – це механізм передачі і освоєння соціальних практик між його суб'єктами.

Як вже відзначалося вище, соціальними суб'єктами можуть виступати як окремі особи, так і співтовариства (колективний суб'єкт). Саме конструкт «колективний суб'єкт» став активно розроблятися в теорії соціального управління в 70-і роки XX століття, у рамках якого реальними суб'єктами соціальної дії стають ті спільності, які справляються із завданням мобілізації ресурсів, де колективна участь, солідарна підтримка виявляються однією з базових умов ефективності та успіху. Таким чином, в концепцію колективного соціального суб'єкта можуть бути привнесені ще дві важливі ідеї: ідея участі (діючий суб'єкт перетворить або хоч би намагається вплинути на соціальний об'єкт) та ідея спільної дії, що побудована за принципом соціального партнерства. Саме таким колективним суб'єктам властиво прагнення до активного проектування власного майбутнього і пошуку технологій його досягнення. Ідея діючого суб'єкта серйозно представлена в роботах Турена, який характеризує сучасність

зростаючою здатністю колективних акторів впливати на самих себе, визначати характер власного життя на противагу приписам і впливу влади [351].

Для того, щоб стати повноцінним соціальним суб'єктом, колективний актор повинен брати участь в «діалектиці контролю» (в термінах Ентоні Гідденса) - тобто уміти чинити вплив на тих партнерів і контрагентів, які мають вплив на нього. Дійсно, органи влади за своєю природою покликані здійснювати контроль, управління і примус і, безумовно, саме вони мають найбільші можливості для реалізації цих завдань. Відповідно, для участі в «діалектиці контролю» соціальним суб'єктам потрібні несиметричні соціальні ресурси, та їх пошук і актуалізація безпосередньо пов'язані з мобілізаційними і рефлексійними можливостями суспільства. Якби «діалектики контролю» не існувало, суспільства втратили б свою трансформаційну динаміку – адже структурам життєво необхідно «живитися діями» (вираження Маргарет Арчер), які не лише їх трансформують, але, головне, - пожвавлюють.

Важливим доповненням до сказаного є наступне міркування: одним колективним співтовариствам статус соціального суб'єкта привласнюється, а іншим в ньому відмовлено. У такому контексті ми можемо говорити про суб'єктність як феномен, який підтверджений ресурсами здатності діяти для досягнення власних цілей, що співвідноситься при цьому з вимогами і намірами інших учасників взаємодії. Сформована суб’єктність припускає, що соціальний актор здатний встановлювати правила в значущій для нього системі стосунків і примушувати оточення якщо не наслідувати ці правила, то, принаймні, враховувати їх існування при веденні власних справ, при ухваленні рішень або ж при безпосередніх контактах з представниками співтовариства.

Окрім здатності встановлювати правила і за ними організовувати взаємодію з партнерами і контрагентами, важлива власна здатність соціального суб'єкта наслідувати заявленим правилам.

В цілому, суб'єктність складається з деякого набору характеристик, які в сукупності є «профілем», «соціальним характером» того або іншого колективного агенту.

Таким чином, трансформації онтологічних основ сучасного соціуму стимулюють соціологів до пошуку таких теорій, чий пізнавальний потенціал в більшій б мірі відповідав темпу сучасності, а головне устигав би відбивати динаміку змін. Пошуки сучасної соціології сконцентровано навколо проблеми «кризи соціологічної теорії», яка проявляється в труднощах застосування адекватних пізнавальних методів до соціуму, що динамічно змінюється. В той же час сучасна методологія соціологічного пізнання в спробах досліджувати складний світ, що модернізується, все частіше звертається до ідей активістсько-діяльнісного підходу, у рамках якого особливо позиціонуються концепти діяльності, практики і діючого агента.

Праксиологічний вектор соціологічного теоретизування, що формується, обґрунтовує практику як об'єкт і метод пізнання, а також задає іншу конструктивну позицію в розкритті і наповнювані категорії «соціальний суб'єкт», а саме представлення особистості як діючого соціального суб'єкта, якого наділено полісуб'єктністю. У такому контексті прояву суб'єктності характеризується множинністю позицій, які нашаровуються і створюють унікальну композицію, що дозволяє суб'єктові ефективно діяти в епоху пізнього модерну і перетворювати практики і реальність в досягненні бажаного.

На наш погляд, праксиологічний вектор розвитку соціології дає можливість підвищити затребуваність результатів теоретичних і емпіричних соціологічних досліджень і наблизити їх до ефективнішого використання практиками в створенні людиномірної реальності.

Таким чином, викладене вище про праксиологічну природу суб'єктності дозволяє зробити наступні висновки:

Якщо ми говоримо про колективних агентів, чия суб'єктність – це не статус, підкріплений інституціональними ознаками (наприклад, у вигляді ієрархічної організації, заснованої на праві влади), то можна стверджувати, що суб'єктність такого агента динамічна. Його статус або підтверджується перед новими викликами, або трансформується, адаптуючись до нових ситуацій, або, якщо не може адаптуватися, вироджується, деградує.

Соціальні суб'єкти не схожі один на одного за «профілем суб'єктності». Суб'єктність – це набір варіативних характеристик, від яких залежать особистість і доля цього колективного суб'єкта.

На наш погляд, сформовану суб'єктність мають ті колективні агенти, які здатні створювати систему правил, підтримувати її, робити значущим елементом як усередині групи, так і у взаємодії з партнерами і контрагентами.

Отже, соціальними практиками є динамічна структура стосунків між суб'єктами, що її реалізовують. Через це вона може бути описана і як ролевий ансамбль. Причому слід констатувати існування балансу ролевих функцій, що включають як стабілізуючі (охоронні), так і розвиваючі (руйнівні). Останні створюють надмірність варіантів виконання завдань, постійно перевіряють діяльність (практику) на ефективність і життєздатність.

У проектуванні соціальних систем спостерігається взаємозв'язок об'єктів і суб'єктів. Необхідно враховувати, що суб'єкти і об'єкти соціального проектування – це відносні поняття. Їх виділення завжди абстрактне, оскільки, по-перше, у багатьох випадках суб'єкти одночасно виступають і об'єктами соціального проектування (наприклад, одні трудові колективи виробляють цілеспрямовану дію на інших і т. ін.); по-друге, особа, соціальна група, трудовий колектив в одній соціальній системі можуть бути об'єктами, в іншій – суб'єктами соціального проектування. Вищестоячий орган у вертикальній ієрархічній системі соціального проектування є суб'єктом по відношенню до нижчестоячого як до

об'єкту. Підсистеми, елементи, що займають проміжне положення в цій ієрархічній структурі, виступають відносно нижчестоячих суб'єктами, а вищестоячих – об'єктами соціального проектування.

3.3. Види та типи об'єктів соціального проектування

Як вказувалося вище, гносеологічні та епістемологічні підстави соціологічного теоретизування принципово відрізняються від праксиологічного підходу щодо аналізу не лише природи соціального, але і природи та ролі соціального об'єкту.

Як пише В. Стьопін «епістемологичні підставами класичної науки виступали уявлення про пізнання як спостереження та експериментування з об'єктами, які розкривають таємниці свого буття пізнаючому розуму. Причому сам розум наділявся статусом суверенності. В ідеалі він трактувався як дистанційований від речей, як би такий, що спостерігає і досліджує їх з боку, не детермінований ніякими передумовами, окрім властивостей і характеристик вивчаємих об'єктів» [329]. У класичному соціальному проектуванні об'єктом виступають реально існуючі або проектовані об'єкти, що вимагають реформування, створення або модифікації.

Реалізовуючи, суб’єктно-праксиологічний підхід до соціального проектування, ми в якості його об'єкту визначаємо бажане майбутнє. Саме такий об'єкт реалізує телеологічний принцип проектування, що обґрунтовує практичну домінанту.

Як пише Ю. Крючков «в проектній діяльності проектувальникові доводиться мати справу з різними соціальними об'єктами, які мають свої специфічні особливості. В той же час, тут можуть бути відмічені загальні риси об'єктів соціального проектування: невизначеність, динамізм, інертність,

складність, саморефлексія, популяціонність, суперечність» [178, с. 14].

У нашому розумінні об'єкти, що вимагають або ініціюють проектування, придбавають в тій чи іншій мірі характеристики соціальних суб'єктів та стають людиномірними.

В термінах С. Курдюмова «об'єкти, які є людиномірними системами, що розвиваються, вимагають особливих стратегій діяльності. Ці системи наділені синергетичними характеристиками, в них істотну роль починають грати несилові взаємодії, що засновані на кооперативних ефектах. В точках біфуркації незначна дія може радикально змінити стан системи, породжує нові можливі траєкторії її розвитку» [152, с. 5].

У такому контексті об'єкти, що розглядаються нами, це самоорганізуючі системи, здатні до прояву суб'єктності, вони беруть активну участь в процесі пізнання і впровадження, реалізації соціальних проектів. Такі системи, в категоріях Г. Хакена, здатні погоджувати взаємодії частин при утворенні структури як єдиного цілого. Системи, що «саморозвиваються, є ще складнішим типом системної цілісності, чим саморегульовані системи. Цей тип системних об'єктів характеризується розвитком, в ході якого відбувається перехід від одного виду саморегуляції до іншого. Тут саморегуляція виступає аспектом, стійким станом системи, що розвивається. Зміна виду саморегуляції системи є фазовим переходом, який може бути охарактеризований в термінах динамічного хаосу. У сучасній науці він описується у рамках динаміки неврівноважних систем і синергетики» [Цит. за 329].

Також об'єкти соціального проектування – це складні когнітивні системи, під якими розуміємо навчаючі системи, що проявляється в здатності об'єкту брати уроки з минулого, закріплювати позитивний досвід і не повторювати помилок в майбутньому.

На існування і функціонування соціальних самоорганізаційних об'єктів

чинять вплив так звані випадковості. Саме передбачувані та непередбачувані, «ворожильні» випадковості, під якими в синергетиці розуміються глобальні кризи, катастрофи та інше, видозмінюють поняття надійності прогнозів і проектів, порушують ймовірність передбачуваності в соціології. Згідно з основними законами синергетики, в її завдання входить пізнання конструктивних принципів коеволюції складних соціальних систем, коеволюції країн і регіонів, що знаходяться на різних стадіях розвитку. Тому синергетика може стати засадою для ухвалення обґрунтованих рішень і пророцтв в умовах невизначеності, стохастичних потрясінь, періодичної реорганізації геополітичних структур.

«У синергетиці розгляд процесів розвитку систем відбувається на проміжному, мезоскопичному рівні, макроскопічні ж прояви процесів, що відбуваються на мікроскопічному рівні, виникають «самі собою», внаслідок самоорганізації, без керівної і направляючої «руки», діючої ззовні системи» [103]. Ця обставина має настільки істотне значення, що синергетику можна було б визначити як науку про самоорганізацію, що стало одним з найважливіших відкриттів XX століття. Процес мимовільного формування структури складнішої, ніж первинна, називають самоорганізацією. Саме в наявності умов самоорганізації соціальних об'єктів і проявляються проекти прагнення до збереження стабільності, стійкості та гармонії в швидкозмінному, неурівноваженому світі. Таким чином, самоорганізація придбаває характеристики системної властивості в ході здійснення динамічних взаємодій соціального об'єкту та його зовнішнього середовища.

Проте у разі, коли йдеться про соціальний об'єкт, самоорганізація – це створення соціальних співтовариств, об'єднань, асоціацій, які виникають за ініціативою «знизу в точці біфуркації, але підкоряються загальноприйнятим, наприклад, державним, законам [20, с. 12]. Наприклад, Г. Рузавін, який

представляє саме таку точку зору, пише: «Принципова відмінність соціальних систем від природних полягає, передусім, в тому, що в них самоорганізація доповнюється організацією, оскільки в суспільстві діють люди, наділені свідомістю, які ставлять перед собою певну мету, керуючись мотивами своєї поведінки і ціннісними орієнтаціями. Тому взаємодія організації та самоорганізації, випадкового та необхідного складає основу розвитку соціальних систем» [287].

Структури, що утворюються в процесі самоорганізації, називаються диссипативними структурами. Диссипативні структури виникають в макроскопічних системах, тобто в системах, що складаються з великого числа елементів, впорядкований рух яких завжди носить кооперативний характер. Саме такі системи мають необхідний активістсько-діяльністний потенціал і можуть як ініціювати, так і брати участь в проектуванні.

Проте стан рівноваги, як правило, характерний для природних ізольованих систем (що не мають можливості обміну енергією і речовиною з довкіллям). Соціальним системам властивий стан стійкої нерівноваги, що пов'язано з їх відкритістю, а, отже, постійним впливом зовнішнього середовища. Характерним показником обміну між системою і зовнішнім середовищем є ентропія (міра безладу в системі), що дозволяє розрізняти оборотні та безповоротні процеси, причому величина її зростає у разі безповоротних процесів.

У синергетичному контексті соціальні системи як особливий вигляд складних систем зазвичай мають декілька альтернативних шляхів власної еволюції. Шляхів розвитку або еволюції соціальних систем досить багато, вибір найбільш оптимального з них здійснюється під дією саме середовищ існування. Синергетика припускає і стверджує, що середовища розвитку складних соціальних систем мають властивості відкритості та нелінійності. Іншими словами, середовище існування соціального об'єкту, по-перше, сильно схильне до

зовнішнього впливу, а, по-друге, саме є джерелом появи нових або кардинальної трансформації старих соціальних процесів, що визначають багато в чому розвиток об'єктів, що входять в це середовище.

Відкритість соціальних об'єктів соціуму призводить до появи в цій системі новацій, збільшенню міри внутрішнього різноманіття. Ця обставина формує множину внутрішніх протиріч в системі. В результаті появи синергетики в багатьох дослідженнях чіткіше стало проявлятися нелінійне мислення, що перетворилося на характерну відмітну рису сучасної методології соціології. Досить продуктивними в аналізі соціальних процесів і явищ виявилися такі категорії, як «стійкість і нестійкість», «біфуркація», «аттрактор». Вони сприяють перетворенню соціології з переважно констатуючої та описової науки в науку, для якої можливе моделювання процесів і явищ, яка засвоює умовний спосіб пізнання і сценарний підхід. Це припускає оцінку дій соціальних процесів і явищ, по-перше, в їх власних соціокультурних координатах, а, по-друге, в контексті альтернативних сценаріїв. Зокрема, «синергетично» мислячий соціолог, соціальний проектант або технолог вже не можуть оцінювати те або інше рішення за допомогою прямолінійного порівняння попереднього і наступного станів: вони зобов'язані порівнювати реальний хід наступних подій з вірогідним ходом подій при альтернативному ключовому рішенні. Саме тому синергетика так тісно пов'язана з соціальним проектуванням як технологією, що дозволяє реалізовувати нелінійність розвитку будь-якого соціального об'єкту.

Таким чином, об'єктом соціального проектування, заснованого на праксиологічному підході, стає нелінійна система, яка розвивається на основі синергетики, плюралізму і релятивізму.

Іншими словами, в результаті розвитку будь-якої синергетичної системи можлива поява різних нових систем. Згідно із закономірностями соціальної системи, кожна система має свої межі.

Плюралізм припускає, що будь-який розвиток не пояснюється однозначними законами, а тому і не може бути точне передбаченим [201, с. 47]. Тут слід зробити одне необхідне уточнення: невизначеність, нестійкість і непередбачуваність – це не тимчасові, випадкові моменти в розвитку системи (суспільства, освіти і т. ін.), а її перманентний стан. Під час переходу системи від одного ступеня до іншого невизначеність і непередбачуваність в її розвитку зростають. На невизначеність в розвитку соціальних систем в постіндустріальну, інформаційну епоху вказують Б. Преображенський і Т. Толстих: «Нову ситуацію у світі складають сьогодні два чинники: невизначеність і орієнтованість на майбутнє. Причому, під невизначеністю розуміється зовсім не поодинокий соціологічний факт соціальної нестабільності пострадянського життєвого простору. Йдеться про принципову невизначеність (чи, якщо завгодно, невизначності) ключових параметрів соціогенного середовища. При цьому чинник невизначеності міцно прив'язаний до чинника орієнтації на майбутнє» [263, с. 8].

Таким чином, парадигма існування, функціонування, об'єкту соціального проектування починає будуватися на основі розуміння руху не лише як механічного, але і включає можливість багатоваріантивності. Наявність різноманітних і взаємовиключних тенденцій в системі роблять її чутливою до дій соціуму, здатною до еволюційних змін.

Відповідно, синергетика поглиблює і методологію соціально проектних досліджень. Прямолінійна екстраполяція тих або інших часткових короткочасних тенденцій, на яких здебільшого будувалися прогнози і проекти соціального перевлаштування, поступаються місцем конструктивістським моделям: майбутнє бачиться як паліативний простір можливостей, а сьогодення – як напружений процес вибору.

Синергетика дозволяє розглянути різноманіття, що виникло в системі-

об'єкті проектування, як джерело її розвитку, створити модель взаємодії різних підсистем в умовах єдиного простору, модель управління розвитком системи в цілому. Використання такого підходу дозволяє співвіднести один з одним наступні складові:

- загальнометодологічні принципи синергетики і конкретну практику проектів розвитку об'єкту;
- спільність соціального простору і унікальні потреби саморозвитку його суб'єктів,
- визначити джерела і технології розвитку систем;
- зміст діяльності з управління розвитком систем;
- спосіб проектування розвитку систем і соціального простору їх існування і т. ін.

За цією схемою соціальний об'єкт адаптується до зовнішнього середовища і забезпечує досягнення своїх цілей, що і є завданням систем управління, згідно з класичним визначенням теорії.

Як пише В. Стьопін «стосовно систем, що саморозвиваються, виявляються і нові аспекти категорій простору і часу. Нарощування системою нових рівнів організації супроводжується зміною її внутрішнього простору-часу. В процесі диференціації системи та формування в ній нових рівнів виникають унікальні «просторово - тимчасові вікна», фіксувальні межі стійкості кожного з рівнів і горизонти прогнозування їх змін» [328].

Існують різні підходи до визначення взаємодії об'єкту проектування і зовнішнього середовища. Ми розглянемо лише деякі.

1. Праксис, що використовується в класичній соціології, розглядає соціум як сукупність структур, що входять один в одного за принципом матрьошки,:

- мікросоціальні структури (групи, в які особистість входить безпосередньо,: сім'я, клас, компанія та ін.);

- соціальні структури, куди система безпосередньо не входить, але які чинять на нього вплив за допомогою найближчого соціального оточення;
- макросоціум (культура, економіка, політична система та ін.).

2. Праксис, що розглядає елементи соціокультурного середовища і оточення соціального об'єкту з гуманітарної точки зору, вважаючи найважливішими наступні:

- установи культури (бібліотеки, музеї, театри і т. д.);
- установи додаткової освіти, клуби за інтересами, дозвільні центри;
- соціальне мікросередовище;
- засоби масової інформації та комунікації [374, с. 174].

На наш погляд, можна запропонувати і праксис організаційного розвитку, в якому виділяються наступна структура-середовище: індивіди, сім'ї, групи, організації, співтовариства. Соціальне середовище не розглядається як щось однорідне і статичне, динаміка соціальних стосунків постійна і непередбачувана, оскільки її учасники є сукупністю спонтанних діячів. Середовище – сукупність психологічних, соціальних і фізичних можливостей і бар'єрів (ресурсів і перешкод) по відношенню до цілей його діяльності. У цій моделі соціокультурне середовище регіону – це сукупність ресурсів і капіталів, що здатна впливати і адаптувати розвиток соціальних об'єктів.

Помітимо, що тут феномен адаптації трактується інакше, ніж в моделях функціональної соціології від Г. Спенсера до Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, Г. Нісбета та інших авторів: соціальна система пристосовується не стільки до умов середовища, що спонтанно змінюються, скільки до власних зростаючих можливостей і наслідків діяльності. Це одна з принципових відмінностей моделі, побудованої на концепції стійкої нерівноваги, яка об'єднує два принципи синергетики,: динамічний хаос і баланс.

У версії функціоналістів соціальні зміни вважаються наслідками зовнішніх обурень, що виводять систему з рівноважного стану, та її більш менш успішного прагнення повернутися до початкової рівноваги. Синергетика ж ставить акцент на іманентному характері протиріч між суспільством і соціальним об'єктом, тимчасова стабілізація стосунків між якими забезпечується, передусім, балансом параметрів культурного розвитку і систематично порушується активністю самого об'єкту.

Згідно теорії динамічного хаосу, «феномен самоорганізації можна розглядати, як народження структури з хаосу структур» [329, с. 8]. Сильна нестійкість - це властивість не усієї системи, а тільки її частини, де протікають процеси саморозвитку і самозбагачення.

Таким чином, динамічний хаос виникає із структур, в яких спостерігається певна кореляція в розташуванні часток один відносно одного.

Час життя структур залежить від так званого «часу перемішування»: якщо воно досить велике, то в розподілі речовини системи спостерігатимуться кореляції (структури). Це представляється надзвичайно цікавим тим паче, що з моменту виникнення будь-якої системи в ній закладений не лише механізм онтогенезу (програма системи), а і механізм філогенезу (програма зміни системи), що на певних етапах еволюції приводить систему до розквіту або до занепаду. Програма зміни системи є багато в чому відправною точкою внутрішньої детермінації, відповідно до якої відбуваються зміни, що визначають, які саме флуктуації системи приживуться і будуть підтримані внутрішніми та зовнішніми процесами. Таким чином, складні (системні) об'єкти реальності розглядаються в динаміці (актуально в даних «тут і тепер») структур, що знаходяться між собою відносно альтернативності» [87, с. 16].

Нарівні з теорією динамічного хаосу в синергетиці використовується теорія «динамічного балансу», що і дає можливість розвивати концепцію стійкої

нерівноваги. Сама наявність непроявлених структур, альтернативних елементів, а також нелінійний характер функціонування системи висуває на перший план завдання оптимального управління, яке може бути вирішене тільки на основі використання поняття динамічного балансу. Чи можна відносити соціальні системи до ізольованих систем, в яких з часом досягається стан рівноваги, відповідний максимуму ентропії? Чи такі системи можуть існувати далеко від рівноваги за рахунок потоку енергії та речовини з довкілля? Наприклад, місто існує до тих пір, поки воно є споживачем їжі, палива та інших предметів і виробником різної продукції та відходів. У системі освіти стійка рівновага призводить до кризи, недаремно недавній період нашої історії був названий «епохою застою». Саме динамічна рівновага і баланс між інтересами суб'єктів освіти є насущним завданням проектування розвитку системи освіти.

Динамічний баланс відомий в науці як принцип функціонування складних систем. При виведенні системи із стану балансу вона намагається зберегти початкові умови за допомогою механізмів зворотного зв'язку. Проте відхилення можуть бути і посилені зсередини за допомогою позитивного зворотного зв'язку, у тому числі мимоволі. У такі моменти система може бути переведена через стан нестійкості в нову структуру. Система зберігає свої первинні властивості, поки флуктуації не перевищать гранично допустимі норми, але система може перетворитися повністю або частково, перетворивши свою структуру. Ми вважаємо, що застосування принципу динамічного балансу до соціальних систем може показати шлях такої трансформації системи в умовах нестійкого розвитку, коли можна обійтися без різкої стрибкоподібної її зміни.

Отже, принцип динамічного балансу може бути сформульовано так: між усіма структурними складовими системи, у тому числі між альтернативними сторонами усіх його суб'єктів, повинен існувати динамічний баланс, що включає гармонійне поєднання логічно протилежних характеристик, що описують

функціонування окремих складових системи; потенційну можливість системи змінити точку тимчасової рівноваги під дією змінних управлінських умов; постійне прагнення системи знаходити оптимальний рівноважний стан і утримуватися в нім за рахунок введення в дію як вже відомих, так і новоутворених ресурсів і можливостей (нововведень або інновацій).

При проектуванні рівноважних станів соціальних об'єктів будь-якого рівня слід брати до уваги наступні чинники:

- соціальна система (підсистема) є «відкритою», тобто взаємодіє із зовнішнім середовищем;
- з часом соціальна система переходить з одного рівноважного стану в інше;
- соціальна система є лише частково керованою і спостережуваною;
- разом з детермінованими діями є неконтрольовані обурення системи;
- процес виміру соціальних параметрів є складовою частиною моделі соціальних процесів [267].

Таким чином, суб'єктно-праксиологічну концепцію соціального проектування сфокусовано на використанні особливого об'єкту. А саме, об'єктом такого соціального проектування в контексті теоретичного осмислення становиться бажане майбутнє, яке динамічно й нелінійно змінюється під час приближення до нього та плюралістичного за своєю раціональністю. Різноманіття потенційних станів виражає невизначеність майбутнього, завдяки чому система має декілька варіантів своєї зміни і відкрита не лише сьогоденню, але і майбутньому суспільству. Відповідно до принципів синергетики, майбутнє соціальної системи впливає на теперішній стан об'єкту.

В той же час об'єктом проектної діяльності – є людиномірні системи, які наділені синергетичними якостями, тобто готові до саморозвитку та самоуправління. Саме на таких об'єктах соціальне проектування стає

суб’єктивним праксисом, тобто й методологію, й методом практичної діяльності.

Суб’єктність об’єктів досліджувального нами типу соціального проектування проявляється в активній участі як в процесі пізнання та розробки проектів, так і в процесі їх впровадження.

Об’єкти соціального проектування, заснованого на суб’єктно-праксиологічнтх засадах, – це відкриті, дисипативні, когнітивні та самоорганізовані системи, які здатні підтримувати власний динамічний баланс та використовувати динамічні хаотичні випадковості як джерело розвитку. Самоорганізація вивчаємих нами об’єктів трактується як властивість усвідомлювати власну мету розвитку, проектований ефект майбутнього й практичний результат перетворень, розробляти технології та алгоритми досягнення бажаного майбутнього та створювати асоціації, співтовариства для зменшення ризику перетворень.

Нами доведено, що досягнення синергетики дозволяють по-новому поглянути на закономірне і випадкове в розвитку соціальних об'єктів, зрозуміти, що випадковість – не побічне, другорядне, а, навпаки, – цілком стійка, характерна властивість, умова існування і розвитку системи. Випадок виявляється не лише формою прояву необхідності, не лише явищем, причина якого нібито така мала і загублена серед інших, а самостійною характерною властивістю, умовою, конструктивним елементом соціального життя.

Саме свідоме заохочення появи випадкового або, краще сказати, унікального як форми розвитку суспільства і соціальних систем, на наш погляд, стає актуальним завданням управління системами будь-якої природи. Каналами виникнення унікального є взаємовідношення соціального суб'єкта і зовнішнього середовища і, передусім, регіонального рівня, де провідність каналу точніша і адресна.

Створення подібних соціальних самоорганізаційних об'єктів можливе при

використанні синергетичних за своєю природою технологій спеціальних проектів соціального партнерства.

3.4. Технолого-методичні складові соціального проектування як виду соціологічної діяльності

У рамках нашого дослідження соціальне проектування визначено як інтелектуальну технологію. Саме тому технології соціального проектування виступають, з одного боку, процесами усвідомлення, вербалізації та ієрархизації інтересів, цілей і завдань суб'єкту й об'єкту проектування, вибору середовища проектування; з іншого боку, технології впровадження соціальних проектів пов'язані з розробкою бюджету реалізації проектів, розробкою програми та плану, пошуком учасників і реалізаторів проекту.

Отже, в ході здійснення соціального проектування як технологічної діяльності визначається первинний образ бажаного, його структура, характеристики та властивостей, а потім виявляються шляхи досягнення як кінцевого образу бажаного, так і проміжних цілей. В сучасному соціологному дискурсі методологія процесу цілеположення розроблена досить слабо, у зв'язку з труднощами, які виникають при визначенні черговості, пріоритетності тих або інших цілей. Це пов'язано, передусім, з різноманіттям соціальних об'єктів, активністю й обізнаністю, раціональністю субєктів і динамічним впливом соціального середовища.

На вибір цілей незалежно від рівня об'єкту і суб'єкту проектування чинять вплив рівень розвитку конкретно-історичної ситуації, до якої впроваджено проект; соціально-культурні характеристики середовища; міра демографічних, економічних, науково-технічних та інших характеристик, які визначають простір цілепокладання. Цілепокладання – це особлива початкова субкатегорія, що

припускає наявність об'єктивних умов, суб'єктної ситуації вибору та орієнтацію поведінки на ту або іншу систему цінностей. Вибір цілей при цілеположенні може бути обмежений об'єктивно (минулим, майбутнім і сьогоденням) і визначається пріоритетністю кожної мети в системі цілей. Усі ці обмеження визначають середовище впровадження проекту. Цілеположення базується на основі трьох категорій – мета, засіб і результат. Реалізовуючи подібний механізм в процесі цілеположення, соціальний технолог орієнтується на: а) соціальні цінності; б) потреби; в) інтереси; г) мотиви; д) орієнтації; е) установку; ж) мету; з) рішення почати діяльність; і) діяльність. При цьому соціальний механізм висунення цілей розрізняється за охопленням сфер цілеположення на: глобальний, регіональний або локальний. Це пов'язано з тим, що висунення цілей на різних рівнях має свої особливості та пріоритети.

Цілеположення – це сукупність процесів цілеформування, в який включені не лише процес висунення цілей, але і побудову їх черговості, методи реалізації. Оскільки процес висунення цілей, їх досягнення, переосмислення цінностей, зміна потреб та інших складових механізму цілеположення перманентний, то і само целеположення – безперервно. Для спрощення процесу цілеположення традиційно його розбивають на два етапи: цілеутворення та цілереалізацію. Процес вироблення цільових рішень полягає у визначенні доцільності, яка є необхідною умовою висунення мети; при цьому доцільність є необхідною, але не достатньою передумовою. Достатніми умовами досягнення цілей є цілеспрямованість, яка фіксує усвідомлення відповідних потреб і запитів соціальних об'єктів різних рівнів. В ході висунення цілей соціальний інженер або технолог стикається з труднощами: 1) що ж обрати – мету високу або реальну; 2) що є метою – мета бажана або мета здійсненна; 3) яким чином цілі слідують одна за одною, як збудувати ієрархічну структуру цілей, як абстрактно високу та іноді недосяжну мету наблизити?

Характер і особливості соціальної мети полягають в тому, що вона, по-перше, передбачає бажані результати впровадження тих або інших рішень на різних рівнях конкретизації; і, по-друге, це специфічний різновид соціальної активності людини і суспільства. Шляхи задоволення потреб називаються цілеутворенням. Процес цілеутворення завершується цільовим рішенням. Усі ці стадії називаються цілеформуванням. Наступна стадія вироблення цілей – це цілереалізація, яка складається з цілездійснення та ціледосягнення. Але при цьому передбачається, що цілі вже визначені. З іншого боку, завдання проектування саме у висуненні та виборі цілей. Таким чином, коло – вибір цілей і визначення шляхів їх досягнення замикається.

Виходячи з уявлення про соціальне проектування як діяльність з усвідомлення мети і завдання, розкриємо зміст базових вимог проектної діяльності, критеріїв, що дозволять обрати оптимальний проект.

Критерії соціального проектування – це положення, якими необхідно керуватися при розробці станів майбутніх соціальних систем і процесів, засоби праксиологічного конструювання знань про майбутнє. Одні критерії проектування носять загальний, універсальний характер, інші – специфічний. При їх формуванні враховуються особливості проектної діяльності, що відповідає діалектичному підходу до категорії «ціле і частина», «загальне, особливе, поодиноке», дає можливість використовувати закономірності розвитку явищ і процесів, здійснювати їх проектування.

З критеріїв соціального проектування можна виділити наступні:

- детермінація, поєднання суспільної, групової та особистісної підсистем управління в проектуванні;
- комплексність проектування;
- зв'язаність проекту з прогнозом і планом;
- програмно-цільове урахування інтересів і потреб членів суспільства;

- вибір головних напрямів розвитку; наукова обґрунтованість;
- ефективність і оптимальності проектування;
- спадкоємність;
- компенсаторність;
- орієнтація на кінцеві результати;
- завершеність, ув'язка усіх видів проектування; управління проектуванням.

Одним з найважливіших критеріїв соціального проектування є детермінація. Для теоретичного обґрунтування можливостей наукового визначення майбутніх станів соціальних систем, цілеспрямованої, організованої, проектної дії на хід їх розвитку, досягнення поставлених завдань важливо уточнити основні види детермінації. Під детермінацією розуміємо зв'язок між функціонуванням і розвитком системи і внутрішніми, і зовнішніми зв'язками, умовами її існування, попередніми станами та іншими чинниками.

При проектуванні моделей майбутніх систем, процесів і явищ, при плануванні соціальних дій та їх реалізації важливо враховувати детермінацію діяльності людей суб'єктними умовами. Цей вид обумовлений творчим характером віддзеркалення людиною об'єктивного світу, свободою особистості в суспільстві, здатністю особистості цілеспрямовано, організовано впливати на навколишній світ.

Найбільш важливою при визначенні моделей майбутніх соціальних систем і процесів представляється інтегруюча детермінація – соціальна. Вона обумовлена певним впливом соціального середовища і свідомості на хід розвитку соціальних процесів, на поведінку осіб. Базова особливість соціальної детермінації полягає в тому, що її об'єктом є, передусім, людська діяльність, що вона враховує дію усіх інших детермінацій, а прояв причинної залежності та різних інших зв'язків має величезну кількість можливостей і варіантів,

обумовлених різноманітністю соціального середовища. За допомогою детермінації можна не лише пояснити хід і тенденції розвитку різних складних соціальних систем і процесів, але і визначити об'єктивні та суб'єктивні чинники, за наявності яких буде досягнута поставлена мета, реалізована розроблена модель.

Усі чинники, що впливають на розвиток соціальних систем, можна розділити на два види.

По-перше, це сукупність детермінуючих чинників, що безпосередньо впливають на можливість, течію, характер, напрям соціальної дії. До них відносяться:

- закони суспільного розвитку історичної епохи, визначальна можливість і неможливість цієї дії, безпосередні причини суспільного розвитку, що обумовлюють певний напрям діяльності суб'єкта (потреби, інтереси, мотиви діяльності суб'єкта, включаючи ідеальні, духовні мотиви; приналежність до деякої суспільної групи, діючої в певному напрямі);
- приклад діяльності інших суб'єктів соціальної дії, вплив авторитетів;
- організована дія громадських організацій та інститутів і умови, і обставини, що активізують суспільну дію або що перешкоджають їй.

По-друге – модифікації, які зазнають ці чинники в окремих видах соціальної діяльності. При цьому виділяються діючий свідомий суб'єкт, об'єкт дії, спосіб дії суб'єкта на об'єкт (форми, засоби, методи), мета і спрямованість діяльності суб'єкту, організація дії (управління, регулювання), соціальна ситуація дії (сукупність об'єктивних умов і суб'єктивних чинників), простір дії (межі його актуального буття), об'єктивний результат соціальної дії, а також система соціальних дій, що розрізняються за елементами просторової та часової структури соціальної практики.

Особливість соціальної детермінації полягає в тому, що кожен з компонентів суспільної системи відносно самостійний, але в той же час взаємопов'язаний з іншими компонентами. Перед нами, таким чином, складна форма нелінійної причинної залежності, яка властива цілісним системам взагалі та суспільній системі особливо.

Звідси витікає ще одна можливість соціального проектування. Як підкреслив Г. Антонюк, відсутність абсолютної детермінації одним чинником суспільного життя інших, внаслідок чого існує своєрідний люфт в системі детермінації, який дозволяє в певних межах здійснювати перекомбінацію суспільних компонентів, встановлювати оптимальніше поєднання їх один з одним, модифікувати ті або інші з них, вводити нові чинники [10].

Соціальне проектування будується на поєднанні централізованого керівництва з наданням широкої ініціативи на нижчих рівнях управління. Такий критерій соціального проектування особливо важливий для регіональних спільностей, оскільки дозволяє враховувати історичні, етнічні, соціокультурні та інші особливості регіону.

Важливим критерієм проектування є ієрархічність. Проектування будь-якої соціальної системи включає проектування цілої ієрархії підсистем, блоків, елементів, зв'язків. Система може ефективно розвиватися лише у тому випадку, якщо усі її елементи один з одним узгоджені, сумісні, розвиваються гармонійно, структура не вступає в антагоністичні протиріччя з компонентами розвитку системи, не суперечить дії об'єктивних законів природи і суспільства. Тому величезну роль грає принцип комплексного проектування усіх сторін, сфер, зв'язків, підсистем, блоків, елементів системи. Тільки в цьому випадку можна говорити про узгоджену дію різних її частин. Комплексність проявляється і надалі при застосуванні програмно-цільового методу, розробці комплексних програм, у тому числі регіональних, в поєднанні галузевого та територіального

проектування, урахуванню усіх елементів, що характеризують життєдіяльність людей, різних соціальних прошарків і груп.

Проект має бути зв'язаний з прогнозом і планом. Необхідно, щоб проект, по-перше, ґрунтувався на даних прогнозу, по-друге, розроблявся до створення плану – комплексу заходів щодо реалізації проекту. Проте при розробці проекту необхідно враховувати способи, методи, шляхи, терміни реалізації проекту, наявність трудових, матеріальних і фінансових ресурсів. В той же час виконання заходів плану повинно забезпечувати досягнення показників, що містяться в проекті. Якщо при створенні проекту не враховувати ці вимоги, то втрачається сенс усієї проектної діяльності.

Одним з найважливіших критеріїв проектування є вибір основних напрямів розвитку системи, забезпечення її спрямованості. Для більшості соціальних систем в суспільстві основним напрямом є особистість, задоволення її матеріальних і духовних потреб, створення умов для усебічного її розвитку.

Наступний критерій соціального проектування – урахування інтересів і потреб членів спільності, соціальної групи, суспільства. Дійсно, при створенні моделі будь-якої соціальної системи необхідно враховувати специфічні інтереси кожної людини, усіх соціальних груп, потреби усього суспільства.

Критерій ефективності проектування вимагає розробки систем, що надають максимального прискорення розвитку, активізацію людського чинника, задовольняють зростаючі матеріальні та духовні потреби людей, що сприяє досягненню нового якісного стану суспільства.

Критерій оптимальності проектування полягає в тому, що при усьому різноманітті моделей соціального розвитку систем необхідно обирати ту, яка забезпечується матеріальними, трудовими, фінансовими, енергетичними та іншими ресурсами, виконує соціальне замовлення і створює умови для досягнення поставлених цілей і завдань.

При розробці проекту необхідно враховувати, що хоча проект охоплює обмежений проміжок часу, але і після його реалізації система функціонуватиме і розвиватиметься. Тому надалі може розроблятися новий проект, який стане продовженням, розвитком нині існуючого. Критерій спадкоємності полягає в постійному урахуванні початкового стану, тенденцій розвитку проектованої системи та міри дії на неї зовнішнього середовища, науково-технічного прогресу і багатьох інших чинників.

Компенсаторно-прогностичний критерій передбачає здатність бачити негативні наслідки рішень, що приймаються, і вже на рівні проектів усувати або, у гіршому разі, нейтралізовувати їх.

Важливим методологічним критерієм є орієнтація на кінцеві результати. В процесі створення нових і реконструкції старих об'єктів цілеспрямовано або мимоволі відбувається вторгнення й навіть руйнація існкючих соціальних процесів і суспільних стосунків і тим самим нерідко виходить, що разом з основним, запланованим, виникає незапланований і навіть несподіваний (і до того ж не завжди позитивний) результат.

Будь-який соціальний проект як соціальна система має бути завершений, повністю відповідати замовленню, поставленим цілям і завданням, вимогам суспільства.

Соціальне проектування може вестися ефективно тільки у разі наукового управління цим процесом, створення необхідних умов для його ведення, адекватної організації проектування. Це забезпечує критерій управління проектуванням.

Дуже істотним методологічним критерієм соціального проектування є необхідність компенсації обурюючих дій нового об'єкту на систему вищого порядку.

Зрозуміло, що при соціальному проектуванні необхідно враховувати і

вимогу оптимальності. Але ця оптимальність не повинна розглядатися вузько економічно, як отримання максимального результату при мінімальних витратах. При соціальному проектуванні необхідно використовувати принцип «оптимальні результати при раціональних витратах», бо у деяких випадах навіть невелике недовикористання засобів завдає величезного збитку та істотно знижує результат. Критерій оптимальності припускає облік пріоритетів в процесі соціального проектування.

Іншою методологічною вимогою соціального проектування є визначення стратегії та часових інтервалів створення нового об'єкту. Навіть відносно невелике підприємство рідко коли вдається створити за один рік. Що ж говорити про велике підприємство, місто, територіально-виробничий комплекс, створення яких інший раз затягується на значний термін. Якщо створення об'єкту триває декілька років, то для різних його етапів характерний різний зміст і соціальні умови.

І, нарешті, ще однією методологічною вимогою соціального проектування є його директивний характер, в якому втілені засоби активної дії на життя. Директивність соціального проектування полягає в тому, що на усіх етапах підготовки проекту його положення набувають обов'язкового характеру, а якщо необхідно, – і силу закону. Директивність проявляється також в процесі реалізації проекту. Саме цей обов'язковий характер соціального проекту ставить його в рядок нормативних документів, якими керуються державні, господарські та громадські організації.

Перераховані вище критерії можна назвати класичними. Про них можна прочитати в тій або іншій інтерпретації в різних роботах, присвячених соціальному проектуванню. Не заперечуючи списку перерахованих вище критеріїв, необхідно визнати, що праксиологічний підхід, використовуваний в нашому дослідженні, а також динаміка онтологічних змін висуває до соціального

проектування нові критерії. Серед яких актуалізовані наступні.

- Глокальність. Згідно глокальності в ході соціального проектування зростає урахування потреб і бажань локальних місцевостей, міст, районів, підвищується увага до місцевої самобутності.
- Відтворення середовища. На думку Ю. Крючкова «результатом соціального проектування є не лише соціальний проект, але і створення відповідної соціально-культурної інфраструктури, що забезпечує його розробку та реалізацію. По суті, соціальне проектування перетворюється на механізм соціальної ініціативи та самоорганізації різних індивідів і соціальних груп і, в цьому сенсі, сам проект стає своєрідним соціальним стимулом, навколо якого розгортаються ці процеси» [178].
- Інноваційнність. Інноваційнність соціального проекту носить відносний характер і, припускаючи, що образи майбутнього і проекти їх втілення стають дрібносерійними і втрачають загальність і тотальність, фіксує націленість на створення нового для цього суб'єкта, об'єкту і середовища.
- Контекстуальність. Соціальне проектування є концентратом аксіологічних характеристик соціального простору, в якому створюється і застосовується.
- Інваріантність визначається як альтернативністю бажаного, так і різноманіттям поєднань об'єктів, середовищ і суб'єктів їх реалізації.
- Полісуб’єктність припускає, що ефективність соціального проекту зросте при залученні до процесу проектування суб'єктів що мають різні рівні активності, що представляють різні галузі знань та ін., але також мають узгоджене уявлення про конструйоване майбутнє.

Таким чином, здолавши етапи цілеположення і обґрунтування цілей, в

соціальному проектуванні як діяльності актуалізується завдання з розробки технологій досягнення бажаного. У цьому ключі необхідно відмітити, що технології можуть бути різними й вони залежать від активності, установок, цінностей суб'єкта проектування, від міри диссипативності, когнітивності та самоорганізації об'єкту проектування і якостей середовища впровадження проекту.

В той же час ми пропонуємо одну з технологій, які можуть враховувати все вище вказані труднощі та мінімізувати ризики і проблеми соціального проектування і у той же час являються трансдисциплінарними. Це технології соціального партнерства.

Соціальне партнерство дозволяє формувати диссипативні структури, тобто такі об'єднання соціальних об'єктів, які розвиваються на принципах співпраці та кооперації. Отже, для проектів, що реалізовують концепти соціального партнерства, характерні властивості самоорганізуючих систем і правомочне застосування понять «Динамічний хаос і баланс».

Проекти соціального партнерства мають високу міру ентропії у рамках невеликих територіальних об'єднань (регіонах), але це не лише не знижує ефективність проектів, а навпаки дозволяє ініціювати створення унікальних проектів розвитку сучасного. Таким чином, технологію соціального партнерства можна визначити як парадигму, побудовану на ідеях синергізму і гуманістичної співпраці на благо особистості. У одному синонімічному ряду з поняттям «партнерство» розташовано «співпраця», «взаємодія», що припускає «кооперацію» («спільно-розділену діяльність») декількох людей або суб’єктів для досягнення ними власних цілей.

У вітчизняних умовах велику популярність отримала ідея соціального партнерства, яка тлумачиться як корпоративізм. Синонімічний, але дещо ширший за сферами застосування термін «корпоративізм» означає систему стосунків між

інституціональними сторонами інтересів, що дозволяє вирішувати соціально-політичні, соціально-економічні проблеми та конфлікти шляхом соціального діалогу [300]. Так, наприклад, партнерські стосунки припускають спільну діяльність керівників і підлеглих, базуються на виконанні заздалегідь обумовлених зобов'язань, самостійності виконавців при здійсненні їх професійних обов'язків. Але поняття «партнерство» як тип трудових стосунків слід відрізняти від поняття соціального партнерства. Якщо перше поняття розкриває характер співпраці індивідуальних партнерів і розглядається як реальна практика взаємодії, то друге відноситься до колективних акторів (держава, підприємці, профспілки) і завжди представляється як певна система (наприклад, з врегулювання конфліктів у сфері трудових стосунків). Е. Дюркгейм розвивав ідею створення професійних корпорацій, які повинні виконувати широке коло функцій, – від виробничих до морально-культурних, виробляти і впроваджувати в життя нові форми, регулюючі стосунки між людьми, сприяючі розвитку особистості та суспільної солідарності [116]. Важливим залишається той факт, що шляхом кооперації, що створює постійну систему стосунків між партнерами, – загальноприйняте партнерство, соціальні системи нарощують соціальний капітал, розвиваючи структурну складність.

Мета соціального партнерства полягає в спільному вирішенні соціально значущих проблем шляхом налагодження конструктивної співпраці між державними, владними структурами, бізнесом і некомерційними організаціями [226].

Соціальне партнерство – це прийнятний для соціальних суб'єктів варіант стосунків, міра консенсусу їх потреб, інтересів, ціннісних орієнтирів, заснованих на принципі соціальної справедливості, тобто це спосіб практичного здійснення ідей конвенціоналізму. Остання виступає регулювальником поведінки суб'єкта в системі соціального партнерства.

Загальна стратегія розвитку соціального партнерства базується на добровільності; рівноправ'ї сторін; пошані позицій і урахуванню інтересів учасників діалогу; зацікавленості сторін в участі в договірних стосунках; сприянні держави в зміцненні і розвитку соціального партнерства на демократичній основі; дотриманні сторонами і їх представниками законів та інших нормативних актів; повноважності представників; свободи вибору при обговоренні питань, що входять в сферу праці; обов'язкового виконання домовленостей і відповідальності за порушення угод.

Термін «партнерство» розуміється дуже широко, але найбільш поширеним є розуміння партнерства як об'єднання зусиль осіб або організацій для вирішення загальних цілей або для досягнення значущої для усіх мети.

Особливе звучання соціальне партнерство придбаває в умовах громадянського суспільства. Узагальнюючи роль різних інститутів громадянського суспільства, виділимо його основні функції:

- створення умов для формування суспільно активного індивіда, розширення сфер його самостійності, саморозвитку, в яких індивідуальне існування стає домінуючою орієнтацією;
- селекція і відбір найбільш життєздатних зразків поведінки шляхом вільної конкуренції програм діяльності і відповідних ним стилів життя;
- продукування норм і цінностей, підтримка різноманіття життєвих практик; введення соціальних конфліктів в цивілізовані рамки; соціальна інтеграція; самоорганізація та саморегуляція;
- заборона втручання держави в життя громадян; дія на державу, формування її відповідно до демократичних норм та інтересів громадян, підтримка і уточнення меж діяльності;
- гомогенізація економічних, політичних, культурних, інформаційних

умов життя незалежно від державних рубежів.

Успішна реалізація партнерських стосунків в громадянському суспільстві стає можливою завдяки його основним ознакам, а саме:

- відкритості системи;
- економічному, соціальному, політичному і культурному плюралізму;
- незалежною від держави інституціональною діяльністю громадян та їх організацій в усіх сферах суспільства;
- різнорівнева система горизонтальних зв'язків;
- сформованості механізмів саморегуляції, самоорганізації, досягнення суспільної згоди, а також реального впливу на діяльність держави і захисту від неї.

В Україні почався процес формування громадянського суспільства, виникли його інституціональні передумови, розширюється правовий простір, змінюється парадигма взаємин між владою і суспільством, між громадянами і їх організаціями, з'явилися умови для реалізації політичних і громадських свобод, формується новий тип особистості. Усе це знаходить вираження у виникненні багатоукладної економіки та демократизації економічного життя, багатопартійної системи, численних незалежних самодіяльних асоціацій населення, вільних засобів масової інформації та ін. В цілому, можна говорити про більшу автономію суспільства від держави, про появу економічного, соціального, політичного і культурного плюралізму.

В той же час громадянське суспільство не можна вважати сформованою системою, оскільки практично не реалізується її найважливіша ознака – різнорівневі горизонтальні зв'язки, що проявляється, в першу чергу, в недостатній структурно-функціональній зрілості його інститутів і громадської готовності його акторів. Тому дуже важливо розробляти проекти, що дозволяють активізувати прояв громадської участі в розвитку таких важливих соціальних

інститутів, як освіта.

Згідно Г. Карелової, соціальне партнерство реалізується в наступних умовах:

- здійснення постійного взаємозв'язку і соціального діалогу влади з неурядовими організаціями як з рівноправними партнерами;
- забезпечення широкої участі громадян через громадські об'єднання в рішенні актуальних соціальних проблем, передусім на місцевому рівні;
- наявність державних гарантій і державного механізму підтримки діяльності «третього сектору», включення його потенціалу в спільну з державою конструктивну діяльність [143, с. 145].

Серед перспективних суб'єктів партнерських стосунків виділяються неурядові організації, оскільки, з їхньої точки зору, взаємодія державних структур з суспільними формуваннями може стати основою для об'єднання зусиль населення і держави у вирішенні найважливіших політичних, соціальних, економічних, екологічних, моральних та інших проблем. Це пояснюється тим, що функціонуюче соціальне партнерство дозволяє реалізовувати взаємну відповідальність різноманітних суб’єктів за стан справ в регіоні, за забезпечення надання соціальних послуг громадянам. В умовах такого партнерства громадські об'єднання можуть стати дуже ефективними резервами активізації діяльності влади і управління з виконання програм соціально-економічного розвитку регіону, міста і створення клімату довіри та згоди, нарощування економічного потенціалу.

Суб'єктами соціального партнерства можуть бути законодавчі та виконуючі органи влади, органи місцевого самоврядування, різні державні і недержавні установи і підприємства, неурядові організації, бізнес-структури, причому їх партнерство має бути спрямоване на поліпшення якості життя населення і

вирішення актуальних соціальних проблем.

Соціальні партнери можуть взаємодіяти в різних видах:

- по-перше, шляхом спільної участі сторін в законотворчій діяльності по проблемах соціальної політики, тобто в роботі над нормативними актами, в підготовці пропозицій, зауважень по їх зміні та вдосконаленню;
- по-друге, через консультації, переговори соціальних партнерів, які при вирішенні конкретних питань мають різні інтереси, але загальну мету - зближення позицій або вироблення компромісних, взаємних рішень.

Як справедливо відмічає Г. Семігін, партнерство і ринкова економіка нерозривно пов'язані між собою. Необхідність соціального діалогу в будь-якій його формі особливо гостро випробовують суспільства, що переживають складні економічні процеси в умовах переходу до ринку. Найбільшу значущість при цьому представляють такі форми, як переговори і консультації між урядом, трудящими і працедавцями з питань розробки соціально-економічних програм, а також вживання узгоджених заходів соціального захисту, що забезпечують гарантований мінімальний стандарт життя для найуразливіших категорій [302, с. 147─148].

Формами партнерства є і консультації, семінари, конференції, різні спільні заходи і акції, створення робочих груп, консультаційних і координаційних рад, мережевої інформаційної структури, розробка спільних програм і проектів та ін. [209, с. 18].

Особливості сучасної вітчизняної моделі соціального партнерства визначаються такими проблемними характеристиками:

- недосконаліть правової країни;
- нерозвиненість прошарку власників, підприємців як суб'єктів

соціального партнерства, відсутність або нерозвиненість на різних рівнях регулювання соціально-трудових стосунків;

- соціальна незахищеність населення; розшарування суспільства; нерозвиненість середнього класу і громадянського суспільства та ін.

Насиченість соціальними проблемами викликає тривогу будь-якого суспільства. У нашій країні, що знаходиться у стадії трансформації, соціальні проблеми, виникають швидко та стохастично, а необхідність формування ефективної соціальної політики з вирішення і врегулювання таких проблем є найбільш актуальною. В зв'язку з цим необхідно відмітити, що проекти соціального партнерства повною мірою відповідають принципам синергетики і націлені на створення самоорганізаційних систем, характерними властивостями яких є :

- локальна впорядкованість, наявність певного порядку і структури у рамках певного соціокультурного середовища, наприклад, регіону;
- здатність до самодобудування за рахунок приєднання нових елементів;
- самооновлення в ситуації руйнування;
- іманентність середовищу виникнення, його властивостям.

Терміни «соціальне партнерство» і «соціальний діалог» – відносно нові поняття. У теперішніх умовах феномен соціального партнерства притягує увагу багатьох дослідників, а саме: Г. Бодренкова, Г. Каретова, Ю. Різника, О. Феклістова, Л. Шинелева та ін. Вони трактують соціальне партнерство як стосунки між державою, виступаючою в особі уряду, його органів і представників з іншими суб'єктами – особистістю, сім'єю, асоціаціями, неурядовими організаціями, які дозволяють їм вільно виражати свої інтереси і знаходити цивілізовані способи їх гармонізації та реалізації.

У основі створення такого проекту лежить апріорне припущення, що

оскільки в соціальному середовищі протікають процеси самоорганізації, то і соціальні структури, які виникають в результаті їх дії, повинні мати усі характеристики, властиві аттрактивним структурам, в яких самоорганізація виникає в середовищах будь-якої іншої природи. Проект соціального партнерства має низку характерних ознак, які виділяють його серед інших проектів, - інвестиційних, соціальних, організаційних, економічних. Розвиток соціального партнерства диктується необхідністю збереження стійкої нерівноваги соціальної системи.

Теоретичний опис структурних трансформацій також пов'язаний з новими концептуальними підходами до вивчення взаємодій між корпоративними соціальними акторами. В сукупності ці взаємодії утворюють соціальний капітал, що є необхідною умовою мобілізації колективних ресурсів в сучасних суспільствах. У перехідних соціальних структурах, де інституціональні форми обміну і довіри зруйновані або не сформувалися, обіг соціального капіталу здійснюється в обхід нормативних систем, а іноді всупереч ім.

В якості методів, що супроводжують технології соціального партнерства в ході здійснення соціального проектування, ми пропонуємо кластерізацію. Де під кластерізацією ми розуміємо комплекс соціологічних дослідницьких, проективних та організаційних практик, який передбачає дослідження об’єкту, розробку гармонічної цілі, конструювання проекту бажаного майбутнього та організацію діяльності з досягнення бажаного на принципах суб’єктно-праксіологічного підходу з використання технологій соціального партнерства.

Таким чином, досліджуючи критерії оцінки, технології й методи здійснення соціального проектування, заснованого на суб’єктно-праксиологічному підході, ми констатуємо, що:

- По-перше, критерії оцінки проектування як діяльності мають імовірнісний характер та враховують загальні характеристики

(детермінацію, ієрархічність, комплексність проектування; ефективність і оптимальності проектування; спадкоємність; компенсаторність тощо) та спеціальні (глокальність; відтворення середовища, контекстуальність, інваріантність, полісуб'єктність)

- По-друге, технології умовно розподіляються на інтелектуальні (осмислення бажаного майбутнього, вибору бажаної мети, усвідомлення можливого результату, ризику й наслідків, раціоналізації вибору) та впроваджувальні.

Здійснення процесу цілеположення обумовлено як зовнішніми об'єктними чинниками (середовище, економічне становище, історія, традиції тощо) так і суб'єктними (ціннісними установками суб'єкту, рівнем його освіченості, активності тощо). Нами уточнено, що цілепокладання включає етапи цілеформування та цілереалізацію.

Складність процесу проектування мотивували нас обґрунтувати можливість використання технологій соціального партнерства. Саме такі технології притаманні дисипативним, відкритим й когнітивним об'єктам, вони відтворюють їх людиномірну сутність та прагнення до динамічного балансу. В той же час технології соціального партнерства мінімізують ризики впровадження проектів та відображають полісуб'єктність суб'єктів соціального проектування. Нами зафіксовано, що технології соціального партнерства хоча й можуть підтримувати високу ступень ентропії в регіонах, в той же час за допомогою їх використання можна створити унікальний ефективний проект.

Технології соціального партнерства стають ефективними в умовах громадянського суспільства, що дозволяє створювати та підтримувати умови для формування суспільно активного індивіда – суб'єкта подальших проектів. Своє втілення технології знаходять при застосуванні методів кластерізації.

Нами зазначено, що соціальне проектування і як інтелектуальна й як

конструктивна, впроваджувальна діяльність зосереджена на певному середовищі, що й відображає її контекстність. В нашому дослідженні таким середовищем обрано регіон.

3.5. Контекстність як умова ініціювання та здійснення соціального проектування

У соціальних науках все частіше визначається, що сучасний світ переживає системну трансформацію, що розгортається одночасно в багатьох вимірах (економічному, політичному, геополітичному, технологічному, соціальному і культурному). Цю трансформацію зв'язують з інтенсифікацією у кінці XX століття процесів глобалізації. Відповідно піддається корінному переосмисленню та трансформації пануюча суспільно-політична модель розвитку суспільства, технології його управління. Сучасна концепція створення та реалізації соціального проектування передбачає при розробці бажаного образу соціального об'єкту урахування контекстності середовища впровадження проекту, яку і називатимемо – регіоном.

Ще одна фундаментальна позиція відносно продуктивності розгляду регіону як середовище реалізації проектів пов'язана з тим, що регіон стає суб'єктом багатьох інтеграційних процесів [303, с. 3]. Як свідчить практика, сучасна міждержавна співдружність базується, передусім, на регіональній складовій. Стратегія регіонального розвитку як реакція на динамічні процеси глобалізації виходить з того, що у світі виникли проблеми, які жодна країна і народ не можуть вирішити автономно, ізольовано і безвідносно один до одного. Сталося таке ущільнення, стискування світового простору і часу, що звичні, накатані технології взаємодії та співпраці країн і народів вже не дають очікуваного результату і ефекту.

Таким чином, слід розвивати проекти, в яких поєднуються процеси глобального і локального розвитку, такі як глокалізація та регіоналізація. Глокалізація відповідає сценарію децентралізованного і справедливого світу, поєднуючи в собі процеси модернізації локальних культур з досягненнями глобальної мультикультурної цивілізації. Моделі глокалізації, у тому числі і регіоналізації, ще тільки розробляються, спираючись на мережеві форми самоорганізації та міжкультурної комунікації.

Проекти регіонального розвитку як реакція на динамічні процеси глобалізації містить наступні основні положення.

1. У сучасних умовах регіональний розвиток не може здійснюватися у напрямі дозволу якихось чисто регіональних проблем і завдань. Регіональний розвиток припускає вплив на усю планетарну систему. Проте для того, щоб це сталося, необхідно виявити оптимальні технології взаємодії між глобальним і регіональним рівнем ухвалення управлінських рішень. Нині в провідних країнах світу починають формуватися підходи, що враховують зростаючу силу окремих регіонів, етичні компоненти глобалізації та регіональні обурення, що виникають під їх впливом.

2. Процеси глобалізації проявляють себе на трьох рівнях еволюції соціальних процесів: мікро- мезо- і макро. Сьогодні саме мезорівень стає найбільш важливим в ході здійснення керованих дій, саме мезорівень є сполучною ланкою між соціумом і конкретною особою, оскільки зв'язує людський і суспільний виміри. Саме на мезорівні у взаємодію вступають сучасне життя, глобалізаційні проекти, існуючі традиції, а також відбувається кореляція особистісних і загальнопланетарних цінностей.

3. Спосіб життя окремого регіону тісно пов'язаний з процесами самоідентифікації природних і суспільних систем. Один з найбільш важливих типів такої самоідентифікації полягає у формуванні культурно-освітнього

середовища, що є цілісним і гармонійним станом культури, освіти та інтелекту.

На сучасному етапі практично усі країни намагаються створити такі умови для розвитку регіонів, які б дали їм можливість повністю реалізувати свій потенціал, максимально збільшити вклад в національну економіку, отримувати конкурентні переваги на світовій арені. Саме у такому контексті можна розглядати тенденції розвитку суспільства і держави на початку XXI століття.

Проекти регіонального розвитку мають свою передісторію. Так, на початку XX століття поява нових теоретичних моделей і навіть реалізація проектів регіонального розвитку мали локальний характер і не зумовили масштабного перевлаштування господарсько-економічної системи країн або регіонів.

В середині XX століття процеси регіоналізації отримали нові імпульси. Так, поняття «Європа регіонів» виникло внаслідок кризи національних держави, тенденцій глобалізації економіки і розвитку інтеграційних процесів, а в той же це прояв пробудження активності на місцях і загострення «локальної етнічності», що нівелювалася під впливом розвитку НТР і все тих же процесів глобалізації.

Ситуація із затребуваністю регіональних можливостей для прискорення соціально-економічного розвитку і поширення регіоналістичної ідеології значно змінюються в 60-і роки минулого століття – період активної експансії індустріальних «китів» в країнах Латинської Америки, Південно-східної Азії і Близького Сходу. Цей час стає етапом активного осмислення досвіду модернізації та індустріалізації, етапом критики наївного виробничого, економічного підходу до проблем включення тих або інших територій в міжнародний світовий розподіл праці. Фокус уваги було зосереджено на негативних для регіонів наслідках, обумовлених ефектами генералізації та уніфікації, пов'язаних зі світовими інтеграційними процесами.

Наступна хвиля реформ, яка розпочалася у восьмидесятих роках XX століття, була спрямована на усунення регіональної асиметрії. З цього періоду

наднаціональна і субнаціональна регіональна політика починає динамічно розвиватися. У 1988 і 1991 рр. Європарламент прийняв «Хартію Співдружності з проблемам регіоналізації» і «Хартію регіонів «Співдружності». У документах ЄС регіон визначається як оперативний орган та інституціональна база Співдружності. Саме це стало головною причиною змін кінця 80-х – початку 90-х років XX ст., коли абсолютна більшість європейських країн перейшли до нових принципів регіональної політики.

З середини 90-х років в Європі сформувалося нове розуміння суті регіонального розвитку як оптимального використання внутрішнього потенціалу регіонів. Регіон розглядається в наступних аспектах:

- як чинник глобального розвитку;
- як нова адміністративна одиниця у світлі субсідіарності;
- як елемент затвердження нових форм самостійності регіональних утворень.

Таким чином, на думку А. Левінтова [187, с. 9], регіоналізація придбаває планетарний масштаб, який особливо інтенсифікувався у кінці XX ст. За своїм значенням він корелював з такими сучасними процесам, як постіндустріалізація, формування комунікативного суспільства і дезурбанізація.

Все частіше регіоналізм став сприйматися як проект руху або розвитку від однополярного світоустрою до біополярного, а потім і до поліполярного. Поява у світі декількох зон активного міжнародного впливу актуалізували інтерес наукової та управлінської громадськості до концепції розуміння регіональної стратегії управління як проекту, що дозволяє вишукувати найбільш перспективні полюси зростання з позицій стійкого і гармонійного розвитку.

Таким чином, йшов процес формування практики, а потім – і нової теоретичної парадигми, сутнісні характеристики якої одночасно відбивали і проектували нові соціально-економічні, політичні, духовні та інші реальності.

Йдеться про підвищення ролі регіонів в політиці європейського континенту, і загальноєвропейській співпраці, яка раніше гальмувалася жорстким протистоянням двох систем.

Сьогодні багато країн включено в процес регіоналізації. Разом з центрами модернізації (США, Західна Європа і Японія), що вже склалися, можна виділити і нові регіональні простори: пострадянський (СНД), східно-європейський, азіатсько-тихоокеанський і т. ін. Суб'єктами процесів регіоналізації стали як субнаціональні регіони, узаконені адміністративно-територіальним діленням багатьох країн (департаменти Франції, федеральні землі в Німеччині, області в Італії, графства у Великобританії, фюльке в Норвегії, кантони в Швейцарії і ін.), так і регіони, що утворюються в результаті трансграничної співпраці.

При ігноруванні на офіційному рівні тенденцій і прагнень територіальних співтовариств до прояву регіоналізму він існує в латентній формі та проявляється в різних звичаях, типах менталітету, публічній активності, культурних особливостях і т. ін. Цей вид регіоналізму визначається загальною ідентичністю, культурою, історією, географією. Будучи підтриманий державою, регіоналізм призводить до свідомої появи різних видів регіонального «брендингу» і, кінець кінцем, веде до розумної децентралізації влади, демократизації суспільства і освоєння основ громадянського суспільства.

Оскільки регіоналізм націлено на практичне використання тих можливостей, які витікають з природного територіального ділення сучасних суспільств, отже, він створює умови для раціонального розподілу влади і ресурсів серед різних груп населення. Регіоналізм незмінно присутній у внутрішньому облаштуванні суспільних стосунків і не завжди приймає політичний вигляд. Іншими словами, регіоналізм – це природний, органічний принцип територіальної організації соціальних, політичних, економічних і культурних процесів. У цьому сенсі він аналізується в таких категоріях, як:

- соціальна згуртованість етнічних, расових і мовних груп, що проживають спільно;
- взаємна доповнення тих господарських і промислових одиниць, які працюють у рамках цієї території;
- спільність загальних цінностей, пов'язаних з культурою, релігією, історичними традиціями;
- політична солідарність [393, p. 133].

Україна за географічним розташуванням, історією, культурою і політичними традиціями – європейська країна. Європа, як і інші континенти, постійно змінюється і вимагає відповідних змін від усіх країн регіону, у тому числі й України. Слід зазначити, що тенденція регіоналізації тільки проявляє себе в Україні, яка нині перетворюється на «Україну регіонів». Регіональний компонент належить до базових конструкцій української державності. Одвічна гетерогенність регіонального устрою української держави не лише породжує дезінтеграційні ризики і погрози соціально-економічного розвитку України, але в той же час виступає як свого роду природно-історична матриця, яка забезпечує раціональне обмеження розкиду траєкторій майбутньої еволюції українського суспільства, виявлення і узгодження різноспрямованих інтересів. У цій диференціації закладено можливість розвитку і множення різнорідних регіональних потенціалів в процесі формування основ громадянського суспільства.

Внутрішнє різноманіття регіонального устрою української держави не може і не повинно бути здолано в історичній перспективі. Раціональна регіональна політика держави дає можливості оптимальної децентралізації держави при збереженні і посиленні її позицій в стратегічному розвитку економіки та суспільства.

На початку XXI століття в Україні відбуваються важливі соціально-

політичні зміни, формується нове бачення адміністративно-політичної реформи, реалізується зовнішньоекономічна стратегія на європейську інтеграцію. Усе це обумовлює необхідність в нових підходах до регіональної політики. Головною вимогою до неї повинна стати відповідність принципам Європейського Союзу, сприяння становленню нових форм взаємодії між центром і регіонами, а також впровадженню загальноприйнятої практики регіональної співпраці як на національному, так і на міждержавному рівні. Компаратуя і проектуючи загальносвітові тенденції в освоєнні регіональних практик на простір України, можна сказати, що, по-перше, регіоналізм стає новою реальністю, при цьому залишається відкритим питання про ефективне використання внутрішньодержавних регіональних переваг в ході освоєння світового ринку. І, по-друге, розраховувати на вирівнювання рівнів розвитку регіонів через директивний перерозподіл їх ресурсів в нових умовах не доводиться.

Проте до останнього часу поняття «регіон» і «регіоналізм» були маловідомими в нашій країні та практично не застосовувалися. Йдеться не про відсутність традицій регіоналізму в Україні, а про недостатній розвиток методів комплексного трансдисциплінарного підходу, в результаті якого в Західній Європі та США ця наука придбала статус самостійної дисципліни зі своїм предметом, методом і системою знань.

З іншого боку, концепція регіональної диференціації суспільства, яка заснована на визнанні множинності можливих організаційно-територіальних принципів будови, придбаває практичну актуальність у зв'язку з проблемою конструювання української держави на сучасному етапі. Іманентно властиві цьому перехідному періоду в Україні серйозні об'єктивні кризові явища неминуче позначаються на стані та тенденціях еволюції регіональних систем (тотальна бюрократизація, цивільне відчуження від усієї владної вертикалі та ін.).

Отже, регіон – це складна соціальна система, що має специфічні цілі

розвитку і функціонування, структуру і функції, а регіоналізм – це ідеологія поєднання інтересів центру і регіону, політика збалансування управління на двох рівнях. Регіоналізм зачіпаючи самі больові точки суспільного організму і виходячи на проблеми влади, міжнаціональних стосунків, політичного устрою, стає національно-державним пріоритетом. У такому плані подальший шлях розвитку України може бути виражений наступною формулою «сильний регіон – сильна держава».

Інтерес вітчизняної академічної науки до проблем регіоналізму став активно проявлятися в другій половині 80-х років XX століття у зв'язку з активізацією альтернативних формаційному підходу досліджень суспільно-історичного процесу. Принципам регіоналізації в Україні присвячені спеціальні дослідження учених в області соціології, економіки, політології та ін., серед яких М. Ганопольский, В. Городяненко, О. Грицай, Б. Данилишин, І. Кононов, А. Голиків, В. Семиноженко [61, 86, 92, 159, 276, 303].

Останнім часом вітчизняні соціологи усе частіше досліджують регіон як соціальну систему, що повністю відповідає сучасній онтології, яка виражається в системному вивченні регіонів, історичних, просторово-географічних і етнокультурних умов їх ґенези у рамках суспільних систем. Сьогодні в Україні соціологія регіонів сприймається як спеціальна соціологічна дисципліна, яка вивчає просторові локалізації суспільних практик і виникнення в цих процесах територіальних співтовариств [159, с. 7]. Вона покликана також описувати теоретичні моделі регіональних систем, з'ясувавши їх роль в процесі формування і розвитку прімордіальних і суб'єктних чинників. При цьому регіональні межі – межі розуміння самої дефініції «регіон», її основних характеристик і діяльності, пов'язаної з освоєнням подібної практики, передусім, розвитку, поки розпливчаті, нестійкі, дифузні, рухливі.

«Регіон» в перекладі з англійської означає великий район, відповідний

декільком областям, районам країни або декільком країнам, об'єднаним історико-культурними, економічними, географічними і іншими особливостями.

З іншого боку, регіон (від латів. regio – область) – це територія, яка насичена сукупністю елементів, що відрізняються від інших територій і мають єдність, взаємозв'язану, цілісністю складових елементів.

У прийнятій Європарламентом «Хартії регіоналізму» регіон визначений як локальна гомогенне просторове утворення, що має фізико-географічну, етнокультурну, мовну, економічну та історичну спільність.

Як відмічає Г. Копилов [161, с. 16], поняття регіону – одне із складних у рядку інших, що забезпечують суспільне життя, у тому числі діяльність системи освіти. На його думку, регіони, що виділяються, повинні відповідати наступним організаційним принципам:

- множинності регіональних суб'єктів;
- потенційній цілісності, оскільки він має бути цілісним утворенням і забезпечувати усю повноту життя;
- стійкості та мобільності, адже регіон має бути не лише стійким, але також мати певний вектор для розвитку, тобто можливість для перебудов, реструктуризації та тому подібне;
- унікальності, оскільки регіон є щось відмінне від іншої місцевості, щось, що має свою унікальність, що має, і свій внутрішній сенс.

Таким чином, термін «регіон» дуже багатозначний залежно від галузі знань, в якій він застосовується (соціально-економічна географія, регіональна економіка, теорія державного управління, політологія та ін.). Так, на думку І. Ф. Кононова, регіон – це динамічне, багаторівневе і багатоаспектне суспільне утворення, яке по-різному проявляється на різних етапах розвитку суспільства; у ньому поєднуються прімордіальні та конструктивістські чинники, що ускладнюють вироблення єдиного методологічного підходу при його вивченні;

дослідження регіонального життя передбачає взаємодію соціології з філософією, географією, історією, економічними та філологічними дисциплінами, але міжнаукова взаємодія є досить проблематичною; оскільки поняття «регіон» використовується не лише в науковому, але і у владному і повсякденному дискурсі, що підвищує його багатозначність [159, с. 3].

У науковій літературі найбільш розроблено питання географічного і економічного регіонального районування. На думку економістів, регіон – це територіально-господарська система, що склалася в результаті територіального розподілу праці. З економічної точки зору під регіоном, як правило, розуміють утворення, основу якого складає територіально-виробничий комплекс, здатний забезпечити його цілісність і відносний самостійний розвиток. Так, О. Коваль виділяючи економічний аспект поняття «регіон», стверджує, що «оскільки область має повноваження в економічній, фінансовій, соціальній, правовій сферах, яких не мають одиниці нижчого рівня ієрархії, то вказаними правами закріплюються властивості області як регіональної господарської системи і саме вона (область) має бути основним об'єктом господарської регуляції в умовах переходу до ринкової економіки» [154, с. 35].

Але, по-перше, реально існуючий міжрегіональний розподіл праці було засновано на виробничо-технологічних і адміністративно-мобілізаційних, але не економічних принципах. Самі регіони в існуючих адміністративно-територіальних межах представлені в основному монопрофільним виробництвом, будучи практично територіально-виробничими вузлами колись єдиного народногосподарського комплексу «країни-фабрики». Отже, класична економічна та адміністративно-территорільна регіоналізація не співпадають.

В той же час соціально-культурна інфраструктура практично повністю сформувалася відповідно до адміністративно-територіального устрою регіону.

По-друге, в нових економічних умовах з тенденцією поглиблення саме

технологічного міжтериторіального розподілу праці регіону знадобиться не комплексність і замкнутість регіонального виробництва, а пошук економічно вигідної спеціалізації та кооперації. Темпи зміни видів виробництв, що прискорюються, зажадають постійної територіально-галузевої перебудови і зміни економічного регіонального малюнка.

На думку географів, регіон – це територія, що відрізняється від інших за якимись специфічними ознаками [443, р. 28]. Вчені, що займаються цими питаннями в області економічної географії, вважають, що регіон - це територія, по сукупності елементів, що насичують її, що відрізняється від інших територій і має єдність, взаємопов'язану, цілісністю складових елементів, причому ця цілісність – об'єктивна умова і закономірний результат розвитку цієї території [443, р. 33]. К. Ісаев і Г. Гатаулін вважають, що «регіон – це територіальна спільність, найважливішими елементами якої виступають село, місто, агломерація міст, область, край та їх окремі райони, що характеризуються відносною самостійністю, наявністю стійких соціальних зв'язків, визначуваних рівнем і розвитком економіки, соціальних стосунків, культури, побуту, географічними і штучними умовами життєдіяльності людей» [Цит. за 303]. Нам представляється істотним недоліком цього визначення відсутність в ньому одного з основних атрибутів регіону – органів управління. Необхідно відмітити також, що соціальні зв'язки в різних регіонах відрізняються один від одного (у селі – найбільш стійкі, в області, краю – менш міцні) і не можуть бути критерієм регіону.

Поняття «регіон», на думку Л. Олеха, має також і певний політико-адміністративний зміст, оскільки регіон є частиною цілісності державного устрою. Регіон можна визначити як частину території держави, що має законодавчо закріплені межі, власні органи державного і місцевого управління і що знаходиться в певних юридичних стосунках з центральними органами

державного управління. Крім того, це різноманітні легітимні рівні адміністративного ділення, які дозволяють реалізовувати політичний курс на користь усього населення [242, с. 63].

Політико-адміністративний контекст регіону повною мірою співзвучний з принципами системного підходу, у рамках якого регіон як соціальна система є частиною території, на якій розвивається система зв'язків і залежностей між підприємствами і організаціями. Саме ця ланка має усі ознаки системи, в першу чергу, – цілісності.

Таким чином, представляється, що регіон необхідно розглядати як підсистему держави, України, що функціонує відповідно до загальних вимог розвитку, і що враховує характерні регіональні риси. Являючись відносно самостійною соціальною системою, регіон одночасно і частина господарського і суспільного організму країни, підсистема суспільства. Так, знаходячись на території регіону, суб'єкти управління прямо або побічно спрямовують діяльність усіх елементів, блоків і підсистем, координують їх зусилля із досягнення поставлених цілей.

Регіональні органи управління грають значну роль в розвитку на своїй території освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення. Отже, структурно-функциональний підхід до дослідження специфіки регіону дозволяє розмежувати повноваження між центром і регіонами, визначити принципи господарювання, його соціальні функції. Реалізація соціальних функцій, пов'язаних із задоволенням постійно зростаючих матеріальних і духовних потреб членів суспільства, здійснюється за допомогою місцевих Рад народних депутатів та інших територіальних органів управління.

У зарубіжній літературі можна зустріти безліч синтетичних визначень цього поняття. У рамках доктрини європейського інтегрального федералізму визначення терміну «регіон» запропоновано Л. Ремхельдом. На його думку, це –

«надтермін», що включає ряд засадничих ознак,: загальну (визначену) територію; певне населення; спільність історії; спільність природних умов; спільність вирішуваних проблем [Цит. за 277, с. 150].

Соціальний контекст терміну «регіон» зафіксований також у визначенні Енн Маркузен: «Регіон – це історично еволюціонуюче, компактне територіальне співтовариство, яке містить в собі фізичне оточення, соціо економічне, політичне і культурне середовище, а також просторову структуру, відмінну від інших регіонів і територіальних одиниць, таких як місто або нація» [395, p. 17].

З точки зору соціологів, регіон – це соціально-територіальна спільність, що характеризується локалізацією єдиних для країни соціальних зв'язків, соціальна спільність людей, пов'язаних один з одним «узами загальних стосунків до території, на якій вони проживають, і узами стосунків, витікаючих з факту проживання на цій території» [291, с. 329]. Така спільність людей має певні соціальні функції, має специфічну форму відносного відособлення в суспільному середовищі та характеризується певною системою соціальних зв'язків, що формують саму територіальну спільність [326]. В даному випадку елементами, блоками і підсистемами соціально-територіальної спільності є соціальні групи (трудові та навчальні колективи, сім'ї, неформальні об'єднання, громадські організації і т. ін.), а елементами структуризованих системних зв'язків виступають соціальні норми, ролі, ідеали, цінності і т. ін..

Поняття соціально-територіальної спільності, як правило, зв'язують із специфікою певної території. На думку Б. Хорева, «соціально-територіальна спільність – це сукупність людей, населення, що об'єднується певними зв'язками на певній території, що виступає передумовою формування загальних інтересів, і що характеризується комплексністю соціально-економічних умов» [Цит. за 61, с. 26]. Однією з найбільш поширених територіальних соціальних спільностей є регіон – складна система, яку можна розглядати як сукупність декількох

підсистем залежно від системовідтворюючого чинника.

Останнім часом все частіше говорять про інституціоналізацію регіонів, наприклад, П. Щедровицький пише про це так: «В найзагальнішому вигляді можна припустити, що «регіон» є одиницею співорганізації та зв'язки процесів розвитку і процесів відтворення, одиницею, в якій процеси історичного розвитку діяльності повинні «замкнутися» на стабільних структурах відтворення людської життєдіяльності, культурних форм, природних і трудових ресурсів, матеріалу життєдіяльності та виробництва і т. ін. Становлення цілісних механізмів і структур відтворення в умовах розвитку породжує «регіони» різного рівня складності, які можуть локалізуватися на тих або інших ділянках території, прикріплятися до них і «паразитувати» на певних масивах природного оточення і територіальних ареалах» [379, с. 17].

У дослідженнях російських суспільствознавців регіон співвідноситься з поняттям соціального інституту. Враховуючи реалії України, доцільно, на нашу думку, для виявлення специфіки функціонування регіону використовувати потенціал поняття «Системне середовище». У зв'язку з цим можна говорити, що регіон є певним «полемо», в термінах П. Бурдьє, яке визначає специфіку процесів, що розгортаються, циклічно замкнутих, визначають структуру соціальних акторів регіону і величину соціального і людського потенціалу і капіталу, сконцентрованого на цьому соціальному просторі. Адже одним з корінних питань початку XXI ст. є питання про цінність, інтелектуальне освоєння соціального простору, який повинний надати людині, що нині живе, сприятливих умов для нормальної життєдіяльності.

Соціальний простір в руслі соціально-технологічної теорії розглядається як безпосереднє поле взаємодії суспільства і особистості, енергія якого виходить від соціуму, породжується рівнем його зрілості, спрямована до особистість і сприяє реалізації її сутнісних потреб (у самовираженні, саморозвитку, самоврядуванні,

самоосвіті, самовихованні і тому подібне). Елементами соціального простору виступають громадянське суспільство, держава, регіони, сім'я, церква, армія, громадські рухи, партії, трудові асоціації та інші соціальні інститути та соціальні організації. До головних функцій соціального простору можна віднести наступні:

- соціальне облаштування своїх громадян;
- задоволення їх соціальних потреб не лише у сфері виробництва, але і в асоційованому розподілі матеріальних і духовних благ;
- забезпечення гідного способу життя;
- розширення і зміцнення зв'язків особистості з суспільством.

В ході реалізації таких функцій соціального простору, росту ролі соціального в житті суспільства виступає як загальносоціологічна закономірність.

Таким чином, наявність багатоаспектного (соціального, економічного, географічного і т. ін.) погляду на регіон призводить до необхідності сформулювати системний, комплексний, поліаспектний підхід в пізнанні та аналізі цього феномену.

Сучасний регіон як середовище або поле, що вбирає в себе певний соціальний простір, характеризується такими специфічними якостями, серед яких в першу чергу ми виділяємо такі,:

- диссипативність (заохочення самоорганізації та соціального партнерства),
- інтегрованість (взаємодія підсистемних елементів регіону призводить до появи нових якостей регіональної системи);
- відкритість (можливість вільної взаємодії з іншими регіонами і територіальними утвореннями при деякій замкнутості внутрішньорегіональних стосунків);
- самоврядування (форма реалізації територіальних інтересів регіону і джерело самоорганізації усієї регіональної системи);

- комунікативність (визначає ефективність регіонального управління);
- нарощування соціального капіталу (визначає і відбиває рівень потенціалу, ресурсів і практик регіону, що реалізовуються);
- розвиток і укрупнення внутрішньорегіональних соціальних мереж.

Таким чином, регіоном в єдності усіх вказаних якостей є поле, в якому реалізується феномен синергетичної діяльності соціальних співтовариств, тобто в ньому концентрується енергія потреб, мотивів, інтересів, цінностей, яка спонукає індивідів до загальної діяльності, узгоджується, інтегрується, синтезується.

Внаслідок такої інтеграції діяльності великих груп людей виникає явище резонансу, який у багато разів посилює ефект цієї діяльності. Внаслідок цього в регіоні як у відкритому складному рухливому соціальному середовищі відбуваються наступні процеси:

- відтворюються економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, демографічні, етнічні, екологічні та інші стосунки;
- реалізуються різноманітні внутрісистемні зв'язки, формуються стійкі соціальні мережі;
- ініціюється і підтримується високий рівень інтенсивності обміну інформацією, енергією, комунікацією;
- простежуються спадковість (ідентичне відтворення), особливості формування, розвитку і функціонування, а також мінливість, мутації;
- розвиваються паралельно дискретність, атомарність, суверенність; а також стійкість і стабільність.

Проблеми стабільності та стійкості соціальних систем, процесів на державному (набагато у меншій мірі на регіональному) рівні знаходяться у фокусі наукових дискусій усі останні роки «трансформацій» в нашій країні. Проте слід підкреслити, що хоча поняття стабільності, дестабілізації, стійкості та споріднені їм широко використовуються в оцінках внутрішньої сфери життя

суспільства, глибокого соціального звучання ці категорії не отримали і продовжують залишатися переважно інтуїтивними.

Прослідкувавши за публікаціями в різних науках еволюцію терміну «стабільність», можна зробити висновок про те, що стабільність – це опис динамічного стану складної системи з певним внутрішнім порядком. Оцінити особливості терміну «стабільність» можливо тільки при виході на міждисциплінарні, пограничні проблеми. Ця оцінка відбувається шляхом «взаємного проникнення» у разі зміни методологічної бази, наприклад, у зв'язку з появою нових напрямів досліджень в природних науках, таких як синергетика та ін., або при парадигмальних змінах, що переживаються соціальними системами. Можна погодитися з існуючою думкою, що стабільність перехідного суспільства – це стабільність його зміни. Збереження ж в перехідну епоху status quo свідчить про неблагополуччя в розвитку будь-якого соціального об'єкту, у тому числі і регіону. Для регіональної системи стабільність означає не статику, а динаміку усіх життєво важливих для регіону процесів, у тому числі соціальних, спрямованих на задоволення регіональних інтересів як складової частини загальнонаціональних інтересів. Це, проте, лише підтверджує тезу про унікальність регіонів, в просторі яких одночасно співіснують старі та нові підстави суспільного розвитку.

Окрім стабільності до подібних напрямів, що дозволяють виявити шляхи реалізації моделі регіональної політики, можна віднести: компліментарність, спеціалізацію, принцип вирівнювання, готовність до інновацій, формування гармонійного соціального середовища регіону. Забезпечення стабільного розвитку сучасних регіонів вимагає наявності наступних необхідних характеристик :

- по-перше, динамічній стійкості базових параметрів соціально-економічного розвитку;

- по-друге, стратегічній гнучкості регіональної політики в узгодженні загальнонаціональних і регіональних інтересів;
- по-третє, підвищення конкурентоспроможності регіонів шляхом застосування інноваційних управлінських методик і гармонійності в організації функціонування внутрішньорегіональних об'єктів.

Важливою характеристикою сучасного регіону виступає його здатність бути прообразом (проектом) синергетичного суспільства. Так, наприклад, на думку директора Інституту інформаційного суспільства в Токіо Йонези Масуда: «синергетичне суспільство – це таке суспільство, яке спонукає розвиток як індивідуальності, так і групового співтовариства.. Функціонуючим соціетальним принципом є синергетизм, новий принцип, який замінює вільну конкуренцію сучасного капіталістичного суспільства» [441, p. 142]. Майбутнє суспільство, з точки зору Масуди, буде безкласовим, його ядром будуть добровільні співтовариства, а соціальна структура – багато центричною з взаємним зв'язком усіх центрів; навіть кожен індивід в цьому співтоваристві буде окремим центром, а взаємозв'язок індивідів і груп сприятиме їх об'єднанню в соціальні групи або ще більші угрупування. У рамках цих груп будь-хто впливатиме на соціальну активність іншого [441, p. 143─144].

Серед класичних концептів, що дозволяють чіткіше інтерпретувати сучасне звучання поняття «регіон», це, звичайно ж, мета його існування і система функцій, йому властивих. Регіон представляється як цілеспрямована і багатоцільова система, що має неоднорідні внутрішні та зовнішні цілі, самостійні підціли окремих підсистем, систему показників виміру цілей, різноманітні стратегії їх досягнення і т.ін.

Основна мета системи (регіону) може бути формалізована у вигляді ряду слабоформалізованих взаємозв'язаних підцілей. При виборі того або іншого варіанту розвитку доводиться формувати узгоджене рішення, що дозволяє

знаходити компроміс між регіональними цілями і загальнодержавними цілями, з одного боку, і цілями окремих соціальних суб'єктів – з іншою. Проте системообразуючою метою регіону виступає необхідність створення і гармонізації особливого середовища, що сприяє формуванню стійких соціальних мереж і розвитку середовище відтворюючих переваг регіону, має високий рівень людського і соціального капіталу, функціонує на принципах соціального партнерства; що заохочує самоорганізуючі начала в її розвитку та ін. У такому ключі дуже важливим є вивчення освіти як механізму, здатного впливати на природу поля (регіону), нарощувати людський і соціальний капітал і потенціал регіону і бути одним з активних, середовище відтворюючих акторів-партнерів регіону.

Досягнення мети функціонування регіону можливо за наступних умов:

- по-перше, наявність певних напрямів розвитку суспільства, усвідомлення перспектив соціальних перетворень, пріоритетних цілей розвитку суспільства і засобів їх досягнення;
- по-друге, наявність сукупності сутнісних елементів, безліч властивостей, інтегрованої єдності внутрішніх якостей, які забезпечують досконаліть регіону, його можливість задовольняти потреби усіх соціальних партнерів, і відповідність регіону елементам цілісності вищого порядку - соціального оточення, підсистемою якого вона є;
- по-третє, управління розвитком регіону з урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку суспільства, відповідність напрямів розвитку такого середовища потребам суспільства, його прогнозованому майбутньому; відповідність темпів регіональних реформ динаміці суспільних змін.

Використання подібного підходу до вивчення регіону також пов'язане з

визначенням його основних функцій. У нашому дослідженні функція регіону розглядається як його здатність впливати на окремі сфери і суспільство в цілому, як його роль в суспільстві, у виконанні якої проявляються, з одного боку, властивості, якості регіону, міра його досконалості, відповідності певним характеристикам суспільства, а з іншої – особливості впливу суспільства, соціального оточення регіону.

До соціальних функцій регіону можна віднести низку сталих призначень великих інституціональних об'єктів, наприклад:

- соціально-економічну,
- соціально-політичну (що забезпечує соціальний контроль, соціальну мобільність, стійкість розвитку суспільства і його підпорядкованість до загальноцивілізаційних процесів);
- функцію розвитку духовного життя суспільства (розвиток культури, трансляція духовної спадщини);
- функцію соціального захисту;
- урбаністичну, демографічну;
- екологічну;
- управління та ін.

Таке виділення функцій витікає з цілей і завдань, які стоять перед регіоном.

Соціальна функція, з одного боку, спрямована на забезпечення найбільш сприятливих умов для матеріального виробництва, виробничого і невиробничого споживання, рішення продовольчої і житлової проблем, вдосконалення умов відпочинку і побуту населення регіону, його культурного розвитку – сприяє прискореному розвитку суспільного виробництва, поліпшенню міри задоволення різних соціальних потреб соціальних груп населення регіону, активізації людського чинника. При цьому необхідно враховувати, що в регіоні відбувається реалізація багатьох соціальних потреб населення. З іншого боку, соціальна

функція спрямована на розвиток різних свобод, демократизації, плюралізму думок, освіти, культури, затвердження норм, цінностей, ідеалів, організацію морального виховання, створення реальних можливостей для подальшого вдосконалення якісного способу життя, особи, збагачення її духовного світу, інтелектуального насичення.

Завдання економічної функції регіону полягає, передусім, в радикальній господарській реформі, впровадженні нового господарського механізму, територіального госпрозрахунку, у виробництві продукції, необхідної для нормального функціонування усіх соціальних підсистем і блоків і передбаченої суспільним розподілом праці.

Політична функція визначає шляхи і засоби оновлення суспільства, подальшої демократизації суспільного життя, вдосконалення політичної свідомості населення, підвищення його соціальної активності, забезпечення участі в соціальному управлінні, укріплення законності.

Демографічна функція проявляється в тому, що регіон виступає сферою безпосереднього відтворення населення. Він здатний впливати на напрям і інтенсивність руху населення, регулювати міграційні процеси, домагатися відповідності між потребою в працівниках і чисельністю працездатного населення.

Екологічна функція регіону – створення сприятливих умов для життєдіяльності людей, регулювання стану географічного, природного середовища, її охорона і раціональне використання.

Виділення таких рівнів функціонування регіону дає можливість визначити його статус, домінуюче або підлегле положення відносно суспільства (здатність активно впливати на розвиток суспільства або, навпаки, пристосування до суспільних змін, самозбереження). Але це дуже узагальнена оцінка, оскільки в ній не враховуються властиві регіону складність структури, множинність зв'язків

і суперечність процесів взаємодії, нерівномірність змін. Аналізуючи рівні функціонування регіону, важливо враховувати неоднозначність, неоднорідність взаємовпливу різних регіональних компонентів і складових соціального життя.

Згідно названої вище мети регіону серед його засадничих функцій значуще місце займає і відтворювання середовища. Ця функція тісно переплітається з поняттям структурації (structuration), яку ввів до соціологічного дискурсу Е. Гідденс, що означає взаємну залежність людської діяльності і соціальної структури [Цит. за 315]. Регіон, будучи комплексним по суті, тобто маючи в наявності багато галузей і виробництв, що певним чином пов'язані між собою, не володіє, як правило, гармонійною структурою. Багато регіонів вузько спеціалізовано на тих або інших сферах діяльності. В той же час під середовище відтворювання розумітимемо процес організації гармонійно організованого поля.

Ще однією з найважливіших функцій регіону є відтворення і нарощування соціального і людського капіталу, інтелектуального потенціалу суспільства, в якому провідна роль належить освіті. Участь освіти у вторинній соціалізації особистості визначає активну роль цього інституту у відтворенні суспільства.

Таким чином, при визначенні поняття «регіон» актуалізується його специфіка як певного соціального середовища, яке є рухливою підсистемою суспільства і держави, що відрізняється від інших сукупністю історично природних, що склалися, економіко-географічних та інших характеристик, які сприяють формуванню стійких соціальних мереж, впливають на протікання внутрішньорегіональних процесів і припускають застосування специфічних управлінських, технологічних та проективних праксисів

При усьому різноманітті методологічних позицій зарубіжних і вітчизняних учених і великій кількості визначень змісту функцій регіону в працях класиків соціології та сучасних дослідників чітко виділяються два основні підходи до виявлення ролі регіону:

- соціально орієнтований, відповідно до якого регіон розуміється, передусім, як інструмент держави, використовуваний для формування певного соціального замовлення;
- середовище відтворювальний, при якому домінує погляд на регіон як на середовище забезпечення можливостей для самореалізації особистості та інших соціальних суб'єктів.

В нашому дослідженні сучасний регіон це специфічне соціальне середовище, яке ми ідентифікували як поле, що вбирає в себе певний соціальний простір, характеризується рядом якостей, серед яких в першу чергу ми виділяємо диссипативність, інтегрованість, самоврядування, комунікативність, нарощування соціального капіталу, розвиток і укрупнення внутрішньорегіональних соціальних мереж.

Системообразуючою метою регіону виступає необхідність створення і гармонізації особливого середовища, що сприяє формуванню стійких соціальних мереж і розвитку середовище відтворюючих переваг регіону, має високий рівень людського і соціального капіталу, функціонує на принципах соціального партнерства; що заохочує самоорганізуючі начала в її розвитку та ін.

У сучасних умовах, коли глобалізація як процес придбаває форми визначальної тенденції розвитку суспільства, коли у світі наростають темпи освоєння базових компонент постіндустріального та інформаційного суспільства для будь-якої країни важливою умовою стійкості та розвитку є її внутрішня організованість, цілісність, здатність утримувати рівновагу при конфлікті інтересів суб'єктів різного рівня. Дуже важливим завданням в цих умовах стає проблема адекватного варіювання між інтересами та запитами як окремих регіонів, так і країни в цілому, швидкої адаптації рішень, що приймаються. Тому вимоги до високої організації регіональних систем як мобільніших порівняно з глобальними системами значно зростають. У цих процесах гостро встає питання

розробки і реалізації проектів, що враховують контекстність середовища.

Як було показано вище, поняття «регіон» багатозначно, але, переходячи до вивчення технологічних моделей управління процесами регіоналізації, процитуємо визначення регіону, це М. Новікової.

Регіон – це область, район; губернія, повіт; штат, графство і т. ін. (тобто одиниці территориально-адміністративного ділення).

Регіон – периферія, провінція (у вітчизняному, не римському, західноєвропейському значенні), околиця, глибинка, глушина, «далеко від». (Москви, Києва, будь-якої столиці).

Регіон – межа, прикордоння, рубіж, ultima Thule.

Регіон – «чисте поле», Дике Поле, waste – Land, Дикий Захід, «цілина» (у соціальному, не просто агротехнічному значенні), нічийна земля, res nulius.

Регіон – «мала батьківщина», метрополія, Мала Греція (Русь, Азія і тому подібне).

Регіон – ойкумена, «малий Всесвіт», «Свій Всесвіт» [237].

У нашому дослідженні регіон є мезорівнем – середня ланка між макро- і мікрорівнем в проектуванні та має характерні особливості. Саме на мезорівні, в регіоні, забезпечується різностороннє задоволення потреб і запитів населення, налагоджується якісне функціонування середовище відтворюванних якостей регіону.

З іншого боку, рішення багатьох проблем подальшого реформування суспільства, його раціонального розвитку слід шукати, передусім, у вдосконаленні комплексного соціального розвитку різних регіонів країни. Ось чому останніми роками одним з найважливіших об'єктів соціального розвитку стає регіон. Тому так важливо розібратися, яким же чином здійснюються різні праксиси розвитку регіонів. Ці підходи, за своєю суттю, є спеціальними схемами-образами реально існуючих або проектованих практик. Проекти розвитку

регіонів, як правило, вибираються залежно від цілей розвитку систем, методів їх реалізації, соціального замовлення, матеріальних і духовних потреб населення, рівня соціального розвитку.

У методологічному плані доцільно викласти найважливіші тренди розвитку регіону в категоріях соціального проектування, виходячи з трьох його складових: об'єкт – суб'єкт – мета застосування того або іншого проекту.

Об'єктом застосування проектів, безумовно, являється регіон як складна антропогенна система соціальної природи, яка, будучи складним об'єктом, багато в чому зумовлює організаційні структури і механізми управління нею, тобто придбаває характеристики суб'єктності. Регіон – це слабоструктурована складна система, до складу якої можуть входити підсистеми,: населення, виробництво, невиробнича сфера, екологія, простір, фінанси, зовнішня економічна сфера, соціальні характеристики і ін. Наявність мережі економічних районів з регіональними механізмами управління господарством відкриває можливості для підвищення ролі та значення регіональної політики в житті держави, повнішого обліку інтересів окремих територій і країни в цілому.

З точки зору системного управління суспільством, головна роль в його регіональній організації належить соціально-адміністративним регіонам, тобто адміністративно-територіальним і державним утворенням, внаслідок того, що вони найадекватніше відтворюють структуру суспільства і характеризуються найбільшою мірою організації самої територіальної системи.

Це обумовлено тим, що якщо будь-яка інша територіальна система включає природу, господарство, населення, то будь-який соціально-адміністративний регіон від району і вище має свою регіональну адміністративну систему, усі основні інститути влади і управління соціально-економічними процесами. У цьому контексті також необхідно виділяти у рамках соціально-адміністративних систем і найбільш характерні показники, що несуть високий розвиваючий

потенціал регіону. Подібним показником, галуззю регіону, що визначає потенціал його перспективного розвитку служить система освіти.

Досліджувана система, регіон, характеризується ієрархічністю управління і активністю окремих її підсистем. Регіон має складну внутрішню структуру, взаємодія елементів у рамках якої визначається формально заданими зв'язками (наприклад, властивими регіону через історичні та економічні умови, що склалися, і що відбивають стратегічні положення економічної політики держави в реальних історичних умовах) і неформально формованими (у процедурах ухвалення рішення при обробці тих або інших управлінських стратегій). Розглядається ця система – регіон – з урахуванням характеру дій зовнішнього середовища на внутрішню структуру.

Регіони безпосередньо реалізують соціально-економічну політику держави, через регіони здійснюється управління усією країною. У регіонах знаходить втілення державна стратегія, реалізація концепції регіонального розвитку. Новим утримуванням на сучасному етапі наповнюється зміст регіонального розвитку, найважливішим чинником якого стає процес просторової передачі (дифузії) нових видів соціальної практики. Проект розвитку регіону визначається місцем і роллю його в цьому процесі.

Отже, під регіоном ми розуміємо одночасно певне середовище, що має визначену соціо культурну інфраструктуру, і суб'єкта, що має необхідні владні повноваження для перегрупування ресурсів, нарощування соціального та інтелектуального капіталів і суб'єктом соціально-економічних процесів.

До основних суб'єктів здійснення соціальних проектів регіонального розвитку належить, звичайно ж, держава, а також активні актори самого регіону, що ініціюють збереження, розвиток існуючих його соціальних мереж на принципах соціального партнерства. Це і органи місцевого управління, громадські фонди, виробники, засоби масової інформації, навчальні та наукові

установи, організації та їх системи, туристичні оператори і агентства, торгові доми, спортивні комітети і федерації, будь-які інші структури, локалізовані на території та проявляють активність з метою гармонізації регіонального соціо культурного середовища. Особлива роль в досягненні домінуючої мети функціонування регіону належить освіті як інституту, що багато в чому визначає сьогодення і майбутнє будь-якого суспільства і територіального співтовариства.

Проблема розвитку регіону дуже часто розглядається у рамках концепції місцевого самоврядування. Остання не зводиться тільки до пошуку оптимальних форм і методів взаємодії регіональних і муніципальних органів. Важливим моментом організації самоврядування є визначення функцій самих територіальних органів різних рівнів виходячи з цілей і завдань розвитку усього регіону, адже органи місцевого самоврядування покликані реалізовувати регіональну політику на місцях. Відповідно до державного законодавства їм належать основні функції регулювання ринкових стосунків в межах території, бюджетно-фінансової політики та оперативного управління господарством.

В цілому, наявність системи управління регіоном дозволяє досягати більш високого рівня внутрішньої організації та саморегулювання, чим в будь-якій іншій територіальній системі. Проте перед суб'єктом застосування проектів розвитку регіонів ставиться завдання усвідомити та делімітувати об'єкт як цілісність і визначити вектор його розвитку для досягнення мети. Реалізувати ж таку мету тільки за допомогою органів місцевого самоврядування, мабуть, не вдасться. Активним соціальним суб'єктом все частіше виступає система освіти, здатна за допомогою нарощування інтелектуального і людського потенціалу і капіталу території як гармонізувати середовище, так і вивести його як цілісність на вищий рівень розвитку.

Головним напрямом розвитку регіону і критерієм його ефективності стає підвищення ступеня задоволення соціально-економічних потреб населення, що

проживає на цій території.

В умовах децентралізації функцій державного управління і розширення функцій самоврядування на регіональному рівні відбувається зміщення акценту з централізованого управління до вироблення самостійної стратегії соціально-економічного розвитку на рівні регіонального управління. У зв'язку з цим можна виділити три великі групи проектів, що забезпечують реалізацію технологічного праксису розвитку регіону, а саме:

- технології привабливості та цілісності образу регіону;
- технології реструктуризації;
- технології нарощування інтелектуального ресурсу, потенціалу і капіталу.

1. Праксис технологій привабливості та цілісності образу. Його мета амбівалентна.

По-перше, – це створення, розвиток і забезпечення суспільного визнання позитивного образу регіону. Основними чинниками, діючими в даній системі, є: власний ресурсний потенціал регіону (трудові, природні, виробничі, фінансові ресурси) і ресурси (як правило, у вигляді інвестицій і централізованих капітальних вкладень), що притягаються в регіон, і реальні процеси соціального розвитку.

По-друге, гармонізація внутрішнього середовища регіону, основним компонентами якої являються:

- компліментарність або взаємодоповнення як з'єднання внутрішніх і зовнішніх чинників з метою максимального використання наявних або спеціально створюваних переваг регіону;
- міра його інноваційності як здібності до самооновлення, адаптації до змін і генерування нових переваг.

В зв'язку з цим так важливо використовувати технології позиціонування

регіону. Саме позиціонування допомагає регіонам і центру побачити, на яких напрямах діяльності цьому регіону доцільно лідирувати, на яких – діяти в режимі партнерства, а з яких – піти. Так, в Україні відомо, що привабливістю Закарпаття і Прикарпаття є їх етноколорит, рекреаційний туризм, Крим – регіон відпочинку і туризму. Проте є регіони в Україні, чий образ зберіг «пострадянський» колорит, наприклад Харків за радянських часів був «першою столицею», був міською агломерацією, про яку говорили як про науковий, виробничий і культурний центр. На початку XXI століття відносно Харкова з повною упевненістю можна говорити як про освітній регіон України.

Саме тому такі важливі технології, що забезпечують цільову регіональну орієнтацію. Вибір оптимальних траєкторій для розвитку регіонів багато в чому пов'язаний з вдосконаленням їх територіальної спеціалізації у внутрішньоукраїнському і міжнародному розподілі праці і вимагає цілеспрямованої, усебічно обґрунтованої і структурної трансформації, розставляння нових акцентів. Специфіка регіонів складається десятиліттями, формуючи освітній потенціал і одночасно удосконалюючись і зміцнюючись під його дією.

Нова регіональна політика України не повинна ігнорувати вдосконалення усієї системи територіальної організації продуктивних сил, може йтися про вузли ринкової інфраструктури і технополіси. І ті, і інші об'єктивно тяжіють до найбільших наукових, освітніх, адміністративних і культурних центрів. Специфічність економічної структури регіонів, спеціалізація їх у якій-небудь галузі промислового або сільськогосподарського виробництва безпосередньо обумовлюють суть і форму суб'єктів ринку освітніх послуг, способи їх взаємодії.

Технології привабливості пов'язані із заходами, спрямованими на підвищення гуманізації середовища, її привабливості для конкретної особи, що проживає в регіоні.

Метою застосування проектів розвитку регіонів служить вироблення системи заходів, що забезпечують розвиток за наступними напрямами:

- формування і поліпшення гармонійності регіонального середовища;
- розширення участі регіону та його суб'єктів в реалізації міжнародних, державних, регіональних програм;
- залучення до території державних та інших зовнішніх по відношенню до території замовлень;
- підвищення привабливості вкладення, реалізації на території зовнішніх по відношенню до неї ресурсів;
- стимулювання придбання і використання власних ресурсів території за її межами до її вигоди і в її інтересах.

2. Праксис технологій реструктуризації. Формування структури регіону відбувається під впливом численних чинників, тому регіональний розвиток розглядається як розвиток усіма сторонами життя у межах цієї території. Воно спрямоване на ефективне використання місцевих природних, фінансових і трудових ресурсів, удосконалення соціальної інфраструктури, задоволення суспільних потреб з найменшими витратами індивідуального і суспільного вкладу. При цьому акцент ставиться на досягнення поставлених завдань, реалізацію розроблених проектів територіальної системи або його підсистем з метою прискорення соціально-економічного розвитку регіону, а також на підвищення добробуту населення і створення сприятливих умов для удосконалення особи. У зв'язку з цим соціально-економічна структура регіону має бути досить різноманітною і включати різні господарські і соціальні комплекси, необхідні для його усебічного розвитку.

У світовій практиці існують різні способи активізації та вдосконалення інноваційного середовища регіону, а саме:

- формування в регіоні розвиненої інноваційної інфраструктури

(технопарки, бізнес-інкубатори, регіональні інноваційні фонди);

- створення мережі трансферту технологій (пропаганда результатів інноваційної діяльності і поширення інновацій із залученням торгово-промислових палат за межами регіонів);
- пряму і непряму фінансову підтримку інноваційних проектів, а також кластерні методи реалізації інноваційної політики.

3. Праксис технологій нарощування потенціалу людського, інтелектуального. Створення повноцінного регіонального середовища покликане не лише забезпечити інфраструктурні умови для загального відтворення населення, але і дозволяє створити сприятливі матеріальні передумови для формування інтелектуального потенціалу, людського і соціального капіталу з високими освітніми і професійними якостями. Це один з вирішальних чинників стабільного розвитку регіону і конкурентоспроможності його об'єктів в ринкових умовах.

Для реалізації мети соціального розвитку, у тому числі і для відтворення інтелектуального потенціалу, в кожному регіоні формується діяльність установ і організацій невиробничої сфери: освіта, охорона здоров'я, культура, що має в різних регіонах певну специфіку, що, у свою чергу, веде до специфічності складу і структури працівників відповідних галузей господарства. Сукупність цих чинників є реальною основою територіальної організації мережі навчальних закладів. Чим повніше різні сторони їх діяльності відповідають попиту населення на освіту, особливостям спеціалізації різних регіонів в суспільному розподілі праці, розвитку їх соціально-культурних галузей, тим більш раціонально вони включаються в структуру цього комплексу, тим більший вклад вносять до розвитку регіонів, а тим самим - і в розвиток усього суспільства.

Досліджуючи праксиси технологій з розвитку процесів регіоналізації, можна виділити три моделі їх застосування за принципом взаємин:

- взаємини регіону і центру;
- взаємини регіону і місцевого самоврядування (міст, районів і т. ін.);
- забезпечення комплексності розвитку регіону як єдиної системи (власне регіональне управління).

У взаєминах між центром і регіонами використовується принцип розподілу предметів ведення і делегування повноважень, що закріплені у нормативних актах. Центр тяжіння тут усе більш зміщується у бік непрямих методів регулювання, особлива увага приділяється методам регулювання зовнішньоекономічних взаємин. В той же час зберігаються і традиційні форми централізованого управління, що частенько порушує декларативні права регіонів. Це пояснюється тим, що кожна територіальна соціальна система, будь-яка її підсистема має свої елементи, блоки, підсистеми і зв'язки між ними, свої специфічні цілі, завдання, потреби, інтереси.

Одна з класичних проектів регіонального розвитку розробляється економістами. На думку А. Липко та К. Миско, «регіональний розвиток є видом управлінської діяльності з регулювання соціально-економічних процесів на території, що характеризується певною єдністю економічного життя і спільністю умов відтворювальної діяльності населення» [196].

Проте в цьому визначенні, як нам представляється, автори не виділили специфічні соціальні аспекти регіонального розвитку. На наш погляд, регіональне розвиток – це проект з гармонізації усіх сторін життя – соціальними, економічними, техніко-технологічними, екологічними, виховними і так далі в межах цієї території. Як було показано вище, регіональний розвиток припускає ефективне використання усіх видів ресурсів, вдосконалення соціальної інфраструктури і націлено на задоволення суспільних потреб.

Наступна проект регіонального розвитку, – територіальне управління, яке не достатнє глибоко представлено в соціологічному дискурсі. Застосування

технологій в ході регіонального, або територіального управління, як правило, розуміється як частина управління, пов'язаного з рішенням конкретних завдань розвитку у рамках (межах) певної території. Проте таке тлумачення, на нашу думку, є неповним. Адже регіональне управління забезпечує рішення, передусім таких завдань, як підвищення добробуту населення цієї території, створення необхідних умов для формування нового соціального типу особи і, звичайно ж, формування особливого гармонізованого місця її існування і т. ін. Вдосконалення територіального аспекту управління лежить і в основі подальшої політичної перебудови суспільства – збільшення самостійності та ініціативи, залучення до управлінської діяльності представників різних соціальних груп, прошарків, усіх національностей, що проживають в регіоні.

В цілому, територіальне управління має свої особливості, технології його здійснення, що пов'язано із специфікою конкретної території. До останнього часу територіальне управління не мало достатньої самостійності ні у рамках економічної науки, ні у рамках політичної, а все більше виходило на конкретні проблеми місцевого господарювання. На наш погляд, у рамках комплексного регіонального підходу територіальне управління сфокусоване на підтримку і просування сприятливого іміджу цієї території як на державному рівні, так і на міжнародній арені. При цьому необхідно відмітити, що територіальне управління не пов'язане із зміною меж субнаціональних і національних регіонів і країн. Його результатом може бути оптимальніше використання історичних, геофізичних, природних, фінансових, техніко-технологічних, людських, культурних та інших ресурсів, зростання обсягів і активізація зовнішньоекономічної діяльності, результати участі в міжнародних проектах і т. ін.

Ключовий аспект застосування проективних праксисів в ході територіального управління – цілеспрямоване формування, позитивний розвиток і просування регіону як певного середовища, в якому зосереджено соціальний,

економічний, культурний, людський капітал і потенціал. Сьогодні квінтесенцією сучасної теорії територіального управління в певному регіональному середовищі є створення, підтримка і розвиток умов і можливостей для розширення потоків інформації, трансферту знань і технологій, що можливо тільки за допомогою співпраці у сфері освіти, яка сконцентрована на певних територіях.

В зв'язку з цим можливий розгляд проектів з розвитку регіону як певним середовищем, що є досить новим завданням. Воно пов'язано із забезпеченням, по-перше, комплексності розвитку регіону в певному територіальному контексті, по-друге, з урахуванням суто соціальних характеристик цього середовища і, нарешті, з виявленням синергетичних складових в ході здійснення стратегії розвитку регіону.

В той же час розвиток регіону, а відповідно і його управління, відбувається під впливом численних чинників, як об'єктивних екологічних, економічних, історичних, демографічних та інших. При цьому саме внутрішні чинники функціонування регіону чинять вплив на розвиток і вдосконалення його структури. До внутрішніх чинників регіону відносяться економіко-географічне положення, соціальні умови розвитку спільності, особливості виробництва і розміщення основних галузей, природні, сільськогосподарські і трудові ресурси, науково-технічний прогрес, транспортні і природно-кліматичні умови і т. ін. Усередині регіону побудовані стійкі соціальні мережі, що дозволяють нарощувати людський і соціальний капітал регіону, його інтелектуальний потенціал.

Таким чином, регіон, будучи комплексним за суттю, не володіє, як правило, гармонійною структурою, хоча процеси, що протікають в ньому, прагнуть вивести це середовище до стійкого і стабільного розвитку на принципах гармонії. Кожен тип регіону має відповідний тип територіального управління, а значить, і проектування. Важливо створити гнучку підсистему проектної діяльності, здатну

забезпечити поєднання усіх інтересів в регіоні і дати максимальний соціальний ефект.

Свого часу французькі політологи Б. Бади і П. Бимбаум запропонували загальну класифікацію проектів розвитку регіонами. Вони спробували виявити відмінності, що стали в результаті класичними, між «суспільствами, де держава намагається розпоряджатися соціальною системою, зміцнюючи себе за допомогою бюрократії (ідеальний тип – Францію; за схожою траєкторією розвивалися Пруссія, Іспанія та Італія), і там, де організованість громадянського суспільства робить даремною появу потужної держави (ідеальний тип – Великобританія; схожа траєкторія існує в США і консоціальних демократіях, прикладом яких може служити Швейцарія)» [398].

Перший тип тяжіє до централізованої системи розвитку територій з обмеженою мірою автономії регіональних адміністрацій. Другий – до децентралізованого розвитку, що найбільш повно проявляє себе у федеральних державах.

У свою чергу, відомий німецький економіст Х. Зиберт, використовуючи економічні критерії класифікації (порядок розподілу податкових прибутків і навантаження), розрізняв кооперативний і конкурентний типи федералізму, у рамках яких істотно розрізняються статус і позиції органів регіональної влади і управління. Перший тип, з точки зору дослідника, характерний для Німеччини, де питання про розподіл податкових прибутків і навантаження вирішується шляхом складних переговорів між керівництвом земель і федеральним урядом за взаємним погодженням. Другий вид федералізму – конкурентний – створений в США, де кожен штат самостійно встановлює свої податки і формує бюджет, забезпечений власними прибутками. При цьому кожен штат прагне створити переваги для залучення зовнішніх бізнес-інвестицій [388].

Іншу класифікацію запропонував французький державознавець Ж. Ведель

на основі розрізнення двох можливих принципів їх конституювання – деконцентрації та децентралізації.

В Україні ж відношення до управління процесами регіоналізації, та і до самого концепту «регіон» досить складне, що і було показано в вище. Політика варіювання стосунків між центром і регіонами базується на особливостях нашої країни, оскільки в таких різних районах не може бути єдиної тактики, єдиних методів роботи. Відносно великі розміри території України, в межах якої знаходяться регіони, різні природно-кліматичні зони з різноманітними ресурсами, історичними і соціально-економічними особливостями, зумовили своєрідну господарську спеціалізацію і функціональні обов'язки окремих регіонів республіки в системі розподілу праці.

Складність реалізації проектів регіоналізму проявляється в здійсненні Україною регіональної політики як системообразуючої компоненти, що обгрунтовує латентність або активність в здійсненні ідей «нового регіоналізму».

Складність завдань побудови «нової» держави в Україні пояснюється і різницею підходів до вироблення її регіональної стратегії. Кінець кінцем, проблема державного устрою України, вдосконалення (чи навіть часткового перегляду) основ державності виходить на перший план української політики, нового етапу в трансформації правлячих еліт. Больовою точкою тут є саме асиметричність вітчизняного проекту управління, визначувана різним рівнем повноважень і привілеїв суб'єктів держави, а також відмінностями в потенціалах регіонів.

На сучасному етапі життя українського суспільства і держави особливе значення придбаває необхідність комплексного розвитку регіонів на основі якнайповнішого використання їх потенційних можливостей, у тому числі і системи освіти, в цілях підвищення внеску у соціальний і економічний розвиток суспільства в цілому. При цьому необхідним компонентом реформ в Україні є

певна свобода для регіонів в цілях створення конкуренції між ними, що повинне дати поштовх і до подальшого розвитку країни в цілому. Отже, стратегічне завдання розробки нового формату регулювання регіонального розвитку висуває вимогу враховувати увесь комплекс чинників регіоналізації. Надзвичайно важливим представляється усебічний аналіз їх історичної специфіки і сучасності.

Таким чином, системні зміни, перехідний характер і нестійкість організації і функціонування державної системи в сучасній Україні зумовлюють особливу необхідність розуміння способів і механізмів трансформації іншою, нетрадиційною, з певним потенціалом інновацій, моделі суспільства.

Як правило, проект «нового регіоналізму» зв'язують з двома підходами:

- концепції «територіальної» диференціації при повній або частковій відмові від національно-територіального ділення;
- концепції «укрупнення регіонів», скорочення числа суб'єктів держави в цілях вирівнювання потенціалів регіонів, оптимальної організації економічного і політичного простору.

Проте, досліджуючи закономірності географічного розподілу праці, спеціалізацію окремих територій України, представляється можливим дати наукове обґрунтування ще одного праксису, націленого на створення регіональних «полюсів зростання», а саме «кластерного регіоналізму».

«Кластерний регіоналізм» – це праксис розвитку регіонів, заснований на праксиологічних позиціях і кластерних методах.

Ми наголошуємо, що кластерний регіоналізм – це комплекс соціологічних дослідницьких, проективних та організаційних практик (методів), який передбачає дослідження об’єкту, розробку гармонічної цілі, конструювання проекту бажаного майбутнього та організацію діяльності з досягнення бажаного на принципах суб’єктно-праксіологічного підходу в межах певного середовища – регіону.

Нині експертами у сфері кластерізації описано сім основних характеристик кластерів, на комбінації яких базується вибір тієї або іншої кластерної стратегії :

- географічна: побудова на певній території кластерів економічної активності, починаючи від суто місцевих (наприклад, садівництво в Нідерландах) до достовірно глобальних (аерокосмічний кластер);
- горизонтальна: декілька галузей/секторів можуть входити в більший кластер (наприклад, система мегакластерів в економіці Нідерландів);
- вертикальна: в кластерах можуть бути присутніми суміжні етапи виробничого процесу. При цьому важливо, хто саме з учасників мережі є ініціатором і кінцевим виконавцем інновацій у рамках кластера;
- патеральна: в кластер об'єднуються різні сектори, які можуть забезпечити економію за рахунок ефекту масштабу, що призводить до нових комбінацій (наприклад, мультимедійний кластер);
- технологічна: сукупність галузей, що користуються однією і тією ж технологією (як, наприклад, біотехнологічний кластер);
- фокусна: кластер фірм, зосереджених навколо одного центру – підприємства, НДІ або учбового закладу;
- якісна: тут істотне не лише питання про те, чи дійсно організації співробітничають, але і те, яким чином вони це роблять [367].

Подібна класифікація кластерних утворень дає можливість виявити усю різноманітність в ході інтеграції різних організацій. Проте відмінності в принципах об'єднання організацій в кластери ураховують їх особливості, серед яких можна назвати наступні,:

- наявність актора-лідера, що визначає і супроводжуючого інноваційну стратегію усього кластера;
- територіальна концентрація основної частини учасників кластерного

об'єднання;

- стійкість інтеграційних зв'язків учасників кластерної мережі;
- довготривалі партнерські контакти і стійка комунікація усіх учасників кластера у рамках єдиної програми, інноваційних процесів, систем управління, контролю якості і т. ін.
- обов'язкова участь в кластері адміністративних структур;
- орієнтація діяльності кластерів на досягнення загальнорегіональних цілей.

У кожному кластері виділяються об'єкти наступних типів: «ядро» – об'єкти, навколо яких групується кластер, що виконують основний вид діяльності, позиціонують кластер, випускають кінцеву продукцію; «доповнюючі» – об'єкти, діяльність яких безпосередньо забезпечує функціонування об'єктів «ядра»; «обслуговуючі» – об'єкти, наявність яких обов'язкова, але діяльність яких безпосередньо не пов'язана з функціонуванням об'єктів «ядра»; «допоміжні» – наявність яких бажана, але не обов'язково для функціонування інших об'єктів кластера.

Кластери включають соціальних акторів, об'єднаних на принципах партнерства, пов'язаних єдиною метою і географічним положенням. Таку географічну близькість розглядають як місце накопичення «критичної маси» людського капіталу, наукового, інноваційного і виробничого потенціалів.

Таким чином, політика з розвитку регіонів на принципах вирівнювання економічного розвитку регіонів може бути видозмінена на політику підтримки точок зростання і створення кластерних мереж. Такими точками зростання будуть регіони, , що засновують власні плани розвитку на основі кластер них методів.

За допомогою реалізації праксису кластерного регіоналізму можливе ефективне використання регіональних переваг.

По-перше, кластери використовують ресурс так званого «локалізму» – особливості місцевої історії, культури, навичок, традицій, цінностей, які утворюють так зване «неявне знання». Іншими словами, проект кластерного регіоналізму як праксис створення і генерації технологій розвитку регіоном дає можливість активним соціальним акторам здійснювати пошук ментально, культурно і територіально близьких партнерів.

По-друге, в кластерах народжується симбіоз неначе несумісних понять: конкуренція і кооперація. Безліч соціальних акторів регіону скріплюють кластер в ціле, зберігаючи при цьому самостійність кожного: у них єдині транспортні, маркетингові служби, вони укладають колективні контракти з науковими центрами і безперервно обмінюються інформацією.

Важливою відмінною рисою кластера є його інноваційна орієнтованість. Найбільш успішні кластери формуються там, де здійснюється або очікується «прорив» в області техніки та технології виробництва з наступним виходом на нові «ринкові ніші». В зв'язку з цим багато країн – як економічно розвинені, так і тільки започатковують формувати ринкову економіку – все активніше використовують «кластерні методи» у формуванні і регулюванні своїх національних інноваційних програм.

Головне, що дають кластери, – це можливість для його соціальних акторів-партнерів і для регіону розвиватися не за інерцією. Стимулювання розвитку кластерів під силу будь-якому регіону. Для регіону кластер – це реальна можливість забезпечити собі конкурентоспроможність в майбутньому. Проте кластери, як і будь-яка інша приваблива технологія, можуть принести результати тільки тоді, коли вони вписані в ширший контекст стратегій регіонального розвитку.

Які переваги дають кластерні методи на регіональному рівні?

По-перше, регіональні кластери утворюють технологічну мережу і

діяльність усіх акторів, що входять в кластер, базуються на принципі ефективного поширення нових технологій, знань, продукції.

По-друге, соціальні актори-партнери, об'єднані в кластер, придбавають додаткові конкурентні переваги за рахунок можливості внутрішнього перерозподілу обов'язків і витрат, що призводить до появи новацій і виникнення синергетичного ефекту.

По-третє, наявність в кластерах гнучких організаційних структур, що дозволяє скоротити технологічний шлях від проекту до створення продукту або послуги.

Таким чином, кластерні методи виражається в наступних моментах:

- це спосіб реалізації територіального проекту розвитку регіону;
- технологія структуризації соціальних акторів регіону, новий спосіб розуміння конкуренції і джерел досягнення конкурентних переваг;
- технологія виявлення точок зростання і оптимального поєднання інтересів регіону як середовища і окремих регіональних соціальних суб'єктів.

На регіональному рівні кластери формують бренди регіону, дозволяють чіткіше зафіксувати спеціалізацію регіону і позиціонують його на зовнішньому ринку. Кластерні методи дозволяють концентрувати обмежені ресурси регіону і підвищує конкурентоспроможність регіону.

Кластерна політика, що проводиться в регіоні, сприяє ефективній і взаємовигідній співпраці різних суб'єктів, і, як наслідок, підвищенню конкурентоспроможності цілого регіону як на державному, так і на світовому ринку. Формування і розвиток регіональних кластерів оцінюється як важлива конкурентна перевага сучасної політики, що забезпечує синергетичний ефект.

Кластери як регіональні утворення здатні протистояти глобалізації та успішнішому просуванню глокалізації.

Існують умови, які можуть як сприяти, так і перешкоджати розвитку кластерного регіоналізму в Україні. Фахівці відносять до позитивних умов наступні:

- наявність і ефективне функціонування високоякісних технологічних і наукових інфраструктур;
- соціальна готовність регіональних соціальних акторів до суб'єктної діяльності і до кооперації.

До стримуючих чинників для розвитку кластерів відносять:

- недостатній рівень розвитку бізнес-клімату, його погіршення у зв'язку з наростанням кризових явищ в суспільстві;
- невисокий рівень розвитку асоціативних і партнерських структур (консорціумів, асоціацій, конгломератів і ін.), які не справляються із завданням вироблення і просування пріоритетів і інтересів регіонального середовища;
- короткострокове планування і прогнозування в баченні власних і регіональних перспектив (реальні вигоди від розвитку кластера з'являються тільки через 5 ─ 7 років).

Слід зауважити, що кластерні методи створюють прекрасну основу для створення нових форм об'єднання знань. Регіональна політика з орієнтацією на кластери стимулює виникнення «нових комбінацій» і непрямим чином підтримує їх, особливо у сфері освіти і науково-дослідних робіт, а також через впроваджувальні посередницькі центри. Наприклад, дуже важливу роль на європейському рівні грають такі програми кооперації, як «Еврика» («Eureka»). Вони зводять разом потенційних партнерів, що не зуміли знайти необхідні їм додаткові знання на місцевому рівні.

Для успішної реалізації регіональні стратегії і стратегії розвитку окремих кластерів мають бути взаємно узгоджені. При розробці регіональної стратегії

потрібно врахувати, які ключові точки зростання існують в регіоні і що можуть зробити різні групи інтересів для розвитку цих ключових точок зростання.

У той же час при виявленні перспективних кластерів і при плануванні їх розвитку обов'язково мають бути враховані рамки регіональних стратегій. У сучасних умовах йдеться не стільки про те, що необхідність розвитку певного кластера має бути прописана в регіональній стратегії, а про те, що повинно існувати консенсус між діловими і адміністративними елітами регіону про необхідність розвитку кластеру.

Регіональний розвиток на основі стимулювання кластерів припускає ініціативу і спільні зусилля бізнесу, адміністрацій, науки і, звичайно ж, освіти. Вклад кожного з партнерів при розвитку регіональних кластерів різний, але взаємодоповнюючий.

Існує також високоефективний спосіб стимулювання кластерів, який є у адміністрацій. Цей інструмент – цільові програми, які можуть зробити істотний вплив на розвиток кластера. Адміністрація може проводити активну роботу в побудові взаємодії між різними суб'єктами розвитку кластера, а також займатися врегулюванням різних питань кластера між іншими рівнями влади.

Таким чином, регіоном в єдності усіх вказаних якостей є поле, в якому реалізується феномен синергетичної діяльності соціальних співтовариств, тобто в ньому концентрується енергія потреб, мотивів, інтересів, цінностей, яка спонукає індивідів до загальної діяльності, узгоджується, інтегрується, синтезується.

Важливою характеристикою сучасного регіону виступає його здатність бути прообразом (проектом) синергетичного суспільства.

В той же час, незважаючи на те що досить чітко визначена суть поняття «регіон», сформульовані принципи здійснення регіоналізму, виявлений зміст його основних функцій, залишається невирішеним питання, як з найбільшою

ефективністю використовувати потенціал регіону. Важливо осмислити ресурс його сутнісних інституцій і, передусім, освіти, здатної інноваційно нарощувати соціальний і людський потенціал як самого регіону, так і суспільства (держави) в цілому. При цьому регіональний розвиток і його проектування сутнісних складових створюють сприятливіші умови для життєдіяльності соціальних спільностей, умов подальшого розвитку особистості. Проте в процесі їх реалізації зустрічаються і чималі труднощі, невирішені проблеми і недоліки, у тому числі і пов'язані з проявом місництва, з нерозумінням органічного взаємозв'язку місцевих, галузевих і загальнодержавних інтересів. Рішення проблем взаємовідношення регіональних і центральних рівнів управління – одне з найважливіших завдань технологічних праксисів і у тому числі проектування.

Таким чином, регіон як поле проектування та здійснення суб'єктно насичених практик з прагматичною метою гармонізації середовища, нарощування людського та соціального капіталу підтримує та ініціює певні технологічні практики. В нашому досліджені ми виділили й описали існуючі праксиси технологій привабливості та цілісності образу регіону; технологій реструктуризації та технології нарощування інтелектуального ресурсу, потенціалу і капіталу.

В той же час нами запропоновано використання проективного праксису «кластерний регіоналізм». В нашому розумінні, ключовий аспект застосування проективного праксису – цілеспрямоване формування, позитивний розвиток і просування регіону як певного середовища, в якому зосереджено соціальний, економічний, культурний, людський капітал і потенціал. «Кластерний регіоналізм» – це праксис розвитку регіонів, заснований на праксиологічних позиціях і кластерних методах. За допомогою реалізації праксису кластерного регіоналізму можливе ефективне використання регіональних переваг, глокальності території та процесів, що відбуваються на неї, підтримка рівноваги

між динамічним балансом й хаосом, динамічний пошук інновацій здатних розвинути середовище. Якщо виходити з того, що кластер – це сукупність незалежних структур, об'єднаних і взаємодіючих для вирішення єдиного завдання, то як активний соціальний актор-партнер може розглядатися і освіта як система відтворення інтелектуальних ресурсів, від яких значною мірою залежить рівень розвитку і економіки, і науки, і культури, і суспільства в цілому.

Регіональні кластери відтворюють та підтримують мережеві структури, що побудовані на технологіях соціального партнерства, синергетичний ефект здійснюваних практик, полісуб'єктність активно налаштованих акторів, гнучкість, відкритість та дисипативність соціальних об'єктів.

В цілому, ми створили й теоретично обґрунтували концепцію соціального проектування, заснованого на суб'єктно-праксиолоігчних позиціях.

Проте підходу до розгляду регіону як середовища в якому здійснюються проективні праксиси та в якому освіта не просто представляла елемент, а було синергетично активним актором або партнером, досі не було. Сьогодні ж в суспільстві, де інформація, знання і освіта здатні бути активним ресурсом розвитку, відсутність такого аналізу не дозволяє ефективно використовувати можливості територій в глобальнішому розвитку держави і суспільства.

Особливих трансформацій, вже здійснюваним і тільки очікуваним, зазнає освіта як соціальний інститут, що відповідає за трансляцію соціального досвіду і формування потенціалу розвитку держави. Серйозним аргументом в цьому плані виступає виникнення держав, званих сьогодні розвиненими, адже вони формувалися у рамках проекту Освіти: шляхом створення на основі міжетнічного синтезу єдиних просторів – економічних, правових, інформаційно-освітніх.

Висновок до розділу

У роботі обґрунтовано категоріальний апарат суб'єктно-праксиологічної концепції соціального проектування, а саме: технологічність, оскільки проектування зумовлює певну послідовність етапів і процедур здійснення цієї діяльності; виступає засобом осмислення, аналізу колишніх підходів, пошуку нових сенсів і цінностей; передбачає багатопроектність, оскільки значна вичерпаність натуральних ресурсів, активність перерозподілу впливів призводять до ситуацій встановлення силових відносин, до конкурентності проектів, боротьби сенсів (цілей) і (або) до ситуацій становлення нових типів кооперативності, взаємопідтримуючих практик, співіснування в «паралельних» соціально-економічних просторах, дрібносерійності, оскільки найефективніший вибір бажаного й апробація способів його досягнення здійснюються при використанні малих форм, де синтезуються системні й синергетичні методології.

Показано, що метою суб'єктно-праксиологічного соціального проектування є гармонізація соціального об'єкта, а завдання полягає у збільшенні соціального капіталу як чинника розвитку потенціалу об'єкта. Такий підхід до проектування трансформує суть раціональності як базового компонента вибору, заснованого на обліку біфуркацій, імовірнісного характеру багатьох процесів, що відбуваються у навколишньому світі, і безлічі невизначених чинників.

Уперше соціальна гармонія була представлена як результат пристосованих дій людей, досягнення рівноваги їхніх інтересів, а також компромісів у діях соціальних груп й інститутів. Показано, що рівновага встановлюється як деяка збалансованість у взаємодіях людей і соціальних інститутів, виступає як чинник стабільності в суспільстві. Соціальна гармонія, рівновага і стабільність представлені як механізм взаємодії між усіма частинами суспільства, узгодження інтересів усіх соціальних верств та окремих особистостей з інтересами

суспільства. Виявлено, що відмітною особливістю соціальної гармонії є висока якість соціально-психологічного клімату в суспільстві в цілому, відносинах між класами і групами, а також між особистостями. Ці відносини характеризуються співпрацею, партнерством, ненасильством, безпекою, справедливістю, рівністю, братерством, свободою, погодженістю, доброзичливістю, вирішенням розбіжностей і конфліктів тільки шляхом компромісів. Соціальна гармонія передбачає пріоритет соціальної сфери, спрямованої на людину, підпорядкована і відповідає йому.

Обґрунтовується призначення соціального проектування в розробці гармонійно побудованих образів майбутнього, основними компонентами якого, зокрема, виступають: стійкість норм; інтегрованість культурних цілей; соціально схвалені поведінкові настанови; стабільні суспільні настрої; позитивний соціально-психологічний клімат; толерантність і лояльність відносин у суспільстві; досягнення компромісу інтересів різних осіб соціальних верств населення; соціальна рівновага і збалансованість; цілісне, інтегроване, консолідоване суспільство; переважання відносин, побудованих на співпраці, партнерстві, узгодженості і доброзичливості; стабільність і безпека.

Отримала принципово новий розвиток теорія соціального капіталу. Так, зафіксовано не лише збільшення соціального капіталу (провідне завдання соціального проектування), але й у структурі соціального капіталу виділено технологічний капітал, який, з одного боку, є інтегрованим критерієм, що характеризує рівень розвитку чотирьох попередніх видів капіталу, а з іншого – самостійним видом, який фіксує наявність у соціального об’єкта можливостей для проектування перспективних цілей і способів їх досягнення.

Переосмислено категорії «ефективність соціального проектування» і «надійність соціального проектування». Ускладнена онтологія сучасності й потенціал праксиології дозволяють говорити про те, що ефективність і надійність

набувають характеру багатовимірності. Разом з традиційними класичними (гносеологічними) і модерністськими (епістемологічними) концептами ефективності виникає праксиологічна, згідно з якою ефективність трактується як суб'єктивна динамічна система, що фіксує міру досягнення успіху і відповідності результату діяльності визначеним заздалегідь цінностям (проектний компонент) й оптимальності.

Успіх як категорія відповідає принципам контекстуальності у просторі та часі, відповідає середовищу і природі, намірам суб'єкта. Під соціальною оптимальністю розуміється міра обліку не лише втрат і досягнень у результаті соціального проектування, а й облік інтересів різних суб'єктів – як представників владних структур, так і партнерів і контрагентів. Варіації щодо надійності жодним чином не впливають на міру ефективності проектування, оскільки варіації мети створення проекту корелює і визначає вид ефективності.

Праксиологічний підхід до соціального проектування дозволив конкретизувати роль і місце людини в об'єктивній реальності, її здатність організовано й цілеспрямовано змінювати світ. Специфіку соціального суб'єкта розкрито через його «занурення» в соціальний контекст, виявлення в ньому специфічної якості «соціальності».

Трансдисциплінарність праксиології дозволила дослідити соціальний суб'єкт як композицію сутностей різної природи, що, в свою чергу, формують унікальне поле суб'єктної активності, відображують його складність і різноманіття. Слід зазначити, що трансдисциплінарний підхід до праксиології дозволяє трактувати соціальний суб'єкт як носія полісуб'єктності, тобто поля композиційно змішаних, невиразних і складно ідентифікованих статусів і ролей, що дозволяють сучасному суб'єкту одночасно бути ініціатором, розробником, організатором і споживачем дій. Специфіка полісуб'єктності суб'єкта визначається середовищем, нормами і характерами взаємодій, що реалізуються в

цьому середовищі, і силою власної дії на це середовище.

Уперше обґрунтовано, що об'єктом соціального проектування, заснованого на суб'єктно-праксиологічному підході, стають не стільки реальні й потенційні соціальні об'єкти, скільки майбутнє як об'єктивна необхідність, суб'єктивна потреба і дієвий чинник розвитку, а предметом – зміст впливу на соціальні процеси. Таким чином, показано, що принципово новою предметною областю соціального проектування є вивчення взаємозв'язку діяльності та соціального контексту – соціального простору і часу, що багато в чому визначає суть проектів, спрямованих не лише на дослідження, але й на перетворення соціальних об'єктів з урахуванням специфіки соціального простору і часу.

Показано, що критерії соціального проектування носять імовірнісний характер, оскільки соціальні системи мають певну автономію поведінки, часто є непередбачуваними, допускають можливість відхилення від початково заданої мети. Виділено найбільш значущі критерії соціального проектування, а саме: детермінацію (обумовлена певним впливом соціального середовища і свідомості на хід розвитку соціальних процесів, на поведінку осіб); контекстуальність (соціальне проектування є концентратом аксіологічних характеристик суспільства, в якому створюється і застосовується); інваріантність (визначається як альтернативністю бажаного, так і різноманіттям поєднань об'єктів, середовищ і суб'єктів їх реалізації); середовище відтворення (створення відповідної соціально-культурної інфраструктури, що забезпечує розробку і реалізацію проекту); глокальність і дрібносерійність, інноваційність (міра урахування існуючих практик з вибору бажаного і розробки як образу, так і технологій його досягнення; реінтерпретація смислових орієнтирів і створення принципово нових проектів); полісуб'єктність (ефективність соціального проекту зростає при залученні до процесу проектування суб'єктів, які мають різні рівні активності, представляють різні галузі знань тощо, мають узгоджене уявлення про

конструйоване майбутнє).

Доведено, що технології суб'єктно-праксиологічного соціального проектування мають дуалістичну природу. По-перше, це інтелектуальна технологія, яка передбачає здійснення цілепокладання, осмислення результату і можливих засобів впровадження і, по-друге, це технологія розробки алгоритму впровадження й здійснення проекту. Технології можуть бути різні, оскільки залежать від активності, настанов, цінностей суб'єкта проектування, від міри дисипативності, когнітивності та самоорганізації об'єкта проектування, якостей середовища впровадження проекту. У дисертації запропоновано одну з технологій, яка здатна враховувати все вищезазначене, мінімізувати ризики й проблеми соціального проектування і в той же час є трансдисциплінарною, – технологію соціального партнерства та метод – кластерізації.

Проаналізувавши сучасні підходи до дослідження регіону як соціального явища, було встановлено, що регіон – це складна соціальна система, яка має специфічні цілі розвитку і функціонування, структуру і завдання, недостатньо досліджена в соціологічній теорії.

Ми використовуючи потенціал праксиології, визначаємо регіон як насичене поле суб'єктів, що здійснюють реальні та проектні практики, що зумовлює специфіку процесів, які розгортаються, визначають структуру соціальних мереж акторів регіону і специфіку соціального й людського потенціалу та капіталу, сконцентрованого на цьому соціальному просторі. Отже, регіон стає полем взаємодії суспільства й особистості, його соціальний потенціал і капітал походять від соціуму, породжуються рівнем його зрілості, спрямовані на особистість і сприяють реалізації її сутнісних потреб (у самовираженні, саморозвитку, самоврядуванні, самоосвіті, самовихованні тощо).

Використовуючи концепцію соціального проектування, заснованого суб'єктно-праксиологічних позиціях, ми стверджуємо, що системоутворюючою

метою функціонування регіону виступає необхідність створення і гармонізації особливого середовища, яке сприяє формуванню стійких соціальних мереж і розвитку середовища відтворювальних переваг регіону, має високий рівень людського і соціального капіталу, функціонує на принципах соціального партнерства, що заохочує самоорганізуючі засади в її управлінні тощо.

Згідно з визначеною метою регіону його засадничими функціями стають середовище відтворівальні, що відображує міру взаємної залежності людської діяльності і соціальної структури в ініціації, підтримці та реалізації соціальних проектів, а також відтворення і нарощування соціального й людського капіталу, інтелектуального потенціалу суспільства, в якому провідна роль належить освіті.

Серед визначальних характеристик регіону, що уможливлюють використання його в якості контекстного середовища здійснення соціального проектування, заснованого на суб'єктно-праксиологічному підході, визначено такі: дисипативність (заохочення самоорганізації і соціального партнерства); інтегрованість (взаємодія підсистемних елементів регіону зумовлює появу нових якостей регіональної системи); відкритість (можливість вільної взаємодії з іншими регіонами і територіальними утвореннями при деякій замкнутості внутрішньорегіональних відносин); самоврядування (форма реалізації територіальних інтересів регіону і джерело самоорганізації усієї регіональної системи); комунікативність (визначає ефективність регіонального управління); нарощування соціального капіталу (визначає і відображує рівень потенціалу, ресурсів і практик регіону, що реалізуються); розвиток й укрупнення внутрішньорегіональних соціальних мереж.

Встановлено, що з метою підтримки і просування специфічних функцій регіону в ньому реалізуються такі технологічні праксиси: привабливості й цілісності образу регіону; реструктуризації; нарощування інтелектуального ресурсу, потенціалу і капіталу. У роботі обґрунтовано використання ще одного

праксису, який спрямований на створення регіональних «полюсів зростання», – «кластерного регіоналізму». Це праксис розвитку і проектування процесів регіоналізації, заснований на праксиологічних позиціях і мережевому підході. Кластерний регіоналізм це комплекс соціологічних дослідницьких, проективних та організаційних практик, який передбачає дослідження об'єкту, розробку гармонічної цілі, конструктування проекту бажаного майбутнього та організацію діяльності по досягненню бажаного на принципах суб'єктно-праксіологічного підходу.

У дослідженні обґрунтовано, що кластерний регіоналізм як своєрідний праксис розвитку регіону дає можливість: вибудовувати телеологічний проект з урахуванням регіональних переваг, глокальності та контекстності території, зі спрямованістю на підтримку рівноваги між динамічним балансом і хаосом під час розвитку; спонукати динамічний пошук інновацій, здатних розвинути середовище. Регіональні кластери відтворюють і підтримують мережеві структури, що побудовані на технологіях соціального партнерства, синергетичний ефект здійснюваних практик, полісуб'єктність активно налаштованих акторів, гнучкість, відкритість і дисипативність соціальних об'єктів.

Розділ 4. СУБ'ЄКТНО-ПРАКСИОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОСВІТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЕКТІВ

4.1. Соціальні проекти розвитку освіти як системи: методологічні та методичні проблеми

Використовуючи принципи праксиології та розроблену концепцію соціального проектування, покажемо особливості проектування системи освіти регіону. Існує, що найменше, дві обставини, під впливом яких система освіти стала об'єктом активної уваги вчених. По-перше, це те, що фактори зростання та поліпшення освіти розглядаються як один з істотних чинників підвищення темпів економічного зростання країни. По-друге, наростаючі темпи науково-технічного прогресу, величезне масштабування наукових знань, усе зростаюча автоматизація виробництва, застосування кібернетики, використання обчислювальної техніки. Тобто ускладнена онтологія сучасного суспільства породжує необхідність модернізаціїї самого інституту освіти та оновлення підходів до дослідження питань функціонування та розвитку освіти, адже рівень виробництва і поширення знань, уміння їх використати є вирішальним джерелом суспільного розвитку країни у сучасному світі.

В той же час сучасна соціологія активно досліджує, здійснює системний моніторинг особливостей розвитку освіти як світової, так і вітчизняної. В соціологічній науці розповсюджено також і прогностичні дослідження щодо перспектив розвитку освіти. Але досі не визначено праксиологічного контексту якості освіти та її функцій, можливостей її реструктуризації з урахуванням контекстних умов середовища та не здійснено розробку й обґрунтування проекту системи освіти регіону, який відповідав б критеріям глокальності, технологічності та відображав би її полісуб'єктність.

В той же час ми спостерігаємо збільшення інтересу до реформування системи освіти. Можна сказати, що реформування, трансформація системи освіти набуває перманентних характеристик. Але, на наш погляд, стратегія реформ здійснюється в каузальному напрямі, йде покращення вже існуючого з перманентним вирішенням виникаючих проблем. Ми же пропонуємо розробку проекту освіти, який базується на телеологічній логіці, від бажаного майбутнього до складного теперішнього. Такий проект дасть змогу наситити систему освіти праксиологічним (практико орієнтовним) ефектом, урахувати контекстність середовища застосування проекту, підвищити ступень задоволення освітою як на мікрорівні, так і на макро- та мезо-. Всім зрозуміло, якщо ж не прийняти реальних кроків в реформуванні системи освіти, в її трансформації з обов'язковим урахуванням перспективних цілей, то держава не зможе бути ефективною і забезпечувати можливості для самореалізації громадян.

Завдання розділу в цілому довести можливість застосування проекту кластерного регіоналізму на прикладі одного з соціальних інститутів – освіти.

В цьому підрозділі нами буде доведено, що сучасність висуває нові нагальні вимоги до інституту освіти, що зумовлює можливість її розгляду як об’єкту суб’єктно-праксиологічного соціального проектування. Нами будуть досліджені особливості освіти як об’єкту саме суб’єктно-праксиологічного соціального проектування, виявлені мета, функції та основні завдання існування та розвитку освіти. В той же час буде обґрунтовано той факт, що освіта набуває якостей полісуб’єктності. Генезис соціальних проектів в системі освіти дасть можливість діагностувати й виявити актуальні сьогодні завдання щодо розвитку освіти.

Для вирішення зазначеного завдання спочатку проаналізуємо стан сучасної онтології освіти, вивчимо ґенезу як самого інституту освіти, так і досліджень про нього, порівняємо існуючі підходи до формування мети освіти та оцінимо її

сучасне становище, сформулюємо тенденції подальшого розвитку та покажемо як гармонізація, регіональна контекстність стають невід'ємною частиною розвитку освіти.

Так, ще в XX столітті освіта перетворилася на джерело стратегічних ресурсів, яка визначає людські та технологічні ресурси суспільства, в засіб накопичення людського капіталу і знань. Тому підготовка людства до нового етапу свого розвитку можлива з урахуванням багатьох соціально-економічних чинників, але, мабуть, найвирішальнішою є система освіти. Це пояснюється тим, що в умовах радикальних змін, характерних для багатьох країн, інститут освіти дозволяє здійснювати процес відтворення соціального досвіду, закріплювати нові орієнтири громадського розвитку.

Ця система, мабуть, є тим соціальним інститутом, через який можливі трансляція та втілення базових цінностей і цілей розвитку суспільства. Саме система освіти нарівні з науковими дослідженнями – це ті галузі, розвиток яких, кінець кінцем, сприяє росту продуктивності праці, збільшенню темпів економічного зростання країни. Недаремно в документі «На порядку денному на XXI століття» задекларовано три напрями, які пов'язані із стратегією розвитку соціуму: переорієнтація просвіти на проблеми стійкого розвитку; розширення інформованості населення; сприяння професійній підготовці [432, с. 64].

У методологічному плані важливо враховувати, що в англійській мові слово education (від латн. educatio – виховання, розведення, вирощування) охоплює увесь процес залучення людини до культури суспільства. Великий англо-український словник пропонує для цього слова наступну сукупність значень: виховання, розвиток (характеру, здібностей), культура, вченість, освіта, просвіта, навчання. Слово «education» перекладають російською мовою залежно від контексту або як «освіту», або як «виховання» [Цит. за 136].

Освіта (за словником Даля) означає цілісний процес надання душевного,

розумового і духовного образу зростаючій людині. Слово «освіта» використовують також для позначення соціального інституту – системи освіти, яка розробляє і застосовує на практиці заходи по організації навчання і виховання як процесу залучення особистості до культури.

Таким чином, етимологічно слово «освіта» означає процес керівництва залучення молодих поколінь до тих форм відчуття, думання й поведінки, яка характерна для суспільства на цьому етапі його розвитку. В той же час освіта, безумовно, націлена на майбутнє, адже ті знання, уміння та навички, які дає освіта, або ті компетенції, які прищеплює та розвиває система освіти, формують людину нового покоління, людину майбутнього. Саме тому так важливо вивчати не лише можливості сьогоднішньої освіти, а і говорити про проекти її розвитку, про проектні цілі функціонування освіти, здатної забезпечити успішне, якісне майбутнє людству в глобальному сенсі, конкретному співтовариству – в регіональному і окремій людині – в локальному. У такому контексті дуже продуктивним, на наш погляд, буде дослідження розвитку освіти, її структури, що дозволить вибудовувати перспективну мету й шукати шляхи її досягнення.

З одного боку, освіта є складною та відносно автономною системою, яка структурована за ланками: дошкільні установи, школа середня загальна, школа середня спеціальна, професійно-технічна освіта, школа вища – інститут, академія, університет, аспірантура, докторантура, система перепідготовки фахівців. У цю систему входять органи управління освітою, а також ідеї та принципи, на основі яких ця система побудована. Останнім часом все частіше говорять про дистанційну освіту як специфічну ланку системи.

В той же час, освіта є соціальною підсистемою суспільства, що має також свою структуру. В якості її основних елементів можна виділити навчально-виховні установи як соціальні організації, соціальні спільності (педагоги та учні), навчальний процес як вид соціокультурної діяльності.

У методологічному плані важливим є підхід В. Турченка, який виділяє в освіті сім аспектів («іпостасей»): соціальний інститут, освітній процес, вид діяльності, результат, що виражається в певному рівні освіти, цінність, освіта як галузь народного господарства, освіта як специфічна область знання – комплексна нова наука [Цит. за 136].

Аналізуючи освіту, В. Добреньков і В. Нечаєв у своїй книзі «Суспільство і освіта» відмічають, що «освіта – найважливіший конструкт цивілізації, оскільки головною її умовою є спадкоємність громадського життя, а освіта служить основним елементом, що транслює культурні досягнення» [112, с. 3].

Видатний американський філософ і педагог Джон Дьюі вважав, що «уся історія педагогічної думки відмічена боротьбою двох ідей: ідеї про те, що освіта – цей розвиток, що йде зсередини, що воно засноване на природних здібностях та ідеї про те, що освіта – це формування йде ззовні та є процесом подолання природних схильностей і заміщення їх набутими під зовнішнім тиском навичками» [Цит. за 112]. Проектуючи цю тезу на систему освіти як соціальну організацію, можна стверджувати, що джерелом змін в системі освіти можуть являтися як внутрішні потенції, так і зовнішні. Що з них природніше, а що штучно, питання не однозначне. Але і ті, і інші спричиняють за собою не лише змістовні зміни в системі освіти, але і структурні.

При аналізі організації освіти, дослідженні її системного характеру неминуче виникає питання про цілі освіти, про результати, які мають бути отримані в процесі досягнення цих цілей, і, отже, про те, яким чином має бути організований освітній процес: його зміст, планування, організація, форми та методи діяльності. При цьому якість, результативність і ефективність освіти може носити як особистісний характер, так і регіональний, і суспільний.

Для забезпечення випереджаючого розвитку людини в порівнянні з суспільною практикою освітня система, як пише Г. Краснова, може використати

бази оцінок «від майбутнього», які припускають, що соціальні критерії якості освіти повинні переважно спиратися на побудову проектних моделей освіти, що забезпечують вільний і усебічний розвиток людини [174]. У разі розгляду доцільності існування та функціонування системи освіти на регіональному рівні важливу роль грає структура системи, адже саме структура є відображенням змісту системи, саме завдяки певній структурі система може реалізовувати свої функції.

Таким чином, в поняття «освіта» вкладається різний зміст, передусім, тому, що різні народи в різних країнах по-різному відповідають на одні і ті ж питання: Для чого потрібна освіта? Хто повинен здобувати освіту? Якою мірою слід здобувати освіту? Хто повинен і може користуватися плодами освіти? Як утворюється освіта? Що утворюється з освіти? Скільки коштує освіта? За чий рахунок здійснюється освіта?

Тому в методологічному плані надзвичайно важливо не тільки виділити істотні характеристики і як процесу, і як результату, але й ідентифікувати сучасні виклики освіті.

Найчастіше освіту визначають з двох позицій: як специфічний вид діяльності або як соціальний інститут. Звичайно ж, ці два підходи нероздільні, але в конкретних дослідженнях завжди віддається перевага одному з них.

Мета освіти в загальній формі може бути представлена в наступній формулі: за допомогою різноманітної навчальної та практичної діяльності засвоїти прогресивний досвід людства, виявити фундаментальні, базові знання і підготувати на їх основі людину до продуктивної участі в громадській практиці, передусім до професійної діяльності, що відповідає рівню попереджуючого розвитку цивілізації.

Принципово новою метою сучасної парадигми освіти, на думку В. Суханова [337, с. 20], є досягнення нового рівня вченості окремої особистості

та суспільства в цілому. Говорячи іншими словами, нова освітня парадигма стосовно освіти орієнтує на становлення компетентності, ерудиції, творчих начал і культурності особистості. Саме у цьому і полягає головна відмінність нової парадигми освіти в порівнянні з колишньою, яка в основному була парадигмою навчання, провідними стратегічними орієнтирами якої були знання, уміння, навички і виховання. Нова освітня парадигма покликана переглянути існуючі орієнтири та пріоритети освіти: з примату прагматичних знань на розвиток загальної культури і наукових форм мислення; з історичного контексту становлення знання на сучасні уявлення про структуру і цілісний зміст системи наук.

Стратегічною метою створення єдиної системи освіти в нашій країні є забезпечення усебічного й гармонійного розвитку особистості. Досягнення подібної мети припускає вирішення наступних завдань :

- гармонізація взаємодії людини і природи;
- стимулювання інтелектуального розвитку усіх суб'єктів освітнього процесу;
- успішна соціалізація кожного учня через занурення в існуючу культурну, у тому числі техногенне середовище;
- створення передумов і умов для безперервної самоосвіти кожної особи;
- створення умов для придбання кожною особою широкої базової освіти, що дозволяє досить швидко перемикатися на суміжні області професійної діяльності.

З усього приведеного різноманіття цілей функціонування системи освіти хотілося б виділити найбільш актуальну сьогодні – це формування такої системи, яка була б здатна радикально підвищити ефективність і якість розвитку особистості з новим типом мислення й підготовки фахівця, що відповідає вимогам сучасного суспільства з урахуванням попереджуючого задоволення

ціннісних очікувань суспільства і регіонів. Тому у рамках цієї роботи в якості мети освіти виступає її праксиологічний контекст – підвищення міри гармонійної взаємодії системи і соціуму та свідомо випереджаючий розвиток освіти.

З урахуванням цього у порядку значущості можна виділити наступні ключові завдання системи освіти на поточне десятиліття:

- збереження і посилення освіти як гаранта комплексної безпеки країни;
- зміна типу розвитку освіти, перехід від централізованої системи з плановим управлінням до оновленої системи як самоналагоджувальної складової суспільства;
- модернізація структури і змісту освіти, досягнення світового рівня у визначальних ланках навчання і науки.

Досягти визначеної мети можна лише удосконаливши систему освіти на основі широкого впровадження нових соціальних праксисів, які спрямовані, передусім, на ефективний розвиток як освітніх установ, так і усієї системи освіти в цілому. При цьому під розробкою праксисів з розвитку освіти розумітимемо створення таких проектів, які здатні видозмінювати наступні аспекти освіти. А саме:

- складно організаційно-структуровану систему освіти, усередині якої функціонують структури регіонального рівня, муніципального і рівня окремих навчальних закладів;
- процес, тобто взаємозв'язану сукупність процесів вироблення і здійснення технологій, зорієнтованих на стабільне функціонування і ефективний розвиток системи освіти і основних її частин, що циклічно повторюються.

Різноманіття підходів до дослідження освіти накладає і відмінності у визначенні її функцій, серед яких виділяються: трансляція, ціннісно орієнтована, людинотворча, адаптивна; економічна, соціальна і культурно-гуманістична; освіта як спосіб і освіта як мета і т. ін.

Важливо відмітити, що освіта функціонує також як «інструмент соціальної стратифікації», за допомогою якого формується єдине відношення до системи цінностей. Згідно з таким підходом, диплом про закінчення ВНЗ набуває зростаючого значення як індикатор здібностей до досягнень.

В умовах розвитку ринкових стосунків в усіх сферах життєдіяльності суспільства змінюється роль освіти як чинника соціальної мобільності та соціальної диференціації.

Значення диференціюючої функції освіти слабшає, вона вже не грає колишньої ролі як канал соціальних переміщень. В Україні, як і в інших країнах на пострадянському просторі, де спостерігається економічна нестабільність, все більше розвивається елітарний підхід до системи вищої освіти, який пропонує орієнтацію на виховання інтелектуальної еліти. Здобуття освіти стає усе більш дорогим. Отже, становище індивіда в суспільстві, можливості для успішного просування по службових сходах визначатимуться якістю отриманої освіти, багато в чому пов'язаної з престижем навчального закладу. Визначення функцій системи освіти сильно пов'язане з результативністю діяльності суб'єктів освіти. Суб'єктом може виступати і особистість, і регіон, і суспільство в цілому, залежно від рівня абстрагування, адже сьогодні, на початку XXI століття, освіта з соціального інституту, «обслуговуючого» науково-технічний прогрес, перетворюється на систему, орієнтовану в першу чергу на розвиток самої людини, його особистості, творчих і інтелектуальних можливостей, культури.

Останнім часом дослідники все більше говорять про прогностичні та проектні функції освіти. Так, Б. Гершунський визначає місце і роль освіти «на вістрі прогностичних проблем» [74, с. 5]. Але найчастіше йдеться про локальний, аспектний аналіз його впливу на зовнішнє середовище – економіку, політику, культуру, науку. Проте сфера освіти знаходиться в постійній динаміці, чуйно реагує на зміни в зовнішньому середовищі, адаптуючись до його змінних потреб і

в той же час активно впливаючи на її стан, зумовлює і самі ці потреби.

Ідея необхідності реалізації прогностичної функції освіти знайшла відображення в книзі Я. Неймановго «Освіта в XXI столітті: тенденції та прогнози», де автор відмічає, що «роль освіти визначається специфікою періоду. У 90-і роки домінувало подолання минулого, поступово починає домінувати вирощування майбутнього. Освіта – саме та сфера, де в найбільшій мірі вирощується майбутнє. Під впливом цього фундаментального зрушення змінюється роль і структура освіти: вона стає не похідним, а визначальним чинником економічного зростання, вона вже не стільки задовольняє громадські потреби, скільки формує майбутні громадські можливості» [231, с. 12].

Реалізуватися прогнозна функція освіти може при розробці інноваційних проектів розвитку освіти, з метою ж їх апробації потрібне застосування експериментальних проектів, що дозволять понизити міру ризику і підвищити ефективність проекту.

За твердженням Маргарет Мид, процеси, що відбуваються у сучасному світі, настільки динамічні, що прогнозувати майбутнє, в якому житиме молоде покоління, практично неможливо. «Діти сьогодні стоять перед лицем майбутнього, яке настільки невідоме, що їм не можна управляти так, як ми це робимо сьогодні, здійснюючи зміни в одному поколінні за допомогою конфігурацій у рамках стійкої, контрольованої старшими культури, що несе в собі багато постфігуративних елементів» [Цит. за 231].

Інтерес до проблем освіти багато в чому визначений переходом цивілізації до нового етапу свого розвитку. Світ на початку III тисячоліття переживає складну трансформацію, яка переводе людство на новий етап розвитку. Найважливішими характеристиками суспільства на цьому етапі є:

- одночасне наростання тенденцій регіоналізації та глобалізації в еколого-технологічних і соціально-економічних стосунках. Процес глобального розвитку

у світі визначається сьогодні двома основними чинниками: тенденція до розмежування (в основному – за етно-національним принципом, і, як наслідок, ця тенденція має внутрішньодержавний характер); тенденція до інтеграції (має в основному – міждержавний характер). Є декілька шляхів зближення цього амбівалентного процесу – саме цим питанням і присвячена наша робота;

- прискорення темпів змін і кардинальні ціннісні зрушення в економіці, науці і культурі, пріоритетний розвиток високих технологій;
- посилення відкритості, зміцнення соціальних інститутів і горизонтальних структур інтеграції громадянського суспільства.

Трансформаційні процеси, що відбуваються сьогодні в суспільстві, особливо яскраво вимогливі до системи вищої освіти. Яке суспільство – таке і освіта; яка освіта – така і суспільство. Якщо суспільство хоче змінитися, воно повинне змінити систему освіти. Так, вже в 1983– 1992 роки була прийнята програма COMET, що спрямовано на посилення взаємодії вищої освіти та промисловості в різних його типах:

- університетсько-виробничі структури у вигляді регіональних і секторальних консорціумів;
- університетсько-індустріальні обміни людськими ресурсами;
- університетсько-виробничі-освітні проекти для задоволення потреб економіки.

Система освіти – один з найбільш великих соціальних інститутів, який органічно пов'язаний з фундаментальними основами суспільного устрою, його соціально-економічною та політичною організацією, з характером і домінуючою спрямованістю суспільного життя. З цією метою суспільство переводить систему освіти в режим випереджаючого перевлаштування і випереджаючого розвитку.

Проте величезні витрати на систему освіти припускають її досить високу віддачу. Вимога підвищення віддачі як економічної, так і соціальної приводить

нас до необхідності розгляду поняття «якість освіти». Для системи освіти визначення поняття якості є нагальним, оскільки будь-який вид діяльності, спрямований на виробництво якого-небудь продукту (яким можуть виступати і інформація, і знання, і просто вченість), пов'язаний з визначенням якості кінцевого продукту.

У цивілізованому світі вже виробилися певні загальні тенденції в трансформації системи вищої освіти з урахуванням її максимального ефекту. Визначення результативності та якості нерозривно пов'язане і з вимогою ефективного розвитку, під яким розумітимемо концентрацію зусиль на досягнення заданої якості шляхом здійснення розвитку об'єкту в перспективних напрямах. З поняттям якості вищої освіти, зокрема, і системи освіти як соціального інституту часто об'єднують два поняття:

- задоволення особистих потреб в освіті;
- задоволення громадських потреб в освічених особах.

Тому під ефективністю розумітимемо два можливих її аспекту:

- внутрішній, такий, що визначає міру особистісного задоволення отриманою освітою, відповідність системи освіти ціннісним орієнтаціям і очікуванням особи;
- зовнішній, такий, що визначає міру виконання поставлених перед системою освіти завдань, обумовлених економічною, соціальною і культурною політикою країни або, у вужчому сенсі, – регіону.

Останній підхід отримав розвиток під назвою «людський капітал» і, звичайно ж, притягнув увагу економістів. Західна концепція економіки освіти пов'язана з працями американських економістів Т. Шульца, Г. Беккера, Б. Вейсброда, У. Боуена. Вони трактують людський капітал як наявний у кожного запас знань, здібностей і мотивацій, які впливають на зростання виробництва і доходів, а сама теорія ґрунтується на тому, що витрати на освіту розглядаються

як особлива форма інвестицій – «інвестицій в людину».

Основна ідея, яку обґрунтували у своїх теоріях вказані автори, зводиться до наступного:

- придбані людьми в результаті навчання знання і навички є формою капіталу;
- «людський капітал» зростає швидшими темпами, ніж звичайний речовий капітал;
- «людський капітал» у своїй значній частині є продуктом умисного інвестування;
- зростання «людського капіталу» можна вважати найхарактернішою особливістю сучасної економічної системи.

У роботах зарубіжних учених широке поширення отримав метод оцінки ефективності освіти, пов'язаний з підрахунком так званих норм віддачі, які обчислюються шляхом віднесення доходів, що отримуються індивідом внаслідок наявності у нього освіти. У рамках цієї роботи теорія людського капіталу як результуючого показника якості освіти доповнюється і розвивається за допомогою концепцій «соціального і освітнього капіталів». Саме сукупність людського, соціального і освітнього капіталів стає показником індексу людського розвитку держави і регіону [38, с. 143].

Таким чином, людський капітал країни, її високоосвічена робоча сила виступають найбільш цінними продуктивними ресурсами в порівнянні із застарілим і сильно зношеним основним капіталом. З позиції концепції людського капіталу важливу роль грають заходи по збереженню, збільшенню і ринковій переорієнтації інтелектуального потенціалу країни з метою швидкого виходу її з кризового стану і подальшого росту, що пов'язано саме з модернізацією системи освіти і, передусім, – вищої.

Підвищений інтерес до проблем освіти визначається і характером нової

геополітичної ситуації у світі. Предметом міркувань багатьох учених все частіше стає єдиний світовий освітній простір, який утворюється під впливом світової освітньої політики. Усі дослідники підкреслюють, що найбільш значимою проблемою сучасності є глобалізація, що проявляється у багатьох вимірах: глобальна економіка, радикальні технологічні зміни, політична глобалізація, глобалізація культури, глобалізація ідей та освіти. Не випадково глобалізацію визначають як «стискування простору-часу», «подолання відстані», «кінець географії», що дозволяє виробництвам, товарам, людям і інформації вільно (наднаціональний) переміщатися.

Серед інших ми виділяємо наступні загальні світові тенденції в освіті.

1. Фінансова криза розвитку освіти. Багато змін у взаємовідносинах держави (уряди) і освіти обумовлені філософією «економічного раціоналізму», вірою в те, що ринкові сили швидші, ніж державне втручання, зроблять освіту ефективнішою економічно і краще керованим. Уряд дає освіті, окремим навчальним закладам, передусім університетам, більше автономії для того, щоб ті самі домагалися потрібних державі цілей. Так, в Нідерландах, розмір державного фінансування ВНЗ залежить від здатності університету притягнути і задовольнити споживача, тобто явно посилюється вплив ринкових сил. Іншими словами державне фінансування робиться пропорційно кількості студентів цього ВНЗ.

Необхідно в зв'язку з цим згадати досвід Великобританії, яка раніше інших вступила на шлях впровадження ринкових стосунків у вищій освіті.

2. Друга, виникаюча з першої, тенденція в системах освіти розвинених країн світу – це виникнення нових методів організації системи освіти. Навчальні заклади більшості розвинених країн світу у все більшому ступені з навчально-наукових і культурних центрів, що фінансуються державою, перетворюються також на підприємства. Це знаходить прояв в наступних моментах:

- робиться реклама навчальних закладів для набору учнів на різні форми і терміни навчання;
- робиться оцінка ефективності та економічної доцільності структурних підрозділів;
- при університетах зростає кількість різних економічно вигідних додаткових форм освіти, не кажучи вже про те, що наукові дослідження у ВНЗ в середньому по Європі на 60 ─ 70%, а в США на 80% носять прикладний характер, фінансуються фірмами або приватними фондами.

3. Наступна тенденція – це реформування освіти, яка пройшла майже в усіх країнах Європи. З середини XX століття у світі починає оформлюватися освіта, орієнтована на отримання проектного знання і вирішуюча проблему співвідношення об'єктів традиційного природничо-наукового знання і об'єктів діяльності.

4. Для системи освіти характерні загальні для сучасного світу тенденції до розширення ініціативи, автономії у боротьбі з ієрархічною бюрократичною моделлю суспільства в цілях кращого задоволення потреб людини. Але ця автономія трактується не як повна незалежність освіти від держави, а як процес отримання тих або інших свобод. Наприклад, в США держава стимулює роботу різних акредитаційних агентств – професійних або територіальних, а у Франції, де державні субсидії складають 56,7%, тобто ВНЗ знаходяться під контролем держави, створений спеціальний Національний комітет за оцінкою освіти. Деякі автори вважають, що, посилюючи автономію ВНЗ, уряди сподіваються створити сприятливі умови для підвищення якості освіти, розвитку здатності до самоорганізації та творчості. Автономія тут розуміється як незалежність від політико-ідеологічної кон'юнктури. Вважається, що в Німеччині, Франції, Іспанії, Нідерландах уряди перейшли до дистанційного, слабкого контролю над системою освіти, тоді як автономія спонукає до вдосконалення, а іноді і

передбачає зміни в суспільних умовах.

5. Тенденція академічної мобільності, яка в якійсь мірі входить в протиріччя з тенденцією автономізації ВНЗ, особливо в області змісту програм і реалізації навчального процесу.

6. Тенденція різкого зростання пропонованих додаткових освітніх послуг, у тому числі у рамках безперервної післявузівської освіти. Необхідно також відмітити насущність створення регіональних цільових програм взаємовигідної співпраці держави, підприємців і ВНЗ, а також забезпечення у ВНЗ можливостей надання додаткових освітніх послуг. У цьому контексті перекликаються тенденції до диверсифікації освіти та її багаторівневості. Принцип багатоступеневої освіти повною мірою відповідає принципам і запитам багатоукладної економіки. Стійке ділення суспільства на багатоваріантні соціальні структури, його соціальна диференціація не можуть не впливати на стан освітньої системи.

7. У більшості західних країн спостерігається тенденція до адаптації систем освіти до ринкового попиту. Необхідність і насущність такої тенденції визнана завдяки цільовому замовленню університетам Заходу з боку індустріально розвиненого суспільства, який включає наступні вимоги: підготовку висококваліфікованих фахівців; освіта на основі фундаментальних знань; виховання культурної особистості.

Усі ці тенденції в тій чи іншій мірі торкнулися системи освіти України, її змістовних, організаційних і структурних аспектів. Сьогодні реформи системи освіти України з урахуванням нових реалій динамічно тривають. При цьому розробка стратегії оновлення освіти настійно вимагає урахування досвіду зарубіжних країн в реформуванні освіти, розуміння суті глобальних освітніх проблем, з якими вони стикаються, і з'ясування специфіки їх прояву в Україні. Сьогодні наше суспільство і держава перебувають під впливом

трансформаційних процесів, які проявлять себе в системі освіти. Маючи це на увазі, слід унеможливити механічну екстраполяцію спостережуваних тенденцій розвитку і в той же час припускати реальність зростання темпів трансформацій.

Зрозуміло, що створити власний проект системи освіти шляхом запозичення досвіду якихось окремих країн не вдасться, назбиравши зі світу по нитці. Необхідність виявлення загальних тенденцій, що визначають стан і динаміку освіти у світі, не вимагає доказу. Проте, як вказує В. Філіпов, складність порівняльного аналізу посилюється тим, що стан системи освіти кожної країни є складною функцією соціально-економічних реалій, національних та історичних традицій. Національні традиції не лише визначають суть системи освіти, але і обумовлюють стратегічно різні підходи до освіти [358].

Відповідаючи на історичний виклик часу, здійснюється пошук оптимального проекту освіти, в якій вже не домінує дискусія про форми приватної або (і) державної, а розробляються нові соціальні праксиси розвитку системи, її саморозвитку.

Наукові розробки з цієї проблеми мають досить великий спектр проектів. Кожен подібний проект актуалізується в конкретних суспільно-історичних умовах. Для будь-якого етапу соціокультурного розвитку існують поняття «мода», «ефект затребуваності» і «ідеологія». Тому в концептуальному плані названі проекти освіти мають обмежену область застосовності, але апріорі можуть бути представлені в якості загальної теорії розвитку системи освіти.

Діяльність системи освіти в Україні є предметом пильної уваги учених і управлінців у сфері освіти. На думку В. Астахової, зміна змісту і структури підготовки фахівців – сьогодні завдання очевидне. Необхідність кількісного та якісного регулювання цих процесів, пов'язана з кардинальною зміною самої ідеології освіти, становлення нової системи соціальних стосунків, вимагає вироблення науково обґрунтованих критеріїв аналізу і оцінки освітнього

потенціалу регіону і країни в цілому [12].

Проектування тенденцій розвитку освіти, створення прогнозних проектів-моделей освіти при нинішній критичній ситуації, де еклектично поєднуються елементи радянської освітньої школи, української етнокультурної традиції і світової освітньої системи, не вселяє оптимізму. Примусова політико-етнічна, культурна і мовна гомогенізація населення спровокувала ситуацію відтоку населення за межі країни, виїзд фахівців і молодих обдарованих людей, попри те, що в Україні є унікальний досвід, самобутні форми, методи заручення. На прикладі окремих навчальних закладів, у ВНЗ робиться колосальна робота по відновленню освітнього потенціалу країни і збереженню унікальних традицій. Своєю якістю вони забезпечують рівень і стандарти розвитку, формують базові принципові положення державної освітньої ідеології країни.

На початок XXI століття вітчизняна система освіти повністю містила основні структурні компоненти соціальних проблем, до яких відносять, по-перше, зміну соціально-економічної обстановки, – створення нової незалежної держави Україна, і, по-друге, формування ринкових стосунків, що привело до кардинальної зміни в усіх соціальних інститутах і зробило на них формувальний вплив.

Подібні зміни, які продовжують відбуватися і останніми роками, спричиняють за собою необхідність в перетворенні усіх об'єктів державного управління, але, передусім, це стосується системи освіти. Саме вона, як це показано раніше, покликана підготувати нову генерацію, здатну до подальшого розвитку суспільства.

Окрім проблем, існуючих між системою освіти, як певною мірою автономним соціальним інститутом, і зовнішнім середовищем (так званим прогнозним фоном), загострюються і внутрішні протиріччя. Усередині соціального інституту освіти все гостріше визначаються протиріччя

структурного, змістовно-дидактичного і концептуального порядку. Таким чином, проблеми, спостережувані в системі освіти України, є наслідком трансформацій, що сталися в державі, і протиріч, що охоплюють внутрішньо інституціональні сторони об'єкту.

Загострення проблем в системі освіти пов'язане ще і з тим, що в ході її трансформації були використані технології, що не перетворюють систему в цілому, а що лише модифікують її. Системна трансформація є змінами, спрямованими на перегляд стосунків освіти і соціальної системи, які проявляються в переосмисленні ролі держави, децентралізації, організації освіти у дусі принципів ринкових стосунків, підвищення якості освіти за рахунок його оцінки державою, а також участі підприємств в професійній підготовці. На відміну від системної, модифікаційні трансформації, пов'язані з введенням нових програм і підручників, сучасних методик і т. ін.

При цьому зміни в системі освіти доки не торкнулися структурних характеристик цього соціального інституту. Підготовка фахівців так само йде відповідно до сьогоднішніх запитів, а не орієнтується на майбутнє. Тому система освіти носить, по суті, доки тільки характер відповідності мінімальним потребам сьогоднішнього суспільства, а зовсім не майбутнього.

Єдиним виправданням такої політики у сфері освіти може послужити той факт, що запізнювання виявляється найменшим порівняно з рівнем розвитку, наприклад економіки, і вимогами до рівня підготовки фахівців в тій або іншій області. Оптимізація цього процесу може відбуватися, на наш погляд, тільки на основі підвищення маневреності системи освіти, під якою розуміється різноманітність методів, форм і організації системи освіти, що і дозволить швидко реагувати на усілякі зміни в розвитку громадських процесів.

Проте, система освіти України має певні досягнення. Так, зроблено конкретні кроки на шляху гуманізації освіти, звернення до особистості учня,

студента та вихованця. Однією з примітних характеристик загальної освіти стала її варіативність: стабільно зростає число нових видів освітніх установ – ліцеїв, гімназій і освітніх центрів, які дозволяють краще враховувати різноманітність пізнавальних інтересів учнів і ширше впроваджувати особистісно-орієнтовані технології навчання та виховання.

Істотно збагачений зміст загальної освіти в області суспільствознавства, екології, технології, інформатики, економіки, основ безпеки життєдіяльності. Варіативна складова навчального процесу забезпечується різноманіттям навчальної літератури.

Кардинальні зміни сталися у вищій освіті. По-перше, тут введено багаторівневу систему підготовки фахівців. По-друге, посилилася фундаменталізація змісту програм вищої освіти, що спричинило істотне скорочення номенклатури спеціальностей, а також стало основою для перетворення інститутів в університети.

Окрім суспільно-функціональних проблем розвитку системи освіти, простежуються протиріччя і структурно-просторового розвитку системи. Актуалізація цієї проблеми викликано наступними чинниками:

- визначальною роллю при проектному дослідженні перспектив географічного розміщення елементів системи освіти в масштабах країни;
- доцільністю трирівневого системного (структурно-функціонально-генетичного) підходу до визначення перспектив якісних змін структури системи освіти;
- виявленням зв'язку структурного принципу з функціональним, тобто визначення просторового розміщення системи освіти, об'єму, структури, а також соціокультурних передумов.

Одним з аспектів в реформуванні усіх сфер системи освіти може стати регіональний підхід в політиці розвитку і трансформації системи освіти.

Сучасні регіони як специфічні території відрізняються один від одного не стільки історією, що склалася, або хронологічною включеністю в історичні події, а швидше своєю включеністю в глобальні потоки і наслідуванням місцевих культурних традицій, соціальних засад. За глокальним критерієм різняться країни, міста, регіони, організації та окремі індивіди. Аналізуючи їх, звичайно ж, можна говорити про нерівномірність їх розвитку по відношенню один до одного і нерівнозначності їх статусів, але таке порівняння сьогодні вже не утворює символічного капіталу і навряд чи може використовуватися при формуванні нових проектів розвитку. Ідентичність регіону, його території сьогодні детермінована глокально, тобто структурована просторово.

Стратегічною метою системи генерації та поширення праксисів розвитку освіти з урахуванням регіональних особливостей являється оптимальне поєднання державних і громадських начал в інтересах особистості, суспільства і держави. Досягнення цієї мети залежить від рішення важливих завдань:

- реалізації законодавчо певних прав педагогів, учнів, студентів і їх батьків на участь в управлінні освітніми установами;
- задоволення потреб і інтересів учасників освітнього процесу;
- розвитку погоджувальних механізмів вирішення протиріч, конфліктів між усіма суб'єктами і досягнення динамічного балансу.

Уміння досягти динамічного балансу в кожній конкретній ситуації означає можливість оптимально збудувати проект реформування системи освіти і досягти поставлених цілей.

У нинішніх умовах розвитку соціуму проекти розвитку складних соціальних об'єктів, у тому числі і системи освіти, придбавають характеристики ключової проблеми управлінського праксису. Як було показано в раніше, трансформації в системі освіти й в суспільстві відбуваються паралельно і послідовно, що визначає специфіку розробки і застосування відповідних

праксисів. В той же час соціальне довкілля як специфічні умови існування освіти, на думку В. Беха, досить агресивно стимулює появу в ньому нових функціональних особливостей або навіть деформуючи його структуру [28, с. 15], що викликає необхідність розробки і прийняття адекватних теоретичних і практичних підходів для збереження стійкості та темпів розвитку в системі освіти. Усі організаційні системи, у тому числі і освіта, мають значну інерційність, оскільки перетворюючі практики викликають зміщення рівноваги в них і непередбачені наслідки. У таких випадках в системі виникає феномен «опору нововведенням», для подолання якого потрібні спеціальні проекти активізації соціальних процесів. Так, аналіз несприйнятності системи освіти України до інноваційних практик дозволив нам виділити декілька рівнів причин такого опору.

Перший – формується і проявляється на рівні державного управління освітою України. На цьому рівні «обережність» до генерування інноваційних практик розвитку освіти, до ініціації виникнення нових структурних форм існування освіти як системи пов'язані, передусім, з наявністю досить жорсткого ієрархічного адміністративно-командного управління освітою України. У системі освіти нашої країни досі панує принцип централізації в управлінні освітою, більшість реформ і технологій управління спускаються «згори». Наслідком такої організації системи освіти стає незацікавленість в розробці і застосуванні новітніх технологій «на місцях», в регіонах і містах, в конкретних навчальних закладах, що дозволяє нам говорити про неготовність до реалізації стратегії саморозвитку як регіональних освітніх систем, так і в цілому державної системи освіти.

Другий – проявляється у функціонуванні окремих освітніх систем, які можемо класифікувати як за територіальною ознакою (регіональні, обласні та міські), так і за типом освіти (дошкільне, середнє, вище і т. ін.). Причинами

несприйнятності інноваційних практик на цьому рівні довгі роки були і в якійсь мірі залишаються і сьогодні наступні чинники:

- монополізм органів управління конкретних освітніх систем;
- уніфікація форм і методів управління освітою;
- «закритість» систем освіти усередині певного соціокультурного середовища;
- відсутність партнерських взаємовідносин між освітою, наукою, бізнесом і виробництвом.

Третій – визначає відношення до інноваційних практик на рівні конкретної освітньої установи. На цьому рівні сукупність причин не використання інноваційних праксисів пов'язана, передусім, з відсутністю у практичних працівників освіти психологічної, а часом і професійній готовності до генерації, впровадження і поширення технологій. На нашу думку, в сучасних умовах це – одна з головних причин незатребуваності багатьох наукових ідей в практиці освіти саме України.

В той же час освіта – це потужна евристична система, здатна до генерації власних інноваційних практик, націлених на вирішення завдань саморозвитку і збереження власної стійкості, а також – на трансформацію середовища.

Дуже часто сама освіта в сучасній науковій літературі сприймається як праксис, тобто як спосіб співорганізації власних компонентів та їх впорядкування у просторі та часі, що, безумовно, впливає на процес розробки і застосування технологій по розвитку такою складною саморганізаційною технологічною системою.

Такі неоднозначні внутрішні та зовнішні характеристики, що визначають особливості розвитку освіти в цілому, і в Україні зокрема, актуалізують вивчення існуючих проектів і пошук нових, таких, що відповідають вимогам соціальної ефективності і надійності, про які говорилося в першому розділі цієї роботи.

В цілому, уся проаналізована література, пов'язана з проектами розвитку освіти як системою, може бути умовно поділена на чотири напрями:

- проекти, що розвивають процеси освіти (у деяких авторів – навчання, виховання, або формування особистості);
- проекти, що модернізують діяльність освітніх установ, почалися оформлятися, наприклад, в Україні в 90-і роки XX століття;
- проекти, що стосуються управління державними, регіональними і міськими системами освіти;
- проекти перспективного розвитку, що спрямовані на розробку окремих проектів, здатних апробовувати інноваційний потенціал тих або інших перетворень, що з'явилися на початку XXI століття.

Історія появи в наукових дослідженнях і в практиці освіти проблематики тих або інших проектів розвивалася саме в представленій послідовності: від проектів управління процесом освіти до проектів перспективного розвитку.

Перший досвід застосування в процесі освіти проектів був реалізований Я. Коменским в середині XVI століття. Саме класно-урочна система навчання, яка була ним створена, може сприйматися як проект освіти. Саме проект організації навчального процесу за допомогою уроків і класів дозволяв стандартизувати і алгоритмізувати навчання, прогнозувати досягнення його певного результату – уміння читати, писати і рахувати. В ті часи основною метою освіти було прагнення навчити усіх учнів читати і розуміти Біблейську літературу. За багато років і віків в системі освіти сталася не одна зміна його цілей. І хоча проект організації процесу навчання в конкретному навчальному закладі за допомогою класів і уроків залишився, за цей період часу виникли нові проекти, пов'язані і з впровадженням нових методик навчання, і з появою нових механізмів взаємодії вчитель – учень та інших.

Найкардинальніше зміна цілей освіти сталася у кінці XIX – на початку XX

віків, в період, коли у сфері природничо-наукового знання спостерігалися низка найважливіших відкриттів, що видозмінили світогляд і способи діяльності людей. Подібні зміни зумовили трансформацію і системи освіти, її змісту і структури. Проекти трансляцій освіти і навчання, таким чином, поступово змінювалися на складніші. Так, в XX століття первинне використання терміну «технологія» в освіті було пов'язано з використанням технічних засобів навчання, а потім – з вдосконаленням методів навчання і наукової організації навчального процесу з метою підвищення його ефективності. До кінця XX століття відбувається новий етап глобальної трансформації усіх соціальних засад суспільства, що, безумовно, спричиняє за собою перегляд цілей освіти – від передачі постійно накопичуваної інформації, до освоєння способів і засобів мислення і діяльності. Актуалізація подібної мети обумовлює зміни в проектах розвитку освіти. У цей період в науковій літературі все частіше говорять про проекти створення інноваційних навчальних закладів. На початку XXI століття праксиси в освіті виходять на рівень проектування нових структур освітніх систем, виникають проектні технології створення принципово нових типів і видів освіти, серед яких провідне місце займає освіта, побудовану за принципом lifelong, і дистанційну освіту.

Публікації за проблемами проектів розвитку освіти на території колишнього Радянського Союзу розпочинають свій відлік з двадцятих років XX століття. Саме в цей час розвиваються перші наукові підходи до праксисів управління, які стали оформленням успішної управлінської і технологічної практики і в системі освіти.

Після руйнівної громадянської війни в СРСР були зроблені масштабні зусилля для індустріалізації виробничої бази молодої держави. У цей період виникають нові управлінські практики в усіх сферах життєдіяльності радянського суспільства, у тому числі і в освіті. Одним з провідних проектів, який панував в системі освіти за часів активної індустріалізації Радянського Союзу, став –

експеримент. Так, на всій території СРСР створюються експериментальні дослідно-показові школи і методичні кабінети, метою яких було вивчення досвіду експериментальних майданчиків в середовищі освіти і тиражування найбільш успішних і ефективних технологій навчання. З метою раціональної побудови системи освіти того часу в Москві в 1920 році створюється Центральний інститут організаторів народної освіти, який став першим у світі науково-дослідним і навчальним центром, що займається питаннями розробки і поширення передового досвіду практик управління освітою. На початку своєї діяльності інститут досить успішно і активно вирішував поставлені задачі. На жаль, в Радянському Союзі, починаючи з 1925 року, розробки в області проектів розвитку освіти були згорнуті, а потім практично повністю припинені.

В цей же час у ряді країн Західної Європи широко впроваджувалися різні проекти розвитку освіти. Так, на початку XX століття розвиток освіти здійснювався згідно з проектами, побудованими на критеріях економічної і педагогічної ефективності.

Проект, заснований на критерії економічної ефективності освітньої сфери, сходить до класичної школи управління, у рамках якої освіта аналізується з точки зору певного процесу, що реалізовується конкретною організацією (школа, коледж, університет). Такий навчальний заклад сприймається апологетами цього напряму як закрита і механістична система, управління якої можливе тільки на рівні раціонального підходу, а практики управління якої націлені на забезпечення економічної ефективності цієї організації і системи в цілому.

Проект, побудований на критерії педагогічної ефективності, базується на ідеях психосоціальної школи і керується в ході здійснення управління в основному принципами біхевіоризму. З цих позицій освітня організація вже розглядалася як напіввідкрита, природна система, практики управління якої спрямовані на інтеграцію складових її елементів в цілях оптимізації

функціонування освітньої системи в цілому.

Починаючи з 60-х років XX століття в науковій літературі знову з'являються публікації, присвячені проблемам генерації, освоєння та поширення проектів розвитку освіти. Актуалізація і подальше посилення інтересу наукової громадськості до проблем проектів розвитку освіти було обумовлено, на наш погляд, двома основними тенденціями. По-перше, модернізацією самого інституту освіти і проблемами, які вона викликала, а, по-друге, – розвитком і теоретичним оформленням ряду підходів до управління (як технічними, так і соціальними системами і процесами) і певною успішністю управлінської практики. У 1960-і роки у світовій суспільній і науковій практиці ще існувала думка про всесильність кібернетичних підходів в управлінні, про можливість досягнення прогнозованого ефекту в ході ухвалення тих або інших управлінських рішень. У колишньому Радянському Союзі інтерес до кібернетичних підходів управління і забезпечуючих його технологічних практик з'являється дещо пізніше за світові аналоги, що пов'язано з політичною системою, що існувала у той час. Тільки на початку 1970-х років в СРСР з'являються публікації та досвід застосування проектів розвитку різними сферами суспільного життя, досліджується їх науковий і практичний потенціал та результативність застосування і тиражування.

У середині другої половини XX століття (70 ─ 80-х років) у світі були популярні проекти розвитку освіти, що були засновані на критерії гнучкості та релевантності.

Основні теоретичні положення проектів розвитку, що базуються на критерії гнучкості, були запозичені з ряду сучасних теорій управління, таких як: теорія управління розвитком, теорія екології управління, теорія інституціонального розвитку і теорія випадковостей. Прибічники цієї моделі підходили до вивчення навчальної організації як складної, відкритої, адаптивної системи, в процесі

управління якої, передусім, враховувалися характеристики конкретної ситуації, з метою забезпечення гнучкості освітньої системи.

Проекти розвитку, що зорієнтовані на критерій релевантності, теоретично витікають з сучасних інтеракціоністських тез, в основі яких лежать принципи феноменології і екзистенціалізму, а також діалектичний метод, положення критичного реалізму і теорії людських відносин. Прибічники цих проектів підходять до розгляду організації з позицій цілісної системи взаємодіючих елементів, в процесі управління якої головний акцент робиться на свідомість і критичність суб'єктів управління освітою, на суперечність і спільність цілей в контексті культурної релевантності.

У розглянутих проектах розвитку освіти вихідними орієнтаційними позиціями були потреби та інтереси особистості.

В той же час в країнах з плановою економікою, передусім в колишньому СРСР, склалася інші проекти розвитку освітньої системи. Організація і розвиток державної системи освіти в цих країнах ґрунтувалися на концепції адміністративного управління, головні теоретичні положення якої сформувалися на початку XX століття. Центральний принцип цього проекту полягав в тому, що освіта розглядалася як виробничий процес. Отже, його розвиток може бути організований ідентично управлінню виробництвом. Тому вчитель та викладач розглядався як того ж робітника на конвеєрі, учня або студента в цьому випадку – як готову продукцію, директора школи, – як бригадира, а районне управління освітою – як дирекцію підприємства.

Предметом вітчизняних публікацій того часу довго залишалися питання оптимізації процесів освіти (навчання, виховання, або формування особистості). Публікації з питань розвитку навчальних закладів і, передусім, школи стають найбільш актуальними в 1980-і роки. Саме у ці роки в країні відбуваються кардинальні зміни, що називаються «перебудовою», спричинили деяку

демократизацію стилю управління багатьма соціальними інститутами, у тому числі і освітою. Часткова демократизація процесів управління у свою чергу викликає активнішу появу проектів розвитку освіти, що виходять на модернізацію і реформування окремих навчальних закладів і в цілому освітніх систем.

На початку 90-х років XX століття в період розпаду Радянського Союзу і появи в Східній Європі ряду незалежних країн, у тому числі й України, йде становлення нових демократичних форм ухвалення управлінських рішень і проектів їх супроводжуючих. Саме в цей час широко публікуються роботи, пов'язані з розробкою проектних технологій управління освітою, які протиставляються адміністративно-командній централізованій системі державного управління освітою. Пануюча централізована система управління освіти не мала достатніх матеріальних і фінансових засобів для розгортання і підтримки державних освітніх проектів, програм і технологій. Демократизація стилю розвитку освіти не призводить до збільшення матеріального добробуту навчальних закладів, але її слідством стало перенесення центру тяжіння відповідальності за створення і тиражування окремих проектів, а, отже, і управлінських рішень на регіони, області і міста.

Проте, розглянуті вище проекти розвитку освіти в сучасних умовах виявилися неефективними як з економічною і педагогічної, так і з соціальної точок зору.

В той же час упродовж XX століття при усій різноманітності проектів організації та управління освітою у світовій практиці історично склалися дві системи – централізована і децентралізована.

До недавнього часу практично в усіх країнах світу керівництво державними освітніми установами здійснювалося державою через власні органи управління освітою, адміністративно освітні установи підкорялися їм. Характерною

тенденцією сьогоднішнього дня став розвиток принципу автономності навчальних закладів. Державні органи управління освіти в цих умовах все частіше виступають покупцями освітніх послуг навчальних закладів, функції ж органів влади все більше спрямовані на захист інтересів споживачів освіти. В зв'язку з цим в науковій літературі все частіше можна зустріти тези, що проекти розвитку освіти у сучасному світі, що динамічно розвивається, сфокусовані на рішення наступних проблем :

- організація доступу до освіти, яка була б адекватна постійно змінним потребам людства XXI століття;
- забезпечення рівності доступу до усіх видів і рівнів освіти;
- підвищення якості освіти і відповідність його запитам суспільства;
- різке підвищення ефективності усіх видів і рівнів освіти.

Централізація в управлінні освітою властива Франції, Італії, Нідерландам, Японії, а також колишньому СРСР. Класичним зразком строго централізованої та адміністративної системи управління освітою упродовж останніх двох віків є Франція.

Таким чином, від принципів централізованого планування, на яких будувалися стосунки між державою і університетами в останні 30 років, Франція перейшла до системи контрактних стосунків в цілях надання управлінню адресності та більшої ефективності. Перші контракти, підписані в 1991 р., базувалися на стратегічних планах розвитку університетів (projet d'etablissment), в яких кожен навчальний заклад формулював свою стратегію розвитку, включаючи оцінку навчальних програм і необхідних для їх реалізації ресурсів, технічного оснащення, нових кадрів або перепідготовки старих. Переговори з приводу укладення контрактів дозволяли також визначити зміст нових університетських курсів, пройшовши які випускники отримували дипломи, що визнаються державою.

На противагу централізованим системам управління освітою у деяких західних країнах склалися стійкі традиції децентралізації. Штати в США, землі у ФРН, графства в Англії, кантони в Швейцарії досі мають значну автономію у сфері освіти, аж до існування особливого законодавства. Такий порядок відбиває значною мірою специфіку державного устрою тієї або іншої країни.

Європейські держави, такі як Швейцарія, Німеччина, на сьогодні в главу кута ставлять проблему поєднання децентралізації та демократизації розвитку своїх національних систем освіти. У цих країнах освіта представляється децентралізованою тому, що мають федеральну структуру. В той же час в окремих суб'єктах управління освітою централізоване, як правило, навчальні заклади тут не користуються великою автономією.

Найяскравіше децентралізована система освіти і відповідна організація управління проявилася в США, де традиційне управління цією сферою відносилося до компетенції регіональної та місцевої влади. У кожному з 50 штатів США діють свої власні законодавчі акти в галузі освіти, які встановлюють терміни обов'язкового навчання, умови прийому до навчальних закладів, вимоги до кваліфікації вчителів, мінімальний розмір їх зарплати, положення про джерела та обсяг фінансування навчальних закладів.

Розглянуті на прикладах Франції та США дві принципово різні системи освіти, не можуть бути оцінені однозначно. З одного боку, централізована система сприяє створенню національних освітніх стандартів, збереженню і зміцненню культурної спільності усього населення країни. В той же час така система посилює авторитарні тенденції в керівництві освітою, сковує ініціативу працівників шкіл і місцевої адміністрації, утрудняє пошук нових шляхів, нав'язує зайву одноманітність форм і методів педагогічної роботи, ігнорує або недооцінює значення регіональної специфіки.

З іншого боку, децентралізована система відкриває великий простір

розвитку місцевої ініціативи, полегшує проведення різноманітних педагогічних експериментів, значно повніше враховує місцеві особливості, що мають відношення до завдань навчання і виховання.

В умовах глибоких кількісних і якісних зрушень в розвитку освіти стає усе більш очевидною необхідність по-новому розмежувати функції між різними суб'єктами управління. Ця проблема привертає велику увагу міжнародної громадськості. У 1990 р. під егідою ЮНЕСКО в Мехіко проходив другий Міжнародний конгрес «Планування і управління розвитком освіти». Один з пунктів рішення конгресу був сформульований так: «Особливо актуальним стає пошук правильного співвідношення між централізацією і децентралізацією, між національними цілями і регіональними або місцевими інтересами» [Цит. за 136].

В цілому, слід зазначити, що національні традиції по відношенню до систем розвитку освіти виявляють велику стійкість, що сприяє збереженню в одних країнах централізованих систем управління освітою, а в інших - децентралізованих. Проте, під впливом нових соціально-економічних імперативів і процесу глобалізації суспільного життя ці дві системи виявляють тенденцію до конвергенції. Таким чином, йде пошук оптимальної системи розвитку, найбільш адекватно тієї, що відповідає актуальним завданням функціонування освіти, деякі з яких носять інваріативний характер.

В Україні державна система освіти, що склалася на початку 50-х років і діюча до початку 90-х років XX ст., (кожна школа окремо, будь то загальноосвітня середня, професійно-технічна або ВНЗ), була освітнім простором закритого типу, що було зручно для централізованого управління, яке має на меті соціалізацію індивіда, - як частини колективного цілого. На усіх рівнях цієї системи освіти проекти управлінських структур були побудовані за лінійно-функціональним принципом, тобто за своїм типом були жорсткими, здатними ефективно функціонувати тільки у рамках вказаної системи. В Україні в умовах

командно-адміністративної системи таке безпосереднє керівництво набувало форми розподільного, директивного, бюрократичного управління освітою.

У системі управління освіти України у кінці XX століття і на початку XXI можна виділити чотири підсистеми органів державного управління у сфері освіти, діяльність яких регламентується відповідними законодавчими актами. Діяльність суб'єктів державного управління освітою здійснюється за двома головними напрямами. Перше – забезпечення функціонування освітньої сфери і друге – розвиток системи освіти. У організаційну структуру державного управління освітою включаються наступні органи: державної влади та місцевого самоврядування; регіональні та місцеві органи управління освітою, управління освітніми установами.

Перша підсистема – це центральний орган державного управління освітою – Міністерство освіти і науки України – основними завданнями, якого являються участь в розробці державної політики у сфері освіти і науки, розвиток їх матеріально-технічної і соціальної бази; визначення перспектив і напрямів розвитку освіти, вимог до змісту, рівня і обсягу освіти; контроль за реалізацією державної політики у сфері освіти і науки, дотримання законодавчих актів з цих питань усіма учбовими закладами незалежно від їх підпорядкування і форм власності; здійснення міжнародної співпраці в цій галузі.

Друга підсистема – це галузеві міністерства і відомства, яким підпорядковані навчальні заклади. Вони займаються фінансовим і матеріально-технічним забезпеченням навчальних закладів; здійснюють розробку і тиражування навчально-методичної документації; у рамках своєї компетенції можуть встановлювати нормативи матеріально-технічного і фінансового забезпечення.

Державна акредитаційна комісія, яка є третьою підсистемою органів державного управління освітою, здійснює контроль за діяльністю усіх

навчальних закладів на основі загальнодержавних стандартів.

Місцеві органи народних депутатів, відповідні структурні підрозділи з питань освіти вирішують питання навчально-методичного забезпечення навчальних закладів місцевого значення, підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, контролю за дотриманням державних вимог до рівня середньої освіти та професійної підготовки кадрів робочих професій. Вони утворюють четвертую і останню підсистему управління освітньою системою України.

В той же час враховуючи, що українська система освіти, маючи явні недоліки, можна стверджувати, що вона досить раціонально організована і має характеристики європейської системи освіти. При цьому, на наш погляд, децентралізація системи освіти створить кращі умови для демократизації управління, розвитку творчості та ініціативи колективів.

В цей же час у кінці XX – на початку XXI століття в освітній сфері України склалися суб'єктивні і об'єктивні передумови для якісних змін в системі проектів розвитку освіти, аналогічні тим, що історично раніше виникли в інших соціальних сферах. У 1987 – 1990 рр. почалися демократичні перетворення у вищій школі. Були прийняті найважливіші документи, що передбачають розробку навчальними закладами власних статутів, регулярну атестацію і багато що інше. У подальші десять років тривали реформи в галузі освіти, підкріплені комплексом нормативно-правових актів органів державної влади і органів управління освітою (указів, законів, постанов, розпоряджень), по-новому формулювалася мета освіти, змінюється статус навчальних закладів і т. п.

Таким чином, кардинальна трансформація суспільства і держави призводить до формування нових соціальних засад, в країні зароджуються елементи інформаційного суспільства, в якому процеси породження і поширення знання стають ключовими. Цей процес значною мірою спирається на розвиток

освітньої системи. Невід'ємна умова змін суспільства – освоєння людьми нових соціальних навичок і ролей, розвитку культури соціальної поведінки громадян, соціального діалогу і партнерства з урахуванням відкритості суспільства, його швидкої інформатизації, росту динаміки змін. В зв'язку з цим основними пріоритетами освіти для зміни суспільства повинно стати:

- сприяння соціалізації в демократичному і ринковому середовищі через формування адекватній цій сфері системи цінностей, у тому числі – відповідальності за власний матеріальний добробут і за стан суспільства. Це стає можливим через освоєння молодими поколіннями основних соціальних навичок, практичних умінь в області економіки і соціальних стосунків. Важливо виробляти протидію негативним соціальним процесам, таким як поширення наркоманії, криміналізація молодіжного середовища, домагатися витіснення асоціальної поведінки, вести боротьбу з безпритульністю;
- забезпечення соціально-професійної мобільності в суспільстві через підтримку професійної кар'єри талановитих і активних молодих людей, незалежно від їх соціального походження, через освоєння молодим поколінням можливостей швидкої зміни соціальних і економічних ролей. Підтримка входження нових поколінь в глобалізований світ, у відкрите інформаційне співтовариство. Для цього в змісті вищої освіти ключове місце повинні зайняти дисципліни, що забезпечують розвиток комунікативних навичок: інформатика, іноземні мови, міжкультурне взаєморозуміння. Освіта повинна реалізувати ресурс свободи, поле професійного вибору для кожного індивіда, що здобуває освіту, інвестує в себе. Соціальне замовлення на професійну освіту в нових умовах не має бути тільки замовленням з боку держави, а представляти і суму приватних

інтересів сімей, працедавців, корпорацій та інших соціальних суб'єктів.

Зміни в державі, формування громадянського суспільства вимагають, щоб система освіти формувала свідомого громадянина, що ефективно бере участь в демократичному процесі, не приймає силові методи вирішення політичних і соціальних конфліктів усередині країни і готового захищати її від агресії. Для вирішення цього завдання пріоритетними орієнтирами для освіти стають:

- здатність особистості до самоорганізації, уміння відстоювати свої права, створювати громадські об'єднання;
- толерантність, терпимість до чужої думки, уміння вести діалог, розуміти інтереси опонента, шукати і знаходити змістовні компроміси;
- правова культура, знання засадничих правових норм і уміння використати можливості правової системи держави.

Зміни самої системи освіти передбачає вдосконалення:

- управління освітою, забезпечення переходу до реального суспільно-державного управління цією сферою, на основі співзасновництва, соціального партнерства і маркетингу;
- фінансування професійної освіти з переходом на персоніфіковане бюджетне фінансування на основі принципу «гроші йдуть за учнем і вибраною ним освітньою програмою», а також стандартів на освітні послуги;
- мережі установ освіти і розвиток різноманіття організаційних форм навчання, а також їх поєднання (комплексування) з іншими установами соціально-культурної сфери і формування локальної навчально-виробничої інфраструктури.

Стратегія розвитку освіти задає ідеологію реструктурування усієї системи

освіти. Для побудови та впровадження нового організаційно-економічного механізму найважливішим моментом э повна і послідовна реалізація правового статусу освітньої організації (навчального закладу), закладена в Законі «Про освіту» в редакції 1996 року і Закон України про вищу освіту 2014г. [127]. Саме в освіті, спираючись на працюючі положення законодавства і накопичений досвід автономної економічної і академічної діяльності навчальних закладів усіх рівнів освіти, відпрацьовується нова економічна і правова модель для організаційної соціально-культурної сфери.

Зміни, що відбуваються у рамках світової спільноти можна розглядати і через призму еволюційних процесів в освіті як поетапний перехід від національного, державного і наднаціонального до глобального.

З одного боку, стратегія створення проекту розвитку освіти спрямована на відродження і перебудову національної освітньої системи, на формування творчої особистості та забезпечення пріоритету людини, становлення її фізичного і морального здоров'я, на відтворення і трансляцію культури і духовності в усій різноманітності вітчизняних і світових зразків.

З іншого боку, мета застосування проектів полягає в тому, щоб вивести освіту України на рівень сучасних світових стандартів шляхом корінного реформування її концептуальних, структурних і організаційних елементів, здолати монопольне положення держави в освітній сфері за допомогою створення на рівноправній основі незалежних альтернативних структур та глибокої лібералізації традиційних освітніх установ, забезпечити формування інваріантної інвестиційної політики в галузі освіти.

Ці завдання сьогодні придбавають інший, чим раніше, характер. Ідеологічний, філософсько-методологічний етап в їх рішенні вже пройдений. Починається новий етап – великих соціально-проектних, операціональних, інноваційних рішень. Це етап цілеспрямованих практичних дій з включення

освітньої системи в загальне соціальне облаштування країни, по створенню механізму безперервного оновлення освіти.

Серед найбільш важливих суб'єктивних передумов, сприяючих цьому процесу, передусім, необхідно виділити основні напрями радикальних змін, які визначають характерні риси нової освітньої системи.

Перший напрям змін полягає в тому, що під впливом інформаційних технологій відбувається практична реалізація ідей розвитку неформальної освіти, тобто освіта перестає обмежуватися формальною, шкільною освітою.

Друге – індивідуалізований характер освіти, що дозволить брати до уваги можливості кожної конкретної людини. Це стане здійсненним за допомогою розробки різних освітніх програм відповідно до різних можливостей як викладачів, так і учнів.

Третє – це твердження самоосвіти, самонавчання в якості провідної форми освіти. Якщо традиційна освітня система припускала в основному одностороннє навчання учня викладачем, то в новій освітній системі учитель діятиме як радник або як консультант.

Четвертий напрям становлення нової освітньої системи в ході впровадження сучасних проектів полягає в орієнтації на освіту, що творить знання.

П'ятий напрям пов'язаний з необхідністю прогнозування потреб держави, регіонів, областей економіки у фахівцях з різними рівнями кваліфікації.

Шостий напрям – це необхідність оптимізації структури мережі навчальних закладів.

І останній напрям змін – формування системи безперервної освіти.

Виникаюча нова система освіти виявляє надзвичайну складність і суперечність процесів її становлення і розвитку. Їх хід багато в чому залежить від того, наскільки ефективними виявляться праксиси, що використовуються в

управлінні цими процесами. Роль праксисів управління в діяльності такої швидко розвиваючої та ускладнюючої системи як освіта істотно зростає.

Кардинальна зміна цілей освіти призвела до появи принципу безперервності як системотворчого в освіті, забезпеченню прав людини на постійне освоєння нових способів мислення і діяльності на основі сучасних культурних норм, до появи нових видів і форм освіти. Проте в умовах системної кризи, що охопила усі сфери соціально-економічного життя країни, хронічного недофінансування системи освіти результати таких перетворень не завжди були ефективні і не виправдовували надії, що покладалися на них. Саме у цей період йде бурхливе зростання обсягу вживаних в освіті технологій, що призводить до появи невиправданих деструктивних технологій, соціальний і економічний ефект яких не розвивав існуючу систему освіти, а регресував її. В цей же час в науковій літературі з'являються публікації, що критикують технологічний підхід до управління освітою. Проте пошук нових шляхів розвитку і проектів розвитку освіти ніколи не припинявся.

В цілому, з кінця XX століття у всьому світі генеровані проекти розвитку освіти, метою яких були її трансформація і модернізація, набули характеру динамічних і безперервних проектів, оскільки виникали внаслідок переходу суспільства до нового етапу розвитку, загострення конкуренції на світовому ринку виробників, появи нової конкретно-історичної ситуації в окремій країні або групі країн і спричиняли за собою перегляд принципів функціонування освіти і її змісту.

Ці зміни мали як загальні, так відмітні риси, пов'язані з особливостями історичного, економічного, етнічного і іншого характеру територій і держав, в яких вони виникали і розвивалися. Історичні процеси зробили істотний вплив на формування принципів навчання, організації та управління системою освіти в різних країнах, і передусім пострадянських, у тому числі і в Україні.

Так, зміни в підходах до створення і застосування проектів розвитку освіти України тісно пов'язані з ходом реформ в цій системі і умовно можуть бути представлені у вигляді чотирьох етапів.

1985 – 1990 рр. – підготовчий етап, основними завданнями якого виступала необхідність рішення двох проблем: формування нової філософії освіти, що забезпечує появу відповідних ідеологічних, методологічних основ майбутньої освітньої реформи; підготовка суспільної свідомості та освітнього співтовариства до сприйняття нових ідей сучасної освітньої парадигми.

1990 – 1995 рр. – етап запуску реформ, в ході якого вирішувалися чотири основні завдання :

- руйнування основ старої концепції системи освіти, побудованої на принципах тоталітаризму і адміністративно-командного управління, і старої освітньої політики; зміна типу і характеру цієї політики, затвердження її нових базових принципів;
- динамічна демократизація освіти як соціального інституту і освітньої практики; його децентралізація та деуніфікація;
- створення правової бази реформування і оновлення освіти. Закріплення ідеологічних (філософських, методологічних) основ реформи в Законі України «Про освіту» (1992), які пізніше були підтверджені в поправках до Закону 1996 р. – 2004 р.;
- розробка і початок реалізації стратегії і комплексної програми реформування освіти, її стабілізації та розвитку.

З ухваленням Закону України «Про освіту» завершився «проривний» етап освітньої реформи. Реформа увійшла до нової стадії – стадію її реалізації.

1995 – 2005 рр. – етап перехідний. Цей етап був покликаний зафіксувати і розвинути ті результати, які були досягнуті на попередньому етапі реформи. Проте в силу загальносистемної кризи, і у тому числі – освітньої політики,

реформа істотно загальмувалася і навіть намітився її певний відкат назад.

2005 – 2020 рр. – інноваційно-технологічний етап освітньої реформи. Цей період включає два основні періоди: проектно-експериментальний (2005 – 2010 рр.); впроваджувальний (2011 – 2020 рр.). На цьому етапі поява і поширення проектів буквально «розірвали» єдиний освітній простір нашої країни. У однотипній і одноманітній системі, яка панувала в країні упродовж багатьох десятиліть і сповідувала знанієво-просвітницьку парадигму, виникли нові організації – гімназії, ліцеї, коледжі, ВНЗ приватної форми власності, система післядипломної і додаткової освіти, освітні організації з рівневою і профільною диференціацією навчання, авторські та приватні, практикуючі нові моделі та технології навчання і виховання. Внесення технологічних ідей в різні компоненти освіти (зміст, методи, організаційні форми, управління, форми взаємодії педагогів і вчаться) докорінно змінило вигляд вітчизняної освіти. Іншими словами, нині ми маємо справу не з єдиною освітньою практикою, а, навпроти, з ситуацією коли формуються різні, істотно такі, що розрізняються види цих практик (традиційна освіта, розвиваюча, нова гуманітарна освіта, релігійна, езотерична та ін.). При цьому кожен вид практик дає можливість використати евристичний потенціал системи освіти, експериментувати в пошуку нових форм освіти, генерувати і використати нові проекти розвитку освіти на рівні конкретного навчального закладу, на міському, регіональному і стратегічних (державних) рівнях.

Таким чином, необхідність розробки принципово нових проектів розвитку освіти пов'язана з багатьма соціальними процесами, які придбавають особливі риси у рамках України. Частина з цих процесів характерна для усіх країн і пов'язана з існуючими тенденціями розвитку цивілізації, частина – з особливостями процесів, що відбуваються в окремих регіонах планети. Наприклад, радикальні перетворення торкнулися України, країн Східної Європи,

які зіткнулися з необхідністю реформування систем освіти в результаті формування нових політичних, економічних, правових стосунків у своїх країнах. І хоча трансформації в суспільстві відбувалися інтенсивно, система освіти в цей період пройшла так звану фазу зрушень, під час якої змінилася парадигма освіти, виникли оновлені форми освіти, нові типи навчальних закладів, різні форми власності, а також оновлені типи освітніх структур. Загальними характеристиками змін в цій сфері можна назвати наступні:

- деполітизування освіти;
- відхід від державної монополії в освіті;
- децентралізація управління.

Сучасний етап кінця XX і начала XXI століття в просуванні проектів розвитку освіти характеризується злитістю, невідємністю теорії від практики. У такій ситуації говорити про фундаментальні загальні проекти, про капітальну технологію, про широку цілеспрямовану практику впровадження результативних технологій, мабуть, не доводиться. Замість цього має місце пошук нових надійних проектів, що дозволяють отримувати проектований результат. Базовими принципами теорії та практики проектів нового етапу розвитку освіти стають:

- етапність, поступовість, еволюційність застосування праксисів управління;
- урахування специфіки і власних траєкторій (можливостей) розвитку різних регіонів, ланок системи освіти, освітніх установ, нетотальність застосування тих або інших технологій;
- суспільний договір, заснований на взаємодії чотирьох ведучих суб'єктів реформи: уряд (освітнє відомство), наука, громадськість, освітнє співтовариство;
- зв'язаність впроваджуваних проектів із загальним ходом вітчизняних економічних і соціальних реформ (ідеологія цих реформ, і передусім

– в соціальній сфері, виявляється засадничою для реформування системи освіти).

На динаміку і природу розвитку сучасних проектів розвитку вітчизняної освіти безпосередній вплив роблять два основних різноспрямованих, супротивних і навіть протиборчих процесу.

Один – зовнішній по відношенню до освітньої системи – це загальна глобальна світова криза, а разом з ним зниження рівня фінансування освіти в нашій країні, зубожіння його матеріально-технічного і ресурсного забезпечення. Подібна дія ззовні здатна зруйнувати і стійкіший соціальний інститут.

Інший – внутрішній, перешкоджаючий цьому руйнуванню: евристичні прояви власного потенціалу освіти, що дозволяють йому саморозвиватися, прогресувати і інтенсивно розширювати як власні структурні елементи, так і технології управління освітою.

Аналізуючи протистояння цих діаметральних процесів, можна стверджувати, що самоорганізаційні та синергетичні основи освіти, що проявляються в другому процесі, дозволять освіті вистояти та все ж поступально розвиватися. Цей саморозвиток керованих систем, у тому числі системи освіти, – закономірність будь-якої перетворчого праксису. Воно стає базовою тенденцією, базовим процесом на перехідному етапі реформи і йде досить незалежно від того, що відбувається у верхніх ешелонах влади, включаючи і владу у сфері освіти. Центр тяжіння реформи, її ініціативне ядро зміщується вниз – в регіони, до самих освітніх установ.

Одним з найважливіших за масштабами, значенню і наслідками у вітчизняній освіті початку XXI століття став широкий розвиток проективного підходу в освіті. У сучасній освіті жорстка централізація, раціоналізація у формах і методах освіти втрачають своє визначальне значення і на перший план виступає завдання мобілізації особових, духовних ресурсів, зокрема, пов'язаних із

здатністю до здійснення перетворюючих технологічних дій, тобто змінюються праксиси управління освітою. Сьогодні в системі освіти України, на наш погляд, формується новий праксис проектів розвитку освіти, заснований на критеріях соціальної ефективності, гармонії та стійкості. Ці критерії актуалізуються у всьому світі, що пов'язано з переходом соціуму від «споживчої» цивілізації (такої, в якій основною позицією розвитку економіки є задоволення потреб, і, відповідно, збільшення різноманітних товарів) не лише до постіндустріальної, але і до «стійкої» (суть якої – у збереженні стійкої рівноваги у будь-яких проявах взаємноіснування і взаємодії особистості та суспільства, людини і природи і т. інш.). Концепція стійкого розвитку припускає певні обмеження в області експлуатації природних ресурсів, а відповідно в підходах до розробки і застосування технологій. Але ці обмеження є не абсолютними, а відносними і пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації в тій або іншій державі, а також з готівковими можливостями біосфери, як характеристиками певного соціально-територіального середовища. Стійкий і довготривалий розвиток є не лише станом гармонії, а швидше процес створення і застосування проектів, в яких масштаби експлуатації ресурсів, напрям застосування економічного, людського і соціальних капіталів, орієнтація технічного розвитку і інституціональні зміни узгоджуються з нинішніми і майбутніми потребами конкретного соціуму. Тому в нашому дослідженні під стійким розвитком розумітимемо таке, яке задовольняє потребам теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби і інтереси. Саме концепція стійкого розвитку соціуму, на наш погляд, і визначає проектну ідею формування нових праксисів управління як освіти, так і суспільства в цілому.

Істотною особливістю проектів розвитку новою освітньою системою України є прагнення до створення гнучкої, цілеспрямованої, ефективної системи

державно-громадського управління на державному, регіональному, міських рівнях і в освітній установі. Реформування, яке забезпечувало б поступальне звуження державного контролю (центральне управління) з одночасним розширенням основ громадського самоврядування (регіоналізація освітніх систем, зростання самостійності навчальних закладів), вимагає деякого часу, відповідних зусиль з боку центральних, регіональних органів і безпосередньо керівників навчальних закладів [376, с. 68]. Це спричиняє за собою розробку відповідних проектів, пошук ефективних способів модернізації управлінської діяльності, переведення її на рівень «зменшення контролю, директивного втручання і підвищення науково-методичних, прогностичних, експертних, інформаційних, координаційних функцій» [30, с. 112].

Таким чином, освіта за своїм призначенням є таким соціальним явищем, яке спрямовано на розвиток та на майбутнє. Тобто освіта має проективний потенціал та одне з її завдань це формування проективної культури. Саме це обумовлює необхідність розробки соціальних проектів розвитку освіти та визначення її проективних цілей, що нададуть можливості забезпечити успішне, якісне майбутнє людству в глобальному сенсі, конкретному співтовариству – в регіональному і окремій людині – в локальному.

Ускладнення структури освіти як соціального явища корегує з посиленням її суб'єктності, тобто освітою ініціюється не тільки зміни суспільства, культури поколінь та окремої особистості, а й в рамках освіти виникають потенції щодо саморозвитку та самомодернізації, в тому числі й структурної. Таким чином, можна зафіксувати, що освіта набуває якостей полісуб'єктності. Тобто, в освіті поширюються дослідницькі, експериментальні та інноваційні практики. З іншого боку, система освіти складається з великої кількості закладів, які усвідомлюючи власну автономність й суб'єктність, готові для розробки власних проектів.

Нами визначено, що метою освіти виступає її праксиологічний контекст –

підвищення міри гармонійної взаємодії системи та соціуму і свідомо випереджаючий розвиток. Реалізуватися такий розвиток освіти може при розробці інноваційних проектів, з метою ж їх апробації потрібне застосування експериментальних проектів, що дозволяють знизити міру ризику і підвищити ефективність проекту.

Ми наголошуємо, що оптимальний й ефективний розвиток система освіти може реалізувати в межах невеликих територій, що відповідає критеріям контекстності та глокальності в здійснені соціального проектування. У рамках цієї роботи якість освіти розуміється як удосконалення та нарощування людського та соціального капіталу, що відповідає завданню соціального проекту, побудованого на суб'єктно-праксиологічній концепції.

Нами виявлено, що специфіка сучасного етапу розвитку освіти пов'язана з розгортанням процесів глобалізації, глокальності та аутсорсінгу. Окрім вказаних не менш значними э наступні тенденції розвитку освіти: фінансова криза; виникнення нових методів організації системи; перманентне реформування освіти; розширення ініціативи, автономії у боротьбі з ієрархічною бюрократичною моделлю суспільства в цілях кращого задоволення потреб особи; академічна мобільність; різке зростання пропонованих додаткових освітніх послуг; адаптація систем освіти до ринкового попиту. Усі ці тенденції в тій чи іншій мірі торкнулися системи освіти України, її змістовних, організаційних і структурних аспектів.

Освіта України, відбиваючи загальносвітові тенденції розвитку, у кінці XX на початку XXI століття перебуває під впливом серйозних трансформацій, багато з яких було пов'язано з економічними реформами, що відбувалися в країні. Проте після закінчення майже двох десятків років незалежності в Україні назріла необхідність дозволу дисбалансу економічної і соціальної політики в системі освіти, що може послужити трансформаційним поштовхом до виходу України з

кризи і поступального розвитку.

Відповідаючи на історичний виклик часу, здійснюється пошук оптимального проекту освіти, в якій вже не домінує дискусія про форми приватної або (і) державної, а розробляються нові соціальні праксиси розвитку системи, її саморозвитку.

Стратегічною метою системи генерації та поширення праксисів розвитку освіти з урахуванням регіональних особливостей виступає оптимальне поєднання державних і суспільних засад в інтересах особистості, суспільства і держави. При цьому під розробкою праксисів з розвитку освіти розумітимемо створення таких проектів, які здатні видозмінювати організаційно-структурну та процесний аспекти освіти.

В цілому система освіти виступає суб'єктом й об'єктом соціальних трансформацій, за своєю структурою вона насичена соціальними партнерами й повинна підтримувати динамічний взаємозв'язок з середовищем, за своєю природою вона націлена на вибудування перспективних цілей, що дає нам змогу використовувати для її проектування суб'єктно-праксиологічну концепцію.

Отже, система освіти, поза сумнівом, впливає на розвиток суспільства, є при цьому деяким важелем, за допомогою якого можливі якісні зміни у сучасному світі. Вона є відкритою, дисипативною та когнітивною системою. Проте залишається відкритим питання про існуючі та проективні праксиси досягнення визначеної мети розвитку освіти.

На рубежі віків природно виник і масштабно проявився інтерес до проектів розвитку освіти, здатних забезпечити випереджаючий розвиток як самого інституту, так і суспільства в цілому. Освіта принципово працює на майбутнє, зумовлюючи на перспективу якості кожної особистості, а отже, економічний, соціальний, моральний, духовний потенціал і капітал регіону, суспільства, цивілізації в цілому.

Нами виявлено, що історія розвитку системи освіти – це історія розвитку проектів, які застосовувалися для вдосконалення освітніх процесів навчання та виховання, для модернізації діяльності освітніх установ, оптимізації управлінських засад та розробки інноваційних експериментів. В історії розвитку системи освіти сучасної України визначено чотири етапи її реформування на основі впровадження різноманітних проектів. Так, 1990 – 1995 рр. – це етап запуску реформ, 1995 – 2005 рр. – перехідний етап, 2005 – 2020 рр. – інноваційно-технологічний (проектно-експериментальний та впроваджувальний) етап освітньої реформи. Сучасний етап кінця XX і начала XXI століття в просуванні проектів розвитку освіти характеризується злитістю теорії й практики. В ході реалізації проектного підходу до розвитку освіти уточнена пріоритетність громадської домінанти в дихотомії державних і громадських стратегій.

В той же час нами зафіксовано, що сучасна освіта має певні екстраполяції. А саме, розвиток неформальної й безперервної освіти, самоосвіти, актуалізація індивідуалістичного та випереджального характеру освіти, реструктуризація й перехід від репродуктивної освіти до продуктивної. Саме ці екстраполяції дають нам змогу підкреслити людиномірність освіти як об’єкту проектування, її праксиологічний потенціал, інваріантність в здійсненні як державних стратегій розвитку, так і регіональних і локальних.

Обґрунтовано, що загальні характеристиками соціальних проектів нового етапу розвитку освіти базуються та відображають принципи праксиології та критерії соціального проектування, заснованого на суб’єктно-праксиологічній концепції. А саме, такими характеристиками стають: фрагментарність – етапність, поступовість, еволюційність застосування праксисів управління; контекстність й глокальність – урахування специфіки і власних траєкторій (можливостей) розвитку різних регіонів, ланок системи освіти, освітніх установ, нетотальність застосування тих або інших технологій; соціальне партнерство –

суспільний договір, заснований на взаємодії чотирьох ведучих суб'єктів реформи: уряд (освітнє відомство), наука, громадськість, освітнє співтовариство; та зв'язаність впроваджуваних проектів із загальним ходом вітчизняних економічних і соціальних реформ (ідеологія цих реформ, і передусім – в соціальній сфері, виявляється засадничою для реформування системи освіти).

4.2. Кластерний регіоналізм проєктування системи освіти

Сьогодні проектування глибоко проникає в ті галузі, де раніше його застосування вважалося неможливим. Цілком природно, що освіту як глобальне і дуже специфічне соціальне явище, що отримало буквально повсюдне поширення і розвиток, не може бути поза зоною спеціальних прогностичних і проектних досліджень. Адже освіта принципово працює на майбутнє, зумовлюючи на перспективу якості кожної людини, а разом з цим і економічний, соціальний, моральний, духовний потенціал і капітал регіону, суспільства, цивілізації в цілому. Таким чином, проектування системи освіти не лише можливо, але і необхідно.

Як правило, проблеми освіти вивчаються у рамках об'єктивістської традиції дослідження соціальних проблем, тоді як потужний потенціал для їх аналізу у вигляді методологічної основи дослідження міститься в теоретичних положеннях феноменології, етнометодології та символічного інтеракціонізму, закладених в працях П. Бергера, Г. Блумера, Г. Гарфинкеля, І. Гофмана, Дж. Дугласа, Т. Лукмана, Дж. Міда, А. Щюца. Досліджуючи природу соціальної реальності, прибічники цих підходів розглядали соціальний світ як продукт людської суб'єктності: люди визначають, інтерпретують і надають значення світу через свої повсякденні дії та інтеракції. Застосування суб’єктно-праксиологічного підходу до вивчення соціальної реальності дозволяє найглибше досліджувати

процес практикоорієнтованого розвитку освіти в соціокультурному полі (регіоні), що змінюється.

Як було відмічено в попередньому підрозділі, система освіти є деяким важелем, за допомогою якого можливе якісне просування суспільства, незалежно від рівня його розвитку, і віддача цієї системи сильніше на невеликих територіях.

Завдання цього підрозділу – визначити особливості здійснення соціального проектування щодо системи освіти на регіональному рівні.

Покладені на систему освіти функції оновлення кадрів, збереження і розвитку наукових шкіл, задоволення особових потреб в освіті, формування і розвитку людського, і зокрема соціального, капіталів найоптимальніше реалізуються в певних, історично обґрунтованих територіях – регіонах. Саме у них інтеграційні зв'язки між запитами суспільства і особистісними очікуваннями від системи освіти, з одного боку, досить тісні, а з іншої – існує реальна можливість регулювати найменші зміни в потребах і навіть прогнозувати і проектувати їх. І тоді критерієм успішності, якості системи освіти може бути міра відповідності результатів освіти трьом критеріям: 1) кваліфікаційним характеристикам; 2) особистісним потребам в підвищенні інтелектуального, професійного і духовного розвитку; 3) соціально-економічним запитам цього регіону.

Необхідно відмітити, що сучасні трансформаційні процеси, які визначають стратегію перетворення і реформування вітчизняної як загальнодержавної, так і регіональної освіти, поки не змогли забезпечити системних, стійких результатів без поширення практики генерації та тиражування проектів на рівень розвитку освітніми системами. В Україні свідомі масштабні реформи йдуть, як правило, «згори». На наш погляд, подальший розвиток системи освіти неможливий без доповнення галузевої вертикалі управління горизонтальними праксисами суспільно-державного управління, самоврядування та кооперації. Прикладами

таких горизонтальних праксисів в освіті може виступати організація кластерів, освітніх асоціацій і комплексів освітніх установ. Подібні об'єднання, організовані за принципом концентрації зусилля для оптимізації праксисів перспективного розвитку, вирішення нагальних проблем і досягнення проектних цілей, останнім часом з'являються і розвиваються все більше. Ухвалення нестандартних рішень, розробки, здійснення і запуск нових проектів пов'язано із необхідністю організації ефективної співпраці усіх зацікавлених суб'єктів освіти. Адже кожен з них повинен мати можливість впливати на функціонування і розвиток системи освіти, але в той же час і нести частку відповідальності за створення умов, необхідних для виконання системою освіти її базових функцій. Проте, поява освітніх практик, заснованих на кооперації та співпраці, не набула ще загального характеру, а швидше, можна говорити, про наявність «малих форм» проектів самоорганізації в освіті і про часткове спрацьовування ефекту синергетики.

Найбільш прийнятним рівнем реалізації проекту заохочення самоорганізації та формування суспільно-державного проекту є мезорівень, оскільки саме в регіоні дистанція між суб'єктами освіти для організації процесу ухвалення оптимальних управлінських рішень і контролю за їх виконанням досить коротка. З іншого боку, згідно Луману, система завжди менш складна, чим її зовнішнє середовище. Раз системи не можуть порівнятися по складності зі своїм зовнішнім середовищем, вони виробляють нові підсистеми і встановлюють між ними різні співвідношення, щоб ефективно взаємодіяти зі своїм середовищем [280, с. 76]. Проектуючи цю тезу на освіту, можна сказати, що у рамках цієї системи виникають освітні підсистеми регіонального рівня, які дозволяють ефективніше і результативно налагоджувати взаємодію із зовнішнім середовищем регіону, де між усіма зацікавленими сторонами встановлено партнерство, ув'язнені «соціальні контракти».

Проте в ході створення проектів на мезорівні, як, втім, і в класичному

управлінні, виникають труднощі урахування не лише інтересів усіх суб'єктів освіти, але і вибору стратегій розвитку, які, як правило, носять амбівалентний характер. Одна із стратегій пов'язана з наданням соціальній системі (у нашому випадку – освіті) оптимального функціонування, тобто з підтримкою режиму стабільності та стійкості, інша ж спрямована на інноваційний розвиток соціальної системи, тобто надання їй мінливості.

Об'єднання подібних напрямів можливе, на наш погляд, в реалізації суб'єктно-праксиологічної концепції соціального проектування і впровадження її загальних установок на проблемне поле освіти. Система освіти взаємодіє, обмінюючись інформаційними, матеріальними і людськими ресурсами з соціальним середовищем, сприймає та інтерпретує у своїх змінах процеси, що відбуваються в суспільстві в цілому і тим більше, – в регіоні. Система освіти і соціальне середовище регіону стають взаємозв'язаними, коеволюційними системами. Для забезпечення цього взаємозв'язку освіта відтворює процеси, що відбуваються в суспільстві. Проте в даному випадку відтворюється, проектується не актуальний стан суспільства, готівкові суспільні стосунки та їх норми, а дія тих універсальних законів, які мають місце на усіх етапах розвитку систем різної природи.

З одного боку, відкритість системи освіти створює різноманіття інтересів, звернених до освіти з боку держави і суспільства, тобто деяку невизначеність «соціального замовлення». З іншого боку, в системі освіти створюється різноманіття форм її функціонування, досягнення особистісних, регіональних, державних і глобальних цілей, що відповідають не лише соціальному різноманіттю, що склалося, але і можливому різноманіттю майбутнього, що забезпечує.

Як вказують І. Меньшиков, В. Харитонова «відкритість робить систему освіти здатною не лише сприймати інноваційні тенденції ззовні з боку

суспільства, що змінилося, але і співвідносити цю зовнішню дію з внутрішніми потребами і можливостями змінити десятиліттями авторитарні форми існування і функціонування, що склалися. Ці внутрішні потреби грають визначальну роль в розвитку і закріпленні новаторських тенденцій в освіті. Вони дозволяють не лише відгукнутися на зміни в суспільстві, але і створити переважну орієнтацію на забезпечення умов для розвитку самої системи освіти, розкриття різноманіття її можливостей» [220]. Таким чином, відгукуючись на різноманіття дійсності, освіта сама перетворилася на внутрішньо різноманітну систему, елементи якої забезпечують як існування один одного, так і досягнення єдиної мети.

Відкритість системи освіти соціуму призводить до появи в цій системі новацій, збільшенню міри внутрішнього різноманіття. Ця обставина формує низку внутрішніх протиріч в системі освіти. Так, протиріччя між стійкістю і мінливістю викликане тим, що система освіти, покликана транслювати досить консервативні культурні зразки та потреби, і в той же час, будучи елементом соціальної системи, освіта не може не змінюватися у зв'язку зі змінами соціуму. Протиріччя між єдністю і різноманіттям виражається в необхідності підтримувати проекти, зберігати єдність і спільність вимог до результатів освітнього процесу, до змісту освіти, представленої, зокрема, освітніми стандартами. Протиріччя між індивідуалізацією і уніфікацією процесу освіти проявляється в прагненні забезпечити кожному учневі умови для розвитку його особистості і в той же час в наявності єдиних вимог до успішності навчання» [220].

Необхідно врахувати, що освіта – це нелінійна система, яка розвивається на основі принципів синергетики, плюралізму і релятивізму. Отже, парадигма розвитку освіти починає будуватися на основі розуміння руху не лише як механічного, але і включає можливість багатоваріантності. Наявність різноманітних і взаємовиключних тенденцій в системі освіти роблять її чутливою

до дій соціуму, здатною до еволюційних змін.

Суб’єктно-праксиологічна концепція проектування дозволяє досліджувати різноманіття, що виникло в системі освіти, як джерело її розвитку, створити проект взаємодії різних освітніх підсистем в умовах єдиного освітнього простору, проект розвитку системи освіти в цілому. Використання такого підходу дозволяє співвіднести один з одним наступні складові:

- загальнометодологічні принципи проектування і конкретну практику розвитку освіти;
- спільність освітнього простору та унікальні потреби саморозвитку його суб'єктів,
- визначити джерела та технології розвитку освітніх систем (освітньої програми, освітнього простору);
- зміст діяльності з управління розвитком освітніх систем;
- спосіб проектування розвитку освітніх систем і освітнього простору і т. д.

Як елемент соціуму освіта повинна гнучко адаптуватися до змін соціального середовища, що швидко відбуваються у наш час, і, як наслідок, змінюватися сама, але в якості соціального і частково консервативного організму освіта слабо реагує на соціальні зміни. У зв'язку з цим освіта стоїть перед завданням формування нової форми і структури [281], у яких будуть точніше враховані можливості реагування і адаптації освіти на інтереси соціокультурного довкілля регіону. За цією схемою соціальний об'єкт адаптується до зовнішнього середовища і забезпечує досягнення своїх цілей, що і є завданням проекту з розвитку, згідно з класичним визначенням теорії.

У свою чергу, ідея динамічного балансу в системі освіти може бути сформульована так: між усіма структурними складовими системи освіти, у тому числі між альтернативними сторонами усіх його суб'єктів, повинен існувати

консенсус, що включає гармонійне поєднання логічно протилежних характеристик, що описують функціонування окремих складових системи освіти; потенційну можливість системи освіти змінити точку тимчасової рівноваги під дією змінних умов; постійне прагнення системи освіти знаходити оптимальний рівноважний стан і утримуватися в ньому за рахунок введення в дію як вже відомих, так і новоутворених ресурсів і можливостей (нововведень або інновацій).

Сучасна освітня парадигма реалізує, в основному, механістичний (лінійний, зумовлений) характер розвитку суспільства і науки, будується на принципах оптимізації, інтенсифікації, уніфікації системи освіти, типізації та стандартизації. При цьому вона орієнтується, передусім, на потреби економіки, розвиток технократичної та технологічної свідомості людини, практично залишаючи осторонь емоційно-чуттєву, моральну сторону структури особистості. Нова парадигма вбирає в себе ідеї, згідно з якими рух – цей саморух, в якому немає тієї явної зумовленості, очікуваної поступовості і закінченості, властивих механічному руху. Це докорінно змінює картину світу. Соціальний процес виявляється множинним (плюралістичним), тобто він складається з багатьох принципово різних, незалежних і таких, що не зводяться один до одного першооснов і сутностей. Нормальний розвиток суспільства відбувається за умови різноманітності політичних, релігійних, економічних та інших видів, діяльності громадських організацій і ін.

Нині докорінно змінюється розуміння необхідного (закономірного, детермінованого) і випадкового в самих основах світоустрою. Виникає нове розуміння випадковості як самостійного чинника в розвитку. Тому ідея примату необхідного над випадковим вимагає серйозного переосмислення. У системі освіти наявність випадковості пояснює відносність універсального і унікального в системі. Як пише С. Шаронова, серед універсальних констант освіти, можна

виявити якомога більше каналів, за якими можливе викривлення або заломлення ходу подій [373, с. 73].

Той факт, що освіта стає центральним чинником соціального розвитку, призводить до думки про необхідність її трансформації в «відповідальніше освітнє середовище», домінантою якого був би не механічний світогляд XX століття, а органічна концепція самоорганізаційного світу.

В той же час громадянське суспільство не можна вважати сформованою системою, оскільки практично не реалізується її найважливіша ознака – різнорівневі горизонтальні зв'язки, що проявляється, в першу чергу, в недостатній структурно-функціональній зрілості його інститутів і громадської готовності його суб'єктів. Тому дуже важливо розробляти проекти, що дозволяють активізувати прояв міри громадської участі в розвитку таких важливих соціальних інститутів, як освіта.

Розвиток громадської участі та соціального партнерства припускає:

- розвиток форм громадської участі як гарантії реалізації прав громадян на якісну освіту;
- участь батьківської громадськості у визначенні та реалізації програм розвитку освіти, принципів державної політики;
- розвиток системокомплексів освіти: від організаційної взаємодії до становлення на цій основі освітнього співтовариства територій;
- розвиток міжвідомчої та міжгалузевої координації;
- соціальна взаємодія і партнерство суб'єктів системи освіти в цілях досягнення спадкоємності різних рівнів освіти;
- підвищення престижу праці працівників системи освіти.

Проект соціального партнерства в системі освіти є поєднанням наступних компонентів :

- по-перше, це форма гнучкої співпраці, що детально пропрацювала і

спланована, між навчальними закладами, державним, некомерційним і бізнес-секторами;

- по-друге, це система, що побудована на особливій комбінації партнерів з розподілом їх ролей, відповідальностей, долею участі та ризиків;
- по-третє, це форма, що містить як соціальні, так і комерційні аспекти і реалізовується в умовах обмежених ресурсів у рамках соціокультурного середовища регіону.

У основі створення такого проекту лежить апріорне припущення, що оскільки в соціальному середовищі регіону протікають процеси самоорганізації, то і соціальні структури, які виникають в результаті їх дії, повинні мати усі характеристики, властиві аттрактивним самоорганізаційним структурам, що виникають в середовищах будь-якої іншої природи. Проект соціального партнерства має характерні ознаки, які виділяють його з ряду інших проектів – інвестиційних, соціальних, організаційних, економічних. Розвиток соціального партнерства диктується необхідністю збереження стійкої нерівноваги соціальної системи.

Теоретичний опис структурних трансформацій в системі освіти також пов'язаний з новими концептуальними підходами до вивчення взаємодій між корпоративними соціальними суб'єктами. В сукупності ці взаємодії утворюють соціальний капітал, що є необхідною умовою мобілізації колективних ресурсів в сучасних суспільствах. У перехідних соціальних структурах, де інституціональні форми обміну і довіри зруйновані або не сформувалися, обіг соціального капіталу здійснюється в обхід нормативних систем, а іноді всупереч їм.

Таким чином, соціальне партнерство компенсує нормативний вакуум і сприяє формуванню і розвитку стабілізаційних регуляторів в соціальних системах. Невраховані, непроявлені або ігноровані інтереси його суб'єктів ведуть

до виникнення дисбалансу на різних рівнях взаємодії.

Стосовно сфери освіти соціальне партнерство, або соціальний діалог, означає встановлення взаємовідносин співпраці, адекватних конкретному соціокультурному середовищу, між сферою освіти і громадськістю на певній території. Зрозуміло, що найбільшою проблемою будь-якого суспільства є здатність утримувати рівновагу, співпрацю і компроміс між особистими, корпоративними і державними інтересами в умовах різносуб'єктної діяльності у напрямі досягнення перспективи. Чим меншими втратами досягається ця рівновага і цей компроміс в умовах, коли кожен окремо, кожна соціальна група, кожен соціальний інститут і держава в цілому намагаються раніше інших опанувати частину перспективного соціального простору (пошуку ніші, місця, ринку і т. п.), тим більш оптимально обрана сама перспективна мета. Тому вирішення складних завдань проектування розвитку системи освіти як на регіональному, так і на державному рівнях, пов'язано із створенням такої освітньої політики, в якій врахована активна громадська участь, об'єднання зусиль різних організацій і відомств у вирішенні проблем освіти.

Можливість використання подібних проектів з'являється у зв'язку з виникненням епохи ломки суспільних засад, стереотипів свідомості і традиційних форм поведінки, посиленням соціальної нестабільності та невизначеності майбутнього, що пред'являє підвищені вимоги до здатності не лише окремої особистості, але і більших соціальних об'єктів (таких, як освіта) адаптуватися до соціального середовища, що змінюється, обумовлює необхідність вироблення нових цінностей, установок, норм діяльності, адекватних духу часу. У цих умовах потрібні проекти, що дозволяють гнучко і оперативно реагувати на ситуацію, що змінюється, в країні. За твердженням В. Слободчикова, саме проектування є засобом окультурення інноваційних соціокультурних перетворень і культурною формою інноваційних процесів в

універсумі освіти [Цит. за 373].

Багато університетів, в основному в США, сьогодні орієнтуються на подолання меж ізоляції від освітньої сфери в цілому і від інших типів соціальної організації. Приміром, багато університетів організовують спільні проекти з середніми школами, що дозволяє, з одного боку, збільшити кількість доступних ресурсів, сприяючих продуктивнішому рішенню виникаючих проблем, і, з іншого боку, – ця взаємовигідна співпраця, оскільки школи отримують ефективнішу освітню систему, а університети можуть починати навчання необхідним якостям і умінням ще до безпосереднього вступу молодих людей до університету. Школи притягають викладачів університетів і використовують університетські навчальні плани, що робить їх освітній процес ефективнішим, а університети можуть тепер скорочувати свої витрати на навчання, зменшувати терміни навчання і знижувати плату за освіту.

Крім того, спостерігається процес виникнення все більшої кількості різних міжуніверситетських організацій (мережа, створена Центром оновлення освіти Вашингтонського університету, Американська асоціація коледжів педагогічної освіти, Американська асоціація вищої освіти, Асоціація американських коледжів і університетів, Асоціація досліджень в області вищої освіти, Американський консорціум вищої освіти і багато інших), а також міжуніверситетських комп'ютерних мереж як у рамках одного регіону або країни, так і на міжрегіональному і міждержавному рівні. Такі комп'ютерні мережі дозволяють об'єднати безліч організацій і інститутів без значних фінансових витрат. Сучасний університет не може існувати в ізоляції від інших університетів і від сфери освіти в цілому.

Таким чином, освіта усе більш придбаває характеристики відкритої системи, що веде пошук стійких форм самоорганізацій свого розвитку. Враховуючи той факт, що освіта виступає як ключовий канал соціокультурної

динаміки, з використанням якого сьогодні пов'язують основні надії на подолання глибокої та комплексної кризи стійкості, що посилилася соціальною, антропологічною, культурною, екологічною нестійкостю, саме при реалізації партнерського підходу стає можливим проектування розвитку подібної системи.

Освіта є порівняно новим об'єктом для проектування. В даному випадку здійснюється спроба визначити основні закономірності взаємодії ключових учасників освіти, які вільно або мимоволі взаємодіють в системі освіти у вигляді соціальних партнерів.

Основними напрямами розвитку освіти в умовах соціального партнерства, на наш погляд, повинні стати співуправління, співрозвиток, співіснування, спільна оцінка якості. Соціальне партнерство у сфері освіти доцільно розглядати як одну з форм розвитку демократії в цій сфері. Оскільки вона припускає:

- по-перше, участь в ній навчальних закладів, працедавців;
- по-друге, органів управління та інших владних структур;
- по-третє, громадських об'єднань і організацій, професійних спілок,
- по-четверте, індивідуальних представників ринку праці; індивідуальних споживачів громадських об'єднань.

Соціальне партнерство можливе на усіх рівнях функціонування системи освіти, включаючи будь-яку освітню установу. Як показує практика, воно може набирати вигляду дволанкової, триланкової та масштабнішої системи. Відмінність між ними полягає в числі представників різнорівневих громадських інтересів: держави, бізнесу, працедавців, громадських організацій, навчального закладу. Основними цілями такої системи соціального партнерства можуть бути наступні:

- спільна взаємовигідна діяльність, спрямована на ефективний розвиток і вдосконалення освіти;
- спільна участь в створенні нормативно-правового забезпечення

соціального партнерства як одного з механізмів формування ринку праці і ринку професійних освітніх послуг на регіональному і державному рівнях;

- організація переводу до різнорівневого і багатоканального фінансування на нормативно-правовій основі;
- стимулювання інвестицій в розвиток освіти з використанням пільгового оподаткування;
- організація послідовного переходу до державно-громадських форм управління освітою.

Ефективне соціальне партнерство в освіті припускає:

- по-перше, наявність громадської потреби включатися в реалізацію цінностей освіти;
- по-друге, готовність до цього навчальних закладів.

Наявність названих умов сприятиме тому, що партнерство допоможе направити ресурси системи освіти на розвиток співтовариства, громадської самоорганізації та самоврядування. Воно притягне ресурси співтовариства до підтримки освіти в регіоні та сприятиме вирощенню навколо системи освіти в співтоваристві традицій і практик цивільної активності. Вже сьогодні соціальне партнерство створює на місцевому рівні реальні структури вітчизняного громадянського суспільства і гарантуватиме їх стабільний розвиток.

Можливості розвитку освіти в Україні за допомогою проектів партнерства будуються на наступних вимогах:

- відкритість і співпраця, наголос на розвиток, спілкування і обмін ідеями;
- розроблена філософія освіти і підхід до розвитку співтовариства;
- можливість для місцевих жителів, суспільно-активних навчальних закладів, місцевих організацій стати активними партнерами у

вирішенні проблем в освіті та співтоваристві;

- співпраця з добровольцями, спрямована на збільшення кількості послуг, що надаються в співтоваристві.

Взаємодія загальноосвітніх установ з соціальними партнерами в основному будується на принципах рівноправ'я сторін, свободи вибору при обговоренні питань, узгодження інтересів, визнання норм взаємної відповідальності та ін. На закінчення відмітимо, що процес розвитку соціального партнерства в сучасній Україні відбувається в умовах теоретичного осмислення цього феномену і пошуку найбільш ефективних форм і механізмів партнерських стосунків. В той же час говорити про повне задоволення усіх партнерів не доводиться.

Все вище сказане актуалізує осмислення завдань з формування системи соціального партнерства в регіоні, яке можна розуміти як спільну діяльність різних соціальних груп, організацій, окремих осіб, спрямовану на вирішення зрозумілих і усвідомлюваних усіма завдань розвитку освіти, забезпечення сучасного рівня її якості та доступності для усіх мешканців регіону. Так, складнощі існування та функціонування системи освіти багато в чому визначені регіональними характеристиками тих областей, в яких вони розташовані. По-перше, у багатьох випадках пропозиція регіональних освітніх послуг перевищує попит, що збільшує міру конкурентності серед навчальних закладів різних форм власності. Це, у свою чергу, спричиняє за собою структурну трансформацію системи освіти як України, так і окремих її регіонів.

Робота на все більше насиченому ринку, який характеризується усе більш наростаючою конкуренцією між навчальними закладами регіону, вимагає від останніх максимальної диференціації освітніх пропозицій, усе більш повного пристосування до бажань споживача. У реальності конкуренція будується по складнішій формулі. Існує декілька типів навчальних закладів (за масштабом і гнучкістю), які мають свої особливості на регіональному освітньому ринку, що

ілюструється відмінностями можливостей вищих навчальних закладів:

- у провідних великих ВНЗ – це авторитет;
- у невеликих, нових – здатність оперативно реагувати на потреби регіонального ринку;
- у спеціалізованих – матеріальна база;
- у ВНЗ-новаторів – переваги першовідкривачів.

У конкретних ринкових ситуаціях перевага отримує то одна, то інша якість, залежно від найбільш ефективної взаємодії цілей, що ведуть до задоволення потреб: особистості – в освіті; навчального закладу – в розвитку і в добробуті його співробітників; фірм та інших організацій-замовників – в зростанні кадрового потенціалу; суспільства – в розширеному відтворенні сукупного особистісного та інтелектуального потенціалу, соціального та людського капіталів. Природно, що міра задоволеності усіх цих складових вище на певних територіях – регіонах, особливості яких склалися історично.

Система освіти найбільш тісним чином пов'язана з соціально-економічними, соціокультурними, політичними і природно-географічними умовами, в яких вона функціонує. Специфіка економічної структури регіонів, спеціалізація їх у певній галузі промислового і сільськогосподарського виробництва безпосередньо обумовлюють суть і форму взаємодії суб'єктів ринку освітніх послуг, способи їх взаємодії. Тому, представляється, що одним з перспективних проектів розвитку системи освіти може служити її регіоналізація, а регіональна модель освіти є найбільш продуктивною.

Однією з головних умов соціального партнерства з боку системи освіти регіону є її автономність, готовність до самостійного визначення стратегії розвитку, можливість впливу на місцеву освітню політику. Сьогодні для створення партнерських стосунків у сфері освіти регіону необхідно вирішити ряд насущних проблем.

Передусім, необхідно максимально розширити коло соціальних партнерів. До нього повинні увійти депутати усіх рівнів, представники місцевої влади, ЗМІ, асоціації малого і середнього бізнесу, керівники науково-виробничих об'єднань, установи середньої професійної освіти і ВНЗ, ради ректорів, екологічні організації, органи управління сферою праці і служби зайнятості, органи охорони здоров'я і культури, спорту. Думається, це великий, але ще неповний список тих, хто за певних умов був би зацікавлений в змістовній взаємодії.

Наступною важливою проблемою є проблема створення правового середовища соціального партнерства: на сьогодні відсутній закон про соціальне партнерство у сфері освіти, на регіональному рівні немає законодавчої бази, сприяючої формуванню такого партнерства.

На сьогодні не зовсім відпрацьовані праксиси соціальних діалогів і соціального партнерства між освітніми установами та іншими інститутами соціуму.

В умовах розвитку громадянського суспільства і розширення практики співуправління система освіти все більше спиратиметься на громадські організації і співтовариства. Це допоможе вчинити перехід від політики патронажу і домінування державного над громадським до їх конструктивного опанування та взаємодії. В Україні керовані реформи йдуть, як правило, «згори». Подальший розвиток системи освіти неможливий без доповнення галузевої вертикалі управління горизонтальними формами самоврядування і кооперації. Прикладами таких горизонтальних форм управління в освіті можуть виступати кластери, освітні асоціації і комплекси освітніх установ.

При реалізації регіонального підходу в ході розробки і застосування проективних праксисів розвитку системи освіти виникає питання про аргументи їх привабливості.

По-перше, регіоналізація характерна для країн з великою територією і

концентрованим розподілом певних спеціалізацій. Україна – є такою країною з яскраво вираженими депресивними і високорозвиненими областями і регіонами, в яких яскраво простежуються виробничі та невиробничі переваги в розвитку і відповідної їм системи освіти.

По-друге, суть розвитку системи освіти зводиться до застосування особливих методів державного координованого цілеспрямованого впливу в інтересах гармонії та впровадження нових досягнень НТР, реалізовуючи таким чином стратегічні завдання реструктуризації національної системи освіти, серед яких необхідно виділити наступні :

- розробка нових проектів системи на різних її рівнях;
- перехід до гнучкої динамічної, безперервної, багатоступінчастої системи розвитку особистості та підготовки фахівців;
- досягнення якісно нового рівня мобільності цієї системи.

По-третє, регіональна система освіти припускає поступове перенесення центру тяжіння трансформаційних праксисів розвитку освіти в регіони і формування при цьому необхідної правової, організаційної і наукової бази. Це пояснюється тим, що система освіти найтіснішим чином пов'язана з соціально-економічними, соціокультурними, політичними і природно-географічними умовами, в яких вона функціонує.

Специфіка економічної структури регіонів, спеціалізація їх в певній галузі промислового або сільськогосподарського виробництва безпосередньо обумовлюють суть і форму взаємодії суб'єктів ринку освітніх послуг, способи їх взаємодії. Тому одним з можливих і дуже перспективних шляхів впровадження проектів розвитку системи освіти може служити її регіоналізація, а регіональна модель освіти є найбільш продуктивним об'єктом соціального проектування. Оскільки апробація результативності проектних праксисів і вибір найбільш оптимального проекту реструктуризації цієї системи можливі на регіональному

рівні, отже, це дозволить зменшити витрати і вибрати найбільш перспективні напрями трансформації і оновлення системи.

У попередній період історії відносно повільна еволюція розвитку людини, суспільства, виробництва обумовлювала відносну постійність структури і змісту освіти. Зміни, що відбуваються в соціально-економічному і суспільно-політичному житті країни, зажадали розробки нового проекту освіти, перегляду її структури та змісту. Як було показано раніше, необхідність використання проективних праксисів розвитку системи освіти регіону пов'язана з тим, що освіта є одним з системоутворюючих чинників формування регіону. Специфіка цього пріоритету визначила наступні завдання по реалізації цілісного проекту створення і застосування технологій розвитку освітою регіону:

- адаптувати систему освіти більшою мірою до умов культурно-соціального середовища регіону;
- здійснити на рівні регіону перехід до цілісної системи безперервної освіти;
- збільшити міру впливу партнерських взаємодій на вибір стратегії та тактики розвитку освіти в регіоні, що дозволить забезпечити значнішу участь науки, культури і бізнесу в розвитку освіти.

Концепція освіти, що функціонує в Україні й досі, проголошувала, що отримані людиною знання і уміння зберігають свою цінність упродовж усього його життя – «освіта на все життя». Подібний підхід проектувався і на технології розвитку освіти. Збереження пострадянських тенденцій у функціонуванні освіти України сфокусовано і проявляється, передусім, в самій структурі системи освіти. Досі структура освіти України характеризується великою різноманітністю навчальних закладів різного рівня, їх роз'єднаністю, відсутністю функціональної спадкоємності в розвитку і навчанні дітей і молоді та ін.

В Україні діють навчальні заклади, що надають різнорівневу освіту: освіта

за інтересами, освіта батьків, дошкільна освіта, початкові навчальні заклади, заклади середньої та вищої школи, додаткової освіти та ряду інших. Таке багатокритеріальне розділення типів навчальних закладів пов'язане з необхідністю реалізації мети освіти, в широкому значенні цього слова, як підготовки: усебічно розвиненій особистості; добропристойних батька або матері сімейства; доброчесного громадянина; добросовісного кваліфікованого працівника.

Рівень освіти припускає ділення навчальних закладів на: дитячі дошкільні (ясла, сад) і загальноосвітні (неповна і повна середня школа, гімназія, ліцей); позашкільні; професійно-технічні училища; технікуми, коледжі, спеціалізовані ВНЗ, консерваторії, університети і академії; інститути підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів.

Загальну середню освіту учні здобувають в загальноосвітніх школах, гімназіях, ліцеях, професійно-технічних училищах, технікумах і коледжах.

Професійно-технічна освіта, представлена ПТУ, вищими професійними і технічними училищами, центрами професійної освіти, є однією з найважливіших ланок національної системи освіти, що визначають якісну структуру робочих кадрів, її найбільш кваліфіковану частину.

Для отримання професії пропонуються різні варіанти загальноосвітніх програм: на основі базової загальноосвітньої школи (11 класів); без здобуття загальної середньої освіти; з отриманням професії та загальної середньої освіти (3 ─ 4 роки); на основі загальної середньої освіти (1 ─ 1,5 року); середня спеціальна освіта (технікум).

Усі типи середніх спеціальних навчальних закладів розвиваються як багатофункціональні системи. У них разом з підготовкою кадрів отримують розвиток спеціальні відділення по перепідготовці (підвищенню кваліфікації) фахівців середньої ланки по пріоритетних напрямах розвитку техніки відповідно

до цільових замовлень підприємств і організацій, платні послуги населенню включаючи різні види неформальної освіти. Новим напрямом в розвитку середніх спеціальних навчальних закладів є навчальні комплекси, які включають загальноосвітні школи, профтехучилища і технічні ліцеї, середні спеціальні і вищі навчальні заклади в різних варіантах. Підготовка кадрів в таких комплексах здійснюється на основі скоординованих навчальних планів і програм.

Державні вищі навчальні заклади забезпечують підготовку фахівців з великого спектру спеціальностей в різних освітніх галузях, таких як педагогіка, природні та технічні науки, гуманітарні, сільське господарство і економіка. Готуються фахівці з вищою освітою для системи охорони здоров'я, правоохоронних органів, армії та інших силових структур, мистецтва. Недержавні ВНЗ забезпечують головним чином підготовку з управління, економіки, юриспруденції, іноземних мов. Перехід на нову модель підготовки фахівця тісно пов'язаний з оновленням структури освітніх програм у ВНЗ і створенням багаторівневої системи вищої освіти. Впровадження такої системи сприяє реалізації диференціації та індивідуалізації навчання, розширює можливості вищої школи в задоволенні найширших освітніх потреб суспільства і особистості, підвищує якість загальноосвітньої, наукової та професійної підготовки фахівців з урахуванням сучасних вимог ринку праці, забезпечує необхідні умови для інтеграції вищої школи у світовий освітній простір.

Структура багаторівневої системи вищої освіти має наступні рівні: перший – підготовка бакалавра (термін навчання 4 роки); і другий – магістра (термін навчання 1,5 – 2 роки).

Форма власності, на основі якої функціонує навчальний заклад, передбачає ділення навчальних закладів на державні та недержавні (приватні, кооперативні, профспілкові, релігійні та інші). Нині недержавні навчальні заклади з успіхом доповнюють існуючу мережу державних.

За мірою спільності в Україні розрізняють загальну і спеціальну освіту. В Україні функціонує мережа спеціальних навчальних закладів: дитячих будинків, освітніх шкіл-інтернатів, санаторних шкіл-інтернатів, шкіл-інтернатів для дітей з особливостями психофізичного розвитку, дитячих будинків сімейного типу, діагностико-реабілітаційних центрів, дефектологічних пунктів, спецкласів при загальноосвітніх школах, будинку дитини, виправно-трудові колонії для неповнолітніх правопорушників і т. п.

За типом відношення до держави розрізняють світські та релігійні навчальні заклади.

Проте в цілому подібну структуру освіти сьогодні навряд чи можна назвати ефективною.

Ситуація в Україні, пов'язана з необхідністю трансформації освіти, не унікальна у світі. Як було показано в попередніх підрозділах, динамізм сучасної цивілізації, підвищення ролі особистості в суспільстві і виробництві, зростання її потреб, гуманізація та демократизація суспільних стосунків, інтелектуалізація праці, швидка зміна техніки та технології – ці і інші явища і тенденції обумовлюють необхідність модернізації освіти та її структури також.

Питання духовного розвитку соціально орієнтованого суспільства України на сучасному етапі придбавають особливу гостроту у зв'язку з крахом колишніх громадських і особистісних ідеалів і початком формування нових ціннісних орієнтацій. Такі соціальні процеси і явища спричиняють за собою модернізацію в структурі системи навчальних закладів, трансформацію їх соціальних функцій, принциповий перегляд проектів розвитку освіти. Ці зміни сприяють досягненню системою освіти України світових освітніх стандартів, диверсифікації типів навчальних закладів і створення їх різноманітних комбінацій (комплексів).

Серед основних критеріїв створення нової системи освіти варіативність і багатоукладність навчальних закладів, диверсифікація змісту освіти,

диференціація навчання. Назріла також необхідність дотримання принципів цілеспрямованості, комплексності, безперервності та можливості оновлення освіти, її пріоритетності та науковості, послідовності; єдності та взаємозв'язку закладів системи освіти, етапність самого процесу освіти. Так, багатоступінчаста система освіти покликана диверсифікувати існуючу систему і надати їй більшої різноманітності, виявити механізми реальної взаємодії рівнів освіти, починаючи з дошкільного, шкільного, додаткового, загального початкового, професійного, ВНЗ, післевузівського. Адже одна з глибинних і найцікавіших проблем сучасної освіти – це проблема безперервної освіти. Введення багатоступінчастої структури пов'язано зі зміною парадигми освіти у бік фундаментальності, цілісності та урахуванню інтересів особистості, що дозволяє ростити еліту суспільства.

Одна з найважливіших тенденцій реформування освіти, а відповідно, і застосування особливих проектів – посилення контекстності усієї діяльності навчальних закладів, їх освітніх, наукових, культурних та інших функцій. Застосування таких проектів з точки зору пошуку нових шляхів розвитку системи освіти покликане забезпечити рівноважний, стійкий стан соціальної системи, при якому досягається найбільша відповідність суспільно-економічного розвитку суспільства, регіону і міри задоволення потреб населення. З іншого боку, на перехідному етапі необхідно забезпечити збалансовану взаємодію регіональних і відомчих, централізованих інтересів. Це може бути досягнуто на основі проведення відповідної цілеспрямованої державної політики. Реалізація державної політики регіоналізації освіти не може відбуватися інакше, як при участі та за допомогою діяльності усіх активних соціальних акторів, зацікавлених і причетних «справі» освіти, – органів державного управління, навчальних закладів, органів місцевого самоврядування, бізнес-структур. Взаємодію і узгодженість дій і стратегій усіх соціальних суб'єктів можливо здійснювати на принципах соціального партнерства. Інакше увесь цей різноманітний процес

прийме характер ухвалення прямих адміністративних рішень і такого ж методу їх реалізації.

У цьому контексті під проектами регіональної освіти ми розуміємо цілеспрямований і організований процес, заснований на взаємодії усіх суб'єктів освіти регіону, що полягає в нерозривності прямої та зворотної дії з середовищем і спрямовано на формування єдиного освітнього простору, такий, що забезпечує високоефективну систему послуг і умов, відповідає потребам усіх прошарків і груп населення, перетворює освіту на розвиваючу і таку, що розвивається систему, здатну забезпечити розвиток і виховання особистості з урахуванням загальнолюдських цінностей і цінностей національної культури.

Досягнення подібної мети зможе істотно змінити ситуацію в усій системі освіти, створити умови для її якісного розвитку. Технологіями цих перетворень повинен стати системний моніторинг освіти, що враховує асиметричність соціально-економічного розвитку регіонів і перехід від централізованого управління до централізовано-регіонального, регіонально-громадського і корпоративно-громадського управління.

Основні проблеми, які покликані вирішити проекти розвитку системи освіти регіону, представляються таким чином:

- визначення і розподіл функцій, повноважень, прав і відповідальності соціальних суб'єктів в системі управління;
- розвиток і участь громадських організацій в управлінні освітою;
- розвиток нової системи управління якістю освіти на різних рівнях;
- реструктурування територіальної мережі установ освіти.

При реалізації завдань реорганізації системи освіти з урахуванням регіональних особливостей можна створити якісно новий механізм взаємодії навчальних закладів і їх підрозділів з регіональними структурами (виробництво, наукові центри, сільське господарство, культура і т. п.).

Регіоналізація освіти дозволить впливати на формування єдиної територіальної інфраструктури освіти і науки, розробляти і освоювати в інтересах суспільства наукомісткі інженірінгові системи з відповідним кадровим супроводом, створити систему безперервної освіти, розширити співпрацю з технікумами, школами, ліцеями, коледжами, забезпечити підготовку та підвищення кваліфікації фахівців, надати системі регіональної освіти статус соціально-економічного і культурно-просвітницького центру. Нині регіональний аспект діяльності навчальних закладів реалізується багато в чому на ініціативних началах, без належного системного узгодження, оскільки самі навчальні заклади діють в автономному режимі, багато в чому зберігаючи тенденції свого галузевого функціонування.

Завдання регіоналізації освіти полягає в послідовній орієнтації діяльності різнофункціональних навчальних закладів на потреби регіону з послідовною трансформацією їх сукупності в органічну частину соціально-економічної структури регіону, що має характер впорядкованої системи та гармонійно організованого середовища. Основними ознаками такої системи є: рівень і спектр розвитку освітньої діяльності, що дозволяють погоджено задовольняти освітні потреби населення і економіки в режимі диференціації освіти з урахуванням місцевих умов; наявність єдиного суб'єкта управління регіональною системою освіти, що представляє центр регіонального освітнього простору; партнерська участь усіх регіональних акторів в процесі визначення і розвитку стратегії утворення регіону, достатність ресурсного, у тому числі фінансового, забезпечення діяльності освітніх установ по соціально-економічному розвитку регіону. У такому разі метою освіти в регіоні як соціального середовища може бути вироблення позицій за векторами формування управлінських принципів в дихотомії зовнішніх і внутрішніх інтересів і співвідношення інтересів держави і очікувань суспільства в системі управління як основі визначення змісту та

реалізації її місії в регіоні [358, с. 34].

Однією з вирішальних умов досить повної та швидкої реалізації подібної політики в освіті є наявність відповідних проектів. Поки ще реалізація поставлених цілей відбувається у вигляді досить розрізнених заходів як в режимі загального руху, визначуваного різними правовими, організаційними та іншими актами державної значущості, так і в режимі діяльності регіональних органів управління. В той же час вітчизняною наукою і практикою вже давно розроблено і широко апробовано механізм управління складними суспільними процесами на основі програмно-цільового підходу, що реалізовується в конкретних програмах формування і розвитку певних сфер життя суспільства. Значущість такого підходу полягає в тому, що він дозволяє долати різнодіючі інтереси окремих учасників процесу і векторний посилює загальну спрямованість процесу підвищення ролі освіти в регіональному розвитку.

Метою такої регіональної політики в освіті є, з одного боку, забезпечення збереження як одній з найбільших вітчизняних культурних цінностей єдиного загальнонаціонального освітнього простору, а з іншої – ефективність і конкурентоспроможність регіональних освітніх систем, сфокусованих на усебічному розвитку особистості, задоволення освітніх і інформаційних потреб усієї соціально-територіальної спільності регіону, якісної підготовки фахівців, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів.

Безумовно, подібна політика у сфері освіти здатна різноманітити ситуацію в освіті кожного конкретного регіону. Відособлення регіональних освітніх систем (регіоналізація освіти), що в той же час посилюється, створює небезпеку розриву єдиного освітнього простору, зміцнює істотні відмінності в змісті та якості освітніх послуг, що надаються в різних регіонах, при формальному збігу освітніх програм. Особливу роль в цьому процесі грає і чинник нерівності регіонів в можливостях фінансування сфери освіти. Саме використовуючи фінансовий

ресурс, держава прагне зробити освітній простір досить гомогенним: «проникнуте» єдиною стандартизованою культурою. У цих умовах особливу важливість придбаває питання про розробку і реалізацію освітньої політики як частину соціальної політики на регіональному рівні та як специфічного проекту освоєння освітньої стратегії регіону. У свою чергу освітня політика регіону як проект збереження єдиного освітнього простору повинна стати основою прогресу суспільства, запорукою забезпечення зростання культури, вченості, зміцнення бізнес-активності.

В цілому, державна політика у сфері освіти регіону повинна служити: збереженню і зміцненню єдиного освітнього простору; створенню умов для збереження і розвитку наявного в регіоні освітнього та наукового потенціалу. При необхідному урахуванню конкретних потреб, умов і ресурсів регіону освітня політика набуває ключового значення і для розвитку системи освіти, і для розвитку регіону в цілому.

На наш погляд, для формування єдиного освітнього простору регіону необхідно:

- визначити стратегію створення такого освітнього простору, який виконував би по відношення до учнів функції створення в регіоні культуротворчого середовища, сприяючого самореалізації, самовизначенню і адаптації особистості в соціокультурному середовищі, що змінюється;
- концептуалізувати освітню діяльність на основі загальних цінностей, цілей, типів освіти і свободи вибирання засобів і способів їх здійснення кожною освітньою установою;
- істотно підвищити рівень культури учителів, викладачів, батьків, працівників неосвітніх сфер, населення;
- створити в місті, регіоні культ учня, змінити відношення до

дитинства, молоді, забезпечити необхідні для розвитку учнів середовища їх життєдіяльності та виховання, особливо громадського, морального, естетичного, трудового, створити освітньо-виховні комплекси (мікрорегіони);

- здійснити інтеграцію діяльності освітніх, культурно-виховних, медичних, правоохоронних та інших установ, осіб, організацій в кожному освітньому мікрорегіоні;
- здійснити перехід від відомчо-галузевого підходу в управлінні освітою до інтегрального – системі культурно-освітніх процесів, що задали характер громадського життя регіону.

Таким чином, єдиний, гармонійний освітній простір – це не лише необхідне середовище для розвитку учнів, але і потужний чинник культурного розвитку, нарощування інтелектуального потенціалу, соціального і людського капіталу самого регіону.

В умовах єдиного освітнього простору виникає можливість дієвого впливу освіти на соціокультурне середовище регіону, у тому числі:

- на інтелектуальний потенціал регіону – шляхом збільшення страти інтелігенції, об'єднання інтелігенції в цілях створення духовного середовища регіону;
- на регіональну культуру – шляхом створення при освітніх установах осередків етнокультури, народної творчості, майстрових народних промислів;
- на екологію – шляхом пропаганди здорового способу життя, виховання сім'янина, надання соціально-психологічної допомоги сім'ї, особливо молодій;
- на будівництво, зовнішній вигляд регіону – шляхом обліку інтересів учнів при будівництві;

- на виховання патріотизму – шляхом актуалізації почуття приналежності молоді до свого міста і регіону, формування громадянськості, законослухняності, розвитку громадського самоврядування, пробудження інтересу до історичного минулого свого міста, регіону та ін.

Саме тому проблема впровадження проектів розвитку освіти повинна включати необхідний регіональний компонент.

При розробці проектів розвитку регіональної системи освіти використовуються проективні праксиси, які дозволяють врахувати досвід розвитку у минулому і прогнозувати структуру, функції, найбільш суттєві риси досліджуваного об'єкту.

Метою проектування як одного з праксисів регіонального управління є визначення найбільш оптимальної моделі, що забезпечує комплексний, системний розвиток регіону. Кінець кінцем досягнення цієї мети приведе до модернізації не лише соціальної сфери і освіти, а і до перебудови усього суспільного життя в регіоні, прискоренню соціально-економічного розвитку території, створенню умов для усебічного системного гармонійного розвитку особистості.

У такому контексті можна сформулювати основні характеристики функціонування нового проекту освіти регіону, а саме:

- багаторівневість і багатоступеневість системи освіти регіону, що припускає наявність декількох рівнів і східців освіти – початкової, середньої і вищої;
- спадкоємність освітніх програм – узгодження програм загальної і професійної освіти, наскрізна стандартизація професійних освітніх програм (навчальних планів) на основі державних освітніх стандартів середньої і вищої професійної освіти, стикування освітніх програм

різних спеціальностей і рівнів (східців) освіти;

- інтеграція різних типів освітніх навчальних закладів :
- створення єдиного регіонального освітнього простору;
- подальший розвиток регіональних багатопрофільних освітніх комплексів,
- формування регіональної системи безперервної професійної освіти;
- створення незалежної державної (регіональною) служби з розвитку державної атестації випускників професійних освітніх установ;
- організація педагогічної індустрії навчально-методичного та програмного забезпечення процесу безперервної професійної освіти.

В якості критерію результативності проектних праксисів з розвитку системи освіти регіонального масштабу орієнтуватимемося на забезпечення якості освітньої діяльності, яка визначатиметься навчально-особистісними досягненнями учнів. При цьому ефективність управління досягатиметься за рахунок розвитку наступних процесів:

- оптимізації усієї системи управління освіти регіону, яка націлена на забезпечення максимальних результатів в усіх видах основної та інфраструктурної діяльності, зміцнення управлінської вертикалі, високу міру координації суб'єктів освітньої діяльності регіону;
- подальшої демократизації, децентралізації та зміцнення соціальної бази регіону на основі розширення кола соціальних акторів регіону, рішень, що беруть участь в підготовці і прийнятті, впровадження інституціональних механізмів суспільно-державного управління освітою, громадського опікування, а також колективного узгодження інтересів членів, підрозділів і органів освітнього співтовариства регіону;
- реструктуризації навчальних закладів, спрямованій на досягнення

необхідної відповідності між зростанням різноманіття видів освіти і формами його організації, способами і порядком їх фінансування і обслуговування;

- розвитку форм і методів самоорганізації та самоврядування за допомогою створення, поступового і послідовного впровадження дієвих соціально-економічних норм і механізмів розширення самостійності та децентралізованого планування діяльності.

Одна з головних особливостей проектування і створення проекту регіональної системи освіти на сучасному етапі полягає в тому, що воно реалізується в специфічних умовах ломки, переходу від одних форм організації та життєдіяльності освітніх установ до інших, що витікає з суті нового соціально-економічного ладу.

Принциповою характеристикою проекту освіти є створення умов для поєднання державних, громадських, корпоративних і недержавних форм управління системою освітою на різних рівнях. Створення і впровадження саме таких проектів не лише зроблять безповоротними позитивні перетворення, що вже сталися, але і сприятимуть становленню в регіоні і в Україні в цілому громадянського суспільства, консолідувати різні громадські сили навколо рішення найважливішої задачі освіти молоді.

Залишилося виявити технології оптимального і ефективного переходу до проекту освіти, реалізація якої ускладнюється проблемою пошуку відповідної організаційної структури освітньої системи та її установ. В якості такої пропонуємо стратегію соціального партнерства, яка на рівні управління регіональною освітньою системою може варіюватися від активно-пристосовної до тієї, що активно-адаптує. У першому випадку управлінська система орієнтується переважно на зміни усередині регіональної освіти, прагне пристосувати її до змін зовнішнього середовища: соціального, культурного,

правового, економічного. У другому випадку технології на управлінському рівні спрямовані не лише на зміну системи освіти відповідно до потреб зовнішнього середовища, але впливають на зовнішнє для освіти середовище з метою використання їх можливостей для реалізації освітніх цілей. Активно-адаптуюча стратегія, на наш погляд, є адекватнішою стрімкому темпу змін в суспільстві. Вона є провідною технологією реалізації державної політики в освіті, коли органи управління освітою виступають замовником по відношенню до інших регіональних систем. Тим самим реалізується можливість цілеспрямовано впливати на зовнішнє для освіти середовище, створюючи умови для зміни середовища усередині системи освіти.

Технології в управлінні освітніми системами регіону можуть бути як часткові, так і системні. Часткова стратегія управлінських праксисів припускає реалізацію окремих проектів. Це – шлях створення так званих «точок зростання» в розвитку освіти. На перших етапах реформування вітчизняної освіти цей шлях найчастіше переважав в управлінській стратегії регіонів. Переважна ресурсна підтримка виявлялася освітнім установам нових типів і тих, в яких проводилася експериментальна робота. Практика показала, що орієнтація тільки на створення «точок росту» не забезпечує реформування усієї системи, а зниження уваги до роботи масових адаптивних освітніх установ веде до погіршення якості освіти в регіоні в цілому.

На наш погляд, кластерний регіоналізм проектує зміну вимог до освіти в перспективі, використовує метод суб'єктно-праксиологічного планування на середньострокову і віддаленішу перспективу, визначає пріоритетні ланки, що дозволяють реорганізувати регіональну освіту в цілому, забезпечує узгодження зв'язків між різними проектами. Зупинимося на основних характеристиках проекту кластерного регіоналізму при розробці стратегії розвитку системи освіти регіону:

1. Проект кластерного регіоналізму базується на ідеї цілісності розвитку освітньої системи регіону. Він припускає, що, вводячи праксиси на управлінському рівні, органи управління мають образ того, що вони хотіли б отримати в перспективі і виходячи з цього визначають послідовність дій. Мета вибудовування пріоритетів на основі образу проектованого стану освіти – забезпечити такий перехід до майбутнього стану, при якому, по-перше, не порушується стабільне функціонування системи освіти, по-друге – вибір технологій здійснюється на основі критерію результативності по відношенню до усієї системи.

2. Проект кластерного регіоналізму розвитку освіти орієнтовано на результат. Бажаний результат змін є ієрархічною структурою діагностованих та контрольованих цілей. Ця вимога розробки проекту розвитку системи освіти представляється надзвичайно важливим в вітчизняних умовах. Десятиліттями складалася в нашій освіті тенденція активно удосконалювати процесуальну сторону навчання: розробляти і впроваджувати нові форми і методи навчання, недостатньо приділяючи увагу постановці цілей і діагностиці головного результату роботи освіти. Це призводило (і досі приводить) до того, що за успіхами в організації процесу навчання втрачається його результат.

3. Проект кластерного регіоналізму використовує правило випереджаючого розвитку: передбачення можливих ускладнюючих чинників дозволяє реагувати на них до того, як їх дія приведе до негативних наслідків для системи освіти. Для цього визначаться система проміжних цілей. Реалізація кожної з них контролюється і служить підставою для ухвалення тих або інших управлінських рішень. Особливе місце серед проміжних цілей займає зміна організаційної структури і функціональних процедур усередині самої системи управління.

Активно-адаптуюча стратегія розвитку системи освіти регіону, на якій й побудовано проект кластерного регіоналізму припускає:

- встановлення соціально обгрунтованих і реально досяжних до певного терміну цілей;
- розробку переліку необхідних дій з усіх видів і напрямів діяльності освітньої системи і зовнішніх організацій, що взаємодіють з нею, і структур регіону;
- визначення необхідних засобів – фінансових, кадрових, матеріально-технічних, інформаційних та ін.;
- визначення відповідальних виконавців на рівні управлінських, освітніх, фінансових і інших структур, організацій, установ, працівників.

Запропонований проект кластерного регіоналізму розвитку регіональної системи освіти використовує створення і використання мережевих організаційних структур.

Під мережевими організаційними структурами розвитку освіти розуміємо взаємно- і саморозвиток учасників, здійснюваний знизу на основі територіального сусідства і стійкого партнерства, що посилює конкретні переваги як окремих учасників, так і кластера в цілому.

Реструктуризація освітньої мережі установ освіти на основі створення і розвитку кластерів – це комплексна оптимізація системи функціонування установ (структури, функцій, освітніх програм) відповідно до вимог зовнішнього середовища і спрямована на підвищення її якості, доступності і ефективності.

При цьому під освітньою мережею розуміється сукупність освітніх установ (організацій), що реалізовують освітні програми початкової, середньої, вищої та додаткової освіти, об'єднаних в єдину структуру за трьома ознаками:

- територіальна структура (державна мережа, регіональна мережа, міська мережа і мережа освітніх установ);
- профільна структура (профільно-галузева спрямованість професій і

спеціальностей відповідно до регіонально-міських пріоритетів розвитку економіки і ринку праці);

- рівнева структура.

Мережевий ефект в технологіях створення кластерів полягає в тому, що цінність під'єднування до мережі для користувача залежить від кількості інших користувачів, вже приєднаних до мережі. Мережеві структури – організаційна форма, що використовує принцип різноманітності і враховує людський чинник. «Мережевізіція» є спеціальним праксисом щодо заохочення збільшення кількості та масштабу мереж, що полягає у формуванні мережі з вузлами і зв'язками для досягнення цілей відповідно до потреб і очікувань партнерів, а також відповідно до державної політики в галузі освіти. Мережеві системи відбивають зв'язки між елементами зовнішнього і внутрішнього середовища регіональної освіти. Мережева структура припускає створення мережі, що об'єднує зовнішніх і внутрішніх партнерів, що відрізняються високою гнучкістю, адаптивністю до умов, що змінюються, високим творчим потенціалом, здатністю розробляти і реалізовувати самостійну проектну діяльність у рамках єдиного стратегічного підходу.

Критерієм ефективності реструктуризації мережі освіти є міра узгодження, задоволення і попиту, що випереджає формування, і пропозиції на освітні послуги і кваліфікацію випускників освітніх установ.

Стратегічною метою застосування проекту кластерного регіоналізму реструктуризації освіти регіону є забезпечення якості, доступності та ефективності освіти з урахуванням цілей-орієнтацій. Перша з них пов'язана з необхідністю надання громадянам можливостей для реалізації їх конституційного права на здобуття початкової та середньої професійної освіти. Друга сфокусована на модернізації та розвитку середовища регіону у напрямі нарощування його інтелектуального, соціального і культурного потенціалів і капіталу, що сприяло б

тим самим переходу регіональної економіки до постіндустріального етапу розвитку економіки знань і підвищення конкурентоспроможності «людського капіталу».

Аналіз першого досвіду реструктуризації регіональних освітніх мереж показав необхідність розглядати освітню мережу не як сукупність ізольованих освітніх установ з відособленими, негнучкими освітніми програмами, а як цілісну систему, здатну концентрувати ресурси в інтересах задоволення різноманітних освітніх потреб соціальних груп, з одного боку, і забезпечувати розвиток різних секторів економіки і соціальної сфери своєї території – з іншою.

Зовнішніми чинниками щодо реструктуризації системи освіти регіону на основі кластера, нами визначено:

- формування конкурентоздатного регіонального ринку освітніх послуг на основі перерозподілу відповідальності з розвитку освіти між рівнями державно-регіонального управління, працедавцями та іншими суб'єктами освітньої політики;
- демографічний спад, який може привести до скорочення традиційної когорти школярів і студентів на 25─30 відсотків, що дозволить завантажити не більше 60─65 відсотків освітніх установ;
- переконаність батьків у високій цінності освіти, як стійкій довготривалій тенденції, що підтверджується соціологічними опитуваннями щодо соціальних очікувань різних груп населення;
- розвиток практико орієнтованого сектору освіти на основі формування системи регіонального освітнього, соціального і кадрового замовлення і інфраструктури з його ресурсного забезпечення;
- перехід від індустріальної економіки до економіки знань, де на професії з переважанням інтелектуальної праці доводиться основний

приріст зайнятості.

Внутрішніми (внутрісистемними) чинниками, стимулюючими необхідність реструктуризації мережі, являються:

- зниження рівня управлінської та педагогічної кваліфікації працівників освіти;
- неадекватний вимогам ринку праці перелік освітніх програм (професій) і рівень технічної оснащеності навчально-тренажерного устаткування, у тому числі інформаційно-комп'ютерних технологій в освіті;
- якість процесу та результату навчання;
- низька економічна ефективність діяльності установ освіти, у тому числі з наповнюваності та розвитку джерел позабюджетного фінансування.

Таким чином, під реструктуризацією розуміється розробка та впровадження проекту щодо оптимізації регіональної освітньої системи, що забезпечує підвищення якості освіти за рахунок ефективнішого використання матеріально-технічних, кадрових, фінансових і управлінських ресурсів на основі їх кооперації та концентрації, де основними напрямами реструктуризації можуть бути:

- створення мережі базових навчальних закладів, що забезпечують більш високу якість знань, достатню для здобуття професійної освіти;
- створення комплексів, що об'єднують навчальні заклади як за горизонталлю, так і за вертикаллю з іншими установами, одним з прикладів яких можуть служити кластери.

Реалізація кластерного підходу призводить до отримання нового якісного результату за рахунок інтеграції зусиль усіх партнерів. Інтеграція навчальних закладів в кластерні об'єднання дозволить забезпечити якісно новий рівень

підготовки не лише молоді, що вчиться, але і наукових і науково-педагогічних кадрів, а також досягти наступних нормативних цілей проекту:

- активізувати розвиток наукових досліджень та інноваційної діяльності, підвищити їх результативність і ефективність;
- виховувати учнів з високою культурою мислення, широким кругозором, активним і свідомим відношенням до життя;
- перетворити навчальні заклади на центри підйому і стабілізації регіону.

Адже високу якість функціонування середовища регіону можуть забезпечити не окремі освітні установи (якості освіти, що нехай навіть досягли високого рівня), а кластери суб'єктів, причетні до освіти, пов'язані між собою соціально партнерськими взаємовідносинами і високою мірою відповідальності за долю конкретного регіону та країни в цілому.

У світі відомий позитивний досвід реалізації технологій кластерізації з активною включеністю освітніх установ. Так, дуже ефективні технополіси в Японії, дослідницькі парки в США, коледжі та кампуси з регіональною спеціалізацією в Каліфорнії. Наприклад, в регіональному університеті Лімерика (Ірландія) працює група дослідницьких і навчальних підрозділів, що безпосередньо знаходяться в підпорядкуванні факультетів (коледжів) університету і вносять свій внесок у розвиток регіональної економіки. Ці підрозділи є високорозвининими кластерами і є частиною інтелектуальної інфраструктури регіону.

Кластерний підхід в освіті – найважливіший шлях підвищення його конкурентоспроможності, тому що: при кластерному підході розробка конкретної проблеми розподіляється між усіма учасниками кластеру; управління освітою з опорою на кластерний підхід, при якому поєднується ініціатива освіти, влади і бізнесу; опора на розвиток потенційних можливостей кожного учасника освітньої

програми здійснюється за рахунок взаємодії та інтеграції зусиль усіх на основі партнерства. Освітній кластер є дієвим чинником вирішення низки глобальних завдань стабілізації регіональної системи освіти. До них можна віднести: координацію і оптимальну взаємодію установ освіти із службами соціального захисту і зайнятості в цілях моніторингу освітніх потреб населення області та граничних регіонів; посилення позитивного впливу університету на соціокультурну ситуацію в регіоні; перепідготовку та підвищення кваліфікації педагогічних і управлінських кадрів на базі навчального закладу; мінімізацію міжвідомчих бар'єрів у вирішенні питань нарощування матеріально-технічної бази та підвищення рівня інформатизації освіти; збереження невиробничих фондів системи освіти з урахуванням можливого перепрофілювання окремих освітніх установ; залучення незадіяних виробничих ресурсів регіону для вдосконалення матеріально-технічної бази освіти та профільно-технологічної підготовки фахівців. Саме тому, можна сказати, що інститут освіти в традиційному значенні цього слова втрачає право на існування. Його місце все більше належить незалежним освітнім центрам, значною мірою орієнтованим на особливості регіонального розвитку. Так, в країнах Південно-східної Азії (Малайзія, Нова Зеландія, Сінгапур, Тайвань) з метою розвитку власної виробничої бази в короткі терміни були створені саме освітні кластери.

При цьому такі регіональні комплекси вирішують три основні завдання: ініціація оригінальних наукових ідей, здатних зробити переворот або прорив в техніці та технології; здійснення прискореного перенесення наукових і технічних знань з навчальних закладів в промисловість та бізнес; підвищення якості підготовки учнів за рахунок їх інтенсивної участі в отриманні та додатку нових знань.

Подібні інтегровані освітні системи, сконцентровані на певній території, мають в порівнянні з традиційними автономними освітніми структурами більш

високі соціально-економічні характеристики. Освітній кластер, завдяки своїй гнучкій структурі та швидкій адаптації до регіонального середовища, що постійно міняється, створює сприятливі умови для реалізації цільової стратегії індивідуального розвитку особистості і підготовки фахівців різних кваліфікаційних рівнів. В умовах же соціально-економічних процесів, що бурхливо розвиваються, а часом деструктивних і кризових, це дуже важливо не лише для системи освіти, але і для підприємств і установ як споживачів кадрів з елітарною підготовкою.

Аналіз розвитку існуючих освітніх комплексів за принципом кластерів показав, що безперечними їх достоїнствами є: концентрація необхідної кількості ресурсів для реалізації досить складних технологій у сфері навчання; надання різних форм освітніх послуг; уніфікація ряду процедур здобуття освіти, гнучкість підготовки фахівців різного профілю, у тому числі і тих, які з тих або інших причин тимчасово не затребувані на ринку; створення умов для безперервної освіти; спрощення процедури контролю якості освіти.

Проте при використанні проектів розвитку освіти за принципом кластерів необхідно визнати, що освітнім комплексам властиві певні недоліки, до яких відноситься управлінська та технологічна невизначеність, обумовлена специфікою системи освіти [63]. Серед інших проблем функціонування кластерів можна виділити і такі.

1. Малі організаційні форми розвиваються найчастіше за рахунок використання своїх індивідуальних можливостей. Співпраця з конкурентами для них може бути небезпечною, тому що воно вимагає більш високого рівня стратегічного мислення керівників малих організацій.

2. Небезпека втрати самостійності в проведенні власної стратегії розвитку як в інноваціях, так і в освоєнні нових технологій.

Між тим кластери добре вписуються в поняття багатоступінчастої освіти.

Багатоступінчаста система підготовки передбачає різні за змістом і обсягом освітні та професійні програми в напрямах науки, техніки та культури, засвоєння яких упевняється документами про вищу освіту різного рівня. Однією з основних відмінностей багатоступінчастої системи освіти від існуючої системи підготовки є зміщення акценту у бік фундаментальної складової в освіті фахівців, яка має більший період виживання і дає основу для безперервного професійного зросту. Саме це забезпечує можливість переходу в системі освіти від формули «освіта на все життя» до формули «освіта усе життя». У зв'язку з цим за останні роки значно збільшилися масштаби освіти дорослих; ростуть витрати на перепідготовку фахівців.

До основних параметрів включення освітньої установи в проект успішно функціонуючого кластера може бути віднесені наступні критерії:

Установа здійснює підготовку кадрів за пріоритетними напрямами розвитку економіки регіону, затребуваним ринком праці, і має потенціал для продовження цієї діяльності надалі на необхідному якісному рівні.

Установа реалізує унікальні освітні програми, втрата яких приведе до зниження освітнього потенціалу регіону.

Установа вирішує окрім підготовки кадрів соціальні завдання на території регіону, за підтримки місцевої адміністрації, виконує функції культурно-дозвільного і освітнього центру.

Установа є основним постачальником освітніх послуг з підготовки і перепідготовки фахівців певного профілю, має яскраво виражену галузеву спрямованість.

Установа є опорно-методическим центром за профілем або широким діапазоном освітніх програм, в перспективі може бути використано в цілях розвитку нових освітніх технологій, учбово-дослідницької діяльності і створення ресурсних центрів. Має гранти на розробку і реалізацію цільових програм, статус

експериментального майданчика.

Установа тісно пов'язана з працедавцями і бізнес-співтовариством.

Установа має якісний кадровий потенціал, високу кваліфікацію керівників, викладачів. Створена система підвищення кваліфікації усіх категорій педагогічних працівників.

Матеріально-технічна база установи забезпечує необхідні умови для організації освітнього процесу. Здійснюється оновлення основних фондів, у тому числі за рахунок позабюджетних джерел. Є база для інформатизації освітнього процесу і автоматизації управлінської праці, а також унікальне учбове устаткування.

Установа забезпечує якість підготовки і затребуваність випускників. Здійснюється соціально-психологічний супровід учнів і випускників.

Установа забезпечує якість освітнього і виховного процесу. Використовуються сучасні технології навчання і практики, різні форми навчання, у тому числі дистанційні. Розвиваються творчі здібності учнів.

Установа забезпечує якість освітніх програм. Має спадкоємні та інтегровані програми з іншими рівнями загальної і професійної освіти, навчально-методичне забезпечення за всіма професіями, що готуються. Реалізує освітні програми по підготовці та перепідготовці, підвищенню кваліфікації кадрів, створює програми профорієнтацій, а також програми передпрофільної та профільної школи.

Установа є визнаним лідером професійного співтовариства. Займає провідні місця в різних конкурсах.

Таким чином, оптимізація регіональної освітньої мережі, як сукупності установ освіти, може розвиватися за наступними стратегіями:

- створення великих освітніх комплексів;
- створення укрупнених регіональних професійних коледжів і ліцеїв на

основі об'єднання, реорганізації та злиття освітніх установ;

- створення міжміських освітніх комплексів в малих містах і сільських районах з включенням вечірньої школи, навчального центру служби зайнятості, бібліотек, професійних училищ та ін.;
- створення корпоративних освітніх комплексів у формі освітніх організацій на основі горизонтальної (змістовний компонент навчальної діяльності) і організаційної (спільні структури управління) інтеграції освітніх установ і соціальних партнерів;
- збереження, зміцнення і ресурсна підтримка унікальних, видатних і соціально спрямованих навчальних закладів.

Таким чином, досліджуючи існуючі проективні праксиси в системі освіти, ми приходимо до висновку, що система освіти і соціальне середовище регіону стають взаємозв'язаними, коеволюційними системами. Відкритість системи освіти соціуму призводить до появи в цій системі новацій, збільшенню міри внутрішнього різноманіття.

Нами встановлено, що суб'єктно-праксиологічна концепція проектування дозволяє досліджувати різноманіття, що виникло в системі освіти, як джерело її розвитку та створити проект взаємодії різних освітніх підсистем в умовах єдиного освітнього простору, в якому гармонійний розвиток системи можливий тоді, коли критерієм успішності, якості системи освіти стає міра відповідності результатів освіти трьом критеріям: 1) кваліфікаційним характеристикам; 2) особистісним потребам в підвищенні інтелектуального, професійного і духовного розвитку; 3) соціально-економічним запитам цього регіону.

Застосовуючи суб'єктно-праксиологічну концепцію соціального проектування до системи освіти, ми фіксуємо, що освіта як соціальний об'єкт адаптується до зовнішнього середовища і забезпечує досягнення своїх цілей, що і є завданням проекту з розвитку.

В той же час ідея динамічного балансу в системі освіти може бути сформульована так: між усіма структурними складовими системи освіти, у тому числі між альтернативними сторонами усіх його суб'єктів, повинен існувати консенсус, що включає гармонійне поєднання логічно протилежних характеристик, що описують функціонування окремих складових системи освіти; потенційну можливість системи освіти змінити точку тимчасової рівноваги під дією змінних умов; постійне прагнення системи освіти знаходити оптимальний рівноважний стан і утримуватися в ньому за рахунок введення в дію як вже відомих, так і новоутворених ресурсів і можливостей (нововведень або інновацій).

В сукупності цієъ взаємодії утворюється соціальний капітал, що є необхідною умовою мобілізації колективних ресурсів в сучасних суспільствах.

Нами визначено, що стосовно сфери освіти соціальне партнерство, або соціальний діалог, означає встановлення взаємовідносин співпраці, адекватних конкретному соціокультурному середовищу, між сферою освіти і громадськістю на певній території. Проект соціального партнерства в системі освіти є поєднанням наступних компонентів: по-перше, це форма гнучкої співпраці, що детально пропрацювала і спланована, між навчальними закладами, державним, некомерційним і бізнес-секторами; по-друге, це система, що побудована на особливій комбінації партнерів з розподілом їх ролей, відповідальностей, долею участі та ризиків; по-третє, це форма, що містить як соціальні, так і комерційні аспекти і реалізовується в умовах обмежених ресурсів у рамках соціокультурного середовища регіону.

На сьогодні не зовсім відпрацьовані праксиси соціальних діалогів і соціального партнерства між освітніми установами та іншими інститутами соціуму.

Кожен регіон має особливу конфігурацію і поєднання різноманітних

потенціалів свого розвитку, є своєрідним середовищем концентрації певного соціального і людського капіталу і породжених ними технологій взаємодії з внутрішніми і зовнішніми партнерами, що вимагає вибору адекватних соціальних проектів щодо розвитку як регіону, так і його складових, з урахуванням специфіки регіону як останнього етапу переходу до процесу інтенсивного формування соціальних мереж або стагнації регіональних процесів і згортання ініціатив до різноманітності діяльності.

У пропонованому проекті розвитку системи освіти регіону має бути таким, що активно адаптує і використовує метод мережевих структур, що спричиняє певну реструктуризацію системи освіти регіону на принципах кластерного підходу.

Конструктивні технології самоорганізації та соціального партнерства дають регіону можливість самодобудування та гармонізації складної системи. Досить лише збудити дію внутрішніх партнерів, і, передусім, освіти як системотворного елементу середовища регіону, і система сама побудує необхідну структуру. Треба тільки знати потенційні можливості цього середовища і способи їх стимуляції. Таким має бути пануюча технологія управління функціонуванням і розвитку освіти регіону. Головне завдання сучасного розвитку – створення умов для пошуку гармонізуючого проекту, здатного забезпечити самокерований і самопідтримуючий розвиток регіону. Один з таких проектів реалізовано в кластерному підході, який впроваджується на практиці в процесі здійснення кластерних організаційних технологій і створення мереж соціальних партнерів. Навчальні заклади, що входять в регіональний комплекс освіти, в цих умовах покликані виконати місію регіональних центрів: креативної інноваційної освіти, що випереджає і значною мірою формує суспільний прогрес; фундаментальні та прикладні наукові дослідження, створення і розвиток високих технологій, що визначають перспективи XXI століття; виховання гуманістичної системи

цінностей, розвиток творчих традицій і новацій в духовній і матеріальній культурі; формування прогресивних інституціональних структур, затвердження прав і свобод громадянського суспільства.

Висновки до розділу

Використовуючи вище визначену концепцію соціального проектування наведено приклад здійснення праксиологічної соціологічної діяльності, а саме дослідження, організування, управління, конструювання (в цілому – проектування), системи освіти.

По-перше, доведено, що освіта усе більше набуває характеристик відкритої системи, що веде до пошуку стійких форм самоорганізації розвитку. В роботі обґрунтовано, що система освіта виступає активним суб'єктом, а разом з ним і проектування як діяльності, вона здатна за допомогою нарощування інтелектуального й людського потенціалу і капіталу території гармонізувати середовище і вивести його як цілісність на більш високий рівень розвитку.

Теоретичний опис структурних трансформацій у системі освіти, на нашу думку, також пов'язаний з новими концептуальними підходами до вивчення взаємодій між корпоративними соціальними суб'єктами. У сукупності ці взаємодії утворюють соціальний капітал, що є необхідною умовою мобілізації колективних ресурсів у сучасних суспільствах. Як зазначено в роботі, подальший розвиток системи освіти неможливий без доповнення галузевої вертикалі управління горизонтальними праксисами суспільно-державного управління, самоврядування і кооперації. Прикладом таких праксисів в освіті може виступати організація кластерів, освітніх асоціацій і комплексів освітніх установ.

Базуючись на визначенні суб'єктності системи освіти, а також її полісуб'єктності, було зроблено висновок, що сучасне соціальне управління

системою освіти як соціологічна діяльність повинна інтегрувати як дослідницькі практики, так і конструктивістські та проективні методи.

По-друге, в дисертації обгрунтовано, що суб'єктно-праксиологічна концепція соціального проектування дає можливість обрати з усього існуючого різноманіття цілей функціонування системи освіти ту, що має високий праксиологічний потенціал, здатна радикально підвищити ефективність та якість розвитку особистості з новим типом мислення і підготовки фахівця, що відповідає вимогам сучасного суспільства з урахуванням випереджаючого задоволення ціннісних очікувань суспільства і регіонів. Система освіти і соціальне середовище регіону стають взаємозв'язаними, коеволюціонуючими системами. Отже, соціокультурне середовище регіону – це сукупність ресурсів і капіталу, здатна впливати й адаптувати розвиток соціальних об'єктів, у нашому випадку – освіти.

Виходячи з цього, глокальною метою освіти, на наш погляд, має виступати її праксиологічна компонента – підвищення міри взаємодії системи і соціуму та свідомо випереджаючий розвиток освіти. Саме тому особлива роль у досягненні домінуючої мети функціонування регіону належить освіті як інституту, що багато в чому визначає сьогодення й майбутнє будь-якого суспільства і територіального співтовариства.

По-третє, визначено, що керований розвиток системи освіти, оснований на методології та методах соціології, відповідає принципам праксиології, а саме телеологічність, практичну пізнавальність, глокальність та інш. Здійснити цей розвиток з позицій соціології, на наш погляд, можна лише використовуючи сучасні проективні праксиси, які спрямовані не тільки на соціологічне дослідження системи освіти, а передусім на ефективну організацію, управління та конструювання як освітніх установ, так і системи освіти в цілому. При цьому під розробкою праксисів з розвитку освіти розуміємо створення таких проектів, які

здатні видозмінювати складно організаційно-структуровану систему освіти та її процес.

У роботі доведено, що проекти, що засновані суб'єктно-праксиологічній концепції та її критеріях соціальної ефективності, гармонії та стійкості, дають змогу здійснювати дослідницьку та конструктивістську соціологічну діяльність враховуючи етапність, поступовість, еволюційність застосування праксисів; специфіку власних траєкторій (можливостей) розвитку різних регіонів, ланок системи освіти, освітніх установ; нетотальність застосування тих або інших праксисів; громадський договір, заснованим на взаємодії чотирьох провідних суб'єктів реформи: уряд (освітнє відомство), наука, громадськість, освітнє співтовариство.

У цьому контексті під проектами регіональної освіти ми розуміємо цілеспрямований та організований процес, заснований на взаємодії усіх суб'єктів освіти регіону, що полягає в нерозривності взаємодії із середовищем і спрямований на формування єдиного освітнього простору, забезпечує високоефективну систему послуг й умов, відповідає потребам усіх верств і груп населення, перетворює освіту на розвиваючу і таку, що розвивається сама, здатна забезпечити розвиток і виховання особистості з урахуванням загальнолюдських цінностей і цінностей національної культури.

У цілому в дисертаційній роботі розроблено проект кластерного регіоналізму щодо реструктуризації системи освіти регіону, який виступає прикладом застосування методів суб'єктно-пракиологічної концепції соціального проектування, відтворює телеологічну логіку розвитку освіти з урахуванням регіональних переваг, глокальності та контекстності території, зі спрямованістю на підтримку рівноваги між динамічним балансом і хаосом під час розвитку, спонукає до динамічного пошук інновацій, здатних гармонізувати середовище та підвищити його людський і соціальний капітал. Регіональні освітні кластери як

представлено в дисертації стають, по-перше, об’єктами соціологічних досліджень, по-друге суб’єктом соціального проектування, заснованого на суб’єктно-праксиологічній концепції, по-третє, агентами соціальної практики по організації освітніх інновації та технологій досягнення бажаних цілей. Як зазначено в дисертаційній роботі, регіональні освітні кластери засновані на мережевих структурах з використанням технологій соціального партнерства, спрямовані на заохочення синергетичного ефекту від здійснюваних практик, полісуб’єктності активно налаштованих акторів, гнучкості, відкритості та дисипативності соціальних об’єктів.

ВИСНОВКИ

В роботі з метою пошуку відповідей на виклики сучасності та удосконалення соціологічної практики нами розроблено суб'єктно-праксиологічну концепцію соціального проектування і обґрунтовано особливості його методології та методів. Створивши й обґрунтувавши концепцію суб'єктно-праксиологічного соціального проектуваннями виходили з таких методологічних засад.

По-перше, зафіксовано принципову зміну як соціальної реальності, так і онтології, що її відображує.

По-друге, зафіксовано загострення кризи соціології, для мінімізації якої у роботі запропоновано використовувати праксиологію, у рамках якої практична діяльність є одночасно об'єктом і методом дослідження. Доведено, що праксиологія, її пізнавальний потенціал розвивають трансдисциплінарність сучасних наук; проявляє методологічний потенціал в проектуванні.

По-третє, трансформації в уявленнях про майбутнє (від визнання його існування та неможливості його пізнання до практики побудови майбутнього) стимулюють вироблення конструктивістської проектної культури сучасних досліджень.

Такі пізнавальні зміни дозволили висунути ідею про появу суб'єктно-праксиологічної концепції соціального проектування.

Обґрунтування суб'єктно-праксиологічного підходу й концепції соціального проектування розглянуто за декількома напрямками: 1) траєкторії розвитку; 2) види діяльності; 3) структурні елементи; 4) практики застосування. Така ідентифікація концепції соціального проектування дозволила вибудувати новий методологічний підхід до проектування як діяльності, забезпечити комплексність висновків і цілісну логічну спрямованість, послідовність та

завершеність, а також чітко визначити сферу її (концепції) ефективного застосування.

Так, уперше обґрунтовано, що сучасне проектування відокремлюється в специфічну соціологічну діяльність та існує як соціальна практика.

Детально дослідивши траєкторії розвитку соціального проектування, доходимо висновку про появу його суб'єктно-праксиологічного підходу, який відображує особливий методологічний підхід, заснований на постнекласичних принципах, припускає здійснення соціологічної діяльності в телеологічній стратегії, використовує праксиологічні методи, враховує полісуб’єктність соціальних практик.

Як нами виявлено, що згідно суб'єктно-праксиологічного підходу, проектування має поліфонічну природу і існує як функція соціології, соціологічна діяльність (пізнавальна, конструктивістська і організаційна) та соціальна практика.

В той же час вперше зафіксовано, що проектування – це динамічний процес і когнітивна система, а результатом від проектування стає проект, який практикоорієнтован і контекстен.

За результатами роботи виявлено, що суб'єктно-праксиологічна концепція соціального проектування припускає врахування принципів глокальності, нетотальності, фрагментарності, суб'єктності, прагматичності при здійсненні діяльності, у тому числі і соціологічної. Праксиологічний підхід до соціального проектування дозволив конкретизувати роль і місце людини в об’єктивній реальності, трактувати соціального суб’єкта як носія полісуб’єктності, тобто поля композиційно змішаних, невиразних та складно ідентифікованих статусів і ролей, яке дає можливість сучасному суб’єкту одночасно бути ініціатором, розробником, організатором і споживачем дій.

На основі нового підходу до соціального проектування нами

запропоновано новий контекст низки соціологічних категорій. А саме, доведено, що:

•«проектування» як функція соціології полягає у формуванні проектного мислення і наданні суспільству інформації, знань про поле перспективних можливостей і вірогідності вибору при просуванні до бажаного;

•оптимальність, раціональність і ефективність – відбивають принципи праксиології, а саме глокальність, контекстність, суб'єктність і прагматичність, носять відносний характер і включають гармонію, соціальний капітал, успіх як змістовні компоненти;

•соціологічний праксис – діяльність, яка інтегрує пізнавальну і перетворюючу діяльність;

•майбутнє – як предмет усвідомленого вибору як соціолога в ході здійснення пізнавальної і перетворчої, управлінської, організаційної та ін. видів діяльності, так і соціального суб'єкта в ході повсякденних практик;

•соціальний капітал – в структуру якого включений технологічний капітал, як можливість і наявність ресурсів і знань для здійснення діяльності ;

•полісуб’єктність – це композиція соціальних властивостей сучасного соціального суб'єкта й визначається середовищем, нормами і характерами взаємодій, що реалізуються в цьому середовищі, і силою власної дії на це середовище;

•кластерізація – один з методів здійснення соціально-проектної діяльності (праксису) в пізнавальному, конструктивістському, перетворюючому і організаційному контекстах.

•регіон – насичене поле проективних, управлінських практик.

Соціальне проектування розглянуто як інтелектуальну технологію, що дає змогу обґрунтувати доцільність використання таких характеристик суб’єктно-праксиологічної концепції соціального проектування, як технологічність,

багатовекторність та дрібносерійність.

В структурі концепції соціального проектування встановлено, що його мета – гармонізація соціального об'єкта; а завдання полягає у збільшенні соціального капіталу як чинника розвитку потенціалу об'єкта. При цьому соціальну гармонію представлено як результат пристосованих дій людей, досягнення рівноваги їхніх інтересів, а також компромісів у діях соціальних груп та інститутів. У такому контексті призначення соціального проектування проявляється в розробці гармонійно налаштованих образів майбутнього, спрямованих на успіх.

В рамках суб'єктно-праксиологічної концепції обґрунтовано, що об'єкти соціального проектування мають дуалістичну природу: об'єктом проектування як перетворчої дії виступають реальні та потенційні соціальні об'єкти, а об'єктом проектування як інтелектуальної технології – майбутнє як об'єктивна необхідність, суб'єктивна потреба і дієвий чинник розвитку; предмет являє собою зміст впливу на соціальні процеси. Таким чином, показано, що принципово новою предметною областю соціального проектування є вивчення взаємозв'язку діяльності та соціального контексту – соціального простору і часу, що багато в чому визначає суть проектів, спрямованих не лише на дослідження, а й на перетворення соціальних об'єктів з урахуванням специфіки соціального простору і часу.

Доведено, що критерії оцінки ефективності та результативності соціального проектування носять імовірнісний характер і містять такі компоненти: детермінацію, контекстуальність, інваріантність, середовище відтворення, глокальність, інноваційність, полісуб'єктність.

Розроблена концепція суб'єктно-праксиологічного проектування припускає використання спеціальних технологій: інтелектуальних технологій цілепокладання, осмислення результату й використання засобів і технологій розробки алгоритму впровадження та здійснення проекту. Оскільки однією з

характеристик сучасного проектування є його багатопроектність, то технології також є динамічним алгоритмом досягнення мети, що розвивається, і залежать від активності, настанов, цінностей суб'єкта проектування, міри дисипативності, когнітивності та самоорганізації об'єкта проектування і якостей середовища впровадження проекту. В роботі запропонована одна з технологій, яка здатна враховувати все вищезазначене, мінімізувати ризики і проблеми соціального проектування, – технологія соціального партнерства.

Згідно з принципом контекстності суб'єктно-праксиологічна проектна діяльність має враховувати середовище впровадження, за який у дисертації обрано регіон. Обґрунтовано, що регіон – це суб'єктно насичене поле реальних і проектних практик, яке визначає специфіку процесів, структуру соціальних мереж суб'єктів, які входять до його складу, величину соціального й людського потенціалу і капіталу, сконцентрованого на цьому соціальному просторі. У рамках нашої концепції системоутворюючою метою регіону виступає необхідність створення та гармонізації особливого середовища, що сприяє формуванню стійких соціальних мереж і розвитку середовища відтворювальних переваг регіону, має високий рівень людського і соціального капіталу, функціонує на принципах соціального партнерства; заохочує самоорганізуючі засади в її управлінні тощо.

Дослідивши базові праксиси розвитку регіону (формування привабливості й цілісності образу регіону, реструктуризація, нарощування інтелектуального ресурсу, потенціалу і капіталу), обґрунтовано використання «кластерного регіоналізму».

На прикладі системи освіти регіону розроблено й описано проект кластерного регіоналізму освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автономов А., Хананашвили Н. Оценка в социальном проектировании. Методическое пособие/ Под общ. ред. А. Автономова. Москва: Национальная Ассоциация благотворительных организаций, 2010. – 150 с.

2. Агапонов А. Регионы и муниципальное самоуправление: вопросы ответственности / А. Агапонов // Социол. исслед. – 2002 . – № 2. – С. 42 – 43.

3. Алексеев Н. Философия образования и технология образования / Н. Алексеев // Вопр. философии. – 1995. – № 11 – С. 17 – 19.

4. Аллак Ж. Перспективы планирования образования / Ж. Аллак // Перспективы. – 1990. – № 2. – С. 3–9.

5. Аллак Ж. Политика в области образования и содержание обучения в развивающихся странах / Ж. Аллак // Перспективы: сравнительные исследования в области образования. – 2001. – № 2. – С. 22 – 25.

6. Американская социологическая мысль: тексты / Р. Мертон, Дж. Мид, Т. Парсонс, А. Шюц; Пер. с англ. – Москва: Изд-во МГУ, 1994. – 448 с.

7. Андрушенко В. Філософія освіти в постболонському просторі / В. Андрушенко // Вища освіта України. – 2006. – № 1. – С. 5 – 6.

8. Андрущенко В. Економіка освіти ринково спрямованого суспільства / В. Андрушенко // Вища освіта України. – 2002. – № 2 (4). – С. 12 – 14.

9. Анисимов С. Технологизация: ее природа и социальная роль / С. Анисимов – Харьков: Изд-во ХГУ, 1989. – С. 24 – 26.

10. Антонюк Г. Социальное проектирование и управление общественным развитием. / Г. Антонюк. – Минск, 1986. – 224 с.

11. Астафьева О. Теория самоорганизации и образование: По материалам науч.-метод. конф. «Синергетика и учеб. процесс» / О. Астафьева // Лицейс. и

гимназ. образование. – 2000. – № 3. – С. 92 – 96.

12. Астахова В. Образовательный потенциал региона: критерии анализа и оценки / В. Астахова // Структура освіти в регіоні: проблеми оптимізації / Матеріали між. наук.-прак. конф. (12-14 грудня 1996 р., Харків) / М-во освіти України, Асоц. приват. вузів України, ХГІ «НУА» та ін. – Харків: – Авеста, 1996. – С. 45 – 49.

13. Афанасьев В. Об эффективности социального управления / В. Афанасьев, А. Урсул // Вопр. философии. 1982. – № 4. – С. 57 – 69.

14. Бадаев С. Возможности региона / С. Бадаев // Высш. образование в России. – № 2. – 1997. – С. 7–10.

15. Байденко В. Болонский процесс: структурная реформа высшего образования Европы / В. Байденко – Москва, 2002. – 128 с.

16. Бакиров В. http://www.day.kiev.ua/ru/article/podrobnosti/o-nastoyashchey-sociologii

17. Барбаков О. Регион как объект управления / О. Барбаков // Социол. исслед. – 2002. – № 7. – С. 96 – 100.

18. Бауман З. Спор о постмодернизме / З. Бауман // Социол. журн. – 1995. – № 4. – С. 70–75.

19. Бевзенко Л. Социальные интересы: объект и субъект исследования в контексте актуальной социокультурной ситуации / Л. Бевзенко // Социология: теория, методы, маркетинг: Киев – 2011. - № 1. – с. 3 – 22.

20. Бевзенко Л. Соціальні зміни у дзеркалі самоорганізаційного моделювання / Л. Бевзенко // Вісн. НАН України. – № 9. – 2002. – С. 11 – 18.

21. Безпалько О. Соціальне проектування: навчальний посібник / О. Безпалько. – Київ. : КУ ім. Б. Грінченка, 2010. – 128 с.

22. Бейдина Т. Геополитические аспекты общественного развития России в региональном измерении (теоретический анализ) [Электронный ресурс] //

CREDO NEW теоретический журнал. – 1998. – № 5. – Режим доступа: http://credonew.ru/content/view/103/23/ – Загл. с экрана.

23. Бейли К. Социология и новые системные теории: к теоретическому синтезу / К. Бейли – Київ: Наук. думка, 1994. – 215 с.

24. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл – Москва, Знание, 1999. – 782 с.

25. Берил С. Проблемы организации образования в регионе / С. Берил // Социол. исслед. – 2000. – № 4. – С. 131-134.

26. Бестужев-Лада И. Прогнозное обоснование социальных нововведений / И. Бестужев-Лада; Рос. Ин-т социологии – Москва: Наука, 1993. – 233 с.

27. Бетяев С. Прогностика: первые шаги науки / С. Бетяев // Вопр. философии. – 2003. – № 4. – С. 3 – 13.

28. Бех В. Філософський аналіз походження соціальних проблем вищої школи / В. Бех // Вища освіта України. – № 3. – 2005. – С. 13 – 19.

29. Бєлова Л. Культурне розмаїття чи уніфікація культур: що обере людство? / Л. Бєлова, О. Алфьорова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. - 2014. - Вип. 20. - С. 300-303.

30. Бєлова Л. Реформування системи управління освітою за умови децентралізації місцевого самоврядування / Л. Бєлова // Актуальні проблеми державного управління. - 2014. - № 1. - С. 109-118.

31. Бирюков С. Модели систем управления регионами и специфика положения институтов региональной власти / С. Бирюков // Вестн. Моск. ун-та (серия – социология и политология). – 2003. – № 3. – С. 62 – 77.

32. Бирюкова М. Социальное проектирование и социальные технологии / М. Бирюкова – Харьков, 2001. – 400 с.

33. Бирюкова М. Социальные технологии проектирования образовательной системы региона: Монография /М. Бирюкова.– Харьков, НТУ «ХПИ». 2012. – 372

с.

34. Бірюкова М. Принципи управління регіоном: соціологічний підхід / М. Бірюкова // Соціологія міста: наукові проблеми та соціальні технології. зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2001. – С. 212–214.

35. Бірюкова М. Регіональний підхід до використання освітніх технологій / М. Бірюкова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства зб. наук. пр. – Т. 1. – Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 2006. – С. 382–385.

36. Бірюкова М. Технології динамічного балансу як засоби розвитку системи вищої освіти / М. Бірюкова // Вчені зап. ХГУ «НУА». Харків, 2006. – Т. 12. – С. 80–87

37. Бобылева М. Социальное проектирование как средство формирования у воспитанников социальной компетентности (из опыта социального проектирования детской организации «Новое поколение» г.Нерехты, Костромской области) [Текст] / М. Н. Бобылева // Молодой ученый. – 2013. – №5. – С. 669 – 671.

38. Бондаренко Г. Человеческий капитал как показатель уровня общественного развития / Г. Бондаренко // Вест. РУДН, сер. Соціологія, 2003. – № 1 (4). – С. 141 – 147.

39. Борзенко И. Основы современного гуманизма / И. Борзенко, В. Кувакин, А. Кудишина – Москва, 2002. – 353 с.

40. Бочкарев В. Государственно-общественное управление образованием: каким ему быть? / В. Бочкарев // Педагогика. – 2001.– № 2.– С. 9–14.

41. Бранский В. Теоретические основания социальной синергетики / В. П. Бранский // Вопр. философии. – 2000. – № 4. – С. 112 – 129.

42. Бродель Ф. Время Мира / Ф. Бродель. – Москва, Прогресс, 1992. – Т. 3. – 291 с.

43. Букалов А. Соционика: гуманитарные, социальные, политические и

информационные интеллектуальные технологии XXI века / А. Букалов // Соционика, методология и психология личности. – 2000. – № 1. – С. 14 – 26.

44. Булавко В. Майбутнє професійної освіти неможливе без постійного врахування потреб ринку праці / В. Булавко // Освіта України. – 2004. – 15 черв. (№ 46/47). – С. 5.

45. Бурдье П. Начала. Choses dites / П. Бурдье; Пер. с франц. Н. А. Шматко. – Москва: Socio-Logos, 1994. – 364 с.

46. Бурега В. Социально-адекватный менеджмент : монография / В. Бурега. — Киев: Ин-т социологии НАН Украины, 2000.- 379 с.

47. Бут В. В режиме инновационного региона / В. Бут // Нар. образование. – 1997. – № 2. – С. 27 – 31.

48. Бутченко Т. Соціально-політичне проектування: проблема взаємозв'язку суспільних потреб і державних інтересів: Монографія / Т. Бутченко. – Запоріжжя : КСК-Альянс, 2011. – 280 с.

49. Быстрянцев С. Б. Фундаментальная роль методологии в социологии и других общественных науках / С. Б. Быстрянцев // Вестник Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. - № 117. - 2009. – с. 35 – 48.

50. Вазюлин В. Логика истории: Вопросы теории и методологии / В. Вазюлин. – Москва: Изд-во МГУ, 1988. – 328 с.

51. Василенко И. Новые подходы к разработке государственных программ: рекомендации экспертов ООН / И. Василенко // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – № 5. – С. 31 – 36.

52. Вевёрка М. Чему служит социология? Почему социология является наукой? / М. Вевёрка // Выступление на открытии III Социологического конгресса. – Режим доступа: http ://www.isras.ru/publications_bank/122543144 9.pdf. – Загл. с экрана.

53. Великий тлумачний соціологічний словник. Т. 1. Київ: Віче - АСТ, 1999. 417 с.

54. Виг Д. Технология, философия и политика / Д. Виг // Технология и политика – Дахам и Лондон, 1988. – С. 7 – 12.

55. Витке Н. Научная организация управления / Н. Витке // Вопр. организации и управления – 1922. – № 1. – С. 140 – 141.

56. Вифлеемский А. Роль образовательного комплекса в постиндустриальном обществе / А. Вифлеемский // Вопр. экономики. – 2002. – № 8. – С. 115 – 121.

57. Вікторов В. Нові моделі управління освітою / В. Вікторов // Вища освіта України. – № 2. – 2005. – С. 66 – 67.

58. Воробьев А. Социальный капитал как основа экономики в условиях глобализации / А. Воробьев // Что дает Беларуси глобализация? – Минск, 2004. – С. 108 – 114.

59. Выготский Л. Исторический смысл психологического кризиса // Выготский Л. – Собр.соч. в 6-ти т. Москва, 1982. Т.1. – С. 291-436.

60. Галимова Е. Организационное проектирование как возможность развития библиотеки [Электронный ресурс] / Е. Галимова // Режим доступа: http://www.library.ru/1/kb/articles/article.php?a_uid=137 – Загл. с экрана.

61. Ганопольский М. Региональная общность: предпосылки формирования и перспективы развития / М. Ганопольский // Налоги. Инвестиции. Капитал. – 2002. – № 1 – 2 – С. 24 – 36.

62. Гапон В. Вимоги до підготовки спеціалістів в галузі освіти у сучасних умовах та прогнозування соціально-економічних показників діяльності вищих навчальних закладів / В. Гапон // Проблеми освіти. – 2002. – № 28. – С. 35 – 38.

63. Гапон В. Формалізація об’єктів і процесів у системі вищої освіти та вибір моделі для оцінювання діяльності вищих навчальних закладів / В. Гапон //

«Нові інформаційні технології навчання в навчальних закладах України» тези доп. Дев'тої укр. наук.-метод. конф. – Одеса : ОНМУ. – 2003. – С. 97 – 99.

64. Гарнер Д. Великобритания: центральное и местное управление / Д. Гарнер – Москва, 1984. – 289 с.

65. Гаспарский В. Праксеологическй анализ проектно-конструкторских разработок / В. Гаспарский – Москва, 1978. – 247 с.

66. Гаськов В. Управление системой профессионального образования / В. Гаськов; пер. с англ. – Москва: ИРПО, 2001. – 288 с.

67. Гатина Л. Социальное проектирование: учебно-методическое пособие / Л. Гатина. - Казань : Изд-во Казан. гос. технол. ун-та, 2008. – 80 с.

68. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель – Москва, 1934. – Т. 7. – 542 с.

69. Гельман В. «Столкновение с айсбергом»: формирование концептов в изучении российской политики / В. Гельман // Полис. – 2001. – № 6. – С. 6 – 18.

70. Генисаретский О. И. Опыт методологического конструирования общественных систем / О. И. Генисаретский // Моделирование социальных процессов. – Москва, 1970. – 156 с.

71. Генисаретский, О. И. Проектная культура и проектная деятельность [Электронный ресурс] / О.И. Генисаретский – Режим доступа:: http://viperson.ru / vind – Загл. с экрана.

72. Герасимов Б. Н., Чумак В.Г. Социальные технологии в управлении: монография. – Самара: Изд-во СамНЦ РАН, 2014. –396 с.

73. Геращенко Н. Концепція формування цілей проектів соціального розвитку [Электронный ресурс] / Н. Геращенко // Управління розвитком складних систем. – № 9. – 2012. – Режим доступа: http://www.knuba.edu.ua/doc/zbirnyk1/urss9_pdf/26-29.pdf – Загл. с экрана.

74. Гершунский Б. Готово ли современное образование ответить на вызовы XXI века? / Б. Гершунский // Педагогика. – 2001. – № 10. – С. 3– 12.

75. Гинкель Ханс Ван. Университет XXI века: от планов к реальности / Ханс Ван Гинкель // Высш. образование сегодня. – 2003. – № 7. – С. 42– 43.

76. Глазычев В. О дизайне / В. Глазычев. – Москва, 1970. – 244 с.

77. Глазычев В. Язык и метод социального проектирования [Электронный ресурс] / В. Глазычев. – Режим доступа: http://www.glazychev .ru /publications/articles/1986_yazyk_i_metod_soc_proj.htm – Загл. с экрана.

78. Гленсдорф П. Термодинамическая теория структуры, устойчивости и флуктуаций / П. Гленсдорф, И. Пригожин – Москва : Мир, 1973. – 280 с.

79. Глобальные проблемы человечества как фактор трансформации образовательных систем : монография / Нар. укр. акад. ; под общ. ред. В. И. Астаховой. – Харьков: Изд-во НУА, 2008 – 457 с.

80. Глоссарий современного образования / под общ. ред. Астаховой В. И., Сидоренко А. Л. – Харьков : Око, 1998. – 269 с.

81. Гоббс Т. Левиафан или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс – Москва, 1969 – 1970. – Т. 2 – 345 с.

82. Головаха Е., Горбачик А. Субъективная надежность: теория и метод измерения (ИСН) / Е. Головаха, А. Горбачик, Т. Любивая, Н. Панина, В. Середа, К. Урсуленко // Социология: теория, методы, маркетинг: Киев. – 2008. – № 1 – С. 166-188.

83. Голосов Г. Сравнительная политология / Г. Голосов – Новосибирск, 1994. – 152 с.

84. Голуб Л. Формирование региональной системы непрерывного профессионального образования / Л. Голуб // Педагогика. – 2001 – № 3. – С. 48–52.

85. Гончар М. Социальное партнерство: роль, направление организации, формирование готовности к партнерству в школе [Электронный ресурс] / М. Гончар // Режим доступа: http://mega.cross-edua.ru/5oc5ek1_3.htm. – Загл. с экрана.

86. Городяненко В. Региональные особенности интеграции украинского общества / В. Городяненко // Нова парадигма: Альм. наук. пр. Філософія. Соціологія. Політологія. – Вип. 29. – Запоріжжя, 2003. – С. 131–132.

87. Горячкина Е. Синергетика и творческая синергия как моделирование космических первообразов / Е. Горячкина // Обществ. науки и современность. – 1995. – № 2. – С. 12–17.

88. Грабчак О. Средства социального проектирования как одно из направлений формирования потребности в профессиональной самореализации студентов [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.google.com.ua/url?Sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0cduqfjad&url=http%3A%2F%2Firbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Firbis_nbuv%2Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2fznpkhist_2013_2_12.pdf&ei=5Lz2VOSJFY72aJLYgOAM&usg=afqjcnhyj3suept3xu-LWO1FlxQ6KwT1WQ – Загл. С экрана.

89. Грамши А. Избранные произведения в трех томах / А. Грамши – Москва, 1959. – Т. 3. – 246 с.

90. Грант Д. Философия, культура, технология: перспективы на будущее / Д. П. Грант // Социальные проблемы современной техники (Препринт). – Москва, 1986. – 315 с.

91. Гриневич А. Мир в 2003 году: рост на фоне проблем / А. Гриневич // Інвестиції: практика та досвід. – 2003. – № 2. – С. 7– 9.

92. Грицай О. В. Урбанизация и региональное развитие в Западной Европе / О. В. Грицай // Изв. АН СССР. Сер. География. – 1984. – № 1. – С. 57–60.

93. Грицай О. Центр и периферия в региональном развитии / О. Грицай, Г. Иоффе, А. Трейвиш. – Москва: Калуга, 1991. – 167 с.

94. Громкова М. Т. Мировозренческая функция современного образования /

М. Т. Громкова // Magister. – 2000. – № 6. – С. 38– 50.

95. Гроций Г. О праве войны / Г. Гроций – Москва, 1956. – 257 с.

96. Гугнин Э. Феномен социального капитала / Э. Гугнин, В. Чепак // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 49– 63.

97. Гуманитарные технологии [Электронный ресурс] // Национальная социологическая энциклопедия. Социология: Энциклопедия [Электронный ресурс] / сост. А. Грицанов, В. Абушенко, Г. Евелькин, Г. Соколова, О. Терещенко. – 2003. – Режим доступа : voluntary.ru/dictionary/568/word/ – Загл. с экрана.

98. Гуревич П. Закономерности и социальные перспективы научно-технического прогресса / П. Гуревич // Новая технократическая волна на Западе. – Москва, 1986. – С. 25 – 26.

99. Гуржій А. Методологічні засади оцінювання та прогнозування розвитку вищої освіти в Україні / А. Гурій, В. Гапон // Вища освіта України. 2006. – № 1. – С. 23– 36.

100. Гусева Е. Верификация социальной синергетики на примере развития образовательной системы / Е. Гусева // Право и образование. – 2002. – № 5. – С. 86– 94.

101. Данакин Н. Системный анализ готовности территориальных сообществ к самоуправлению / Н. Данакин, Л. Дятченко // Муниципальный мир. – 2000. – № 1. – С. 63– 66.

102. Данакин Н. Теоретические и методологические основы проектирования технологий социального управления / Н. Данакин – Белгород, 1996. – 241 с.

103. Данилов Ю. Роль и место синергетики в современной науке [Электронный ресурс] // Синергетика. Сайт С. П. Курдюмова. – Режим доступа : http://spkurdyumov.narod.ru/DANILOV.htm – Загл. с экрана.

104. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в восточной Европе / Р. Дарендорф // Вопр. философии. – 1990. – № 9. – С. 69– 76;

105. де Токвиль А. Демократия в Америке / А. де Токвиль – Москва, 2000. – 246 с.

106. Делёз Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? / Пер. с фр. и послесл. С. Н. Зенкина – М.: Институт экспериментальной социологии, Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. – 288 с.

107. Демьянчук А. Управление университетами в условиях демократизации: государственный и частный секторы высшего образования / А. Демьянчук // Персонал. – 2001. – № 11. – С. 66– 69.

108. Денисенко И. Социальная реальность в контексте современного социально-философского дискурса / И. Денисенко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія „Теорія культури і філософія науки”. – Харків, 2014. – Вип. 50 - С. 68−73.

109. Денисенко І. Соціальні мережі в контексті соціокультурного підходу: евристичний потенціал дослідження / І. Денисенко // Вісник Харківського національного педагогічного університету. – Харків, 2013 – С. 15-23

110. Джеймс У. Прагматизм / У. Джеймс // Воля к вере : пер. с англ.˜ Москва, 1997. – С. 208– 431.

111. Диев В. Рациональные решения: критерии, модели, парадоксы [Электронный ресурс] / В. Диев // Вопросы философии. – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=801&Itemid=52 – Загл. с экрана.

112. Добреньков В. Общество и образование / В. Добреньков, В. Нечаев – Москва: ИНФРА – 2003. – 381 с.

113. Добронравова І. Філософія науки і синергетика освіти / І. Добронравова // Вища освіта України. – 2003. – № 2. – С. 7– 12.

114. Дридзе Т. Технология прогнозного социального проектирования и социальной коммуникации в экоантропоцентрической парадигме социального познания [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ecsocman.hse.ru/text/19290934 – Загл. с экрана.

115. Дубровський І. Система соціального партнерства як регулятор соціально-трудових відносин в умовах трансформації українського суспільства (соціол. аналіз): автореф. дис. … канд. соціол. наук / І. Дубровський, 2001. – 21 с.

116. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм – Москва, 1991. – 458 с.

117. Дятченко Л. Социальные технологии в управлении общественными процессами / Л. Дятченко – Белгород, 1993. – 268 с.;

118. Евин И. Синергетика искусства / И. Евин – Москва, 1993. – 341 с.

119. Емелин В. Постиндустриальное общество и культура постмодерна [Электронный ресурс] / В. Емелина // GEOCITIES – Режим доступа: http://www.geocities.com/emelin_vadim/postindustrial.htm – Загл. с экрана.

120. Євтодюк А. Освітні системи: синергетична інтерпретація еволюції / А. Євтодюк // Вища освіта України. – 2003. – № 2. – с. 31– 36.

121. Животовская И. Европейская система образования в условиях глобализации / И. Животовская // Экономика образования. – 2003. – № 4. – С. 24–34.

122. Жидов В. Ассоциации как возможный ресурс для увеличения системы капиталов организации / В. Жидов // Энергетика Сибири. – 2006. – № 5 (10). – С. 2– 3.

123. Жувенель Юг де. Стрела времени и конец уверенности // Ключи от XXI века. – Москва., 2004. – С.182– 196.

124. Жуков В. Россия в глобальной системе социальных координат: социологический анализ и прогноз / В. Жуков // Социол. исслед. – № 12. – 2008. –

С. 3– 14.

125. Заборова Е. Участие граждан в управлении городом / Е. Заборова // Социол. иссл. – 2002. – № 2. – С. 23– 30.

126. Загладин Н. Демократическая партия США от либерализма к идеологии «третьего пути» / Н. Загладин // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 7. – С. 64.

127. Закон України Про вищу освіту [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45512. – Загол. з екрану.

128. Запорожан В. Культура нелінійного мислення [Щодо розвитку системи вищої освіти України XXI ст.] / В. Запорожан, І. Єршова-Бабенко // Вища освіта України. – 2003. – № 2. – С. 74– 81.

129. Захаров В. Социальное проектирование и конструирование методом изменения жизнедеятельной среды // Международная конференция Теория и практика системной модернизации экономики России (12 ноября 2010г.). Материалы. Том I. — РГЭУ (РИНХ) Ростов-на-Дону, 2010. — С. 58–63.

130. Зборовский Г. Существует ли региональная социология? / Г. Е. Зборовский // Социол. исслед. – 2001. – № 1. – С. 101– 108.

131. Здравомыслова Е. XVII Всемирный конгресс международной социологической ассоциации: Впечатления участников [Электронный ресурс] / Е. Здравомыслова, Е. Иванова, В. Ильин // – Режим доступа: http://www.jourssa .ru/sites/all/files/volumes/2010_4/XVII%20Kongress_2010_4.pdf – Загл. с экрана.

132. Зуб А. Модели и методы стратегического управления / А. Зуб // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18, Социология и политология. – 2003. – № 3. – С. 107– 126.

133. Иваненков С.. Проблемы проектирования муниципального модуля образования / С. Иваненков, А. Кусжанова, М. Солодкая, В. Солодкий – Деп. в ИНИОН РАН, № 50224. – 578 с.

134. Иванов Д. К теории потоковых структур / Д. Иванов // Социс. – 2012. – №4. – С. 8-16.

135. Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов / И. Ильин – Москва: Iitrada MMI, 2001. – 657 с.

136. Ильинский И. Образовательная революция / И. Ильинский – Москва: Из-во Моск. гуманит.-соц. академии, 2002. – 592 с.

137. Ионова О. Социальные технологии партнерства / О. Ионова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18, Социология и политология. – 2000. – № 4. – С. 108–114.

138. Истон П. Образование и экономика: анализ альтернативных перспектив / П. Истон, С. Клис // Перспективы: вопр. образования. – 1991. – № 4. – С. 56– 59.

139. Калинин И. К дискуссии о гражданском обществе / И. Калинин // Социол. исслед. – 2001. – № 4. – С. 112– 120.

140. Кант И. Основоположения метафизики нравов. / И. Кант – Москва, 1994. – Т. 4. – 562 с.

141. Капелюшников Р. Человеческий капитал России: проблемы реабилитации / Р. Капелюшников и др. // О-во и экономика. – 1993. – № 9/10. – С. 12–16.

142. Капитонов Э. Социология XX-го века. История и технология / Капитонов Э.– Сер.: Для студентов вузов. – Ростов-на-Дону. – 1996. – 512 с.

143. Карелова Г. От сотрудничества к социальному партнерству / Карелова Г. // Социальное партнерство государственных органов и неправительственных организаций как фундаментальный принцип гражданского общества. – Москва, 2000. – С. 46– 52.

144. Кармадонов О. Социология отсутствия: абсентеистская рациональность в исследовании культурноцивилизационного профиля /О. Кармадонов // Социс. – Москва. № 3. – 2008. – С. 3-12.

145. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура [Текст] / М. Кастельс / пер. с англ.; науч. ред. О. Шкаратан. – Москва: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

146. Катаєв С. Деякі синергетичні аспекти функціонування освіти як соціального інституту / С. Катаєв, О. Шамровський // Вища освіта України. – 2003. – № 2. – С. 65–67.

147. Квітка С. Методи соціального прогнозування / С. Квітка // Грані. – 2003. – № 5. – С. 107–112.

148. Кирдина С. Современные социологические теории: актуальное противостояние? / С. Кирдина // Социс. – 2008. –№ 8. –С. 18–28.

149. Клаус Г. Кибернетика и философия / Г. Клаус – Москва.: Иностр. лит., 1963. – 247 с.

150. Климов И. В поисках субъекта деятельности [Электронный ресурс] / И. Климов // База данных ФОМ – Режим доступа: http://bd.fom.ru/report/map/gur050210 – Загл. с экрана.

151. Князева Е. Будущее и его горизонты: синергетическая методология в прогнозировании / Е. Князева, С. Курдюмов //Синергетика. Труды семинара. Том 4. Москва.: МГУ, 2001. С.5-19.

152. Князева Е. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным / Е. Князева, С. Курдюмов // Вопр. философии. – 1992. – № 2. – С. 5– 7.

153. Ковалиско Н. Теория практик, практики и исследование стратификационных порядков / Н. Ковалиско // Социология: теория, методы, маркетинг: К. – 2010. - № 2. – с. 49-63.

154. Коваль О. Регіони та регіоналізм у системі загальнодержавного управління і регулювання зайнятості / О. Коваль // Упр. сучасним містом. – 2001. – № 7 – 9(3). – С. 33 – 47.

155. Ковальчук М.В. Конвергенция наук и технологий – прорыв в будущее [Электронный ресурс] // Российские нанотехнологии. 2011. Т. 6. № 1-2. – Режим доступа: http://www.strf.ru/material.aspx?CatalogId=221&d_no=38178#.VUc1x_Cfwfo – Загл. с экрана.

156. Коган Л. Н. Образование как общественная потребность / Л. Н. Коган // Пробл. социол. изучения потребностей в образовании / под ред. Ю. Н. Козырева. – Москва, 1981. – С. 153– 156.

157. Козлова О. Изменчивость и поиск устойчивости: синергетика и образование / О. Козлова // Дайджест школа-парк. – 2001. – № 3– 4. – С. 50 – 52.

158. Комарницький М. Державно-громадсъка система управління освітою/ М. Комарницький // Аспекти самоврядування. – 2000. – № 3. – С. 34–35.

159. Кононов І. Донбасс в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз) : автореф. дис. ... д-ра соціол. наук: 22.00.04 / І. Кононов; Харк. нац. внут. справ. – Луганськ : [Вид-во ЛугНУ], 2006. – 33 с.

160. Коптев А. Античное гражданское общество [Электронный ресурс] / А. Коптев. – Режим доступа : http.V/rome.webzo№c.ru/publik/koptev – Загл. с экрана.

161. Копылов Г. Регион – сеть и региональные программы / Г. Копылов // Кентавр. – 1993. – № 2. – С. 1622.

162. Корольов Б. Трансформація форм і методів роботи у вищій школі в умовах формування нових концептуальних засад розвитку освіти в Україні / Б. Корольов // Філософія освіти XXI століття: Проблеми та перспективи. – Київ, 2000. – С. 44– 50.

163. Корсак К. Європейський простір вищої освіти і Україна у XXI столітті / К. Корсак // Вища шк. – 2006. – № 1. – С. 47 – 56.

164. Косолапова В. XXI век в зеркале футурологии / В. Косолапова, А. Гончаренко – Москва, 1987. – 158 с.

165. Котарбиньский Т. Трактат о хорошей работе / Т. Котарбинский –

Москва, 1975. – 169 с.

166. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Обществ. науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 121– 139.

167. Кочергин В. Ролевая структура механизма взаимодействия социальных технологий и управления / В. Кочергин // Проблемы теории и практики упр. – 2003. – № 5. – С. 20– 24.

168. Кочергин В. Социальные технологии и профессиональная культура/ В. Я. Кочергин // Технологии социального управления: материалы Междунар. науч.-практ. конф. Ч. 3. – Москва – Белгород. – 1996. – С. 35–37.

169. Кочубей Н. Освіта: постнекласичні трансформації / Н. Кочубей // Вища освіта України. – 2003. – № 3. – С. 70 – 76.

170. Кравець О. Історичний аналіз поняття "проектування" в контексті вивчення професійно-педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу / О. Є. Кравець // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2007. – № 35. – С. 161 – 165.

171. Кравченко И. И. Концепция гражданского общества в философском развитии / И. И. Кравченко // Полит. исслед. – 1991. – № 5. – С. 14– 16.

172. Кравченко О. Метод проекту [Текст] : соціальне проектування як прояв активної участі у житті суспільства / О. Кравченко // Шкільний світ : Всеукраїнська газета для вчителів. – 2011. – № 36. – С. 8 – 14.

173. Кравченко С. Социология и вызовы современной социокультурной динамики / С. Кравченко, В. Романов // Социол. исслед. – 2004. – № 8. – С. 3–11.

174. Краснова Г. Открытое образование: цивилизационные подходы и перспективы [Электронный ресурс] / Г. Краснова // Инт-т международных программ РУДН. – Москва: Изд-во РУДН. 2002. – Режим доступа: http://imp.rudn.ru/ido.aspx?id=book3. – Загл. с экрана

175. Кримський С. Запити філософських смислів / С. Кримський. – Киев:

Парапан, 2003. – 240 с.

176. Кропельницька С. Теоретико-методологічні аспекти самоорганізації у територіальних виробничих системах / С. Кропельницька // Акт. пробл. економіки. – 2004. – № 4. – С. 119 – 128.

177. Крутов А. Кто виноват в том, что украинские вузы плодят бездарей [Электронный ресурс] / А. Крутов // Народная правда от 14.08.2009. – Режим доступа : http://narodna.pravda.com.ua/politics/4a8565ff1d351. – Загл. с экрана.

178. Крючков Ю. Методология и методы социального проектирования. Учебное пособие для студентов социологического факультета. / Ю. Крючков – Москва: Союз, 1998. – 40 с.

179. Кудрявцев И. Синергетика как парадигма нелинейности / И. Кудрявцев, С. Лебедев // Вопр. философии. – 2002. – № 12. – С. 55– 63.

180. Кузнецова Е. Применение технологии социального проектирования в процессе подготовки специалистов по социальной работе в вузе [Электронный ресурс] / Е. Кузнецова – Режим доступа: // http://www.aup.ru/articles/socupr/23.htm – Загл. с экрана.

181. Курбатов В. Социальное проектирование: Учебное пособие. /В Курбатов, О. Курбатова. – Ростов на-Дону: «Феникс», 2001. — 416 с.

182. Курбатова М. Структура социального капитала как фактор институционального развития региона \М. Курбатова, С. Левин, Е. Каган \\ Общественные науки и современность. – 2010. – № 6. – с.38-45.

183. Кухарская Н. Региональные тенденции внешнеэкономических связей Украины / Н. Кухарская // Бизнес-информ. – 1997. – № 2 – С. 23 – 26.

184. Лазарев Г. Формирование концепции региональной политики развития информационных технологий в профессиональном образовании / Г. Лазарев // Информационные технологии в управлении и учебном процессе вуза: материалы Межрегион. науч.-практ. конф. 11 – 13 окт. 2000 г. – С. 3.

185. Лапина С. Методологические особенности социологии в условиях формирования «общества знания»/ С. Лапина.// Вестник ХНУ им. Н. Каразина. – Харьков: ХНУ, 2010. – С. 11–16.

186. Левина Л. Методологические проблемы проектирующей деятельности: дис. … канд. филос. наук. / Л. Левина // – Куйбышев, 1986. – 321 с.

187. Левинтов А. От района к региону / А. Левинтов // Изв. РАН, сер. геогр., 1994. – № 6. – 124 с.

188. Левинтов А. К понятию «регион» / А. Левинтов // Кентавр. – 1993. – № 2. – С. 8–15.

189. Левко П. Понятие «социальное проектирование» и его взаимосвязь с прогнозом, планом, программой/ П. Левко // Право.by. – 2011. – No3 (13). – С. 125–129.

190. Левчук Л. Региональная модель образования и национальные интересы России / Л. Левчук // Нар. образование. – 1997. – № 2. – С. 20– 23.

191. Лезурн Ж. Прогнозирование развития образования / Ж. Лезурн // Соціологія образования : дайджест рос. и зарубеж. прессы. – 2003. – № 1. – С. 24–27.

192. Лекторский В. Рациональность как ценность культуры / В. Лекторский [Электронный ресурс] // Вопросы философии. – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=527&Itemid=52– Загл. с экрана.

193. Леонтьева Э. Философские основания концептуализации социальной реальности: дисс. ... канд. филос. наук. 09.00.11/ Э. Леонтьева. – Томск, 2000. – 145 с.

194. Лепський М. Розділ IX. Соціальні діагностика, прогнозування та проектування. Параграф 1. Сутність соціальної діагностики., Параграф 2. Методологічні принципи соціального прогнозування. //Воловик В. , Лепський М.,

Бутченко Т., Краснокутський О. Соціальна філософія. Монографія. — Запоріжжя: Просвіта, 2011. — 376с. — С.211-278.

195. Лиотар Ж-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар – Москва, 1986. – 236 с.

196. Липко А. Региональное управление: Проблемы и перспективы. / А. Липко, К. Миско. – Москва: Знание, 1987. – 64 с.

197. Лисичкин В. Теория и практика прогностики / В. Лисичкин. – Москва: Мысль., 1972. – 60 с.

198. Лиферов А. Образование: проблемы глобализации и региональность. / А. Лиферов // Alma mater. – 1997. – № 11. – С. 4– 9.

199. Лобанов В. Концепция информатизации высшего образования России / В. Лобанов, А. Иванников, Б. Богатырь // Высш. образование в России. – 1994. – № 1. – С. 30–52.

200. Локк Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк. – Москва, 1988. – Т. 3. – 354 с.

201. Луков В. Социальное проектирование / В. Луков. – Москва: Финта, 2004. – 239 с.

202. Луков В. Социальное проектирование : учеб. пособие. - 7-е изд., / В. Луков. – Москва: Изд-во Моск. Гуманит. Ун-та : Флинта, 2007. – 240 с.

203. Луков В. Тезаурусная концепция социального проектирования / В. Луков // СОЦИС. – 2008. – № 3. – С. 30–39.

204. Лутай В. Про організаційні заходи розроблення синергетичної парадигми та її впровадження в освітні системи / Вл. Лутай // Вища освіта України. – 2003. – № 2. – С. 53– 58.

205. Лутай В. Про філософсько-синергетичну парадигму українського “руху на випередження” / Вл. Лутай // Вища освіта України. – № 1. – 2005. – с. 45– 53.

206. Ляхов И. Проектирование / И. Ляхов // БСЭ, 1975. – Т. 21. – 104 с.

207. Ляхов И. Социальное конструирование / И. Ляхов – Москва., 1970. – 321 с.

208. Майбуров И. Финансирование высшего образования: «национальные особенности» / И. Майбуров // Высш. образование в России. – № 10. – 2004.– С. 31– 33.

209. Макашина Г. Социальное партнерство / Г. Макашина // НКО в Кузбассе. – 2003. – № 9. – С. 16– 20.

210. Максименко С. Региональная политика в странах Европы. Уроки для Украины. / С. Максименко, Е. Киш. – Киев. центр Ин-та Восток – Запад. – К. : Логос, 2000. – 70 с.

211. Малинецкий Г. Нелинейная динамика – ключ к теоретической истории? / Г. Малинецкий // Обществ. науки и современность. – 1994. – № 4. – С. 42–47.

212. Малюк А. Дискурс глобализации с точки зрения мир-системного анализа / А. Малюк // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 2. – С. 176–196.

213. Мальковская И. Метаморфозы субъектности в современном мире / И. Мальковская // Социс. – 2008. – №5. – С. 16-25.

214. Мальцев А. Местное управление и стимулирование региональной внешнеэкономической деятельности: из опыта США / А. Мальцев // Вопр. экономики. – 1991. – № 11. – С. 127–135.

215. Мангейм К. Диагноз нашего времени / К. Мангейм – Москва; Юристъ, 1994. – 704 с.

216. Марков А. Основы социокультурного проектирования / А. Марков, Г. Бирженюк // Учебное пособие. – Санкт-Петербург. 1997. – 452 с.

217. Маслов С. Рефлективная модель экспертного опроса / С. Маслов, С.

Степанов // Социол. исслед. – 1994. – № 1. – С. 56– 57.

218. Мельников А. Экзистенциальный поворот в современной социологии / А. Мельников // Социология: теория, методы, маркетинг: Киев. – 2011. - № 2. – с. 160-163.

219. Менеджмент, маркетинг и экономика образования / под ред. А. Егоршина. – Н. Новгород : НИМБ, 2001. – 624 с.

220. Меньшиков И. Проектирование развития образовательных систем. Синергетический подход [Электронный ресурс] / И. Меньшиков, В. Харитонова // Институт развития образования Удмурт. гос. ун-та. – Ижевск 2003 г. – Режим доступа : http://spkurdyumov.narod.ru/62school4.htm – Загл. с экрана.

221. Миневич Я. Социальное проектирование как технология стимулирования социализации студентов [Электронный ресурс] // Знание. Понимание. Умение № 1 / 2007 – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnoe-proektirovanie-kak-tehnologiya-stimulirovaniya-sotsializatsii-studentov#ixzz3TOfxaMpI – Загл. с экрана.

222. Мир управления проектами. Основы, методы, организация, применение / под ред. Х. Решке, Х. Шелле. – Москва.,1994. – 243 с.

223. Митина О. Динамика политического сознания как процесс самоорганизации / О. Митина, В. Петренко // Обществ. науки и современность. – 1995. – № 5. – С. 16 – 22.

224. Михайлов Ф. Образование как философская проблема / Ф. Михайлов // Вопр. философии. – 1995. – № 11. – С. 13 – 18.

225. Михеев В. Основы социального партнерства: теория и политика. / В. Михеев – Москва.: Экзамен, 2001. – 264 с.

226. Модель И. Социальное партнерство в России / И. Модель, Б. Модель // Социол. исслед. – 2000. – № 9. – С. 12– 14.

227. Монтескье Ш. О духе законов. / Ш. Монтескье. – Москва., 1999. – 458

с.

228. Нагорный Б. Социология управления: поиск ответов на вызов времени / Б. Нагорный // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 126–132.

229. Назаретян А. Интеллект во Вселенной: истоки, становление, перспективы. Очерки междисциплинарной теории прогресса / А. Назаретян – М.,1992. – 168 с.

230. Наше будущее: докл. МКОСР. – Москва: 1989. – 50 с.

231. Нейманов Я. Образование XXI века: тенденции и прогнозы / Я. Нейманов. – Москва: Алгоритм., 2002. – 479 с.

232. Нестик Т. Культурный, социальный и символический капиталы [Электронный ресурс] / Т. Нестик – Режим доступа : www.artpragmatica/co – Загл. с экрана.

233. Никаноров С. Освоение и концептуальное проектирование интеллектуальных систем / С. Никаноров // Труды конф. ЦНИИЭУС, 1990. – 178 с.

234. Николис Г. Самоорганизация в неравновесных системах / Г. Николис, И. Пригожин – Москва: Мир, 1979. – 509 с.

235. Николов Л. Структуры человеческой деятельности / Л. Николов – Перевод с болгарского. – Москва: Прогресс – 1984. – 176 с.

236. Новіков В. Соціальне партнерство / В. Новіков // Соц. політика і соц. робота. – 2000. – № 1. – С. 47– 52.

237. Новикова М. Регионалистика: вызовы и перспективы [Электронный ресурс] / М. Новикова // Електроний фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – Режим доступа : http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/knp49_1/knp49_1_105-108.pdf. – Загл. с екрана.

238. Нургалеева Л. Молох социального проектирования Основы

социокультурного проектирования. [Электронный ресурс] / Л. Нургалеева. - Режим доступа: http://journals.tsu.ru/uploads/import/1165/files/7-nurgaleeva.pdf– Загл. с экрана.

239. Образование: стратегия развития и синергетика / В. Журавлев, В. Харитонова, О. Санников, И. Меньшиков // Перемены. – 2000. – № 2. – С. 56– 69.

240. Овчинников Г. Социальная инженерия и проблемы модернизации высшего образования / Г. Овчинников // Alma mater («Вестн. высш. шк.»). – № 6. – 2008. – С. 14– 21.

241. Огурцов А. Наука и философия науки в современном обществе / А. Огурцов // Высшее образование в России. – 2007. – № 5. – С. 154– 159.

242. Олех Л. Регионализм и федерализм / Л. Олех – Новосибирск. 1998. – 218 с.

243. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия. – Москва.1991. – 174 с.

244. Осадчий І. Синергетика в управлінні освітою: основи теорії БМ-систем / І. Осадчий // Шлях освіти. – 2001. – № 4. – С. 26– 31.

245. Отрешко Н. Картины социального мира: концепты общества и субъекта действия в социологической теории / Н. Отрешко // Социология: теория, методы, маркетинг: К. – 2009. – № 1. – с. 127– 137.

246. Отрешко Н. Суб'єкт, метод пізнання, картина соціального світу в класичній, некласичній, постнекласичнійсоціології / Н. Отрешко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг: Київ. – 2009. – № 4. – с. 43-55

247. Павлович А. Праксиология наук и их праксеологические возможности [Электронный ресурс] /А. Павлович // Вестник пермского национального исследовательского политехнического университета. – Режим доступа: http://vestnik.pstu.ru/kult/archives/?id=&folder_id=1940– Загл. с экрана.

248. Панарин А. Политология / А. С. Панарин. – Москва, 1997. – 246 с.

249. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс – Москва,

1998. – 128 с.

250. Патнам Р. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Патнам, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті – Київ., 2001. – 246 с.

251. Патрушев В. Информатизация и технологизация социального пространства / В. Патрушев – Москва,1994. – 315 с.

252. Патрушев В. Социальные технологии муниципального развития / В. Патрушев // Грані. – 2003. – № 3. – С. 98 – 104.

253. Пистун Н. Комплексное использование территорий / Н. Пистун // Укр. географ. журн. – 1993. – № 1. – С. 32–34.

254. Платон. Собр. соч. в 4 т. / Платон. – Москва: Мысль, 1994. – Т. 3. – 656 с.

255. Погребная В. Современное состояние и проблемы развития социологии как предпосылка создания ее новых отраслевых направлений / В. Погребная // Социология: теория, методы, маркетинг: Киев. – 2010. - № 1. – С. 163

256. Подшивалкина В. Соціальні контексти вищої освіти і проблеми їхньої синхронізації / В. Подшивалкина // Вища освіта України. – 2003. – № 2. – С. 84–87.

257. Подшивалкина В. Социальные технологии: проблемы методологии и практики: Монография / В. Подшивалкина. – Кишинев, 1997. – 327 с.

258. Подшивалкина В. Социальные технологии: проблемы теории и практики : автореф. дис. ... д-ра социол. наук: 22.00.04 / В. Подшивалкина – Кишинеу, 1997. – 33 с.

259. Пономарев П. Основы методики изучения синергетики в школе / П. Пономарев // Школа. – 2001. – № 1. – С. 27 – 31.

260. Попкова А. Функции социальных технологий в системе управления развитием города [Электронный ресурс] / А. Попкова // Банк работ – Режим

доступа: http://bankrabot.com/work/work_79611.html – Загл. с экрана.

261. Поппер К. Логика и рост научного знания / К. Поппер – Москва., 1983. – 184 с.

262. Поппер К. Открытое общество и его враги / К. Поппер. – Т.II. – Москва., 1992. – 427 с.

263. Преображенский Б. Синергетический подход к анализу и синтезу образовательных систем / Б. Преображенский, Т. Толстых // Унив. упр. – 2004. – № 3(31). – С. 7– 12.

264. Пригожин А. Качество целей / А. Пригожин // Общественные науки и современность. – № 1. – 2010. – с. 114-133

265. Пригожин И. От существующего к возникшему. Время и сложность в физических науках / И. Пригожин. – Москва., 1985. – 185 с.

266. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой (пер. с англ.) / И. Пригожин, И. Стенгерс – Москва: Прогресс, 1986. – 431 с.

267. Проблемы зарубежной высшей школы: Аналитические обзоры по основным направлениям развития высшего образования / НИИВО. – Вып. 7. – Москва, 2000. – С. 5– 6.

268. Проблемы прогнозирования спроса на специалистов и формирования контингента учащихся системы профессионального образования / А. Савельев, Б. Сазонов, В. Индюшкин, Ю. Лобанов // Аналитические обзоры по основным направлениям развития высшего образования. – 2004. – Вып. 12. – С. 1– 75.

269. Равновесие в экономической системе переходного типа: предпосылки, механизмы, управление : монография/ Нар. укр. акад. ; под общ. ред. О. Яременко. – Харьков: Изд-во НУА, 2004. – 416 с.

270. Раппопорт А. От определения проектирования к его теории / А. Раппопорт / Труды ВНИИТЭ.Вып.8.– 144 с.

271. Рачков В. Техника и ее роль в судьбах человечества / В. Рачков –

Свердловск, – 1991. – 138 с.

272. Рачков В.Технологическое развитие: настоящее и будущее / В. Рачков // Перспективы мирового развития в западной литературе. – Ч. 2. Москва., 1990. – С. 128– 132.

273. Региональная экономика : учеб. пособие для вузов / Т. Морозова, М. Победина и др. – Москва: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. – 304 с.

274. Региональная экономика: новые подходы // Л. Козлов, И. Ильин, Б. Штульберг и др. – Москва: Наука, 1993. – 126 с.

275. Региональная экономика: планирование, прогнозирование, управление // А. Емельянов, В. Беседин, Е. Клименко и др. ; Госплан УССР, НИЭИ. – Киев: Наук. думка, 1989. – 272 с.

276. Региональное развитие и культура: постановка проблемы // Программирование культурного развития: региональные аспекты. – Москва., 1991. – Вып. 1. – С. 5– 16.

277. Регионы Украины: поиск стратегии оптимального развития // под ред. А. Голикова – Х., 1994. – 275 с.

278. Рикардо Д. Сочинения. / Д. Рикардо – Москва; Т.1. – 1965. – 298 с.

279. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Дж. Ритцер – 5-е изд. – Санкт-Петербург: Питер, 2002. – 384 с.

280. Ровинский Р. Самоорганизация как фактор направленного развития / Р. Ровинский // Вопр. философии. – 2002. – № 5. – С. 67– 77.

281. Розин В. Образование как синергетическая система / В. Розин // Лицей. и гимназ. образование. – № 2. – 1998. – С. 63– 66.

282. Розин В. Традиционная и современная технология (Философско-методологический анализ) [Электронный ресурс] / В. М. Розин // Философский портал – Москва., 1999 – Режим доступа : http://www.philosophy.ru/iphras/library/technol.html – Загл. с экрана.

283. Розин В. Этюды по социальной инженерии: от утопии к организации / В.Розин. – Москва.: Наука, – 2002. – 320 с.

284. Романенко М. Вплив постмодернізму на філософію освіти / М. Романенко // Грані. – 2003. – № 5. – С. 85 – 88.

285. Романовский Н. Современная социология: детерминанты перемен / Н. Романовский // СОЦИС. – 2009. – № 12. – С. 26–35.

286. Романюк Я. Спецкурс «Соціальне проектування» у системі формування проектувальних умінь майбутнього соціального працівника [Електроний ресурс] / Я. Романюк // Український науковий журнал. Освіта регіону. Політологія психологія комунікації. – №3. – 2011. – Режим доступу: http://social-science.com.ua/article/561– Загол. з екрану.

287. Рузавин Г. Самоорганизация и организация в развитии общества / Г. И. Рузавин // Вопр. философии. – 1995. – № 8. – С. 63– 65.

288. Руткевич Е. Развитие идей гражданского общества в истории социально - философской мысли [Электронный ресурс] / Е. Руткевич // Ассоциация «Профессионалы за сотрудничество» – Режим доступа : http://www.prof.msu.ru/PC/book3/ rutk.htm – Загл. с экрана.

289. Рывкина Р. Социальный эксперимент / Р. Рывкина, А. Винокур. – Новосибирск., 1968. – 286 с.

290. Рябушлин А. Развитие жилой среды /А. Рябушлин. – Москва., 1976. – 157 с.

291. Рязанцев И. Институционализация социологии региона как теории среднего уровня: к постановке проблемы / И. Рязанцев // Будущее России: стратегии развития. II Всеросс. науч. конф. СОРОКИНСКИЕ ЧТЕНИЯ-2005. 14-15 декабря 2005 г. – М., 2005. – С. 327-333.

292. Самбуров Э. Социальное моделирование, прогнозирование и проектирование : курс лекций / Э. Самбуров. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-

та, 2010. – 173 с.

293. Самодрин А. Принцип синергетики і сучасна школа / А. Самодрин // Постметодика-2002. Вернадський: стратегія школи і ВНЗ. – № 2/3. – С. 23– 27.

294. Санникова О. PR в образовании: синергетический подход / О. Санникова, И. Меньшиков // PR в образовании. – 2004. – № 2. – С. 19– 25.

295. Саратовский В. Системная деятельность и ее философское осмысление / В. Саратовский // Проблемы диалектики. – Вып. 10. Материалист. диалектика и системный подход. – Ленинград, 1982. – С. 16– 18.

296. Сафонова В. Інноваційні підходи до методології прогнозування розвитку вищої освіти / В. Сафонова // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 106– 110.

297. Сафонова В. Українська система вищої освіти: необхідність наукового передбачення основних напрямів розвитку / В. Сафонова // Вища освіта України. – № 2. – 2003. – С. 41– 45.

298. Сацков Н. Практический менеджмент. Методы и приемы деятельности руководителя / Н. Сацков. – Донецк: Сталкер, 1998. – 448 с.

299. Сбруєва А. Прогностичні моделі розвитку школи майбутнього / А. Сбруєва // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 29– 35.

300. Свеженцева Ю. Что такое партнерство и как его измерять: концептуальные и операциональные аспекты социального феномена / Ю. Свеженцева // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – № 2. – С. 133– 147.

301. Семашко Л. Тетрасоциология: социальная гармония как ключевая универсальная ценность нового века. Резюме для 71 Сессии «Social Values in Global Age» 36-го World Congress, Пекин, Китай, 7–11 июля, 2004 – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.iis2003beijing. com.cn/en/AS/S71-8.htm – Загл. с экрана.

302. Семигин Г. Социальное партнерство в современном мире / Г. Семигин. – Москва: Мысль, 1996. – 196 с.

303. Семиноженко В. Новый регионализм. / В. Семиноженко, Б. Данилишин. – Київ: Наук. думка, 2005. – 160 с.

304. Сергеев К. Диалектика категориальных форм познания (Космос Аристотеля и наука нового времени) / К. Сергеев, Я. Слинин. – Ленинград, 1987. – С.154.

305. Сергунин А. Проблемы и возможности регионалистики / А. Сергунин // Полис. – 1994. – №5. – С. 149 – 151.

306. Сивиринов Б. Социальная рациональность как компонент социальной перспективы / Б. Сивиринов // Социологические исследования. – 2003. – №4. – С. 3– 12.

307. Сидоренко В. Генезис проектной культуры / В. Сидоренко // Вопросы философии. – 1984. – № 10. – с. 87–99.

308. Симонова М. Социально-культурное проектирование как средство формирования основ информационной компетентности студенческой молодежи / М. Симонова – Автореф. кандидат педагогических наук. Москва. – 2014. – 20 с.

309. Синтез информации и анализа [О разработке и создании информ.-аналит. системы мониторинга, анализа и прогнозирования развития образования в России] / В. Васильев, В. Гуртов, Е. Питухин, М. Суровов // Высш. образование в России. – 2003. – № 2. – С. 35 – 38.

310. Скідін О. Управління освітою: теоретико-методологічний аналіз соціальних технологій / О. Скідін. – Запоріжжя, 2000. – 316 с.

311. Скорода Ю. Проектний менеджмент в контексті реалізації регіональних соціальних проектів в Україні специфіка та перспективи [Электронный ресурс] / Ю. Скорода – Режим доступа: http://www.vuzlib.com.ua/articles/book/6761 – Загл. с экрана.

312. Скоцик В. Аналітична робота як основа для прогнозування розвитку гімназії [З досвіду роботи Гощан. регіон. держ. гімназії] / В. Скоцик // Упр. шк. – 2003. – Трав. (№ 14). – С. 20– 21.

313. Слесарева Г. Гражданское общество в истории политической мысли Европы [Электронный ресурс] / Г. Слесарева // Междунар. ист. жур. – Режим доступа : http://www.history.machaon.ru – Загл. с экрана.

314. Смирнова Н. О книге В.А. Лекторского [Электронный ресурс] Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task =view&id=741&Itemid=52 – Загл. с экрана.

315. Согомонов А. Очерк социологии пространственного воображения [Электронный ресурс] / А. Сагомонов // Глобализация и культура. – Режим доступа: http://www.globalculture.ru/news/news73.html – Загл. с экрана.

316. Солдаткин В. Развитие открытого профессионального образования в контексте современной глобализации / В. Солдаткин // Вестн. ВГУ Сер.: Проблемы высш. образования. – № 1. – 2004. – С. 22– 24.

317. Солодкая М. Надежность, эффективность, качество систем управления [Электронный ресурс]// CREDO NEW – Режим доступа: http://credonew.ru/content/view/149/24/ – Загл. с экрана.

318. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. М.: Издательство политической литературы. 1992. – С. 470.

319. Соснін О. Соціальний менеджмент в Україні / О. Сосін, В. Косарєв // Економіка і управління. – 2003. – № 1. – С. 65– 70.

320. Социальное проектирование в эпоху культурных трансформаций [Текст] / Рос. акад. наук, Ин-т философии ; Отв. ред. В. Розин. – Москва: ИФРАН, 2008. – 267 с.

321. Социальные технологии / С. Григорьев, В. Иванов, Г. Никредин, В. Патрушев. – Барнаул, 1999 – 652 с.

322. Стариш А. Теория открытых систем как парадигма процессов глобального развития / А. Стариш. – Симферополь.: Универсум, 2003. – 240 с.

323. Стегній О. Регіоналізм в Україні як об’єкт соціологічного дослідження / О. Стегній, М. Чурилов. – Київ., 1998. – 26 с.

324. Стеклова И. Синергетика в науке и образовании / И. Стеклова // Alma mater (Вестн. высш. шк.). – 2002. – № 6. – С. 22– 24.

325. Стенина Т. Социальное проектирование в контексте реализации молодежной политики на региональном уровне / Т. Стенина. – Ульяновск: УлГТУ, 2011. – 129 с.

326. Степаненко В. Социальный капитал в сциологической перспективе: теоретико-методологические аспекты исследования / В. Степаненко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 2. – С. 24– 41.

327. Степин В. Научная рациональность в техногенной культуре: типы и историческая эволюция [Электронный ресурс] /В. Степин // Вопросы философии. - Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content &task=view&id=533&Itemid=52 – Загл. с экрана.

328. Стёпин В. Высокие технологии и проблема ценностей / В. Стёпин // Вестник Российского философского общества. – 2003. – №2 – с. 86-89.

329. Степин В. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность / В. Степин // Вопр. философии. – 2003. – № 8. – С. 5–17.

330. Стетар Дж. Оновлення та реформа вищої освіти: приватна вища освіта в Україні у 91–96 рр. / Дж. Стетар. – Київ: Наук. думка, 1996. – 56 с.

331. Стефанов Н. Общественные науки и социальная технология /Н. Стефанов – Москва., 1976. – 345 с.

332. Суббото А. Неклассическая социология: сущность, основания возникновения и развития / А. Суббото // Социология на пороге XXI века. – Москва., 1999. – С. 27– 28.

333. Суименко Э. Социальная инженерия: к вопросу в научном статусе / Э. Суименко // Соціологічна наука и образование в Украине. – Вып. № 1. – Київ: МАУП., 2000. – С. 14–18.

334. Суіменко Є. Соціальна інженерія. Експериментальний курс лекцій: Навчальний посібник. / Є. Суименко – Київ.: Інститут соціології НАЙ України, 2011. – 224 с.

335. Сурмин Ю. П. Методология и методы социологических исследований: Учеб. пособие. / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков – Київ.: МАУП, 2000. — 304 с.

336. Суханов В. Концепция фундаментализации высшего образования и ее отражение в ГОСах / В. Суханов // Высш. образование в России. – 1996. – № 3. – С. 17– 24.

337. Сухушина Е. Модели использования социального проектирования в деятельности детских общественных организаций [Электронный ресурс] // Вестник Томского государственного педагогического университета. – № 8. – 2012 – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/modeli-ispolzovaniya-sotsialnogo-proektirovaniya-v-deyatelnosti-detskih-obschestvennyh-organizatsiy#ixzz3TOg0uYrh – Загл. с экрана.

338. Тарасенко В. Научный интеллект социологии / В. Тарасенко// Социология: теория, методы, маркетинг: Киев. - 2008. – № 1. — С. 33–49.

339. Тарасенко В. Ретроспективне пізнання в соціології: деякі гносеологічні та методологічні проблеми / В. Тарасенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг: Киев. – 2009. – № 4. – с.5-8.

340. Тарасенко В. Социологическая эпистемология: проблемы и возможности / В. Тарасенко, И. Майструк // Социология: теория, методы, маркетинг: Киев. – 2011. - № 4. – с. 162-176.

341. Татарко А. Психологическая структура социального капитала: анализ и эмпирическое исследование / А. Татарко // Модернизация экономики и

глобализация. В 3 кн. М., 2009. Кн. 2.

342. Тейлор Д. Проектирование надежной аппаратуры / Д. Тейлор // Вопросы радиолокационной техники. – 1958. – С. 1 – 6.

343. Темиров С. Межэтнический конфликт: проблемы, пути разрешения (культурологический аспект) / С. Темиров // Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, типологии разрешения. Этническая и региональная конфликтология. – Вып. 18. – Ставрополь, 2001. – С. 427– 429.

344. Теоретические основы социального проектирования / под ред. Е. Бабосова. – Москва. : Наука и техника, 1989. – 188 с.

345. Ткач Т. Методологія проектування соціальних систем [Електроний ресурс] / Т. Ткач – Режим доступу: – http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/bitstream /123456789/3135/1/Tkach2.pdf – Загл. с экрана.

346. Тондл Л. Методологические аспекты системного проектирования / Л. Тондл, И. Пейша // Вопр. философии. – 1982. – № 10. – С. 14– 22.

347. Торстен Хюсен. Образование в 2000 г. / Хюсен Торстен. – Москва.: Прогресс, 1977. – 415 с.

348. Тоффлер Э. Будущее труда / Э. Тоффлер // Новая технократическая волна на Западе. – Москва., 2000. – 258 с.

349. Тоффлер Э. Раса, власть и культура / Э. Тоффлер // Новая технократическая волна на Западе. – Москва., 2000 – 286 с.

350. Тощенко Ж. Социальное проектирование / Ж. Тющенко, Н. Аитов, Н. И. Лапин – Москва., 1982. – 458 с.

351. Турен А. Возвращение человека действующего: Очерк социологии. – Москва., 1998. – 206 с.

352. Тхагапсоев Х. О проблематике и тенденциях развития философии образования. / Г. Тхагапсоев // Проблема регионального в философии образования. – Нальчик, 1997. – С. 29–32.

353. Уилсон А. Управление и творчество при проектировании систем / А. Уилсон, М. Уилсон – Москва., 1987. – 233 с.

354. Українське суспільство 1994–2004: соціологічний моніторинг / за ред. Н. Паніної. – Київ., 2004. – 254 с.

355. Федорова І. Інноваційний потенціал соціального проектування у культуротворчих процесах сучасної освіти [Електроний ресурс] / І. Федорова, О.А. Шаповалова. – Режим доступу: http://novyn.kpi.ua/2008-3/18_Fedorova.pdf – Загол. з екрану.

356. Феоктистова Е. Государственная политика в области социального партнерства и социального диалога органов власти и неправительственных организаций: анализ состояния и перспектив / Е. Феоктистова, Л. Шинелева // Социальное партнерство государственных органов и неправительственных организаций как фундаментальный принцип гражданского общества. – Москва., 2000. – С. 56– 58.

357. Филиппов В. Некоторые тенденции развития классических университетов / В. Филиппов // Высш. образование в России – 1996. – № 3. – С. 13– 19.

358. Филонов Г. Образование – ресурс консолидации гражданского общества / Г. Филонов // Педагогика. – 2004. – № 8. – С. 28–34.

359. Философский словарь / под ред. И. Фролова. – 5-е изд. – Москва.: Политиздат, 1987. – 356 с.

360. Философский энциклопедический словарь. – Москва., 1989. – 674 с.

361. Флейшман Б. Системотехника и инженерная экология / Б. Флейшман // Вопр. философии. – 1983. – С. 43–47.

362. Флифберг Б. Хабермас и Фуко – теоретики гражданского общества / Б. Флифберг // Социол. исслед. – 2000. – № 2. – С. 127–136.

363. Фуко М. Субъект и власть / М. Фуко. // Интеллектуалы и власть:

Избранные политические статьи, выступления и интервью. Ч. 3., Пер. с франц. Б. М. Скуратова под общ. ред. В. П. Большакова. – Москва.: Праксис, 2006. – с. 161 –191.

364. Хижняк Л. Задум бізнес-освіти і проблеми його реалізації на різних етапах розвитку підприємництва в Україні / Л. Хижняк // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2014. – Вип. 20. – С. 310–315.

365. Хмелько В. Макросоциальные изменения в украинском обществе за годы независимости / В. Хмелько // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2003. – № 1. – С. 5–24.

366. Цветкова Г. Местное самоуправление и проблема местных сообществ / Г. Цветкова // Социолог. исслед. – 2002. – № 2. – С. 39– 41.

367. Цихан Т. Кластерная теория экономического развития / Т. Цихан // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – №5. – С. 17–24.

368. Чащина А. Социальное проектирование как технология освоения компетенций бакалавра социальной работы [Электронный ресурс] /А. Чащина // Социологические науки – Режим доступа: http://vsoa.esrae.ru/170-710 – Загл. с экрана.

369. Чекмарев В. Университет как системообразующий фактор развития региона: методология управленческой деятельности / В. Чекмарев // Alma mater. – № 5. – 2003. – С. 33 – 36.

370. Черников П. Диалектические основания социально-философского прогнозирования. Научное издание. / П. Черников, В. Богданов – Таганрог: Издательство ТТИ ЮФУ. – 2010. – 80с.

371. Чеченов А. Социальное проектирование и инновация как технологии социальной защиты Монография / А. Чеченов – 2013. – 112 с.

372. Шаповалова Е. Філософська рефлексія феномену соціального

проектування [Електроний ресурс] // Вісник НТУУ "КПІ": Філософія. Психологія. Педагогіка №1 2014 – Режим доступу: http://journal-phipsyped.kpi.ua/article/view/35899 – Загол. з екрану.

373. Шаронова С. Универсальные константы института образования – механізм воспроизводства общества. – Монография / С. Шаронова – Москва.: Изд-во РУДН, 2004. – 357 с.

374. Шевелева С. К становлению синергетической модели образования / С. Шевелева // Обществ. науки и современность. – 1997. – № 1. – С. 26– 32.

375. Шматко Н. Анализ культурного производства в генетическом структурализме Пьера Бурдье [Электронный ресурс]/ Н. Шматко. – Режим доступа : http://www.isras.ru/files/File/Socis/2003-08/Shmatko_Bourdieu.pdf. -– Загл. с экрана.

376. Шульга Л. Українська система управління освітою: поступ до демократичного виміру / Л. Шульга // Педагогіка і психологія. – № 1. – 2005. – С. 65 – 71.

377. Щадов М. Методология инженерного творчества в минерально-сырьевом комплексе. / М. Щадов, Ю. Чернегов, Н. Чернегов – Т. 1. Москва., 1995. – 258 с.

378. Щедровицкий П. Дневник консультанта / П. Щедровицкий // Кентавр. – 1997. – Вып. 17. – С. 30 – 35.

379. Щедровицкий П. Стратегия развития местного самоуправления / П. Щедровицкий // Становление эффективного местного самоуправления, Красноярск, 2002. – С. 14 – 27.

380. Щербина В. Проблемы технологизации социоинженерной деятельности / В. Щербина // Социолог. исслед. – 1990. – № 8. – С. 79–80.

381. Щербина В. Социальные теории организации : словарь. / В. Щербина – Москва.: ИНФРА-М. – 2000. – 566 с.

382. Эмерсон Г. Двенадцать принципов эффективности / Г. Эмерсон // Файоль А. и др. Управление – это наука и искусство. – Москва., 1993. – С. 96–220.

383. Юдин В. Технологическое проектирование педагогического процесса: монография / В. Юдин. – Москва.: Университетская книга, 2008. – 300 с.

384. Юдин Э. Системный подход и принцип деятельности / Э. Юдин – Москва.: Наука, 1978. – 248 с.

385. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. – Москва.: Добросвет, 2000 — 596 с.

386. Ядов В. Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций. Курс лекций для системы постдипломного социологического образования [Электронный ресурс] / В. Ядов – Режим доступа: http://worlddocuments.org/docs/index-1763.html. – Загл. с экрана.

387. Якуба Е. Социология: учеб. пособие для студентов / Е. Якуба – Харьков.: Константа. – 1996. – 176 с.

388. Ясин Е. Бизнес сжался и ждет / Е. Ясин // Континент-Сибирь. – 2004. – № 14. – С. 16– 18.

389. Ястребова В. Ідеї синергетики та проблеми управління загальноосвітнім закладом / В. Ястребова // Упр. шк. – 2004. – Берез. (№ 7). – С. 27– 30.

390. Aberg M. Putnam's Social Capital Theory Goes East: A Case Study of Western Ukraine and L'viv / M. Aberg // Europe-Asia Studies. – 2000. – Vol. 52. – n 2. – P. 295– 317.

391. Albertson Cutler. Delphi and the image of the future. Future. Vol 8. № 5. 1976. P. 397.

392. Ampere A. M. Essai sur la philosophie des sciences, ou exposition

analytique d`une classification naturelle de toutes les connaissances humaines. – Paris: Bachelier, 1838, P.280.

393. Andrew Hurrel. Expanding in Resurgence of Regionalism in World Politics// Review of International Studies. Vol. 21, n4, October 1995. P. 333.

394. Andrew M. Isseman. Lost in Space? On the History, Status, and Future of Regional Science // The Review of Regional Studies. Vol. 23 . n1, Summer 1993. P. 5-6

395. Ann Markusen. Regions: Economics and Politics of Territory. Rowman and Littlefield Publishes, 1987. P. 17,251.

396. Appadurai A. Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996;

397. Aron R. Progress and Disillusion. The Dialectics of Modern Society. – nY. – 1968, n 4. – 221 p.

398. Badie B., Bimbaum P. Sosiologie de l'Etat. P.; Grasset, 1979. P. 172.

399. Bauman Z. Gtobalization: Human Consequences. new York: Columbia University Press, 1998;

400. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forcasting. n. Y., 1973. P. 345.

401. Bourdieu P. Acts of Resistance: Against the new Myths of Our Time. – Cambridge, 1998.

402. Braud Ph. Science politique. L'Etat. P., 1997. P. 188–189.

403. Buurdieu P. le Sens pratique. Paris: Ed. De Minuit, 1980/

404. Buurdieu P. les Regies de Fart/ Genese et structure du champ litteraire/ P.:Seuil, 1992.

405. Castells M. The End of the Millenium. Oxford: Blackwell, 1998.

406. Castells M. The Informational City. Oxford: Blackwell, 1991;

407. Castells M. The Power of Identity. Oxford: Blackwell, 1997;

408. Coleman J. Social Capital in the Creation of Human Capital // Social Capital A Multifaceted Perspective / Ed. By P. Dasgupta, I. Serageldin. – Washington, 2000. – P 6-39.

409. Cox K. (Ed.) Spaces of Globalization. new York: Guilford Press, 1997;

410. Cvetkovich A., Kellner D. (Eds.) Articulating the Global and the Local: Globalization and Cultural Studies. Oxford: Blackwell, 1997;

411. Daniel Lerner. Some Comments on Center - Periphery Relations // Comparing nations. The use of Quantative Data in Cross-national Research. Edited by Richard L. Merrit and Stein Rokkan. new Haven and London, Yale University Press, 1996.

412. Daw's M. City of Quartz. London: Verso, 1990; So/a £. Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real and Imagined Places. Oxford: Blackwell, 1996

413. Denison E. Accounting for the United State Economic Growth 1929-1969. / E. Denison . – Wash., 1974. – P. 127.

414. Dinello n. Clans for Market or Clans for Plan: Social networks in Hungary and Russia // East European Politics and Society. - 2001. - Vol. 15 (3). - P. 589-624.

415. Dowley KM., SilverB.D. Social Capital, Ethnicity and Support for Democracy in the Post-Communist States // Europe-Asia Studies. - 2002. - Vol. 54. - n 4. - P. 505-527.

416. Eade J. (Ed.) Living the Global City. new York: Routledge, 1997;

417. Eade J. (Ed.) Living the Global City: Globalization as a Local Process, London: Routledge, 1997;

418. Emerson M.S. The balance of power. Stability in international systems. Cambridge University Press, 1989,p.326-329.

419. Etzioni A. The Active Society. N.Y., 1968. P. 254

420. Featherstone M. (ed.) Global culture. nationalism, globalization and modernity. London, 1990.

421. Field J. Social Capital // Key Ideas / Ed. by P.Hamilton, M.Keynes. - L, 2004.

422. Flechtheim O. History and Futurology. – Meisenheim – Hannover, 1966. – 106 p.

423. Foirester J. Urban Dinmics. Cambridge, Mass., 1969.

424. Fortune. – november 1964. – P. 130.

425. Franck T. Clan and Superclan: Loyalty, Identity and Community in Law and Practice // American Journal of International Law. - 1996. - Vol. 90. - n 3. - P. 359-383.

426. Gambetta D. Mafia: The Price of Distrust // Trust: Making and Breaking Cooperative Relations / Ed. by D.Gambetta. - Oxford, 2000. - P. 158-175.

427. Halpern D. Moral Values, Social Trust and Inequality. Can Values Explain Crime? // British Journal of Criminology. - 2001. - 41. - P. 236-251.

428. Harvey D. Between Space and Time: Reflections on the Geographical Imagination// Annals of the Association of American Geographers. 1990. Vol.80. P. 418-434

429. Harvey D. From Space to Place and Back Again: Reflections on the Conditions of Postmodernity // Bird J., Curtis B., Putnam T., Tickner L. (Eds.) Mapping the Future. London: Routledge, 1993. P. 3-29

430. HarveyD. The Condition of Postmodernity. Oxford: Blackwell, 1989. P. 305.

431. Hassard J. Sociology and organization Theory. Positivism, paradigms and postmodernity. Cambridge, 1995. P. 117

432. Higher Education and Economic Development in Europe. 1975 – 1980 (A statistical and economic study). – UnECO, CEPES, 1983, vol. 1. – P. 36– 40.

433. Huntington S. The Clash of Civilizations // Foreign Affairs. - 1993. - 72 (3). - P. 22-49.

434. Jean Piaget. L’épistémologie des relations interdisciplinaires in Léo Apostel et al. 1972

435. Laszlo E. The Interconnected Universe. Conceptual Foundations of Transdisciplinary Unified Theory. – n-Y., 1995.

436. Ledeneva A.V. Russia's Economy of Favour: Blat, networking and Informal Exchange. - Cambridge, 1998.

437. Lin L., Lee H.M. A Fuzzy Decision Support System for Selecting the Faculty Site of Multinational Enterprises // International Journal of Innovative Computing, Information and Control. 2007. Vol. 3. No. 1.

438. Luhmann N. Soziale Systheme. Grundriss einer allgemeinen Theorie. Frankfurt a/M., 1993. S.639.

439. Luke T. new World-Order and neo-world Orders: Power, Politics and Ideology in Informationalizing Glocalities // Featherstone M., Lash S., Robertson R. (Eds.) Global Modernities. London: Sage, 1995. P. 91-107.

440. Marcus G.E., FischerM.M.J. Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences. Chicago: University of Chicago Press, 1986;

441. Masuda Y. The information society. Bethesda, 1980; Toffler A. The Third Wave. n.Y., 1983 – в русском переводе: Тоффлер А. Третья волна. М., 1999.

442. McClenaghan P. Social Capital: Exploring the Theoretical Foundations of Community Development Education // British Educational Research Journal. — 2000. – 26/5. – P. 565-582.

443. Molle W. Techological change and regional development in Europe / W. Molle // Papers of Region. Sci. Assoc. – 1983. – P.23– 38.

444. Moore J. H. Aspects of technology transfer: US policy and practice. In: East-West Technology Transfer. – Kluwer Academic Publishers. – 1996. – 245 p.

445. Muntaner C, Lynch J., Smith G.D. Social Capital and the Third Way in the

Public Health // Critical Public Health. - 2000. - 10/2. - P. 107-124.

446. NorrisP. Making Democracies Work: Social Capital and Civic Engagement in 47 Societies. Paper for European Science Foundation (EURESCO) Conference on Social Capital: Interdisciplinary Perspectives at the University of Exeter. — 2000. — 15-20 September.

447. Ohmae, Kenichi. The End of the nation-State. The Rise of Regional Economies. - London, Harper Collins Publishers, 1995.

448. Petro n. novgorod Region: A Russian Success Story// Post-Soviet Affairs. — 1999. — Vol. 15. -n3. -P. 235-61.

449. Pirjo Jukarainen. Any Space for the Postmodern Identity? International Conference: « Border Regions in Transition», 14-18 June 1997.

450. Poster Ì. The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context. Cambridge: Polity Press, 1990.

451. Prigogine I. Thèse de doctorat. Université Libre de Bruxelles, 1945.

452. Putnam R. Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community. — n. Y., 2000.

453. Pye L.W. Civility, Social Capital, and Civil Society: Three Powerful Concepts for Explaining Asia // The Journal of Interdisciplinary History. — 1999. — Vol. 29. — n 4. — P. 763-782.

454. Quermonne J.-L. L'appareil administratif de l'Etat. P., 1991. P. 109.

455. Ricket P. Die Grenzer der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Turingen – Leipzig, 1902. –525 s.

456. Robertson R. Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity // Featherstone M., Lash S., Robertson R. (Eds.) Global Modernities. London: Sage, 1995. P. 28-29.

457. Roemheld L. Integral Federalism: Model for Europe – a way towards a personal group society. Historical development, Philosophy, State, Economy, Society /

L. Roemheld. – Frankfurt am Main; Bern; new-York; Paris: Lang, 1990. – P. 350– 357.

458. Sassen S. Losing Control: Sovereignty in an Age of Globalization. new York: Columbia University Press, 1995

459. Smith M.P. Transnational Urbanism: Locating fflobalization. Oxford: Blackwell, 2001. P.136-140

460. Smyth, J. Reprofessionalising teaching: a university research institute engages teachers in creating dialogic space in schools.

461. SnyderR. C Social Capital: The Politics of Race and Gender//Social Capital: Critical Perspectives on Community and Bowling Alone/ Ed. by S.McLean, D.A.Schultz, M.B.Steger. - N.Y., 2002. - P. 167-183.

462. Stark D. Privatization in Hungary: From Plan to Market or from Plan to Clan? // Cornell Project on Comparative Institutional Analysis: Working Papers on Transitions from State Socialism. - Ithaca (nY), 1990. - P. 34-35.

463. Technology transfer and public policy / Ed by Lee Y.S. – Westport (Conn.): London.: Quorum books. – 1997. – 317 p.

464. The regions of Europe // Its periodic rep. in the social and economic situation of the regions of the community (commiss. of the Europe commuities Luxemburg, 1981). – P. 127.

465. Wright E. O. Envisioning Real Utopias. London: Verso, 2010.

АНОТАЦІЯ

Бірюкова М. В. Суб'єктно-праксиологічна концепція соціального проектування. – Рукопис**.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. – Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, 2016.

У дисертації на основі проведеного теоретичного аналізу та відповідних узагальнень обґрунтовано суб'єктно-праксиологічну концепцію соціального поектування, розглянуті теоретичні підходи до розгляду проектування як соціальної практики в соціологічному дискурсі.

Обґрунтовано, що соціальне проектування як діяльність враховує принципи глокальності, нетотальності, фрагментарності, суб'єктності, прагматичності. В роботі визнано соціального суб’єкта як носія полісуб’єктності.

Виявлено, що згідно суб'єктно-праксиологічного підходу, проектування має поліфонічну природу і існує як функція соціології, соціологічна діяльність (пізнавальна, конструктивістська і організаційна) та соціальна практика. Уточнено зміст проектування як функції соціології і передбачає усвідомлення, дослідження і створення поля можливостей, в якому інтегровано як суспільні, так і суб’єктні настанови про бажане майбутнє, що обмежене ресурсами і технологіями втілення, середовищем впровадження й активістською позицією суб’єкта;

В структурі концепції соціального проектування встановлено, що його мета – гармонізація соціального об’єкта; а завдання полягає у збільшенні соціального капіталу як чинника розвитку потенціалу об’єкта. В рамках суб’єктно-праксиологічної концепції обґрунтовано, що об’єкти соціального проектування мають дуалістичну природу.

На прикладі системи освіти регіону розроблено й описано проект кластерного регіоналізму освіти.

Ключові слова: соціальне проектування, суб'єктно-праксиологічна концепція, полісуб’єктність, проект кластерного регіоналізму.

АННОТАЦИЯ

Бирюкова М. В. Субъектно-праксиологическая концепция социального проектирования.– Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора социологических наук по специальности 22.00.04 – специальные и отраслевые социологии. – Киевский национальный университет им. Т. Шевченко, 2016.

В диссертации на основе проведенного теоретического анализа и соответствующих обобщений обоснована субъектно-праксиологическая концепция социального проектирования, определены теоретические подходы к рассмотрению проектирования как социальной практики в социологическом дискурсе.

Обосновано, что социальное проектирование как деятельность учитывает принципы глокальности, нетотальности, фрагментарности, субъектности, прагматичности. В работе определен социальный субъект как носитель полисубъектности.

Выявлено, что согласно субъектно-праксиологическому подходу, проектирование имеет полифоническую природу и существует как функция социологии, социологическая деятельность (познавательная, конструктивистская и организационная) и социальная практика. Уточнено содержание проектирования как функции социологии, что предполагает осознание, исследование и создание поля возможностей, в котором интегрированы как общественные, так и субъектные наставления о желаемом будущем, которое ограничено ресурсами и технологиями воплощения, средой внедрения и активистской позицией субъекта;

В структуре концепции социального проектирования установлено, что его цель – гармонизациясоциального объекта; а задача состоит в увеличении социального капитала как фактора развития потенциала объекта. В рамках субъектно-праксиологической концепции обосновано, что объекты социального проектирования имеют дуалистическую природу.

На примере системы образования региона разработан и описан проект кластерного регионализма образования.

Ключевые слова: социальное проектирование, субъектно-праксиологическая концепция, полисубъектность, проект кластерного регионализма.

ANNOTATION

Biryukova M.V. Subject-praxeological concept of social projection. - The manuscript.

The thesis for the degree of Doctor of Social Sciences in the specialty 22.00.04 - special and branch sociology. - Kyiv National University. Shevchenko, 2016.

In the dissertation on the basis of the theoretical analysis and the corresponding generalizations reasonably subject-praxeological concept of social projection, the theoretical approaches to the analysis of the design as a social practice in sociological discourse.

It is proved that the social projection as an activity takes into account the principles glocality, netotalnosti, fragmentation, subjectivity, pragmatic. The work is recognized as a social subject polysubject media.

It was revealed that according to the subject-praxeological approach, designing a polyphonic nature and exists as a function of sociology and sociological activities (cognitive, constructivist and institutional) and social practice. Clarify the content of the design as a function of sociology and involves awareness, research and the establishment of field capacity, which integrates both public and subjective guidance of the desired future that the limited resources and implementing technologies, the environment and introduction of the activist stance of the subject.

In the structure of the concept of social projection it found that his goal - the harmonization of the social object; and the task is to increase the social capital as a factor in the development potential of the object. As part of the subject-praxeological concept proved that social projection objects have a dualistic nature.

On the example of the region's education system is developed and described regionalism cluster formation project.

Key words: social projection, the subject-praxeological concept, polysubject, regionalism cluster project.